મુંબઈ:
"ફોર્ટ પ્રીંટીંગ પ્રેસ" મધે છાપ્યું છે.

૧૮=૦૦

આઝમ મેહરબાન રાજમાન રાજે શ્રી

રાઓ બહાદુર મણિભાઈ જસભાઈ

કચ્છના માનવંત દીવાન સાહેબ

ને

તેમની સ્વદેશી ગુજરાતી ભાષાના

યોગ્ય ઉત્તેજન માટે

આ પુસ્તક

એઓના આજ્ઞાંકિત

સેવક

કાવસજી નવરોજી વેસુવાલાએ

માન પૂર્વક અર્પણ કર્યું છે.

પ્રસ્તાવના

Lives of great men all remind us
We can make our lives sublime,
And departing, leave behind us
Footprints on the sands of Time.

Longfellow.

માણસ જાતના પેદા થવા અને આ દુન્યામાં પુરતી રીતે આશકારા થવા પછી તવારીખે તેમની હાલતપર જે અજવાલુ પાડ્યુછે તે પરથી અનુમાન કરી શકાયછે કે તેમની નાશ કરનારી તથા યુદ્ધ શકતીઓ આગલા પેહેલા જમાનામાં ઘણાં જોરમાં ખીલેલી હોવી જોઇએ. મીસરના તથા ઇરાનના રાજો સર્વથી પુરાણાં હતાં અને એ માહાભારત રાજયોની જે ખુવારી થઇ તે પણ તેમની પોતાની લડાયક રાજનીતીનું પરીણામ હતું. જે રાજયો એકમેકની અદેખાઇના મારયાં લખો લોકોની ખુવારી કરી કીર્તીના મંડીરમાં પોતાનો લેખ મારી ગયાંછે તેમની નાશકારક લડાઇઓ તથા જંગલી જહનુનનાં સીહા ધાબાંથી તે કીર્તી આજના વીચારવંત ભેજાંને તદન કાલી ભાસેછે. એજ પ્રમાણે અનુક્રમે યુનાન, રોમ, તથા ગોથ્સ લોકોના ખીલતા વખતમાં યુદ્ધ કલા તેના જંગલી પણ તીક્ષણ લેબાશમાં મચી રહી હતી. જે દેશોએ દુન્યામાં સર્વથી ચડતો દરજજો મેલવવા ખાતર લખો અને કરોડો મનુષોનો ભોગ આપ્યો,—જે દેશો લડાઇનાં જહનુનમાં આવીસીસોસત્રીસ, સેમીરેમીસ, સલાં, ઝરકસીસ, સીઝર, સીકંદર વગેરે દોર ચલાવનારાં જંગીઓની ગોલામગીરી કરતાં, અને તેમના હોકમ પ્રમાણે નીરદોષ માણસો, ઓરતો તથા બાલકોને કાપવામાં સરફરાજી સમજતાં—તે સઘલાં આજે ખાક બરાબર નામોશી અને અપકીર્તીમાં દહાડા કાઢેછે.

આગલા વખતમાં કવીતા રચાઇછે તે પણ ઊપલાંજ જહનુન અને લડાયક દોરને લીધેછે. જે માફક લડાઇઓ ચાલતી

હતી અને ખુવારીનો આતશ દરેક દીલમાં સલગતો હતો, તેજ માફક તે યુદ્ધ અને તેમાં નામ કાઢનારા જંગીઓની તારીફ ગાવામાં તેવાજ જોરાવર સરોદીનો ખપ પડતો હતો, અને તે કવીતાએ પુરો પાડયોછે. જોકે એવાં ખુનો—એવા ગલીચ વેરભાવીક જુસ્સાઓ—એવા નીરદોષોને કાપનારા જંગીઓ—હાલના આપણા જુસ્સાઓને સુધારનારા વખતમાં સાધારણ ધીક્કારને લાયક થઇ પડેછે, અને તેમનું ઓસ્તવારી જોર સુધાર પાછલ વાપડવાના કરતાં આવી ખુનખાર લડાઇઓ પાછલ વાપડયાથી કથોર અને નીર્દય લાગેછે, તોપણ આ એક નોધી લેવા જોગ વાતછે કે જે માહાન કવિઓ બે હજાર વરસોની વાત પર થઇ ગયાછે તેઓ તેવા નીર્દય દેખાવો ચીતારવાને એક જાતની ખુશી લેતા હતા, અને તેથીજ તેમના લખાણો અને કવેતો તે ખુશાલીના તત્વથી જોરાવર અને ત્રાસદાયક લાગેછે. હોમર કવિનું *Illiad* અને વરજીલનું *Ænid* કાવ્ય એજ જાતનાં છે. પાછલથી સ્પેન અને પોરતુગાલના પ્રસીધ ચડીયાતા વખતમાં તથા પંદરમી સદીમાં ઇટાલી દેશમાં પણ એવાંજ મનોરંજક તથા લડાયક કવીતાથી ભરપુર પુસ્તકો પ્રગટ પડયાં હતાં. ઇટાલયન તેસો કવીનું કાવ્ય *Jerusalem Delivered*, એરીઓસ્તોનું *Orlando Furioso*, તથા પોરતુગીઝ કેમોઅનનું *Luciad* એજ વર્ગને લગતાંછે. જગ પ્રસીધ ફીરદોશીનુ શાહનામું પણ ઇરાનના અસલ દોરનુ ઉપલાંજ કવેતોની માફક વર્ણન કરેછે. હીંદુસ્થાનના કેટલાંક કવેતોમાં પણ એવુંજ લડાયક જોર સમાવેલુંછે. રામ અને રાવણની લડાઇ, પાંચે પાંડવોની કારકીરદીનું બયાન, વગેરે સાબેતીમાં આણી શકાશે. લડાઇનો દેમાગ એટલો ઊસકેરનારો તથા લલચાવનારો છે કે તેના બાહારના માત્ર રંગીન દેખાવપરથી તેના વેરભાવીક કારણો તથા તેની પાછલી ખુવારીભરી અસરો મનમાંથી તદન ખસી જાયછે.

પણ પંદરમી સદીમાં જયારે વીલાયતમાં કવીતાનો શોખ વધયો ત્યારે ત્યાંના કવીઓએ ઉપલા સર્વ કવેતોની નકલ કીધી નહી. પણ કવિતાનો મુખ્ય વિષય પ્યાર ગણી મનની દરેક હા

લતને વર્ણવવા માંડી. માણસની જીંદગીનાં શુભ કારણો, તથા તે-
મના મનના વીકારો, તથા ખરી અને ખોટી કીર્તીની પીછાન
તે આ વીલાયતી કવેતોમાં જોવામાં આવેછે; અને તે
કવિતાના એક ખરા અભ્યાસી તરીકે આ નીચલો રંસાલો એ-
ના લખનારે પ્રગટ પાડયોછે. શીલર, હીન, ગોયથ વગેરે જરમન
અર્વાચીન કવીઓએ પણ ઉપલો ઇંગ્રેજી કાનુન સ્વીકારયોછે,
અને તેમની મુકાબેલ કુદરતના અત્યંત બારીક દેખાવો તથા
અદ્દભુત પ્રાક્રમો ચીતારયાંછે, અને જોકે યુરોપના બીજા દેશો-
એ ઘણાક સાહાસીક નાટકોનો ચીતાર આપ્યોછે, તોપણ વીલા-
યતના નામાંકીત નાટક લખનારાઓની બરોબરી આજે કોઇપણ
દેશના નાટક ગ્રંથકારો કરી શકતા નથી.

ગુજરાતી લખાણમાં એક પારસી કદીપણ નીભી શકે નહી
એવાં ચાલતાં સાધારણ ગુમાનમાં વીસવાસ રાખી, તથા આજનાં
વખતમાં નાટકો, નોવેલો અને વારતાઓ પાછલ પ્રજાનો શોખ
વલગેલો જોઇ કઇ પણ નજીવાં સંગીન લખાણ પ્રગટ
કરવામાં લખનારાઓ સામા વગોવાયછે તે સચાઇને સ્વીકારી,
બે વરસ સુધી આ રસાલો દાબી રાખ્યો હતો, તે માત્ર હાલમાં
રાવબાહાદુર મણીભાઇની લાયકી તથા ઉત્તેજણને આધારે બા-
હાર પાડયોછે.

ગુજરાતી ભાષાની વર્ણયોજનાના કાયદા કબજ નથી, તેથી
તેના લખાણમાં, તેના બોલોની જોડણીમાં, તથા તેના વાકયોની
ઘબમાં ઘણીક ખામીઓ રહી જાયછે, તેવી કેટલીક ખામીઓ
જો આ પુસ્તકમાં જોવામાં આવેતો, આશાછે કે તે દરગુજર
કરવામાં આવશે.

સાંકળ્યું.

વિલાયતના કવીશ્વરો.

પ્રકરણ ૧ લું.

પ્રાચીન કાળના વિદ્યા અભ્યાસને માટે પંકાયલાં હીંદ દેશની સ્થિતિ સાથ તેની હાલની ચડતે દરજ્જેના વિદ્યા હુંનરો અને કેળવણીથી ભરપુર હાલત સરખાવતાં કેટલો સંતોષ ઉપજશે વારૂ ? હીંદુ, મુસલમાન અને મોગલ રાજાના વખતમાં દેશ દોલતમાં તો મગરૂર હતો. પણ આબાદી, સુખ, નચીંત સંતોષ અને બીજી જરૂરીઆતોમાં તે કેટલો દલદર હતો ? યુદ્ધના જંગલી ઓજારો તો તેના હાથમાં રમી રહયાં હતા, પણ હુંનર, કળા તથા સંસાર ઉપયોગી બાબદોમાં તે કેટલો પછાત હતો ? ધર્મનું જનુન બહોળું ફેલાયલું હતું, પણ કેળવણીના બી પણ રોપેલાં ન જોવામાં આવતાં. હરીફાઈ, કીનાકેસો, ને મારામારીના સામાનો હંમેશ આગળ પડતાં હતાં. નબળાઓ ઊસકેરાયલા રહેતા ને તવંગરો લુટફાતમાં દીન ગુજારતા. દેશની ખુબીઓ અને દોલતની આબાદાની જાળવવા કોઈ કંઇપણ બંદોબસ્ત કરતા નહીં. બ્રાહ્મણોનો દોર પુર જોસમાં ચાલતો હતો અને ગરીબ નાતજાત લોકોના પૈસા ધર્મને બાહાને તેઓ લુટતા હતા. ખુનખાર લડાઈના બોજા તળે દેશ કંગાળ બનતો ગયો. અને રસાલ ફળદ્રુપ જમીન વેરાણ અને ઉજ્જડ દેખાવા લાગી. રાજ્યોમાં માંહોમાંહે ફુટફાટ થઇ અને એકએકની મારામારીથી દેશનો સંહાર ઘણો થયો. અંગ્રેજોએ એક પછી એક મુસલમાન રાજાઓને દબાવ્યા, પીંડારી ટોળીઓનો નાશ કીધો, મરાઠાઓનો પરાજય થયો, અને લુટફાટીઆ ભીલોને દેશમાંથી હાંકી કાડયા. તેમણે રસ્તા બંધાવ્યા, નહેરો ખોદાવી આપી, બાગો બાંધ્યા તથા લોઢાની સડકો ચાલતી કીધી, વીજળીક તારનું દોરડું ચોમેર લંબાવ્યું, અને ઉજ્જડ જમીનને રસાલ

અને ફલવંત બનાવી. જ્યાં કુધારો હતો ત્યાં સુધારો કીધો ; જ્યાં લડાઇ અને લુટફાત ચાલતી હતી ત્યાં સંપજ અને સલાહથી લોકોને વસાવ્યાં, અને જે અંધેર કારભાર અને સર્વ ગોટાળા જેવું હતું તે સેહેલે અને સુતરે રસ્તે પાર ઉતાર્યું. જે રજપુતો બલવાન અને ખુનખાર અસલ દેખાતા હતા, તેઓ પણ નમીને ચાલવા લાગ્યા, અને તીર કામઠાં તથા તલવારને બદલે હલ અને કોશથી મેહેનત કરવા લાગ્યા. સમાધાની ચોતરફ ફેલાઇ, નવા નવા હુંનરો તથા ઉદ્યોગના રસ્તા ખોલ્લા મુકયા, ને દેશને તેની ફસાદખોરી અને અવિય વસ્થિત હાલતમાંથી ઇંગ્રેરાજોએ બચાવીને આબાદ અને હસ્તુ કરયું. નીર્જીવ અને અપ્રસીધ હતું તે હુશયાર અને કિર્તીવાન આજે દેખાય છે. ધન્યછે તે રાજને જેણે પૃથ્વીની સરજમીન ઉપર મોટી ફતેહો મેલવી છે, જેણે ઉજજડ અને વેરાણ મુલકો વસાવ્યા છે અને જેણે પોતાના દેશના સુધારાના કીરણ ચોમેર પુર પ્રસાર કરયાં છે. અને હીંદ દેશ આજે એ રાજપર શું મગરૂર નથી ? જે રાજની વિખ્યાતી દેશેદેશ ફેલાયલી છે, જે નબલાને સાહાય થાયછે અને તવંગરને ઉપદેશ આપે છે, તથા જેની ચડતી હાલત મેલવવાને દુન્યનાં સર્વ રાજો આજે હરીફાઇ ચલાવે છે, તેવા એક પ્રકાશીત રાજના છાંયા હેઠલ આસરો પામ્યા છે એવું સમજી હીંદ દેશની પ્રજા કેટલી મગરૂર છે, અને તે બોહલી શકિતવાલા સાહેબની કેટલી શુકર ગુજારી કરે છે ? જોકે તેમના રાજ્ય પ્રકરણમાં તથા તેમની કારકીરદીમાં ભુલો અને ખામી હશે પણ તેથી એકેદમ પ્રજાએ બેવીસ્વાસ બતાવી અસંતોષી થવું ન જોઇએ.

પણ આપણને તો ઇંગ્રેજના રાજકારભાર સાથે કામ નથી. આપણને તો એની ઘણીક કલ્યાણ શકિતઓમાંની એકાદ સાથ વલવું છે, અને તે કેલવણી છે. તે તેની વિદ્યાનો અખુટ ખજાનો છે. તેજ સંપાદાન કીધાથી વેલાત દેશ આજે ચડતો દરજજો ધરાવે છે. વિદ્યામાં તેની દોલત સમાયલી છે. વિદ્યા શીખ્યાથીજ હુંનર ખીલે છે અને નવી નવી શોધો માણસ જાતના ફાયદા માટે પ્રગટ પડે છે. અને ઇંગ્રેજના રાજયથી હીંદુસ્થાનને બીજો મોટો કયો ફાયદો થયો છે ? Knowledge is

power—શીલસુફ બેકન કહી ગયો છે અને તે એ રાજના બા-બમાં તદન ખરૂ પડેલું જોવામા આવે છે. વિદ્યા તે માણસના હાથમાં રાજાનાં કરતાં વધારે અગત ધરાવનારી સતા છે, અને તેથીજ તે પોતાની આસપાસનાઓપર ઉપરીપણું ભોગવી શકે છે. એક અભણ ને મુરખ રાજાની સતા તો પવનના ઘડીભર જોસ મીસાલ છે,—જરાવારમાં તે ભરરભુસ કરી દબાઇ જાય છે. પણ એક કેલવાયલા અને વિદ્યા અભ્યાસી માણસની સતા તે જીવે ત્યાં સુધી ટકે છે. એજ કારણને લીધે પ્રધાન રાજાના કરતા વધારે કિર્તી પામે છે. આવી સતાવાલી કેલવણી સંપાદન કરવાના સાંધણ જે હાલ ઇંગ્રેજ સરકારે દરેક માણસના તાબા-તલે મુકયાં છે ત્યારે કોણ તેનો ઉપયોગ કરવાને પછાત રેહેશે વારૂ? તોપણ અફસોસ કરવા જોગ વાત છે કે હીંદુસ્તાનનો અરધો અરધ ભાગ આવી કેલવણીના સાદાં મુલ તતવોથી પણ બેનસીબ રેહેલો છે.

પ્રકરણ ૨ જું.

આગલા હીંદુસતાનના દેશી રાજાઓના વખતમાં લોકો પોતાની ભાષાનું પુરૂ પાધરૂ ગ્નાન પણ ધરાવતા નહતા. બ્રામનો અને ધર્મના ગુરૂઓ વીદ્યાના વીવેકનું ડોલ માત્ર ઘાલતા, અને દેશીઓ તેમનાપર પુર વીસવાસ રાખ્તા હતા. પણ હાલ જમા-ણોં ફેરવાયોછે અને આગલના પંડીતો હવે અભણોમાં ખપેછે. આજે મધરાસમાં અને દક્ષીણ હીંદુસતાનમાં તેલ્યુંગુ અને કે-નેરીસ ભાષા શીવાય ઇંગ્રેજી ભાષા પણ ઉલટથી લોકો ભણ્યાં છે. ધણાજ સામન્ય માણસો જેવા કે કોલી, મોચી, પોરતર વગે-રે—ઇંગ્રેજી બોલવા લખ્વા શીખ્યાછે. મદરાસની સ્ત્રીઓ પણ એજ પ્રમાણે ઇંગ્રેજી શીખેલી છે. એક સાધારણ મદરાસણ આયા પણ સારૂ ઇંગ્રેજી બોલી વાંચી જાણેછે. એજ પ્રમાણે બંગાલ ઇલાકા તરફ જોતાં પણ નજરે પડેછે. ત્યાંના બાબુઓ અને તેમની સ્ત્રીઓતો ઇંગ્રેજીમાં પ્રવીણ ગણાયછે. કલક-ત્તાના કેલવાયલા પારસીઓ તથા તેમના બૈરાં છોકરાં વગેરે ઇંગ્રેજી

બોલી વાંચી જાણેછે. ત્યાં ગુજરાતી નીશાળ એકે નથી કે તે બા- પડાં પોતાના મુંબઇગરા વતણીઓની મુખ્ય ભાષાનું જ્ઞાન મેલ- વે. મુંબઇ તરફ નજર કરતાં આપણને સારો દેખાવ નજરે આવતો નથી. જોકે હાલના વખતના સર્વ જાતના અને કોમ- ના જવાનો ઇંગ્રેજી શીખેછે, તોપણ ઉપલા બે મ્હલાકાની બરા- બર તેઓની સ્ત્રીઓ ઇંગ્રેજી કેલવણીમાં ઘણીજ પછાતછે. કેટલાક મુસલમાન નરો ખુદ કેલવણીથી બીન વાકેફ રેહેછે. કેલવ- ણીની બાબદમાં આ મોટો ટોલો સર્વથી પછાત પડેલોછે.

હાલના વખતમાં પારસીઓ તથા હીંદુઓની અંદર ઘણા- જ નાના પાયાપર અને ચોકસ હદ સુધીજ સ્ત્રીઓને ઇંગ્રેજી કેલવણી આપવાને હીલચાલ થયલી જોવામાં આવેછે તે સંતો- ષ કારક નથી. જેમ મદરાસ તથા બંગાલના લોકોની સ્ત્રીઓએ એ ભાષાનું જ્ઞાન લીધુંછે તેમ આગલ ચાલતા મુંબઇના સર્વે પારસી, હીંદુ તથા મુસલમાનોએ પણ પોતાની સ્ત્રીઓને તથા છોકરીઓને ઇંગ્રેજી કેલવણી આપવાની ફરજ પડશે એ વાત સ્વભાવીક છે, તેમજ તે દેશીઓને પોતાને માટે પણ લાભ કા- રીછે. હાલના વખતમાં જોકે કેટલાક લોકો એવી કેલવણીની સાંમે થાયછે તેથી કઇ આ શુભ નેમ ભંગ થઇ નથી. જે જે દે- શોમા તમે જોશો તો માલમ પડશે કે તે દેશના લોકો ઓછા- મા ઓછી બે ભાષાનું તો સાધારણ જ્ઞાન ધરાવેછે. વેલાત ત- રફ જોવો—ત્યાં જરમન, ફ્રેન્ચ તથા ઇટાલીઅનનો અભ્યાસ ફે- લાયલોછે. ફ્રાન્સમાં પણ ફ્રેન્ચ વતરીગે ઇંગ્રેજીને જરમન તથા ઇટાલીઅન ભાષાઓ શીખવવામાં આવેછે. ફ્રેન્ચ ભાષાતો યુરોપ- ખંડના દરેક દેશમાં બોલાયછે. વલી પોલાંડ દેશનો દાખલો લેવો. એ દેશ ઘણો ખરો રશીયાના તાબા તલે છે ત્યાં પણ તેના રાજકર્તાની ભાષા ઘરેઘર બોલાયછે. એ પ્રમાણે જયારે ઇંગ્રેજ સરકારનું હીંદુસ્થાનમાં રાજ છે ત્યારે આપણને તેની ભાષા પણ હાંસલ કરવી જોઇએ, એ આપણા પોતાના ફાયદા કા- જે છે. જો એમ ન થાય તો રાજકર્તા ને પ્રજા વચે મોટો ત ફાવત રહી જાયછે. વાસ્તે પારશીઓએ શું કે બીજા દેશીઓએ પોતાની જાતી ભાષાની કેલવણી આપ્યાબાદ બેટાબેટીને ઇંગ્રેજી

કેળવણી આપવી જરૂરની છે. યુરોપમાં અને અમેરીકા ખંડ-માં હજારો અને લાખો સ્ત્રીઓ કારકુનનો, દાકતર, વકીલ વગેરે અનેક ધંધા કરેછે, અને એથી તેઓ ગરીબ લાચાર માબાપો-નું પુર કરવાને શક્તિવાન થાયછે.

ઇંગ્રેજી ભાષાનું ક્ષેત્ર બહુ મોટું છે. તેમાંથી જે ફુલો ઉગેછે અને જે નિતરોજ ઉગતાં જાય છે તે બહુ આશ્ચર્ય પ-માડનારાં છે. જેટલું ઇંગ્રેજીમાં વાંચણ છે તેટલું આજ દુન્યાની બીજી કોઇ પણ ભાષા ધરાવતી ન હશે. ઇંગ્રેજીમાં જે જે પુસ્તકો છે તેનો સામટો અભ્યાસ તમારેથી મુદ્દલ થાય નહીં એટલાં તે અગણીત છે. જમાનાઓની વિદ્યા અને વિ-ચારો તેમાં સમાવેલા છે. વાસ્તે જે ધણી વિદ્યા અભ્યાસનો શોકીન હોય તેણે માત્ર ઇંગ્રેજી ભાષાજ શીખવી છે. તેજ માત્ર શીખ્યાથી તે જમાનાઓનો ઇનતેખાબ અને દરેક દેશનો તથા ભાષાનો વૃતાંત મેલવે છે. ન્યાય શાસ્ત્ર, નીતી શાસ્ત્ર, પદાર્થ વિજ્ઞાન શાસ્ત્ર, તવારીખ, કવિતા સંબંધી તથા ગદ્ય વગેરે પુસ્તકો સંખ્યાબંધ વાંચવા લાયક છે. નીતી, વચન, વિવેક, સંતોષ ખુશાલી, દલગીરી વગેરે તમારી સર્વે લાગણીઓ ઉસકેરે એવાં પુસ્તકો છે. એ સર્વે પુસ્તકોમાં કવિતા મોટો દરજ્જો ધરાવે છે. તેમાં કુદરતી વિચારો કુદરતની એબાગતમાં આપેલા છે તેથીજ તે આપણું મન ઘણું રીજવે છે. કવિ શકિત એક ખોદાઇ શકિતી માણસમાં ઉતરેલી સમજવામાં આવે છે. પણ તેવા ભાગ્યશાલી પુરૂષો થોડાજ હોય છે. કવિતા અથવા બેટ દરેકથી કંઇ જોડાતા નથી. એવી મોટી કલ્પનાના માણસો તથા ઊંડા વિચાર ધરાવનારા પુરસો થોડાજ નીકલી આવેછે. ઘણા-એક પંડીતો એ કામમાં નિપફલ થયા છે, તેથીજ એવું કહેવામાં આવેછે કે માણસો ખોદાઇ જેહાનથીજ કવિ શકિત મેલવી આવે છે. "A poet is born as such, not made so." તેથીજ કરી આ ચોપડીમાં ઇંગ્રેજી કવિઓની બાબદ સમાવીછે. ઇગ્રેજ લોકોમાં ઘણા સરસ કવિઓ થઇ ગયા છે તથા તેમની બેટબાજી ઘણી મધુર છે. જેઓ ઇંગરેજીના જ્ઞાનથી તદન બેન-સીબ રહેલા છે તેમને ઇંગ્રેજી કવિતામાં શું શું બોધ સમાવેલા

છે, તથા તેની એબારત અને રસીલી જબાન તથા તરેહવાર રચના તથા તેની ખુબીઓને સારાંશ સમજાવવાની આ ચોપડીમાં નેમ રાખી છે. આપણા કેલવણી લેતા જવાનોને તથા સાધારણ વાંચનારને લાયક થઇ પડે તે માટે દરેક કવિનો ટુક પણ જાણવા જોગ અહેવાલ તેમની કવિતાના સારાંશ જોડે આપવામાં આવ્યો છે. અરધાં અરધ ગુજરાતી લીપીમાં લખાયલાં પુસ્તકો, તથા વારતાની ચોપડીઓ, નાટકો વગેરે ઇંગ્રેજીમાંથીજ ઉતારી લીધાં છે તે પણ વાંચનારના જોવામાં આવશે.

પ્રકરણ ૩ જું.

ઇંગ્રેજી ભાષાની અંદર ઘણાક દેશનાં તત્વો સમાયલાં છે. જે વખતે ઇરાન અને મીસર દેશ ચડીયાતા ગણાતા હતા તે વખતે ઇટાલી અને ગ્રીસના રાજો માત્ર બાલઅવસ્થામાં હતાં. તે સમે વેલાત દેશ તો ઘણોજ કંગાળ અને જંગલી હાલતમાં હતો. મીસર દેશના ફીનીશીયન લોકો (the Phœnicians of Egypt) અને ઇરાનના ઓલમાઓ (the Magi of Persia) તે કાળના વિદ્યા હુંનરમાં પ્રવીણ ગણાતા હતા. પણ જેમ જેમ ગ્રીસ અને ઇટાલીના રાજો બળવાન થતાં ગયાં તેમતેમ મીસર દેશ અને ઇરાન પડતી હાલતમાં આવવા લાગ્યાં. માહોમાહેના કુસંપથી ગ્રીસનું રાજ ઇટાલીના રોમન લોકોને સ્વાધીન થયું. એ વખતે રોમ શેહેર તેની પુર જોબન અને દમામમાં હતું. તે વખતે ઉત્તર ધ્રુવ તરફના રાજયો જંગલી લુટારી ટોળીઓથી વસ્યાં હતાં. ગ્રીસના પડવા પછી રોમન લોકોએ સ્પેન દેશ જીતી લીધો. ઇરાન દેશ જે ગ્રીક લોકોના મસીડોનીયન જાતના સરદાર એલેકઝેનડરે તાબે કીધો હતો, તે પણ થોડાં વરસની ખુનખાર લડાઇ ચલાવ્યા પછી રોમન લોકોને હાથ આવ્યો. જુલ્યસ સીઝરનો એ દોરનો વખત હતો. તેના વખતમાં રોમ શેહેર દુન્યામાં સર્વથી નામીચું અને સુધરેલું લેખાતું હતું. એશીયા અને યુરોપ ખંડના સર્વ જાહેર મુલકો રોમની ફરમાબરદારી કરતાં હતાં. વેલાત દેશપર રોમન

લોકોએ ચડાવો કીધો અને ત્યાંનો પણ થોડો મુલક હાથ કીધો હતો. ત્યાંના રાજાઓ ઇસુખ્રીસ્તના આવ્યા પછી નજદીક પાંચસો વરસ તુલીક રોમનને ચોથાઇ આપતા હતા. પૃથ્વીની અનેક વસતીના મુલકોપર રોમન લોકોને વાવટો ઉડતો હતો. પણ માણસનો લોભ માણસને પોતાને આખરે ખુવાર કરેછે તેમ રોમનો લોભથી ખુવાર થયા. તેઓથી બેહદ પ્રગણાઓપર અમલ જલવઈ શકાયો નહીં, તેમના રાજાઓ અને પ્રધાનો વચે તુટફાત થઇ, બદી અને લાલચથી દરેક દેશમાં અંધેર કારભાર ચાલવા લાગ્યો, પ્રજાઓ બંડ ઉઠાવા લાગી અને ઉતાર તરફથી ગોથસ લોકોની પાંડારી ટોળીએ જંગલી જહનુનમાં આવીને તેમના સર્વ રાજ્યનો નાશ કરયો. આ ગોથ લોકોથી રોમન લોકોનો પરાજય થયલો જોઇને યુરોપના બીજાં રાજોમાં દેહેશત પડી. ઇસુખ્રીસ્તના આવ્યા પછી સાતમી સદીનો એ વખ્ત હતો. ફ્રાંન્સનાં નામીચા રાજા ચારલામેને આખરે ગોથસ લોકોને હરાવ્યા, ને તેમને યુરોપના દક્ષિણ કીનારા ભણી હાંકી કાઢયા, જયાં તે લોકોએ ગ્રેનેડા શેહેર વસાવ્યું. આ શેહેર આજ પણ મુર લોકોના શેહેરને નામથી ઓળખાય છે.

ઉપલી ટુક તવારીખના ફકરાથી વાંચનારને વાકેફ કીધા પછી એ સર્વ હીલચાલોથી ઇંગ્રેજી ભાષાપર કેટલી અસર થઇ તે સમજી શકાશે. મીસર અને ઇરાન દેશના વિદ્યા હુંનરોથી ગ્રીક લોકો વાકેફ થયા, અને તેમને બરનો તેઓએ નવો સુધારો કીધો, તથા તેમનામાં સોકરેતીસ, પ્લેટો, એરીસ્તોતલ, દીમોસથીનીસ વગેરે ફીલસુફોનો એક નવો વર્ગ ઉભો થયો. લાઇકરગસ અને સોલન જેવા ન્યાય શાસ્ત્રીઓએ ઇરાન અને મીસર દેશનાં ધોરણપર પોતાનાં દેશના ફાયદા માટે કાયદા ઘડયા. કવિતાનો પાયો પણ પેહેલો એજ યુનાન દેશમાં રચાયો. ગ્રીક લોકોએ ત્રોજનોનાં ત્રોય શેહેરપર દશ વરસ સુધી ઘેરો નાખી આખરે ફંદ રમીને તે હાથ કર્યું, તેનું વર્ણન અસલ હોમર કવિની 'ઇલીયડ' નામની કવિતામાં જોવામાં આવશે. હોમર કવિને આજ દીન સુધી પણ કવિતાનો બાપ કરી બોલાવામાં આવેછે, કેમકે અસલના વખ્તનાં જે જે પુસતકો અજવાલામાં

જુદાં ચાર રાજ થયાં, અને એ સર્વ જાતોની ભાષાના તથા લાટીન સાથ મિલાયાથી હાલની ઇંગ્રેજી પણ અપભ્રંશ-મીશ્ર ભાષા બોલાવા લાગી. લાટીન ભાષામાં ઉપલી નવ સદી સુધી જે રાજ કારભાર ચાલતો હતો. તે બંધ પડયો અને નોરમનોએ પોતાની ફ્રેન્ચ ભાષા ચલાવવા માડી. એ રીતે નવા નવા ઉમેરા થયા.

પણ અગીયારમીથી તે પંદરમી સદી સુધીની ઇંગ્રેજી ભાષા સાથ હાલની રસીલી ઇંગ્રેજી સરખાવતાં ઘણો ફેર માલમ પડે છે. ઉપલા વખતમાં કંઇ ચોકસ અને એકજ બંદોબસ્તથી અથવા ધોરણપર ભાષા લખાતી ન હતી. સેકસનો, ડેન લોકો, નોરમનો તથા બ્રીટનો સર્વ પોતપોતાની સ્વદેશી રીત પ્રમાણે ઉચ્ચાર કરતા અને લખતા હતા. એજ કારણને લીધે એ વખતનું લખાણ વાંચવાને તથા ઉકલાવાને તથા સમજવાને કઠણ પડેછે.

પ્રકરણ ૪ થું.

વાંચનારને વલી આ વાત પણ યાદ રાખવી જોઇએ કે છાપવાની કલાનો શોધ છેક ઇ૦ સ૦ ૧૪૫૦ ના વરસમાં જરમની દેશના મેટઝ શેહેરમાં ગતનબરગ નામે એક જરમનથી પ્રગટ થયો હતો. એ અરસાની અગાઊ આખ્ખાં યુરોપ તથા એશીયાખંડોમાં સઘલાં લખાણો હાથે લખવામાં અને પ્રગટ કરવામાં આવતાં હતાં. ઉપલા જરમને છાપવાનું યંત્ર પેહેલાં ઉભું કીધા પછી વેલાત દેશમાં તો ચોવીસ વરસ પછી કેકસતન નામે એક ઇંગ્રેજે ઉરસ્ટર અને રીવરસ નામના ઉમરાવોના આસરા તલે એ સાંચો ઉઘાડયો હતો, અને તયારથીજ ચોપડીઓ છાપવા માંડી. (ઇ. સ. ૧૪૭૪). કેમબ્રીડજ, આકસફ્રરડ વગેરે વેલાતની નામીચી પાઠશાલાઓ પણ એજ પંદરમી સદીમાં ઉભી થઇ, અને એ વખતની કઢંગી, ન ઉચ્ચાર થાય એવી ભાષાને બદલે સોલમી સદીથી હાલની સાફ ઇંગ્રેજી જબાન છપડાવા લાગી.

ગયાં પ્રકરણમાં લખ્યા પ્રમાણે નોરમનોનું રાજ થયાપછી સુધારો અને આબાદી વેલાતમાં ફેલાવા લાગી. લોકો નવા નવા ધંધાપર મંડયા, અને વસ્તીનો પોણો ભાગ ખેતીવાડીના કામમાં રોકાયો. બ્રીટનોને રાજ્ય કારભારમાંથી બાતલ કરવામાં આવ્યા, અને નોરમનો સર્વ કામમાં ઉપરીપણું ભોગવવા લાગ્યા. વલી ખ્રીસ્તી ધર્મ યુરોપના દરેક રાજમાં ફેલાયલો હતો, અને વેલાતમાં નોરમનોના રાજ વેલા ધર્મગુરૂઓ માત્ર કેલવાયલા ગણાતા હતા. ઘણાખરા લોકો તો વિદ્યાના મુળ તત્વોથી બીનવાકેફ હતા, તેથી નોરમનોએ નવી નવી નિશાળો સ્થાપી કેલવણીનો પ્રસાર કરયો. આલફ્રેદ રાજાએ જે જે સારાં કામો આરંભ્યાં હતાં તેમને ઘણે દરજજે નોરમનોએ પાર ઉતારયાં તથા મદદ કીધી. લાટીન અને ફ્રેંચ ભાષામાં જે જે પુસ્તકો રચાયલાં હતાં તેના તરજુમા પાછલ તે વખતના વિધવાનો મંડયા; આપ જ્ઞાન અથવા નવાં નવાં પુસ્તકોનો તેઓ કઇ પણ ઉમેરો કરતા નહી, અને એજ માફક તેરમી સદીવેર થોડીએક મુસાફરીને લગતી ચોપડીઓ અને નજીવી લાટીન કવિતા સીવાય કઇ પણ વાંચવા લાયક પુસ્તકો પ્રગટ થયાં નહીં,

પણ ઇ. સ. ૧૩૨૮ના વરસમાં ચોસર કવી (Chaucer) જન્મ પામ્યો. ઇંગ્રેજ લોકો આજ તુલીક ઇંગ્રેજી કવિતાના બાપ તરીકે એને માન આપેછે. એના વખતમાં વેલાતમાં ત્રીજો એડવરડ રાજા ગાદીપર હતો. ચોસરે કેમબ્રીડજની પાઠશાળામાં પોતાના વખતને અનુસરતી કેલવણી લીધી, અને જયારે એડવરડ રાજાએ ફ્રાન્સમાં ચઢાવો કીધો ત્યારે એ કવિ પણ લશકરમાં સામેલ હતો. (ઇ.સ. ૧૩૫૯). કમ ભાગ્યે એડવરડ રાજા ન ફાવવાથી કેટલાંક માણસો સામાં કેદ પકડાયાં, અને તેમાં ચોસર કવિ પણ બંધમાં આવી ગયો. ઘણાક મહીના બંદીખાનું ભોગવ્યા પછી જયારે ઇ. સ. ૧૩૬૦ માં કોલકરાર થયા અને બંને રાજ વચે સુલેહ થઇ ત્યારે એને છોડવામાં આવ્યો. એજ વરસમાં ફીલીપા નામે રાણીપર હાજર રેહેનાર એક કુળવંત સ્ત્રી સાથ એ પરણયો. એની બાયડીની બેન લાન કાસતરના ડયુક સાથ પરણી હતી તેથી એને દરબારમાં સારો

વગ હતો. સને ૧૩૬૭ના સાલથી એને રાજ તરફથી સાલીયાણું મલવા લાગ્યું તથા પરદેશ ખાતાં સાથ કોલકરારની ગોઠવણ કરવા જ્યાર ત્યાર આપણા આ કવિને મોકલવામાં આવતો હતો. જ્યારે કઈ દરબારી કામસર એને ઇટલી મોકલવામ આવ્યો, ત્યારે પેલા નામીચા ઇટાલ્યન શાહેર પેતરાર્ક સાથ ચોસરને ઓળખાણ પડી, જેની યાદદાસ્ત તે આ લીટીઓમાં નોધી ગયો છે.

I wil you telle a tale, which that I
Lerned at Padowe of a worthy clerk,
As proved by his wordes and his werk;
He is now dead and nayled in his chest,
Now God give his soule wel good rest!
Fraunces Petrark, the laureat poete
Hight this clerk, whose rhetorike swete
Eulumynd all ytail of poetrie,
As Linian did of philosophie.

વાંચનારની સમજણ ખાતર એનો તરજુમો આપ્યો છે. કવિ કહેછે કે "જ્યારે હું પેદુઆ ખાતે હતો ત્યારે એક નામાંકિત માણસ પાસેથી એક વાત શીખ્યો તે તમને કહી સંભળાવુંછું. તેના બોલવા અને લખવા પરથી તે નામાંકિત હતો એવું બોલ્લું દેખાતું. તે હમણાજ મરણ પામ્યો છે અને ખોદા તેના જીવને શાંતી બખશે! તેનું નામ ફ્રાનસીશ પેતરાર્ક છે જે ઇટાલીની દરબારનો કવિ હતો. જેમ લીનીયસની ફીલસુફી આશકારા થઇ છે, તેમ તેના મધુર લખાણથી કવિતા પ્રકાશી નીકલી છે."

સને ૧૩૭૪ માં ચોસર કવિને લંડન શેહેરનો કસતમ કલેકતર અથવા દરીઆઇ જગાતનો તેહસીલદાર નેમ્યો, જેથી એને સારી આવક થવા લાગી. વલી થોડાંક વરસ રહીને તે પારલામેંતમાં ખીરાજ્યો, તથા રાજાના છોકરા રીચરડના ફ્રાન્સ દેશની એક શાહાજાદી સાથ લગણ સંબંધી ગોફતેગો કરવા એલચી તરીકે તેને ફ્રાન્સ મોકલવામાં આવ્યો હતો, પણ તેવામાં

રાજાના મરણથી લાનકાસતરના ડયુકનો દરબારમાં વગ બંધ પડયો, અને સામી ટોળીવાલાઓએ ચોસરને રાજ કારભારમાંથી કાઢી મુકયો. એથી એને ઘણો ક્રોધ ઉપજયો, જેની નીશાણી આપણને એ વખતની એની જોડેલી કવિતામાં માલમ પડેછે. તે વખતે કઇ મોટા પગાર ન હોવાથી ચોસર કઇ બચાવી શકયો ન હતો, તેથી જયારે ચાકરી ગઇ ત્યારે રખડવા લાગો અને ઘણી તંગાસમાં આવી પડયો. બીજા રીચરડ રાજાએ મેરબાની કરી એને બાદશાહી ખાતાંનો કારભારી નેમ્યો તથા પેનશન પણ આપતું કરયું. એના મરણ તથા બાપદાદાની નસલની કઇ પણ નોધ આજ સુધી જણાઇ નથી.

એની જીંદગીનો ઉપલો ઇનતેખાબ આપવા પછી, એની કવિતાનું કઇક બયાન આપવું અગતનું છે. તો પણ હાલનાં વાંચનારને એની કવિતાનો ઘણો શોખ ઉતપંત થશે નહી. ઉપર એક ફકરો ટાંકયો છે તે પરથી માલમ પડશે કે ચોસરની અસલ ઇંગ્રેજી હાલના વખતની એજ ભાષાને, ઉચ્ચાર, બેટબાજી તથા લેખાણમાં અનુસરતી નથી. એનું કારણ આગલાં પ્રકરણમાં સમજાવેલું છે, વાસ્તે હાલના વાંચનારને એના ગ્રંથોની વીગત આપવા શીવાય વધારે ઉતારી લેવાની જરૂર જોતા નથી. ચોસરના વખતમાં કવિતા રચના બચગી ભોગવતી હતી અને ઇંગ્રેજીમાં કઇપણ ઠીક આકારમાં જે પેહેલ વેહેલી કવિતા લખાઇ છે તે એનીજ છે. The Canterbury Tales અથવા કેનતરબરી હજ કરવા જતા જોગીઓની વારતા વાંચવા લાયક છે. એમાં બત્રીસ જોગીઓ એકઠા થઇને એક તાવરન વાલાને પોતાનો ભોમીયો ઠેરવે છે. સેહેલથી રસતો કાપવાની મતલબને ખાતર આ જોગીઓ દરેક જણ પાસ એકેકી વાત કરાવે છે અને ભોમીયાને તેનો પરીક્ષક ઠેરવે છે. એ સર્વ કવીતાઓમાં ધર્મનો ઉપદેશ સમાવેલો છે. Testament of Love અથવા "પ્યારની પારખ" અને Court of Love એટલે "કામદેવની દરબાર", નામનાં બંને કાવ્યો મનોરંજક છે. ચોસર કવિની આગાઉ Knights of Chivalry એટલે ઘોડેસવાર બાહાદુરો થવાને દરેક માણસમાં તથા ગામમાં ચેટક

So were they fered for berkying of the dogges,
And schowting of the men and wymmen eke,
That ronne that thay thought hir herte breke,
Thay yelleden as feendes doon in helle;
The dokes criden as men wold hem quelle;
The gees for fere flowen over the trees;
Out of the hyve came the swarm of bees;
So hideous was the noyse, a benedicte!
Certes he Jakke Straw, and his meynie,
Nemaden schoutes never half so schrille,
When that thay wolden eny Flemyng kille,
As thilke day was made upon the fox.

એની મતલબ એવીછે કે "પેલી આલશું વિધવા અને તેની બંને છોકરીઓ મરઘીઓના કકલવાથી બાહાર દોડી આવીને બારણા તરફ જોયશું કે પેલું કોહોલું મરઘાને પોતાની પીઠપર મારી જંગલ ભણી નાસતું હતું. તેઓ તેની પછવાડે દોડી બુમ પાડવા લાગી—પકડો ધરો, મારો પેલાં કોહોલાંને ઘેરો—તેવોજ તેમનો કુતરો તથા તાલબત અને ગારલંડ વગેરે પડોશીઓ પછવાડે લાકડી લઇને દોડયા; ઘરડી માલકીન ચાતરડો હાથમાં પકડીને દોડી, અને કુતરાના ભસવાથી ગાય વાછરડા વગેરે એણીમેર પેલીમેર દોડવાં લાગ્યાં, તથા જેમ ભુતોના પોકારથી દોજખ ગાજી રહે તેમ સ્ત્રી પુરૂષોના પોકારથી આખો રસ્તો ગાજી રહયો. માણસોને જોઇને બટકો બટબટ કરવા લાગ્યાં, હંસ બીકીને ઝાડપર ચડી ગયાં, મધપુડામાંથી મધમાખો ઊડી આવી, અને એ પ્રમાણે કોઇપણ દહાડે ફ્લેમીંગ લુટારાઓની પાછળ પણ ન સાંભલેલી એવી ચીચીયારી અને પોકારો તે દહાડે પેલાં કોહોલાં પાછળ જાગી રહયો."

ચોસરની બેટબાજીની ઢબ તથા લખાણની જોડણી તરફ જોતાં વાંચનારને તરત ખ્યાલ આવશે કે હાલના જમાનાના છોકરાઓ એવી તો કવિતા જોડેછે. એની કવિતાનો નાદજ કઢંગો છે. એના વખતમાં ઇંગ્રેજી કેમ લખાતી હતી, શબ્દોની

નો મોટો ભાગ જે જે સ્ત્રીઓ, છોકરીઓ અને બૈરીઓ પોતાના ધણીને અતીઘણી વફાદાર હોય તેમની એક તેજસ્વી વારતા બનાવવામાં રોકે."

The Flower and the Leaf અથવા "ફુલ સરસ કે પાંદડી" એવે નામની કવિતામાં ખુબસુરતીની સાથે દુન્યાઇ મરતબાનો તેણે મુકાબલો કીધો છે અને તકરાર કરેછે કે જેમ પાતરાંમાંથી ફુલને કસ મલેછે ત્યારેજ તે ખીલી નીકલેછે, તેમ આ દુન્યામાં નેકી, વફાદારી અને સદગુણોથીજ ખુબસુરતીને તેજ મલેછે, ને જો એ ગુણો ન હોય તો ખુબસુરતી નકામી સમજવી. વલી ફુલ અથવા ખુબસુરતીતો એક બે દાહાડામાં કરમાઇ જાયછે પણ નેક ગુણો સદાકાળ ટકે છે; વાસ્તે ઉપલી દૃષ્ટાંતરૂપ કથામાં તે ફુલનાં કરતાં પાતરાંને વધારે સરસ ગણેછે. ચોસરની બીજી કવિતા પણ રમુજી છે. The Assembly of Fowls અથવા "મરઘાં બટકાંની મંડલી", Romaunt of the Rose અથવા "ગોલાબનું દાસ્તાન", House of Fame અથવા "કિર્તીનું ઘર", "Legend of Good Women" અથવા નેક ઓરતોની વારતા અને "Chanticleer" અથવા મરઘાપર લખેલી કવિતા ઘણો હસવાનો ભાવ પડે છે. એક ગરીબ રાંડીરાંડના ઘરમાં મોટો મરઘો પાલેલો હતો, પણ એક દહાડે ધોરે દીસે તેને કોહોલું પકડી ગયું તેની વીગત બહુ રમુજ ઉપજાવેછે.

The sely widow and hir daughtres two,
Herden these henny's crie and maken wo,
And out at dores starte they anon,
And saw the fox toward the wood is gone,
And bar upon his back the cock away;
They criden " Out! harrow and waylelay!
Ha, ha, the fox"! and after him they ran,
And eek with staves many other man;
Ran Colle our dogge, and Talbot and Garlond,
And Malkin with a distaff in hir hond;
Ran cow and calf, and eek the very hogges,

હતો તેથી વારેઘડીએ દરબારી કામ સારૂ એને દેશદેશ મોકલવામાં આવતો હતો. એ પ્રમાણે સરકારી બાબદસર ઇટાલી દેશમાં રહવાથી ત્યાંના પુસ્તકોનો એણે અભ્યાસ કરયો, અને પેતરાર્ક, ડેનતી, એરીઓસ્તો વગેરે ઇટાલ્યન કવીઓના મધુર લખાણથી તે ઘણો ખુશ થયો. પોતાના દેશમાં આવ્યા પછી એણે ઉપલા ઇટાલી દેશના કવિઓની નકલ કરવા માંડી અને ઘણે દરજ્જે પાર ઉતરયો. સરે અને વાયટે એકજ અરસામાં કવિતાઓ લખી છે, તેથીજ આ પ્રકરણમાં તેઓ બંનેની નોંધ સાથે લીધીછે. પેહેલવેહલાં ખ્યાલો (Sonnets) એજ કવિઓએ ઇંગ્રેજી કવિતામાં દાખલ કીધાછે. સરે અને વાયટની કવિતા ઘણી ખરી ઇટાલ્યન કવિઓના તરજુમાથી ભરપુરછે. ચોસર કરતાં તેમની લખવાની ઢબ તથા બોલોની રચના સારીછે. પ્યાર એ તેમનો સાધારણ વિષયછે.

આપણે ઉપર કહ્યું કે સરેના ઉમરાવને કીલદેરના અમીરની છોકરીએ કઇપણ ઉત્તેજાણ આપ્યું નહીં, જોકે સરેને તો પ્યારનો કારી જખમ લાગો હતો. છોકરીનો બાપ ન જાણે અથવા તેણીના કુટુંબને કઇ અપમાન ન થાય તે વાત ધ્યાનમાં રાખી તે તેણીને જીરાલ્ડાઇન (Geraldine) નામથી લખતે હતો. એજ નામે તેણે તેણી ઉપર ઘણીક વાર કવિતા લખીને મોકલી હતી. નીચલો ફકરો તેનો પ્યાર પુર જોર અને કાકલુદી સાથ જાહેર કરેછે.

Set me whereas the sun doth parch the green,
Or where his beams do not dissolve the ice;
In temperate heat, where he is felt and seen;
In presence prest of people mad or wise;
Set me in high or yet in low degree;
In longest night or in the longest day;
In clearest sky, or where clouds thickest be;
In lusty youth or when my hairs are gray;
Set me in heaven, on earth or else in hell,
In hill or dale, or on the foaming flood;
Thrall or at large,—alive where so I dwell,
Sick or in health, in evil fame or good,—
Hers will I be; and only with this thought
Content myself, although my chance be nought.

રચના તથા લખાણની હાલત કેવા પ્રકારની હતી તે ઉપર આ- પેલા બે ત્રણ ટુક ફકરાઓ પરથી જણાશે.

પ્રકરણ ૫.

ચોસર કવિ પછી જાણવા જોગ હાવરડ અને વાયત કવી થઇ ગયા છે. પેહેલો તો સરે પ્રગણાનો ઉમરાવ હતો (Earl of Surrey). તે ઇ० સ० ૧૫૧૬માં જન્મ પામ્યો હતો. ફ- લોદનના મેદાન આગલ એ અરસામાં સ્કાટલાંડના ચોથા જેમસ રાજાની સાંમે ખુનખાર લડાઇ કીધા પછી જે ઇંગ્રેજોએ જીત મેલવી હતી તેઓ ઉપલા કવિના બાપની બાહાદુર સરદારી હેઠલ હતા. તે સોલ વરસની ઉમરે લેડી ફ્રાન્સીસ વીયર સાથ (Lady Frances Vere) પરણયો હતો. સરે કવિ અસલથીજ ચા- લાક અને લડાયક સ્વભાવનો હતો. પણ એના કમબખત નસીબે એને એક નવા પ્યારના ફાંદા માં નાખ્યો. સ્કાટલાંડના કીલદેર તાલુકાના ઉમરાવની નાની છોકરીની મોહબતમાં તે ગીરફતાર થયો, પણ એના તો લગણ થઈ ચુકયાં હતાં તેથી ઉપલી ઉમ- રાવ જાદીએ એને કઈ મચક આપ્યો નહીં, પણ સામો ધી- ક્કારી કાઢયો. આથી તે દેવાના જેવો બની ગયો. તેણીની ખુબ- સુરતી પર ઘનાએક ખ્યાલો (Sonnets) તથા પ્યાર ભરી કવિતા વગેરે જોડીને તે તેણીના મેહેલમાં મોકલાવતો, પણ તેનું ક- ઇ વલ્યું નહી. આખરે પ્યારની ધુનમાં તે ખુવાર થયો. ઇ० સ. ૧૫૪૬માં તેને ફ્રાન્સની સામે કેટલુક લશકર આપી ચડાઈ કરવા મોકલ્યો હતો ત્યાં તેણે અચાનક ઉલથાપ ખાધી, અને પોતાના કામમાં બેદરકાર રહયાથી આખરે તેને બોલાવી લઇને બંદીખાને મોકલ્યો. એના દુશમાનોએ એની ઉપર રાજની સાં- મે બલવો કરવાનો વાંક મુકયો. તે વખતે આઠમો હેનરી રાજા વેલાતની ગાદીપર હતો, જેના હૈર હોકમથી ઇ० સ० ૧૫૪૭ માં એકત્રીસ વરસની જુવાન વયે તેને ગરદન મારવામાં આવ્યો.

સર થોમસ વાયટ (Sir Thomas Wyat) તો કેન્ત પ્ર- ગણાનો રેહેવાસી હતો, અને ઇ० સ० ૧૫૦૩ ના સાલમાં જ- ન્મયો હતો. એની ઉપર આઠમાં હેનરી રાજાનો ઘણો વીસવાસ

હતો તેથી વારેઘડીએ દરબારી કામ સારૂ એને દેશેદેશ મોકલવામાં આવતો હતો. એ પ્રમાણે સરકારી બાબદસર ઇટાલી દેશમાં રહવાથી ત્યાંના પુસ્તકોનો એણે અભ્યાસ કરયો, અને પેતરાર્ક, ડેનતી, એરીઓસ્તો વગેરે ઇટાલ્યન કવીઓના મધુર લખાણથી તે ઘણો ખુશ થયો. પોતાના દેશમાં આવ્યા પછી એણે ઉપલા ઇટાલી દેશના કવિઓની નકલ કરવા માડી અને ઘણે દરજ્જે પાર ઊતરયો. સરે અને વાયટે એકજ અરસામાં કવિતાઓ લખી છે, તેથીજ આ પ્રકરણમાં તેઓ બંનેની નોંધ સાથે લીધીછે. પેહેલવેહલાં ખ્યાલો (Sonnets) એજ કવિઓએ ઇંગ્રેજી કવિતામાં દાખલ કીધાછે. સરે અને વાયટની કવિતા ઘણી ખરી ઇટાલ્યન કવિઓના તરંગુમાથી ભરપુરછે. ચોસર કરતાં તેમની લખવાની ઘબ તથા બોલોની રચના સારીછે. પ્યાર એ તેમનો સાધારણ વિષયછે.

આપણે ઉપર કહયું કે સરેના ઊમરાવને કીલદેરના અમીરની છોકરીએ કંઇપણ ઊત્તેજાણ આપ્યું નહીં, જોકે સરેને તો પ્યારનો કારી જખમ લાગો હતો. છોકરીનો બાપ ન જાણે અથવા તેણીના કુટુંબને કંઇ અપમાન ન થાય તે વાત ધ્યાનમાં રાખી તે તેણીને જીરાલદાઇન (Geraldine) નામથી લખતો હતો. એજ નામે તેણે તેણી ઉપર ઘણીક વાર કવિતા લખીને મોકલી હતી. નીચલો ફકરો તેનો પ્યાર પુર જોર અને કાકલુદી સાથ જાહેર કરેછે.

Set me whereas the sun doth parch the green,
Or where his beams do not dissolve the ice;
In temperate heat, where he is felt and seen;
In presence prest of people mad or wise;
Set me in high or yet in low degree;
In longest night or in the longest day;
In clearest sky, or where clouds thickest be;
In lusty youth or when my hairs are gray;
Set me in heaven, on earth or else in hell,
In hill or dale, or on the foaming flood;
Thrall or at large,—alive where so I dwell,
Sick or in health, in evil fame or good,—
Hers will I be; and only with this thought
Content myself, although my chance be nought.

કવિ કહે છે કે "જો તમે મને એવાં દેશમાં નાખો કે જ્યાં સુરજના કીરણથી લીલાતરી ભરેલાં મેદાન કરમાઇ જતાં હોય, અથવા જ્યાં બરફ પણ પીગલતું ન હોય તેવા દેશમાં—અથવા જ્યાં ગરમી માફકસર હોય ત્યાં—અથવા ઘેલાં અથવા ડાહાપણ વાલાં માણસોની સંગમાં નાખો તો ત્યાં—અથવા જો શાહાજાદાની અથવા ફકીરી હાલતમાં લાવી નાખો તો પણ—અથવા જે દેશમાં દહાડો કે રાત લાંબી હોય ત્યાં—અથવા ખુલ્લાં તથા વાંદલાંથી ભરેલાં આકાશપર—અથવા તો બેહેશતમાં દુન્યામાં અથવા તો દોજખમાં નાખો ત્યાં પણ—અથવા ટેકડી પર તથા નદી નાલામાં નાખો ત્યાં પણ—અથવા જુવાન હોય કે બાલ પણ પાકવા આવ્યા હોય તો પણ—પછી તો છુટો ફેરવો કે બંદીખાને નાખો ત્યાં પણ—અથવા બીમાર નહી તો તંદરોસ્ત હાલતમાં—અથવા નેકનામી અથવા બદનામી મેલવી હોય તો પણ—હું તો બસ તેણીનોજ થઇ રેહવશ, અને જો કે તેણી મને કંઈ પણ મચક આપતી નથી, તો પણ તેણીના મધુર વિચારથીજ હું સંતોષ પકડીશ"

પણ ઉપર લખેલી એક આશકની ફરીયાદ તેની દયા આણવા જોગ કાકલુદી છતાં એક નિર્દય સ્ત્રીપર કઇ પણ અસર કરી શકી નહી! વસંત રૂતુમાં સર્વ પ્રકારે કુદરતનું જોબન ખીલી નીકલે છે, અને સર્વ ઠેકાણે લીલાતરી ફુલ ફલાદી વગેરે જોવામાં આવે છે. એ મોસમમાં દુન્યા હસ્તુરૂપ પકડે છે ને જાનવરો તથા પક્ષીઓ ખુશખુશાલ દેખાય છે. કંટાલેલાં અને રોગી માણસો એ મોસમમાં આશાએશ અને નિરાંત પામે છે, પણ આશકનાજ દુઃખને શાંતી મલતી નથી, તે સરે કવિ નીચે પ્રમાણે દરશાવે છે.

The soote season that bud and bloom forth brings,
With green hath clad the hill and eke the vale;
The nightingale with feathers new she sings;
The turtle to her make hath told her tale;
Summer is come for every spray now springs;
The hart hath hung his old head on the pale;
The buck in brake his winter coat he flings;

The fishes flete with new repaired scale;
The adder all her slough away she slings;
The swift swallow pursueth the flies smale;
The busy bee her honey now she mings;
Winter is worn that was the flower's bale;
And thus I see, among these pleasant things,
Each care decays, and yet my sorrow springs.

કવિ કહે છે કે "આ મધુર ૠતુમાં ઝાડોઉર મોર અને કળી ફુટે છે, અને ટેકડીઓ અને ખીણો લીલી હલીયાળીથી ભરાઇ જાય છે; શુંદર પીછથી સણગરાયલાં બુલબુલો પણ નવાં નવાં ગીતો ગાય છે; કાચબા માશુકસાથ પ્યાર કરે છે, દરેક ઝાડપરે પાતરાં ઉગી નીકલે છે તેથી હુનાળો નજદીક આવી લાગો છે એવું ભાસે છે; પેલા કટેરાપર નિરાંતથી સાબર માથું નાખીને બેઠું છે; જંગલી હરણો ઝાડીમાં શીયાલાનો દેખાવ બદલી બેઠા છે; ચલકતાં ભીંગડાવાલી માછલીઓ પાણીમાં દોડા દોડ કરે છે, ઝેરી સાંપણે પણ પોતાની કાંચલી કાઢી નાખીછે; ચપલ ચલીયાં નાની માખોનો હવામાં ભક્ષ કરે છે, ઉદ્યોગી મધમાખ મધ એકઠું કરેછે; શીયાલાના વખતમાં ફુલો નાશ પામે છે તે વખત પણ બદલાઇ ગયો છે, અને જ્યારે આવી દરેક મનોરંજક ચીજો ખુશાલ દેખાય છે ત્યારે મારાં દીલમાં તો અંદેશા અને ગમ જારી છે."

સરે કવિએ પેહેલવેહેલાં ઇંગ્રેજીમા ખ્યાલો દાખલ કીધા એટલુંજ નહીં પણ Blank Verse એટલે અનુપાસ વગરની કવિતા પણ તેણે જોડી. ઇટાલીના વરજીલ કવિની Ænid નાં પુસ્તકના કેટલાક ભાગનો એણે એ જાતની કવિતામાં તરજુમો છપાવ્યો છે. એણે કેટલીક સ્તુતી પાત્ર બંદગીને કવિતા રૂપ આપ્યું છે, તેની બેરબાજી ઘણી મધુર છે, જેમ કે

Thy name, O God, how great, is found before our sight!
It fills the earth and spreads the air, the great works of
thy might!
For even unto the heavens, thy power hath given a place,
And closed it above our heads, a mighty large compass!

કવિ બંદગી કરે છે કે " અરે ઓ દાદગર; તારૂં નામ હમારી નજર આગલ કેટલું બુલંદ દેખાય છે! આએ દુન્યા અને હવા જે તારી શકિતનું મોટાપણું દેખાડે છે તેમાં પણ તારૂ નામ સમાયલું અને ફેલાયલું છે! આ અંબર આકાશને પણ તારા પ્રતાપથીજ ટેકો છે, જેને તુંએ આ દુન્યાની આસપાસ ફેલાવ્યું છે, અને તેની કેટલી બોહોલી હદ વીસ્તારી છે!"

સરેના લખાણનો એક બીજો ફકરો લેવો. એની માશુકની ખુબસુરતી સર્વ સ્ત્રીઓનાં કરતાં ખુબ દીપી નીકલે છે, તથા જેમ સુર્યની રોશની આગલ એક મીનબતીનો દીવો, અને દાહાડાના અજવાલાં આગલ રાતનું અંધારૂ, ઝાંખ મારે છે તેમજ તેણીના અતિ શોભાયમાન મુખડા આગલ દરેક અબલાની ખુબસુરતી ફીકી પડી જાય છે. આ શલોક કેવા રોબમાં શરૂ થાય છે તથા આશકોને બાજુ રેહેવાને કેવી ધબમાં ફરમાવે છે!

Give place ye lovers, here before
  That spent in boasts and brags in vain;
My lady's beauty passeth more
  The best of yours, I dare will sayen,
Than doth the sun the candle light,
  Or brightest day the darkest night.

સર વાયટે પણ ઊપલા ઉમરાવની માફક પ્યાર સંબંધીજ કવિતાઓ જોડી છે. ખોદાતાલાએ પણ શું અજબ માસણમાં એવી શકિત મુકી છે, જેનો જુસ્સો તેનું તન અને મન સર્વ ઊસકેરેછે, તથા જેની લાલચમાં માણસ તેની ધન દોલત, તેનો મરતબો, તેની મર્યાદા અને તેની નેકનામી એક પલમાં ખુવાર કરેછે. અને વાંચનારના જોયામાં આવશે કે જે પેતરાર્ક કવિની ઊપલા બંને કવિઓએ માત્ર નકલ કરીછે તે પણ સરેની માફકજ (પણ ઉલટી રીતે) એક પરણેલી સ્ત્રીની મોહબતમાં પડ્યો હતો. પણ ઇંગ્રેજ લોકોમાં શું કે દુન્યાના સર્વ ભાગો અને ટોલાંઓનાં પુસ્તકોમાં જોશો તો માલમ પડશે કે પ્યારથીજ

અને તેનેજ લગતાં કારણોથી કવિતા જન્મ પામી છે, અને જે સરસમાં સરસ કવિતાઓ ગણવામાં આવેછે તે પણ પ્યારના જોસ અને ઊભરાથીજ સરસ લેખાયછે, પછી તે પ્યાર દેશનો, માબાપનો, સ્ત્રીનો કે કોઇ બીજીજ એવી વહાલી ચીજ સાથ તાલુકો રાખતો હોય.

નીચલી સતરો વાયટે પોતાની બેઢંગી માસુક પર લખી મોકલી હતી તે એક બેવફા ઓરતપર ઘટતો તીરસ્કાર બતાવેછે તેને માટે જાણીતી થયલી છે. એની ભાષા પણ વિષયને અનુસરતી છે. તેણીની બેવફાઇ માટે કેટલીક સખત ફરીયાદ વાયટે કવિતામાં લખી મોકલી હતી ત્યારે તેણીએ તેને હસી કાઢયો, અને ઉત્તર વાળયો કે કવિની સારંગીમાં કઇ ખામીછે તેથીજ કરડા અને ન છાજે એવા સરોદો અને સુખનો નીકળેછે. વાયટે એ અપમાનનો જવાબ આ પ્રમાણે લખી મોકલયો.

Blame not my lute! for he must sound
  Of this or that, as liketh me;
For lack of wit the lute is bound
  To give such tunes as pleaseth me;
Though my songs be somewhat strange,
And speak such words as touch thy change,
      Blame not my lute!

Spite asketh spite, and changing change,
  And falsed faith must needs be known;
The fault's so great, the case so strange,
  Of right it must abroad be blown;
Then since that by thine own desert,
My songs do tell how true thou art,
    Blame not my lute!

Blame but thyself that hast misdone,
  And well deserved to have blame;
Change thou thy way, so evil begone,
  And then my lute shall sound the same;
But if till then my fingers play
By thy desert their wonted way,
    Blame not my lute!

આ ગીતમાં કવિ જવાબ વાળેછે કે "મારી સારંગીનો વાંક ના કાઢ ! કારણ કે જેમ મારી ખુશીમાં આવે તેમ તે વાગશે. સારંગીમાં કંઇ અકલ હોતી નથી તેથી તે ગમે તે રાગ કાઢશે. જોકે મારાં ગીત બેરંગીછે તો પણ તે તારા જુદા જુદા ઢંગ દેખાડેછે તેથી તું કંઇ મારી સારંગીનો વાંક ના કાઢ ! કીનો કીનાને મારેછે અને બેવફાઇ બેવફાઇને તોડેછે તેથી તારી નીમકહરામી સર્વને જણાવવી જોઇએ; તારો વાંક ઘણો મોટોછે તેમજ આ બનાવ પણ તાજુબી ભરેલોછે તેથી સર્વ લોકોને તે હું જણાવશ; વાસ્તે મારી સારંગી તારી લાયકી પ્રમાણે વાગતી હોય તો તેમાં તેનો કંઇ વાંક કાઢ ના ! ખામીતો તારી પોતાની છે કે જેણે આએ બધો બગાડો કીધોછે અને તેથીજ તું ઠપકાને લાયક ઠરીછે. જે આડે રસ્તે તું ચાલેછે તે છોડ, અને પછી જો તું પાંસરી ઉતરસે તો મારી સારંગી તેવા પણ તારા ગુણ ગાશે. પણ જયાં સુધી તું સુધરે નહી ત્યાં સુધી તારી નેકનામી પ્રમાણે તારાં ગીત ગવાય તો મારા તંબુરાનો વાંક કાઢતી ના !"

નીચલું ઊખાણું ઉપલાજ શાહેરે લખ્યુંછે તે કયો ધણી સમજી શકશે નહીં ? બચ્ચાં અને છોકરાંઓમાં પણ તે રમુજ ઉપજાવે છે.

A lady gave me a gift she had not;
And I received her gift which I took not;
She gave it me willingly, and yet she would not;
And I received it, albeit I could not;
If she gave it me, I force not;
And if she take it again, she cares not;
Construe what this is and tell not,
For I am fast sworn I may not.

"એક સ્ત્રીએ મને એવી બખક્ષેસ આપી જે તેણીના પાસે મુદલ હતી નહીં; મે તે ચીજ તરત કબુલ રાખી, પણ કંઇ તે મારા હાથમાં આવી નહી; જોકે તેણી ના કેહેતી હતી તોપણ લીધી ત્યારે ખુશીથી આપી; જો કે હું તે હાથમાં લઇ ન

શક્યો તોપણ તરત મેં સ્વીકારી; જયારે ખુશીથી આપી ત્યારે જોર શું કામ કરૂં ? અને તેણી પાછી લેવાને પણ હવે દરકાર કરતી નથી; આ ચીજ શું છે તે તમે સમજો પણ બોલતા ના, કારણ કે તેણીએ મને એ માટે જબરા સોગંદ આપ્યાછે."

કોઇ વાંચનાર વિચારમાં પડશે, પણ એક નાજુક નારના ગોલાબી ગાલોપર હેતભરી બોકી લીધા વગર બીજું શું હોય ? ઉપલી બોકી લેવાપર તે નીચલી સતરો લખી ગયોછે.

Nature that gave the bee so feat a grace
To find honey of so wondrous fashion,
Hath taught the spider out of the same place
To fetch the poison by strange alteration ;
Though this be strange, it is a stranger case
With one kiss, by secret operation,
Both these at once in those your lips to find,
In change whereof I leave my heart behind.

કવિ કહેછે કે " જે ખોદાએ મધમાખને નેક એનાએત બખશીછે. અને તેથી ફુલોમાંથી શીરીન મધ તે બનાવેછે, તેજ ખોદાએ તેવીજ વસ્તુમાંથી કરાલીયાને અજબ ફેરફાર સાથ ઝેર કાઢવા સીખવ્યોછે. જોકે, આ વાત આશ્ચર્ય પમાડનારીછે તોપણ તારો (એટલે સ્ત્રી જાતનો) દાખલો વધારે અજાએબી ઉપજાવેછે કારણ કે માત્ર એકજ ચુમી લેવાથી એકઠી વખતે તારા લબમાંથી મીઠાસ અને ઝેર સાથે વેહેછે, અને ઝેર મને ન લાગે તે વાસ્તે મારૂં જીગર તારી અંદર મુકી જાઉંછું" એકજ માબાપના દીકરાઓ જુદી જુદી ખાશીયતના નીકલેછે તેમની ચાલનો ઘણીવાર ઉપલી ચાર લીટીઓ સાથ મુકાબલો કરવામાં આવેછે. સરે અને વાયટની કવિતા હાલના વખતમાં ઝાઝી વાંચવામાં આવતી નથી. તેમના લખાણમાં ચોસરના વખતના કેટલાક અસલ બોલો પણ જોવામાં આવેછે. એ બંને કવિઓ ઘણીખરી ટુક કવિતાઓ માત્ર સ્વપ્ન રપર જોડી ગયાછે. જેમ હાફેઝના શલોકો ફારસી ભાષામાં લખાયલાછે તેજ પ્રમાણે અને તેજ મતલબનું ઇશકી લખાણ આ કવિઓના ગ્રંથમા સમાયલુછે. પરદેશમાં મુસાફરી કરીને

તથા તેવા દેશની ભાષાનું તથા પુસ્તકોનું ગ્નાન મેલવીને પોતાના દેશની લીપીમાં તથા કાવ્ય રચનામાં એઓએ ઘણો સુધારો કીધેલો જોવામાં આવેછે. ચોસરના કરતાં તેમની લખવાની ઘબ સારી છે અને તેમના છંદના ચહડતા ઊતરતા સ્વરો આપણાં ધ્યાન પર સારી અસર કરેછે.

પ્રકરણ ૬ ઠુ.

આ પ્રકરણમાં સ્પેનસર કવિ વીશે લખવા અગાઉ એના વખતની હાલત તપાસીયે. ઇ૦ સ૦ ૧૫૪૭ માં વેલાતનો આઠમો હેનરી રાજા મરણ પામ્યો અને તેની જગે તેનો છોકરો છઠો એડવરડ રાજા ગાદીપર આવ્યો. એ રાજાના વખતમાં લોકોમાં ધર્મ સંબંધી બંડો ઉઠયાં તથા તાલુકેદાર ઉમરાવો રાજાની સત્તાની સાંમે થયા અને સ્કાટ તથા ફ્રેન્ચ લોકો સાથ લડાઇ ચાલી. એ રાજાના વખતમાં દેશની હાલત ઊસકેરાયલી હતી અને ધંધારોજગાર તથા સુખ સંપજ વગર લોકો ઘણા ચિંતાતુર દેખાતાં હતાં. ઇ૦ સ૦ ૧૫૫૩ ના સાલમાં એ રાજાના મરણ પછી રાણી મેરી તખ્ત પર બેઠી, અને આઠમાં હેનરી રાજાએ રોમના મોટા ધર્માધિપતીનો ઇનકાર કરીને જે નવો પ્રોટેસતંટ ધર્મ સ્થાપ્યો હતો તે તેણીએ અતિઘણી સખતઇથી દાબી નખાવ્યો અને એજ ધર્માધિકારીનો કાથલીક પંથ સ્થાપ્યો. રોજરસ લાટીમર વગેરે મોટામોટા ધર્મગુરૂઓને તથા તેમની સમજાવત પ્રમાણે ચાલનારાં હજારો લોકોને તેણીએ બળતી ચેહમાં નખાવીમારી નાખ્યાં. રૈયતની મરજી ઉપરાંત તેણીએ સ્પેનના શાહાજાદા ફીલીપ સાથ લગણ કીધાં અને પોતાના ખાવીંદનો ધર્મ પોતે પણ સ્વીકાર્યો. મોટા મોટા ઊમરાવો તથા રાજઅધિકારીઓને અને પોતાની સાવકી બેન એલીઝાબેઠને એણીએ કેદમાં નખાવ્યાં. આથી તેણીપર તથા તેણીના ભરથારપર રૈયતનો બહુ ધીક્કાર છુટયો. રાણીના રાજકારભારથી લોકો બેદીલ થયાં, અને તેમનામાં ધર્મ સંબંધી તડાં વધવા લાગ્યાં. રાણી મેરી ઇ૦ સ૦ ૧૫૫૮ માં મરણ પામી.

ઉપર પ્રમાણે રાજ્યના અંધેર કારભારના વખતમાં તથા રૈયતની બેદીલીને લીધે કઇપણ નવાં નવાં પુસ્તકો પ્રગટ થયાં નહી. લડાઇથી લોકોની કંટાલેલી હાલત તથા તેથી થતો ઉદ્યોગનો નાશ તથા રૈયતના મનની ચિંતા અને તેમનું ધર્મ સંબંધી જહનુન સર્વ તપાસી જોતાં કઇ પણ સારાં પુસતકોની આશા પણ રાખી શકાય નહી. પણ જ્યારે બંદીખાને કેદ પડેલી રાણી એલીઝાબેથ બેનના મરણ પછી ગાદીપર આવી ત્યારથી સારાં ચીન્હો જોવામાં આવેછે. તેણીએ પોતાના બાપનો પ્રોટેસ્ટંટ ધર્મ ફરીને તાજો કીધો. તેણીથી અગાઉના ત્રણ ચાર રાજાઓની હકુમતના વખતે અંધેર કારભાર ચાલતો હતો અને લોકોની કઇપણ દાદ ફરીયાદ ન લેવાતી હતી તે સર્વ કળજુગનો કાળ વહી ગયો, અને રાણી એલીઝાબેથના અમલથી સતયુગનો વખત સરૂ થયો. જ્યારે ઇટાલી દેશમાં એરીઓસ્તો અને તેસો, ફ્રાન્સમાં મેરો અને રાબલે. તથા પોરતુગાલ દેશમાં કેમોઅન્સ જેવા નામાંકિત કવિઓ વસ્તા હતા, ત્યારે વેલાતમાં તેઓની બરાબરી કરે એવો એક પણ કવિ કે લખનાર જોવામાં આવતો નથી. રાણી એલીઝાબેથના આવવા પછી સુલેહ ફેલાઇ તથા લડાઇઓ બંધ પડી, અને દેશ આગલના કરતાં સરસ આબાદ હાલતમાં દેખાવા લાગ્યો. તેણીની અગાઉના રાજાઓના વખતમાં લોકો પોતાના જાન માલની સલામતી માટે બીહીતાં હતાં, અને જેમ બને તેમ સ્વતંત્રપણે લખવા અથવા બોલવાથી પરહેજ રહેતાં હતાં. એકએકનીપર વેહેમ, શક તથા બેવીસવાસ રાખવાથી લોકોનું મન કઇપણ કામપર મકમ ન હતું.

રાણી એલીઝાબેથના વખતમાં ઉપલો સર્વ બેવીસવાસ મટી ગયો. લોકો નચીંત દેખાવા લાગાં, રાજનો કારોબાર મનમાનની રીતે ચાલવા લાગો અને ધર્મનુ જહનુન નરમ પડયું. દેશનો વેપાર વધ્યો અને તેણીના આસરા તલે જે મોટી ઇંગ્રેજી પેહેડીએ હીંદુસ્થાનમાં ઇંગ્રેજના રાજનો પાયો નાખ્યો તે સ્થાપવામાં આવી. વિદ્યા પ્રકરણમાં પણ તેણીના વખતથી મોટો ફેરફાર થયો. જેટલી ચોપડીઓ પંદરસો વરસ સુધી પ્રગટ થઇ હતી તેટલીજ ચોપડીઓ અને વલી આગલના લખાણ

કરતાં સરસ—તેણીના ચુમાલીસ વરસના લાંબા અમલમાં છપા-ઈ બાહાર પડી. ઇંગ્રેજોમાં જે વિદ્વાન લખનારાઓ અને ઉ-સતાદી શાહેરો થઈ ગયાછે તેઓમાંના ઘણાખરાઓ એ માહારા-ણીના વખતમાં પ્રકાશી નીકલ્યા. નામીચા શેકસ્પીયર તથા જાં-નસનના નાટકો એ વખતે આશકારા થયા; સ્પેનસર કવિ પણ એણીનાજ વખતમાં વીખ્યાતી પામ્યો; ફીલસુફ બેકનના દુન્યા પ્ર-સીધ રસાલાઓ પણ એજ અરસામાં પ્રગટ થયા, તથા રાલે, હુકર, સર ફીલીપ સીડની જેવા નામીચા લખનારાઓ પણ એજ બખ્તાવર રાણીના રાજમાં આસરો પામ્યા. એ સર્વ વિદ્વાન સેતારાઓના એકકી વખતના સમાગમ માટે તથા વેપાર અને હુંનરના ચડીયાતા શોખને માટે રાણી એલીઝાબેથની પાદશાહી-નો વખત તે સતયુગનો વખત કેહેવાયછે.

પ્રકરણ ૭ મું.

ઉપર લખ્યા પ્રમાણે વીદ્યા અભ્યાસના ખીલતા વખતમાં સ્પે-નસર (Spenser) કવિ પ્રસીધ થયો. ઇ૦ સ૦ ૧૫૫૨ના સાલમાં તે લંડન શેહેરમાં જન્મ પામ્યો હતો. જોકે આ નામીચા કવીની જીંદગીનો હેવાલ ઘણોજ ટુંક અને હાલહવાલ હાથ લાગોછે, તોપણ તેની કવિતા પરથી તેના માબાપની હાલત ગરીબ માલમ પડેછે. એના ગામના તાલુકદાર ઉમરાવ ગ્રેની મેરબાનીથી તે ઇ૦ સ૦ ૧૫૬૯ માં કેમ્બ્રીડજની પાઠશાલામા દાખલ થયો, અને કેટલાંક વરસો સુધી ત્યાંજ તેણે કેલવણી લીધી. તેણે અઠાર વરસની વયે "ભરવાડનુ પંચાંગ" અથવા Shepherd's Calendar નામે એક કવિતા રૂપી પુસ્તક પ્રગટ કર્યું. કેમ્બ્રીડજની પાઠશાલામાં પસાર થયા પછી તે ઉપલા ઉમરાવના મુનશી તરીકે તેની સાથે આયરલાંડ દેશમાં સનદી નોકરીપર ગયો, જ-યાં લારડ ગ્રેની ગવરનર તરીકે નેમણુક થાઇ હતી. એજ ઉમરા-વના વગથી રાણી સાહેબની મેરબાની એનીપર વધી, અને કો-ર્ક શેહેર આગલ આવેલા એક વજીરો તથા મેહેલ સ્પેનસરને ઇનામમા તેમણે બખશયાં. એ વખતે એને ત્યાં એકછોકરીનો જન્મ

થયો, પણ એના પ્યાર તથા લગણ સંબંધી સર્વ વીગતો અંધારામાં રહી ગઇછે. ઉપલાજ મેહેલમાં તેણે "પરીઓની સરદાર" અથવા Fairy Queen નામે તેની સર્વમાં વખણાયલી કવિતાનો પાયો રચ્યો, જેના પેહેલા ત્રણ ભાગો બે વરસ પછી પ્રગટ થયા. રાણીએ એને બોલાવી પોતાનો ઘણી ખુશી જાહેર કીધી અને પાદશાહી તીજોરી ખાતેથી એને સાલીયાણું આપવાનો હોકમ થયો. આથી એ લખવા પાછલ વધારે ખંતી રહયો અને ઉપલીજ શુંદર કવિતાના બાકીના ભાગો પણ તેણે જોડીને બાહાર પાડયા. તેની લોકોમાં ઘણી વખાણ થઇ અને મોટા મોટા અમીરો સાથ દોસ્તી બાજી. પોતાના મેહેલમાં એ સુખચેનથી જીંદગી ગુજારવા લાગ્યો તથા આયરલંડ દેશની એક જુવાન કન્યા સાથ એણે ઇ० સ०૧૫૯૪ માં પુનર વીવાહ કરેલા માલમ પડેછે. ચારેક વરસ વધારે સુખ ચેનમાં કાઢયા પછી એના કસબામાં મોટો બલવો ઊઠયો, અને સ્પેનસરને એકદમ રાતોરાત મેહેલ છોડી નાસી જવું પડયું. બલવાખોરોએ તેના મેહેલને બાલીને ભસમ કીધો, જે આગમાં તેનું એક નાનું બાલક પણ બલી ગયું. આથી તેને ઘણુજ દુઃખ લાગ્યું અને ઇ० સ० ૧૫૯૯ માં ગરીબ હાલતે પુગીને તે મરણ પામ્યો.

એની પેહેલવેહેલી કવિતા આગલ કહયા પ્રમાણે "ભરવાડનુ પંચાંગ" નામની છે. એના બાર ભાગ કરયાછે અને દરેક ભાગ વરસના દરેક મહીના સાથે તાલુકો રાખેછે. પેહેલા, બીજા તથા છઠા ભાગમાં ભરવાડો પોતાની માશુકની ગેરમેરબાનીપર વીલાપ કરેછે; પાંચમા સાતમા અને નવમા ભાગમાં પાદરીઓની આપખુદી તથા ઠગ બાજી ઊંઘાડી પાડીછે, અને ચોથા ભાગમાં એ રાણીની તારીફ ગાયછે. જો કે ચોસરના વખતની જબાનમાં ઘણીખરી સ્પેનસરની કવીતાઓ લખાયલીછે, તોપણ ચોસર કરતાં એની એબારત તથા સતરો ઘણી મધુરઅને સેહેલી છે. રાણી એલીઝાબેઠની સ્તુતીનું ગીત બહુ સાદુ છે, તે આ પ્રમાણે સરૂ થાયછે.

કરતાં સરસ—તેણીના ચુમાલીસ વરસના લાંબા અમલમાં છપાઇ બાહાર પડી. ઇગ્રેજોમાં જે વિદ્વાન લખનારાઓ અને ઉસતાદી શાહેરો થઈ ગયાછે તેઓમાંના ઘણાખરાઓ એ માહારાણીના વખતમાં પ્રકાશી નીકલ્યા. નામીચા શેકસ્પીયર તથા જાંનસનના નાટકો એ વખતે આશકારા થયા; સ્પેનસર કવિ પણ એણીનાજ વખતમાં વીખ્યાતી પામ્યો; ફીલસુફ બેકનના દુન્યા પ્રસીધ રસાલાઓ પણ એજ અરસામાં પ્રગટ થયા, તથા રાલે, હુકર, સર ફીલીપ સીડની જેવા નામીચા લખનારાઓ પણ એજ બખ્તાવર રાણીના રાજમાં આસરો પામ્યા. એ સર્વ વિદ્વાન સેતારાઓના એકકી વખતના સમાગમ માટે તથા વેપાર અને હુંનરના ચડીયાતા શોખને માટે રાણી એલીઝાબેથની પાદશાહીનો વખત તે સતયુગનો વખત કેહેવાયછે.

પ્રકરણ ૭ મું.

ઉપર લખ્યા પ્રમાણે વીદ્યા અભ્યાસના ખીલતા વખતમાં સ્પેંનસર (Spenser) કવિ પ્રસીધ થયો. ઇ૦ સ૦ ૧૫૫૨ના સાલમાં તે લંડન શેહેરમાં જન્મ પામ્યો હતો. જોકે આ નામીચા કવીની જીંદગીનો હેવાલ ઘણોજ ટુક અને હાલહવાલ હાથ લાગોછે, તોપણ તેની કવિતા પરથી તેના માબાપની હાલત ગરીબ માલમ પડેછે. એના ગામના તાલુકદાર ઉમરાવ ગ્રેની મેરબાનીથી તે ઇ૦ સ૦ ૧૫૬૯ માં કેમબ્રીડજની પાઠશાલામા દાખલ થયો, અને કેટલાંક વરસો સુધી ત્યાંજ તેણે કેલવણી લીધી. તેણે અઠાર વરસની વયે "ભરવાડનુ પંચાંગ" અથવા Shepherd's Calendar નામે એક કવિતા રૂપી પુસ્તક પ્રગટ કરયું. કેમબ્રીડજની પાઠશાલામાં પસાર થયા પછી તે ઉપલા ઉમરાવના મુનશી તરીકે તેની સાથે આયરલાંડ દેશમાં સનદી નોકરીપર ગયો, જયાં લારડ ગ્રેની ગવરનર તરીકે નેમણુક થાઇ હતી. એજ ઉમરાવના વગથી રાણી સાહેબની મેરબાની એનીપર વધી, અને કોર્ક શેહેર આગલ આવેલા એક વજીફો તથા મેહેલ સ્પેનસરને ઇનામમા તેમણે બખશયાં. એ વખતે એને ત્યાં એકછોકરીનો જન્મ

થયો, પણ એના પ્યાર તથા લગણ સંબંધી સર્વ વીગતો અંધારામાં રહી ગઇછે. ઉપલાજ મેહેલમાં તેણે "પરીઓની સરદાર" અથવા Fairy Queen નામે તેની સર્વમાં વખાણાયલી કવિતાનો પાયો રચ્યો, જેના પેહેલા ત્રણ ભાગો બે વરસ પછી પ્રગટ થયા. રાણીએ એને બોલાવી પોતાની ઘણી ખુશી જાહેર કીધી અને પાદશાહી તીજોરી ખાતેથી એને સાલીયાણું આપવાનો હોકમ થયો. આથી એ લખવા પાછલ વધારે બંતી રહયો અને ઉપલીજ શુંદર કવિતાના બાકીના ભાગો પણ તેણે જોડીને બાહાર પાડયા. તેની લોકોમાં ઘણી વખાણ થઇ અને મોટા મોટા અમીરો સાથ દોસ્તી બાજી. પોતાના મેહેલમાં એ સુખચેનથી જીંદગી ગુજારવા લાગ્યો તથા આયરલંડ દેશની એક જુવાન કન્યા સાથ એણે ઇ૦ સ૦૧૫૯૪ માં પુનર વીવાહ કરેલા માલમ પડેછે. ચારેક વરસ વધારે સુખ ચેનમાં કાઢયા પછી એના કસબામાં મોટો બલવો ઊઠયો, અને સ્પેનસરને એકદમ રાતોરાત મેહેલ છોડી નાસી જવું પડયું. બલવાઓરોએ તેના મેહેલને બાલીને ભસમ કીધો, જે આગમાં તેનું એક નાનું બાલક પણ બલી ગયું. આથી તેને ઘણુંજ દુઃખ લાગ્યું અને ઇ૦ સ૦ ૧૫૯૯ માં ગરીબ હાલતે પુગીને તે મરણ પામ્યો.

એની પેહેલવેહેલી કવિતા આગલ કહયા પ્રમાણે "ભરવાડનુ પંચાંગ" નામની છે. એના બાર ભાગ કર્યાછે અને દરેક ભાગ વરસના દરેક મહીના સાથે તાલુકો રાખેછે. પેહેલા, બીજા તથા છઠા ભાગમાં ભરવાડો પોતાની માશુકની ગેરમેરબાનીપર વીલાપ કરેછે; પાંચમા સાતમા અને નવમા ભાગમાં પાદરીઓની આપખુદી તથા ઠગ બાજી ઉઘાડી પાડીછે, અને ચોથા ભાગમાં એ રાણીની તારીફ ગાયછે. જો કે ચોસરના વખતની જબાનમાં ઘણીખરી સ્પેનસરની કવીતાઓ લખાયલીછે, તોપણચોસર કરતાં એની એબારત તથા સતરો ઘણી મધુરઅને સેહેલી છે. રાણી એલીઝાબેઠની સ્તુતીનું ગીત બહુ સાદુ છે, તે આ પ્રમાણે સરૂ થાયછે.

Ye daynty Nymphs, that in this blessed Brooke,
Doe bathe your brest,
Forsake your waterie bowers, and hether looke,
At my request,
And eke you Virgins, that on Parnasse dwell,
Whence floweth Helicon, the lerned well,
Help me to blaze
Her worthy praise
Which in her sexe doth all excell.

Of fayre Elisa be your silver song,
That blessed wight,
The flowre of Virgins : may she florish long
In princely plight!
For she is Syrinx daughter without spotte,
Which Pan, the shepherd's God, of her begotte,
So sprong her grace,
Of heavenly race,
No mortall blemishe may her blotte.

કવિ અરજ કરેછે કે "અરે, આ શાંત ઝરામાં નાહાતી શુંદર પરીયાંઓ ! તમારા પાણીના મોહોલ છોડી મારી અરજ પર ધ્યાન આપો, અને ઓ કવિતા મંડપમાં રેહેનારી કન્યાઓ, જેમના ઘર આગલથી વિદ્યાનો ઝરો નીતરોજ વહેછે, તમો પણ જેણી સર્વ કરતાં સરસ છે તેણીની વખાણ અને ખુબી ગાવ મને મદદ કરો ! ખુબસુરત એલીઝાની સ્તુતી તમે ગાવો, જેણીનું જોબન સર્વ કુવરીઓ કરતાં ખીલતું છે. ખોદા તેણીનો લાંબા વખ્પત સુધી પાદશાહી મરતબો જાલવો, અને જેણી આસમાનના દેવ દેવીથી ઉતરેલી છે તેણીને નિષ્કલંક રાખો !"

Fairy Queen અથવા "પરીયાંની રાણી" એ નામનું પુસ્તક છ ભાગમાં વેહેચાયલું છે. એ દ્રષ્ટાંત રૂપકથા ઘણી રસીલી અને વાંચવા લાયક છે, તથા એ વારતા આપણું મન બહુ રીજવે છે. આ કાવ્ય બાર ભાગમાં કાઢવાને સ્પેનસરે કબુલાત આપી હતી પણ તે એનેથી બની શક્યું નહી, તેથીજ દાસ્તાન અધુરૂ રહી ગયું છે. એમાં પેહેલવાની બખતરમાં માણસો દેવ

દરજ્જો પર જીત મેલવે છે તે માત્ર કથાજ નહી પણ અલંકાર રૂપમાં સારા અને નરસા ગુણોનું ચીત્ર આપ્યું છે. બદીપર નેકીની ફતેહ થાયલી દેખાડી છે. એ કવિતાના પેહેલા ભાગમાં ધર્મની પવીત્રાઇ આખરે ફાવેલી તમે જોશો; બીજા ભાગમાં અંદાજો અને મધ્યમપણું વાપરવું તેજ ઘણી સારી હાલત છે એવું દેખાડયું છે; ત્રીજા ભાગમાં સ્ત્રીનું પતીવ્રતાપણું અતી ઘણી શક્તિ અને જોહેમતમાં આવી પડવા છતાં જલવાયલું તમે જોશો; ચોથા ભાગમાં એક મીત્રની વફાદારી દેખાડી છે; પાચમાં ભાગમાં ઇનસાફની અદલાઇનીજ ફતેહ થાયલી જોવામાં આવશે, અને છઠા ભાગમાં નમનતાઇની ખુબી સમાવી છે. એ સર્વેનો બોધ વારતાના આકારમાં અને તેનેથી ઉપજતા સારમાંથી આપણને લેવાનો છે. એ સર્વ કવિતાઓની બેટબાજી બુનંદ છે, તે પછવાડે આપેલા ફકરાપરથી જોવામાં આવશે. દરેક વારતા પણ રસીલી છે અને જેમ રૂસતમ અને સોરાબ વગેરે પેહેલવાનોની વારતાઓ ફીરદોશીની કલમથી લખાયલી છે, તેવીજ શરાગતથી અને લડાયક દમામથી આ વારતારૂપી કવિતા દોડેછે. પણ વાંચનારને જણાવવું જોઇએ કે સ્પેનસર કવિની અગાઉ ઇટાલી દેશમાં એરીઓસ્તો અને તેસો જેવા આહાભારત કવિઓએ પણ એવાંજ બુલંદ અને રસીલાં પુસ્તકો લખ્યાં હતાં, ને તેમની માત્ર સ્પેનસરે અતરે નકલ કીધી છે. પણ ફીરદોશી કવિ ઇરાનમાં એ ઇટાલ્યન કવિઓની આગલ થઇ ગયો હતો, તેથી ઉપલી જાતની કવિતાઓ જે દુન્યાના તમામ લોકોમાં હરખ અને ઉલતથી વંચાય છે તેવી કવિતા બનાવવાનું અને જોડવાનું અસલ માન એ ફારસી શાહેરને ઘટે છે. યુનાની કવી હોમરનું "ઇલીયડ" અને વરજીલની લાટીન કવિતા "ઇનીડ" ઉપલીજ જાતના ગ્રંથોમાં લેખાય છે.

પરેસ્તાનના પરીઓના મુલકમાં એક પરીનું રાજ ચાલતું હતું. ત્યાં તેણી જાહોજલાલીથી રેહેતી અને તેણીની દરબારમાં સુનનદા પેહેલવાનો હમેશ બીરાજતાં હતા. એ પ્રમાણે દરબારમાં એક વખતે એક મુફલેસ જેવો, પણ જોરાવર શખ્સ હાજર થયો અને રાણીની ખીદમતમાં રેહેવાને ખુશી જણાવી.

તેને ત્યાં રાખ્ખવામાં આવ્યો પણ તેની કોઇ કઇ દરકાર કરતું નહી. તેની ઉતરતી પદવીને લીધે હમેશ તે રાણીના પગ આગલ જમીન પર બેસતો હતો. રાણીનો એવો ધારો હતો કે દર વરસે બાર દહાડા સુધી મોટી મોજલશ મેલવીને ખાણાંપીણાં કરવાં તથા રૈયતની ફરીયાદ પણ તેજ દીવસો પર સાંભલવી. એક દહાડે પેલા રાણીના પગ આગલ બેસનાર જંગીએ એવી અરજ કીધી કે કઇપણ બલત્વારીનું કામ પડે તો પેહેલાં તેને તે કામ પર મોકલવો, કારણકે આલસુ પડી રેહેતાં તેને ગમતું નથી. રાણીએ અરજ બાહાલ રાખી.

બીજે દીને દરબાર ભરતાંને વારજ એક જુવાન શાહાજાદી દાખલ થઇને રાણીને કાકલુદી કરી કેહેવા લાગી કે એક મોટા સાંપના આકારના રાક્ષસે તેણીના માબાપને કેદ પકડી એક પીતલના કીલ્લામાં બંધ કરી તેમનું રાજપાટ લુટી લીધું અને તેમને તે છોડતો નથી. તેણી એક સફેદ દુધ જેવાં ટટુ પર સવાર થાયલી હતી, અને તેણીની પછવાડે શુંદર સાજથી સણગારેલા અને હથીયારથો લાધેલા તેજ ઘોડો એક વેહેતીયું આસ્તે આસ્તે ચલાવતું દાખલ થયું. રાણીના પીલતન સરખા પેહેલવાનોમાંથી પોતાના માબાપના બચાવ ખાતર અને પેલા રાક્ષસનો નાશ કરવા સારૂ તેણીએ એક પેહેલવાન માગયો, જેને પેલા ઘોડા પર સવાર કરી તેણી રસતો દેખાડવાને તૈયાર થઈ ઉભી. તરતજ પેલો શખ્સ જેણે ઉસતાદી કામ સારૂ આગલેજ દીને રાણીની કબુલાત મેલવી હતી તે ઉઠયો અને રાણીને વચનની યાદ આપી. રાણી તો ઘણી આશ્ચર્ય થઇ અને પેલી શાહાજાદીએ તેનો નીચ અવતાર જોઇ તેને લઇ જવા સારૂ ના પાડયું. આખરે ઘણી હુજત કરતાં અને રાણી બંધાઇ ગયલી હોવાથી પેલી છોકરીએ કબુલ કીધું અને જયાં સુધી ઇસુખ્રીસ્તના નામને માન આપી તથા તેનો મજબ સ્વીકારી જંગી ઘોડાપર બેસે નહી ત્યાં સુધી તે માત્ર હાર પામશે અને નાહેક મારયો જશે એવું જોશીઓનું મત છે, એમ તેણીએ તેને જણાવ્યું. ઘણી આનાકાનીથી પેલા જંગીએ ખ્રીસ્તી મહજબ સ્વી-

કારપો અને શાહાજાદી સાથ ચાલવા માંડયું. આટલી સમજણ આપ્યા પછી પેહેલો ભાગ સરૂ થાય છે.

A gentle knight was pricking on the plain,
Yclad in mighty arms and silver shield,
Wherein old dints of deep wounds did remain,
The cruel marks of many a bloody field;
Yet arms till that time did he never wield.
His angry steed did chide his foaming bit,
As much disdaining to the curb to yield;
Full jolly knight he seemed and fair did sit,
As one for knightly jousts and fierce encounters fit.

એ પ્રમાણે ઘોડાપર સવાર થાઇને જંગલની રાહા કાપતાં રસ્તામાં તેમને મોટું તોફાન નડયું અને ગલીગુચી તો એટલી બધી દેખાતી કે ક્યાં વળવું અને ક્યાં નાશી તે પણ તેમને સુજ પડ્યું નહી. ઘણો વાર વીચાર કીધા પછી "ભુલકાપ" દેવની ગલીમાં તેઓ પેઠા, જ્યાં તેઓ રાત અંધારામાં ગરક થયલાં હોય એવું લાગતું. તેવામાં સામેથી એક મક્કારે ઓરત બુજરોગ અને પરહેજગાર ગ્રહસ્થના લેબાસમા તેમને મળી. તેણી એક નામીક જાદુગરની હતી અને રસ્તો દેખાડવાના હેતુથી તેણીએ તેમને ફરેબ દીધો અને તેમનીપર જાદુ ચલાવી તેઓને ફસાવી નાખ્યાં.

એક મક્કાર જાદુગર ઘડીમાં ઘોડો, ઘડીમાં ગધેડો બની જાય અને દરેક વખતે રંગ બદલે છે તે કવિ અસરકારક રીતે લખી જાય છે.

Sometimes a fowl, sometimes a fish in lake,
Now like a fox, now like a dragon fell;
That of himself he oft for fear would quake,
And oft would fly away. O! who can tell
The hidden power of herbs and might of magic spell?

આવી રીતના ઘણાએક દુઃખ દેખાવોમાં પેલા જંગી અને શાહાજાદી આવી પડે છે, અને તે સઘળાંથી તેઓ પોતાની હુશીઆરીથી બેહના બચી સલામત પેલી ફોજથીને આગ જસ

પુગેછે. પેલા સાપના આકારના રાક્ષસપર જંગી ફાવે છે અને તેને આજેજ કરી તેણીના માબાપને કેદમાંથી છુટાં કરેછે અને પેલી શાહાજાદી તેની સાથે પરણી જાયછે. ઘણીએક દરદેસી તથા જેહેમત તથા હેરાનગતી ભોગવીને ખોદાના સાહાય અને આશરાથી તેઓ જાલમ મોતના પંજામાંથી બચી ગયાં અને આખરે ફતેહ પામ્યાં. એજ પ્રમાણે જે માણસો ઘણાક સંકટ અને દુઃખ સેહેવે છે તેઓ પણ જો હમેશ સારાં કામો કરી તથા નેકીને પીછાની તથા આ દુન્યાની લોભ લાલચો જેમની જાલ દગેદગ પંથરાયલી છે તેમને તજી, તે કિર્તાર પર શોકર ગુજારી કરશે તો જરૂર તેઓ આ ફાની દુન્યામાં ફતેહમંદ ઉતરશે અને પોતાની નેકીનો બદલો આએજ જગતમાં હાંસલ કરીને મરણ પામેશે.

ઉપર સમજાવ્યાં તેવાં ઘણાક સાહાસ કર્મો છએ ભાગોમાં જોવામાં આવશે. એ માહાભારત કવિતામાં ઘણાએક ચાનાક આપનારાં શુખનો સમાવ્યાં છે. કવિતા અસલ ઇંગ્રેજીમાં લખી છે પણ સાધારણ વાંચનારને બરાબર સમજણ પડે તેમ બોલાની જોડણીમાં જરા ફેરફાર કરયો છે. એક લોભી માણસનું ચીત્ર પેહેલા ભોગમાં આપ્યું છે તે રમુજી છે. લોભીયાને તમે પુરતું આપશો તોપણ તેને તે થોડું પડશે; જોકે પોતે દ્રવ્યવાન હોય છે તોપણ તે આપણી પાસ સામું માગવા આવેછે; તેની પાસ પુષ્કળ છતાં તે ગરીબ છે તેવું આપણને સમજાવે છે, અને દુન્યામાં સર્વલોકોપોગી કામો અને ધર્મદાન કરવાને બદલે તેસ હાથે પગે જાણે નજલો થયો હોય તેમ તે ઘરમાં પોતાની દોલત સાપની માફક તપાસશે.

Most wretched wight, whom nothing might suffice;
  Whose greedy lust did lack in greatest store,
Whose need had end, but no end covetise;
  Whose wealth was want, whose plenty made him poor;
Who had enough, yet wished ever more;
  A vile disease: and eke in foot and hand
A grievous gout tormented him full sore,
  That well he could not touch, nor go nor stand,
Such one was Avarice, the fourth of this fair band.

પ્યારનો આતશ પણ માણસની નાજુક જુવાનીમાંજ દીલમાં સલગેછે તે વીશે કવિ આ પ્રમાણે લખે છે.

It was in freshest flower of youthly years
When courage first does creep in manly chest,
When first that coal of kindly heat appears,
To kindle love in every living breast.

જે લોકો સ્ત્રીજાતીને ધીકારે છે તેઓ પણ જલદી તેમને આધીન થાય છે અને જે છોકરાઓ પરણવાને ના પાડે છે તેઓ પણ તેમની ખુબસુરતી જોઇ લલચાઇ જાય છે તે પણ કવિએ સારી રીતે દેખાડયું છે. સ્ત્રીની આગલ કઠણમાં કઠણ છાતી પણ પીગલે છે; તેમજ વલી મરદો પણ ગમે તેવી મકમ સ્ત્રીને ફુસલાવી શકે છે એમ કવિ કહી જાય છે. જેમ એક કીલ્લો ઘણા દહાડા સુધી ટકી રહીને આખરે શરણ થાયછે તેમ નારી અને મરદ જાત પણ શરણ થાય છે.

* * * * No fort can be so strong,
No fleshly breast can armed be so sound,
But will at last be won with battery long.
Nothing is sure that grows on earthly ground;
And who most trusts in arm of fleshly might,
And boasts in beauty's chain not to be bound,
Doth soonest fall in disadventurous fight,
And yields his captive neck to victor's most despight.

વલી સ્ત્રીજાત પર વીસવાસ મુકવા કવિ ના પાડેછે કારણકે ઔરતના ફાંતા આગલ કોણનું ચાલે?

For who does know the bent of women's phantasy?

ઉપલો શાહેર કહી જાય છે કે દરેક જણ સાથ સભ્યતા વાપરવી તથા દરેક સાથ હલીમલીને ચાલવું માણસના પોતાના ફાયદા કાજે છે; કાંયકે તેથી એકમેકની ભલાઇ અને ખુબી ગવાય છે, દોસ્તી વધે છે, નબલાઓ જોર ધરે છે અને જોરમંદ ઇજત મેલવે છે.

But lovely concord and most sacred peace,
Doth nourish virtue and fast friendship breeds;
Weak she makes strong, and strong thing does increase
Till it the pitch of highest praise exceeds.

સ્પેનસરે "પરીઓની સરદાર" નામની બુલંદ કવિતા શીવાય ઘણીએક બીજી સતરો જોડી છે. તેમાં "વખતના ભાગો" (Ruins of the Times) અને "કાવ્ય દેવીનો વીલાપ" (Tears of the Muses) નામે બંને કાવ્યો પણ ઠીક છે. એના દોસ્તદાર સર ફીલીપ સીડનીના મરણની નોધ પેહેલાં કાવ્યમાં સમાવી છે. એમાં નીચલો ફકરો એવી મતલબ ધરાવેછે કે જે લોકો સારાં કામો કરી આ દુન્યાં છોડી જાય છે તેમની કીર્તી હમેશ કવિતામાં મશહુર અને તાજી રેહેછે. એજ પ્રમાણે જયારે યુનાની સરદાર સીકંદરને પુછવામાં આવ્યું કે તેની લશ્કરી ફતેહો ગાવાને કયા કવિને સોંફવું, ત્યારે તેણે જણાવ્યું કે ગમે તેવો કવિ હશે તો ચાલશે, કારણ કે સારાં કામો ગમે તેવા બોલોમાં નોધશો તો પ્રકાશી નીકલશે, પણ કોઇની જુઠી તારીફનાં ગમે તેવી સુધરેલી ભાષામાં બાકાં ફુકશો તોપણ તે પેહેલા આગલ ઝંખવાણો પડશે.

But fame with golden wing aloft doth fly
Above the reach of ruinous decay,
And with brave plumes doth beat the azure sky,
Admired of base born men from far away;
Then who so will by virtuous deeds essay
To mount to heaven, on Pegasus must ride,
And by sweet poet's verse be glorified.

સ્પેનસરના વખતમાં કેટલાક લેભાગુ કવિઓ નીકલ્યા હતા, જેમની કલપના શકિત તથા બેટબાજીની એના "કાવ્ય દેવીના વીલાપમાં" ઠેકડી કરવામાં આવી છે. લોકોથી વિદ્યા હુંનરોને આસરો તથા ઉત્તેજણ ન મલતું હતું તથા તવંગરો સારાં કાંમ કરવાને બદલે મોજ શોખમાં દીન ગુજારતા હતા તેનો કવિ એ કવિતામાં વીલાપ કરેછે. Mother Hubbard's Tale અથવા "ઘરડી હબારડની વારતામાં" એક જુવાનયાને સરકારી ચાકરી મેલવવાને માટે મોટા દરબારીઓની ચાપલુસી કરવી પડેછે તથા કેટલું નીચપણું અને લુચ્ચાઇ વાપડવી પડેછે તે પર સ્મુજી ટીકા કીધી છે. એની બીજી પરચુટણ ટુક કવિતા પણ છપાઇ છે.

ઇંગ્રેજી કાવ્ય સંગ્રેહમાં સ્પેનસરની "પરીઓની સરદાર" ઘણો મ્હડતો દરજ્જો ધરાવેછે. જેમ સરે અને વાયટે Sonnets તથા Blank Verse કવિતાઓ દાખલ કીધી છે તેમ સ્પેનસરે નવ લીટીઓની બુલંદ અને શુરવાલી કવિતા પણ પેહેલવેહેલીજ ઇંગ્રેજીમાં દાખલ કીધી છે, અને તેથીજ એ જાતની કવિતા આજ સુધી પણ Spenserian Stanza અથવા સ્પેનસરના પદ રેકી કવિતાને નામે વખાણાય છે. જોકે એમાં આપણને અસલ ઇંગ્રેજી બોલો પુષ્કલ મલેછે તોપણ તેમની રચના તથા એબારત અને શબ્દોની બંધ બેસતી ગોઠવણ સારી છે. દરેક ઇંગ્રેજી વાંચનારને એની Fairy Queen નું પુસ્તક વાંચવાની ભલામણ કરવામાં આવે છે. તેની મધુર અને રસદાર કવિતા, તથા તેમાં સમાવેલા તરેહવાર બનાવો અને દેખાવો, તથા પેહેલવાનોની લડાઇ અને જાદુગરોના મેહેલો, તથા આશકમાશુકના પ્યાર વગેરે ઘણીએક મનને રીજવનારી બાબદોથી એ માહાભારત કવિતા પુસ્તક ભરપુર છે.

ઉપર આપેલા ટુક ફકરા ટાંકી દેખાડ્યા છતાં એક ફકરો અહી ઉતારી લીધા વના ચાલતું નથી. તે એક વાડીનો ચમતકારીક દેખાવ છે. અહી જાતજાતના પક્ષીઓ મધુર ગાયનો ગાય છે; ખુબસુરત પણ અણદીઠ પરયાંઓ શાંત અને ધીમે સાદે રાગ લલકારે છે; સીતાર અને તંબુરાતો વાગેછે; પાણીના ઝરાઓ અને ફુવારામાંથી પડતો ધીમો ધોધ વાજીંત્રના અવાજ મીસાલ કાનપર પડેછે, તથા ખુશબોદાર પવનની લેહેકી વાઇને દીલને ખુશાલી બખશે છે. પણ તેવામાં એક નાજુક સાદ જુવાનોનું દીલ ઉસકેરે એવું ગાયણ ગાય છે. જેમ મગમગતો ગોલાબ તેની ખીલતી કલીના બાહારમાં સર્વ ઠેકાણે ખુશબોઇ પાંથરે છે અને સર્વ લોકોને ગમતો થઇ પડેછે, પણ જ્યારે કરમાઇ પડેછે ત્યારે કોઇપણ તેની તરફ જોતુંએ નથી; તેજ મીસાલ અરે, ઓ જુવાન! તારી જીંદગી પણ એક ઘડીમાં નાશ પામશે, વાસ્તે તારી જુવાનીના ખીલતા બાહારમાં તું પ્યાર અને સુખચેન ભોગવી લે, કાંયકે તારા એજ વખતમાં સર્વ જણાં તારી તરફ મમતા અને મોહબત બતાવશે.

Eft soons they heard a most melodious sound,
Of all that might delight a dainty ear,
Such as at once might not on living ground,
Save in this paradise be heard elsewhere ;
Right hard it was for wight that did it hear,
For all that pleasing is to living ear
Was there consorted in one harmony ;
Birds, voices, instruments, winds, waters all agree.

The joyous birds shrouded in cheerful shade,
Their notes unto the voice attempered sweet;
The angelical soft trembling voices made
To the instruments divine respondence meet;
The silver sounding instruments did meet
With the base murmur of the waters fall ;
The waters fall, with difference discreet,
Now soft, now loud, unto the wind did call ;
The gentle warbling wind low answered to all.

The whiles some one did chant this lovely lay:
Ah ! see, whoso fair thing dost fain to see,
In springing flower the image of thy day!
Ah ! see the virgin rose, how sweetly she
Doth first peep forth with bashful modesty,
That fairer seems, the less ye see her may!
Lo ! see, soon after how more bold and free
Her bared bosom she doth broad display;
Lo ! see, soon after how she fades and falls away!

So passeth, in the passing of a day,
Of mortal life, the leaf, the bud, the flower :
No more doth flourish after first decay,
That erst was sought to deck both bed and bower
Of many a lady and many a paramour !
Gather therefore the rose whilst yet in prime,
For soon comes age, that will her pride deflower ;
Gather the rose of love whilst yet is time,
Whilst loving thou mayst loved be with equal crime.

સ્પેનસર કવિની કેટલીક લીટીઓ કેહેવત તરીકે વપરાય છે, તે પણ નોંધી લેવા જોગ છે. જેમકે

Oft fire is without smoke and peril without show.

જેમ ધુમાડો નીકળ્યા વગર બળતુ સલગી ઉઠેછે તેમ કોઇ વાર અગમચેતી વગર માણસો પર હાદેસો આવી પડેછે.

One loving hour for many years of sorrow can dispense.

ઘણા વરસોનું દુઃખ એક કલાક આનંદમાં ગુજારવાથી ભુલી જવાય છે.

A dram of sweet is worth a pound of sour.

હજારો કરડા બોલો વાપરવાના કરતાં એક અસરકારક પણ નરમ બોલ વાપરેલો ભલો.

પ્રકરણ ૮ મું*

રાણી એલીઝાબેથના વખતમાં નાટક તખતો જબરો ગાજી રહ્યો હતો. કરૂણા અને હાસ્યરસ ભરેલા મોટા મોટા આનાક આપનારા નાટક લખનારાઓ તેણીના રાજમાંજ થઇ ગયાછે. શેક્સપીયર, જોનસન, માસીનજર, ચેપમેન, બોમંત, ફલેચર ડેક્કર વગેરે ઘણાક બીજા નાટક લખનારાઓનો સમુદાય તેણીના રાજ્ય પ્રકરણને પુર શોભા આપેછે. શેક્સપીયર સીવાય બીજા સર્વે લખનારાઓના નાટકો તેઓની પાછલ હસતી પામ્યા નથી. જે જે નાટકો તેઓએ લખ્યા છે તે બધા તેઓના વખતને તથા તેમની મંડલીને માત્ર અનુસરતા હતા તેથીજ વખતના દાતરડાંથી તેમની વિખ્યાતી કપાઇ ગઇ છે. પણ શેક્સપીયરનુ નામ તો અમર છે. તેના નાટકો લખ્યાને આજે ત્રણસો વરસ વહી ગયાં છે તોપણ તે સર્વના મનમાં તાજા છે. આજ પણ ઇંગ્રેજોના તાબા તલે આવેલાં સુધરેલાં શેહેરોમાં—ને વલી ખુદ લંડનમાં—એ નામાંકિત લખનારના નાટકો હજારો લોકોની ભીડ વચ્ચે કરી દેખાડવામાં આવેછે. ફ્રાન્સ જરમની વગેરે દેશોમાં પણ એના નાટકોના તરજુમા છપાયા છે. એની વીલક્ષણ બુદ્ધીનું એ સર્વ પરીણામ છે. એનથી ઉતરતો જોનસન છે.

જેવા શેકસ્પીયરના નાટકો નિતીમાન વચનો અને દુન્યાની અજમાસથી ભરપુર છે તેવા જોનસનના લખેલા ખેલો ઘણાજ થોડા છે. તોપણ જોનસનના નાટકો તે વખતના લોકોની રીતભાત તથા તેઓની ખામીઓ અને બદ લક્ષણો પુર જોસથી ઉઘાડાં પાડે છે. બીજા સર્વ લખનારાઓના નાટકો કઇ ધ્યાન આપવા જોગ નથી. એ વખતમાં દેશની આબાદીની તથા ધંધા રોજગારની સારી હાલતને લીધે લોકોનો નાટકપર ઘણો શોખ ઉસકેરાયો હતો, અને તેથીજ નામીચા લખનારાઓનું મન ખેલો લખવા પાછલ રોકાયલું રેહેતું. દરેક લખનારે ઓછામાં ઓછા ચાલીસ ચાલીસ નાટકો લખ્યાછે. શેકસ્પીઅર અને જોનસનના લખાણની હદ એટલાજ સુધી જોવામા આવેછે. પણ બોમંત અને ફલેચરે તો ચોપણ નાટકો લખ્યાછે. બીજાઓનાકરતાં તેમનું લખાણ શુદ્ધ અને તેજ છે તો પણ ઘણુ નીરલાજરૂ છે. એજ કારણને લીધે નીતીમાન માણસોનો કોપ તેમનીપર બહુ ચઢેછે. પણ એઓ એકલાનુંજ લખાણ દુરાચારી નથી. એલીઝાબેથના વખતનાસર્વ લખનારાઓને—શેકસ્પીયરને પણ—ઉપલી જાતની નીચ ભાષાના છાંટા લાગ્યાછે. તેમની સર્વ ખુબીઓ છતાં આ એક કલંક પણ તેમને ચોટયોછે. બીજાઓના કરતાં શેકસ્પીઅરમાં એવું ભાંડ લખાણ ઘણુજ થોડું જોવામાં આવે છે. બોમંત અને ફલેચરના નાટકોમાં માત્ર બેજ નાટકો રસીલાછે The Maid's Tragedy અથવા "કુમારીકાની કાહાણી"નો કરૂણારસ નાટક વાંચવા લાયકછે, પણ તેમાં વાંચનાર અને જોનારનો અંદાજો મુદલ સાચવયો નથી. બીજો એક હાસ્યરસ નાટક (Comedy) "Rule a wife and have a wife" ઘણો રમુજી છે. એમાં એક સ્ત્રી પોતાના ખાવીંદને દબાણમાં અને હોકમમાં રાખવાના ઇરાદાથી તેને પરણે છે પણ તેણીની નેમમાં તેણી કેવી ઠગાયછે તે સરસ રીતે દેખાડયુછે A new way to pay old debts અથવા "શેરને માથે સવાશેર બનવાનો નવો રસ્તો" એ નામનો નાટક લખવાથી મેસીનજરનું નામ જાણીતું થયલું છે. એમાં એક લોભી કાકો પોતાના ભત્રીજાનો વારસો લુટી લઇ તેને ઘરમાંથી કાઢી મુકેછે

અને તેની સાથે કોઈને પણ વેહેવાર રાખવા અથવા લેણદેણ કરવા દેતો નથી, પણ સામો તેનીપર બહુ જુલમ પાડેછે. પારકા ધ-ણીના પૈસા લુટી તે શેઠીયો બનેછે, તથા તેની આસપાસના સર્વ ગરીબોને નાહેક સતાવી તેમની માલ મીલકત જપત કરે-છે. અરધાં અરધ ગામનો તે ધણી થયો તો પણ તે લોભી ધરાતો નથી. તેની એકપુરી છોકરીને તે કોઇ ઉમરાવજાદા સાથ પરણાવવા માગે છે અને ઉમરાવથી કોઇ ઉતરતાને જમાઇ ક-રવાના તે સોગંદ લેછે. એ પ્રમાણે તે ધરમાં બેઠોબેઠો હવાઇ કીલ્લા બાંધેછે. પેલી છોકરીતો પેલા કાઢી મુકેલા પીતરાઇ સાથ પ-રણવાને બંધાયલી હતી, અને તેને બહુ ચાહાતી હતી તેથી તેણી પોતાના બાપની સાંમે થાયછે. બાપ દીકરી વચે જે ગોફતેગો એ બાબદતીશે ચાલેછે તે ધણી રમુજ ઉપજાવેછે. એના તાલુકાનો ઉમરાવ ફરતો ફરતો આ લોભીઆના ગામતરફ આવેછે તેથી તેતો પુરો હરખાઇ જાયછે, અને જો કે તેતો શેકારને ખાતર તે તરફ આવેછે તોપણ લોભીયો એમ સમજે છે કે તેની છો-કરીનો હાથ મેલવવાને વાશતે તેના ધરમાં આવેછે. પણ એજ ઉમરાવની મેરબાનીથી પેલા ખરા વારસને દાદ મલેછે અને પેલાં બંને પીતરાઇ પરણી જાયછે તથા પેલો લાલચુ બાપ કા-પદાના દસ્ત તલે સામો આવી જાયછે. આ નાટક હજુ પણ કેટલીક વખત કરી બતાવવામાં આવેછે અને એમાં એક ખ્રા-શ્રેલ પાદરીની હસવા સરખી ચાલથી વધારે રમુજ મલેછે.

એ વતરીગે ચેપમેન, દેકર, ફોરડ જેવા નાટક લખના-રાઓ થઇ ગયાછે. એ લોકોના નાટકો ધણા ઉતરતાછે. એ સર્વ-નું ટુંક બયાન આપ્યા પછી શેકસ્પીયર અને જોનસનના નાટ-કોની તપાસપર આવીએ.

પ્રકરણ ૯.

નામાંકીત શેકસ્પીયરની જીંદગીની નોંધ તેનું જન્મ ચ-રીત્ર લખનારાઓ તરેહવાર આકારમાં આપી ગયાછે. એનો એ-હવાલ કોઇપણ પુસ્તકમાં સંપુર્ણ મલતો નથી. તો પણ જે અ-

ગત જોગ બીનાઓ જાણવામાં આવીછે તે અતરે ટપકાવીછે. William Shakspeare એવણ નદીના કીનારાપર આવેલાં સ્ત્રેતફરદ સેહેરમાં ઈ૦સ ૧૫૬૪માં જન્મ પાંમ્યો હતો. તે પોતાના ગામનો નીશાલમાં કઇ થોડુ ઘણુ શીખ્યો, અને અધારએક વરસની ઉમરે પોતાના એક નાટકી મીત્ર સાથ લંડન શેહરમાં કમાણી સોધવા આવ્યો. એણે કંઇ પણ ચડતે દરજ્જેની કેલવણી ન લીધી હતી તેથી કેટલાક લખનારા એવું કહી જાયછે કે નાટકસાલામાં જે લોકો ઘોડાપર બેસી આવતા તેમના ઘોડા પકડી ઉભો રેહેવાની હલકી ચાકરીપર પેહલવેહલાં એ રહયો. ત્યારપછી એક નાટકકાર તરીકે એ પાઠ બજાવવા લાગ્યો, અને નાટક તખ્તાપર ઘણી ચાલાકી દેખાડતો. થોડુક કમાયાપછી Black Friars નાટકસાલાનો એ ભાગ્યો થયો, અને વલી બે ત્રણ વરસ જવા દઇને Globe નાટકશાલામાં પણ ભાગ રાખ્યો. એ વખતે એણે નાટકો પણ જોડવા માંડયા તેથી એને બમણી કમાણી થતી હતી. એના નાટકો ઘણા વખણાવા લાગ્યા તેથી એ પોતે બંને નાટક શાલાનો એકલો માલેક થયો. પોતાના લખેલા નાટકોનો મુખ્ય ભાગ તે પોતે બજાવતો હતો. એ પ્રમાણે લંડન શેહેરમાં ઘણાક વરસો ગુજારીને તથા સારી દોલત એકઠી કરીને પોતાને દેશ ગયો, અને વાડી વજીફા વગેરે ખરીદીને તથા એક સ્ત્રી સાથ પરણીને બાકીનો વખત સુખચેનથી ગુજારવા લાગો. એને એક બે ફરજંદપણ થયલાં કેહેવામાં આવેછે. એની બૈરી સાથ કઇ ટંટો થવાથી એ છુટો પડયો અને ઈ૦ સ૦ ૧૬૧૬માં બાવન વરસની ઉમરે પોતાના દેશમાં મરણ પામ્યો.

શેકસ્પીયરે નજદીક સારતીસ નાટકો અને બીજી ઘણીક દીલપસંદ કવિતાઓ લખીછે. એનો એકેએક નાટક રમુજ ગમત અને ચાનાક આપેછે. બીન કેલવણી છતાં તે કવિતાનો ઉસ્તાદ થઇ ગયોછે, અને કુદરતના અજબ ભરમો એણે ખોલા કીધાછે. ઝાડપાનની વિધ્યા, જાનવરોની પારખ અને માણસના ગુણ અવગુણની તપાસ તથા નોધો એના દરેક નાટક કે કવીતામાં જોયામાં આવશે. એનેથી આગલ થઇ ગયલા સર્વ ક-

વિઓના કરતાં એનું લખાણ ઊત્તમ છે. એના નાટકો ઘણા-ખરા અનુપાસ વગરની કવિતામાં રચ્યાછે. એની ઓહલી અજ-માશ તથા માણુસ જાતનો ખવાસ પારખવાની શકિત આપણને બહુઅજબ કરેછે. હાલના ગુજરાતીમાં થતા ઘણા ખરા નાટકો તથા સ્ત્રી બોધ અને એવાંજ બીજાં ચોપાન્યામાં આવતી દીલ-પસંદ વારતાઓ એના ખેલોનાજ પાયાપર રચાયલાંછે. દાદે દરીયાવનો મનોરંજક ખેલ તથા નશીયતે નાજનીનનો ચાનાક આપનાર નાટક કંઈજ નહી પણ શેકસ્પીઅરના Pericles અને Taming of the Shrew ના ઇંગ્રેજી ખેલોના તરજુમા છે.

શેકસ્પીયરના નાટકોને બે પ્રકરણમાં વેહેચી નાખી ત્રીજાં પ્રકરણમાં એની કવિતાનું થોડું વર્ણન આપી એ માહાન પુરૂષની બાબદ ખતમ કરીએ. એના હાસ્યરસ નાટકો જે આ પ્રકરણમાં આપવામાં આવ્યા છે તે Comedies ના ઇંગ્રેજી નામથી ઓલખાય છે. એવા સોલ નાટકો એની કલમથી લખાયા છે. તેમની વીગત આ પ્રમાણે છે:—

Two Gentlemen of Verona વરોના શેહેરના બે શેહેરીઓ.
Cymbiline ... ... સીમબેલાઇન
Love's Labour Lost ... પ્યારની મેહેનત ફોકટ
Comedy of Errors... ... ભુલચુકની હસાહસ.
All's Well That Ends Well જેનું પરીણામ સારૂ તે સર્વ સારૂં.
Twelfth Night ... ... જુમેરાતનો ચમતકાર.
Midsummer-night's Dream મધરાતનો સ્વપનો.
As You Like It ... ... પાપીની તોજેશ.
Merchant of Venice ... વેનીસનો વ્યાજખાઉ વેપારી.
Much Ado About Nothing જુજજેવી વાત તેના આસમા-નસે લગાડેલા હાથ.
Taming of the Shrew ... નસીઅતે નાજનીન.
Pericles ... ... દાદે દરીઆવ.
Measure for Measure ... જેવા આપ તેવાં ગીત.
Winter's Tale... ... ... શીયાલાની વારતા.

Tempest ... ... તોફાની પવન.
Merry Wives of Windsor ધીંગી બૈરાંઓ અથવા શાવર-
ની ખુતારાનો માર.

ઉપલા સોલે નાટકોમાં એવો તો દીલપસંદ વારતાઓ સમાવીછે કે તે સર્વપર આપણું ધ્યાન પુર મંડેલું રહેછે.

પેહેલા નાટકમાં એક જાણી દોસ્તદાર પોતાને મન પસંદ સ્ત્રી સાથ મોહબ્બતમાં પડવા પછી તેણીનો પછવાડેથી તીરસકાર કરે છે, અને પોતાના જીવેજાન મીત્રની માસુકના પયારમાં પડીને પોતાના વાહલા મીત્રને ફસાવે છે તેવા બેવફા મીત્રનું ચીત્ર આપ્યું છે. ખુબસુરતી આગલ હમેશની મીત્રાચારી પણ પીગલી જાય છે તે આ નાટકમાં ઘણું અસરકારક રીતે દેખાડયું છે.

સીમબેલાઈનના નાટકમાં એક સાવકી માતા પોતાના આગલા ધણીના બોડડ છોકરાને પોતાના બીજા વરની રાજ ગાદીએ ચડાવા ખાતર કેવી નીચ કોશેસો કરેછે, અને પોતાના ધણીની આગલી રાણીને પેટે અવતરેલી છોકરીને પોતાના બોડડ છોકરા સાથ પરણાવા માટે તેણીના અદરાયલા ભરથારને દરબારમાંથી કાઢી મુકાવે છે તે દેખાડયું છે. એજ નાટકમાં એકમેકને ન ઓલખે તોપણ દીકરાનું બાપ પર અને ભાઈઓનું બેનપર કુદરતી રીતેજ પ્રીત દોડેછે તેનો દીલખુશ ચીતાર પાડયો છે. એક સાવકી માતાનો વેરભાવ એક બાપની આગલી બૈરીનાં છોકરાંને કેટલો પજવે છે તે આ ખેલમાં જોવામાં આવશે.

"પ્યારની મેહનત ફોકટ" એ નામનો નાટક ઘણી રમુજ આપેછે. માબાપો પોતાના બચ્ચાંને ઠેકાણે પાડવાની જે કોશેસો કરેછે, તે સર્વ કેવી ફોકટ જાય છે તે આ નાટકમાં દરશાવ્યું છે. એકમેકની રાજીખુશીથીજ જોડું બને છે.

"ભુલચુકની હસાહસ" નાટક વાંચવાથી ઘણું હસવું આવે છે. એમાં બે જોડીયા ભાઈઓ એકજ સ્વરૂપના હોવાથી, તથા તેમના બંને ગોલામો પણ એકજ વખતે જન્મ પામેલા અને સરખાજ ચેહેરાના હોવાથી ઘણી ભુલચુક પડે છે. એક ભાઈનો

ગોલામ બીજા ભાઇને પોતાનો શેઠ સમજે છે, અને બીજો ભાઇ પોતાના ભાઇના ગોલામને પોતાનો નોકર સમજી હોકમ ફરમાવે છે. એથી આંધરે બેહેર કુટાઇ મરેછે. વલી એક ભાઇની પ્રીયા બીજા ભાઇને પોતાનો વર સમજી ગલે વલગે છે તથા તેની સાથે પ્યાર કરે છે. એવા સોંગોથી એમાં હસવાના ઘણા ભાવ પડેછે.

All's Well That Ends Well ના નાટકમાં એક નામીચા ડાકતરની છોકરી પોતાના બાપના મરણ પછી તેના એક ઉમરાવ મીત્રના આસરા તલે રહેલી જોવામાં આવે છે. તેણી ઘણી સાલસ અને સર્વ વાતે ભણેલી હતી. જે ઉમરાવના ઘરમાં તેણી આસરો પામી હતી તે મરણ પામ્યો અને તેના એક પુરા છોકરાએ બાપનો એતાબ ધારણ કીધો. પેલી છોકરી તો આ છોકરાની મોહબ્બતમાં પડી હતી, પણ પેલો છોકરો મોટાં ખાનદાનનો હોવાથી તેણી સાથ પરણવાને મુદલ રાજી નહતો. એક દહાડે ફ્રાન્સના શાનસાહ તરફથી દરબારનું તેને તેડું આવ્યું ત્યાં તેને જવાની ફરજ પડી. રાજાની બીમારીની વાતો તે વખતે ચોમેર ફેલાયલી હતી, અને ઘણાક વૈદ્યો ઓશદ કરતા, પણ કોઇ પણ હકીમથી રાજાને ફેર પડતો નહી. પેલી છોકરી પોતાના બાપના ઇલમથી વાકેફ હોવાને લીધે રાજાની દરબારમાં ગઇ અને મોતનો જોખમ માથે ખેંચી લઇ તેને સારો કીધો. રાજાએ ગમે તે ઇનામ માગવાને ફરમાવ્યું. તેણીએ તો રાજાને સંઘ ઉમરાવોની મીજલસ ભરવાને અરજ કીધી, અને તેમનામાંથી પેલા અમીરજાદાનો હાથ ધરી તેની સાથ પરણવાની માગણી કીધી અને બીજુ કઇ પણ માગયું નહી. ઘણી આનાકાની અને નાફરમાણી કીધા છતાં રાજાએ તેમના લગણ કરાવ્યાં, પણ જે દહાડે તેઓ પરણયાં તેજ દહાડે પેલો ઉમરાવજાદો રાજાની દરબારમાંથી છુપો નાસી ગયો, અને પેલી છોકરીને એટલુજ કહી ગયો કે જે વખતે તેના હાથમાની વીંતી તેણી મેલવશે ત્યારેજ તે તેણી સાથે રહેશે. પેલી છોકરી તો ઘણીજ રંજીદા થઇ, અને થોડાએક મહીના રહીને વલી તેની પુઠ પકડી. જે શેહેરમાં પેલો ઉમરાવ નાસી ગયો હતો ત્યાં એક કુલવાન સ્ત્રી સાથ

એણે મીત્રાચારી બાંધી, પણ આ સ્ત્રીતો એનો સર્વ અહેવાલ જાણતી હતી તેથી એને કદીપણ ઉત્તેજણ આપતી નહીં. જ્યારે પેલી ડાકટરની છોકરી તે શેહેરમાં ગઇ ત્યારે તેણીને એ વાતની ખબર પડી, તેથી પોતાનો સર્વ અહેવાલ પેલી સ્ત્રીને કહયો. એ સ્ત્રીએ દયા આણીને પેલા ઉમરાવને ઉત્તેજણ આપવાનું ડોલ ઘાલ્યું, અને એક દહાડે રાતનો વાયદો દઇને તેને પોતાની વાડીના અંધારા ઓરડામાં બોલાવી પેલી ડાકટરની છોકરીને ત્યાં મોકલી, જેણીએ પેલી સ્ત્રીનો પોશાક પેહેડયો હતો. તેની સાથ આખી રાત રહીને તેણીએ પેલી વીતી ફુસલાવીને કઢાવી લીધી. પેલો ઉમરાવ જે મનમાં બહુ મગન થતો હતો તેણે જ્યારે સવારના પોતાની પરણી બૈરીને જોઇ ત્યારે ઘણો શરમીંદો થયો અને તેણીની સાથે હમેશ સુધી સુખચેનથી રહયો. એ પ્રમાણે એક સ્ત્રીના ઉંડા પ્યારનું ચીત્ર આપ્યું છે.

Twelfth Night ના નાટકમાં પણ ભુલચુકની હસાહસમાં આવતા દેખાવો નજરે આવે છે. મેસેલીન શેહેરમાં એક વેપારીની બાયડીએ બે છોકરાંને એકકી વખ્તે જન્મ આપ્યો હતો તેમાં એક નર અને બીજી નારી હતી, તોપણ તેઓ બંનેની સુરત એક બીજાને આબેહુબ મલતી આવતી હતી. લોકો તેમને તેઓના જાતી પોશાકને લીધેજ ઓલખી શકતાં હતાં. એક દીને એવો સન્જોગ બન્યો કે જે વાહાણમાં બંને ભાઇ બેન બેસીને મુસાફ્રી કરતાં હતાં, તે વાહાણ એક ખરાબા પર અથડીને ભાગી ગયું જેથી કેટલાંક લોકનો જાણ ગયો. કપતાને તો છોકરીને જેમ તેમ બચાવી પોતાના મછવામાં નાખી, પણ છોકરાનો કઇ પણ પતો મલ્યો નહી. પેલી બેન ભાઇને માટે વીલાપ કરવા લાગી ત્યારે કપતાન તેણીને સધીયારો આપતો કે તેણીના ભાઇનેતો એક દોળ સાથે વલગેલો તેણે જોયો હતો, તેથી તે કેડુબી નીકલયો હશે. મછવો હાંકતાં હાંકતાં તેઓ ઇલીરીયાના ટાપુમાં જઇ પુગયાં, જ્યાં ઓરસીનો નામે રાજા રાજ ચલાવતો હતો. એ રાજા પોતાના મુલકની એક ઉમરાવજાદી સાથે પ્યારમાં પડયો હતો, પણ પેલીએ તો ઘણાક કેહેણ છતાં

તેનું માગું. બાહાલ રાખ્યું નહી. વલી તેણીનો ભાઇ મરણ પામવાથી તેણીએ સાત વરસ સુધી સોગ પાલવાના તથા એકાંત રેહેવાના સોગંદ લીધા, અને કોઇને પણ ઘરમાં દાખલ કરતી ન હતી. પોતાના ભાઇનો પણ એવીજ રીતે સોગ પાલવાના હેતુથી પેલી કપતાનની સાથ બચી ગયલી બેને પેલી ઉમરાવજાદીના ઘરમાં ઉતરવાનો ઇરાદો રાખ્યો ; પણ તેણી તો કોઇ સાથ વાતચીત પણ ન કરતી કે કોઇને મલવાબી ના પાડતી, તેથી પેલી છોડીએ કપતાનને સારો મુસારો આપી રજા આપી અને પોતાના ભાઇને બરનો મરદનો વેશ પેહેરી રાજાને ત્યાં ચાકરી રહી. તેણીનો ચેહેરો ખુબસુરત હોવાથી રાજાને આ ખીદમતગાર બહુ પસંદ આવતો તેથી તેને પોતાની પાસેને પાસેજ હાજરીપર રાખતો. એમ રહેતાં રાજાને માટે તેણીની છાતીમાં તો પ્યારનો આતશ સલગયો, અને રાજાના માનીતા તરીકે તેણી તેને કોઇ કોઇ વખત તે વીશે ભરમમાં કહી પણ સંભલાવતી. પણ રાજાનું મન તો પેલી ઉમરાવજાદીપરે લાગેલુ હતું તેથી વારે ઘડીએ પોતાના માનીતાને ચીઠી પતરી આપી તે ઉમરાવજાદીને ઘર મોકલતો હતો. પેલી છોડી જોકે રાજાપર મોહીત પડેલી હતી તોપણ તેનો હોકમ બજા લાવવાને પોતાની શોખને ઘર જતી. એક વખત ઘણી બોંસ કરતાં તથા બારણા ઠોકતાં પેલી ઉમરાવજાદીએ તેણીને આવકાર દીધો, અને તેણીનો કુમલો ચેહેરો અને ખુબસુરત દેખાવ તથા દરબારી પોશાક જોઇને રાજાની વાત પડતી નાખી સામી પેલી છોકરીપર ઉમરાવજાદી આશક પડી ! પેલીએતો માત્ર છોકરાનો પોશાક ધારણ કીધો હતો તેથી મનમાં સમજીને ઉમરાવજાદીનો પ્યાર હસી કાઢયો, અને થોડોક વખત બેસીને રાજાની દરબાર ભણી ચાલી. તેવામાં પેલી ઉમરાવજાદીએ દાસીને પછવાડે દોડાવીને પોતાને આંગલેની વીતી મોકલી એવું બાહાનું કાઢયું કે એ વીતી રાજાના ઘરથી દરબારી લાવ્યો હતો તે ભુલી ગયો, તેથી તેણીએ પછવાડે પાછી મોકલી છે. પણ સ્ત્રીના ઘાંગ અને વીચારોથી સ્ત્રી જાતજ પુરતી ખબરદાર હોય છે, તેથી પેલો દરબારી તો સમજી ગયો, કે ઉમરાવજાદીએ તો તેની પર મન દોડાવ્યું છે. એવામાં સામેથી

એક અમીરનો છોકરો તલવાર ફેરવતો તથા ડોલા ગુરકતો સામો થયો, અને પેલા દરબારી વારે ઘડીએ તેની આગલી માસુકનાં ઘરમાં શું કામ જાય છે તે માટે ખોલાસો માગયો, અને જો ખોલાસો ન આપેતો લડાઇ રમવા તઇયાર થઈ ઉભો. પેલી દરબારી છોડીતો નામને ખાતરજ તલવાર બાંધતી હતી તેથી ખુબ બીહી ધુજી રહી. પણ તેવામાં સામેથી એક જોરાવર શખ્સ બુમ પાડતો આવી લાગ્યો, અને પેલા અમીરના છોકરા સાથ આ નોજવાનને બદલે પોતે લડાઇ કરવા બાઠ ભીડી. પેલા બંને જણા જેવા લડાઇ રમવા જાય છે તેવાંજ રાજાના આદમીઓએ આવીને આ અણજાણા પુરૂષને પકડયો. વાંચનારને જણાવવું જોઇએ કે આ શખ્સ કોઇજ નહી પણ પેલી દરબારી છોડીના ભાંઇને ડુબતો બચાવનાર વાહાણનો માલમ હતો. એ માલમે એક વખત દરીઆની લડાઇમાં આ દેશના રાજાના ભત્રીજાને મારી નાખ્યો હતો તેથીજ આજે એની પર દાવ લેવામાં આવ્યો. જયારે આ માલમે છોકરાને ડુબતો બચાવ્યો, યારે તેઓ એક જુદાજ દેશમાં નીકલી ગયા હતા. ત્યાંથી ફરતાં ફરતાં પેલા જવાનને આ ટાપુમાં ફરવાનો શોખ થઇ આવ્યો તેથીજ આ માલમને આ છોકરા સાથ તેની બરદાસ્ત ખાતર અહી આવવું પડયું. એ દેશમાંતો તેઓ માત્ર બે કલાક અગાઉના આવેલા હતા અને પેલા છોકરાને પૈસાની કોથલી આપી દેશમાં ફરવા જવાને એણે રજા આપી પણ પોતે સાથે ગયો નહી, અને ધાસતીનો મારયો ધર્મસાલામાં ભરાઇ બેઠો હતો. પણ જયારે પેલા છોકરાને આવતાં ઘણો વખત લાગયો ત્યારે એનો જીવ રહી ન શકયો, અને તેની ખોલમાં નીકલ્યો, ચાલતાં ચાલતાં જયારે તેણે પેલા અમીરજાદાને દરબારી છોડી પર ઉપર લખ્યા પ્રમાણે ધસારો કરતાં જોયો ત્યારે પોતાના ભાઇબંધપર કઇ આવી પડેલું સમજીને દોડીને લડાઇ રમવા આવ્યો, અને ઉપર કહયું તેમ પકડાઇ ગયો. પેલી છોડીએ તો મરદનો વેશ લીધો હતો, અને તેણીનું મોહ તેણીના ભાઇ જેવુંજ લાગતું હતું તેથીજ આ માલમ ઠગાયો. જયારે પકડઇ ગયો ત્યારે પેલી છોડી પાસે પૈસા માગયા. પેલી છોડી તો ન

મઝુર ગઈ કે તેણે તો કઇપણ પૈસા તે દહાડે તેની પાસે લીધા ન હતા અને તેને તેણી મુદલ ઓલખતી પણ ન હતી. આવા બોલો સાંભલીને પેલો માલમ તો ઘણો ક્રોધે ભરાયો તથા પેલી છોકરીને તેણીના ભાઇના નામથી બોલાવી ઘણો ઠપકો આપવા લાગ્યો. આવો સંજોગ જોઇને પેલા દરબારી તો નાસી ગયો અને રાજાને સઘલી વાતથી વાકેફ કીધો, તથા પોતાનું નીર્દોષપણું જણાવ્યું કે તેણે કઇપણ પૈસા કોઈ સોડેથી લીધા નથી. સીપાઇઓ માલમને તો બંદીખાને લઇ ગયા. પેલો અમીરજાદો પણ લડાઇનો આવો અંત આવેલો જોઇને આગલ પગલાં ભરવા લાગો. તેવામાં માલમ સાથ આવેલો ખરેખરો જવાન તેને સામો મલ્યો. આથી તે વધારે રીસે ભરાયો અને "બચ્ચાજી એક વખત છટકી ગયો, પણ પાછો હાથમાં આવ્યો" એમ કહી તેની પર હોમલો કીધો. આ છોકરો મરદાનગીના કામમાં શુરો હતો તેથી તેણે તરત તલવાર કાઢી પેલા અમીરને સખત જરબ લગાવ્યો. આવો મામલો જોઇ લોકો એકઠાં થયાં. એજ વખતે પોતાના પ્યારા દરબારીને ભયમાં પડેલો સમજી પેલી ઉમરાવજાદી મેહેલની બાહાર નીકલી આવી. અને તેને પતાવીને પ્યાર ભરેલા શુખનોથી મેહેલમાં આશાએશ લેવા બોલાવ્યો. રાજાનો જે માનીતો તેણીને ત્યાં આવેછે તેજ આ હશે એમ તેણી સમજી. પેલો જવાન તો ઘણી અચરતીમાં પડયો કે આતે શું કંઇ પરેસતાનછે કે મરદો નાહેક એક પારકા શખ્સપર કંઈ પણ વાંક વગર હોમલો કરેછે, અને સ્ત્રીઓ તદન અજાણ્યા માણસને પોતાના મુરબી, અને વાહાલા અને પ્યારા એવાં એવાં નામથી બોલાવેછે ! પેલી ઉમરાવ જાદીએ જોયુ કે પેહેલાં તો જ્યારે તે રાજાના કામસર આવતો હતો ત્યારે તેણીની વાતને હસી કાઢતો હતો, પણ તે દહાડે તો ઘણોજ ખુશ અને ઠીક મીજાજમાંછે તેથી તક સાંધી લઇને એક પાદરીને બોલાવ્યો અને પેલાસાથ નેકા પડાવી લીધા. આવા મેહલમાં રેહેનારી સ્ત્રી સાથ પોતાનું નસીબ બંધાયલું જોઇને પેલા વેપારીનો છોકરો તો ઘણો ખુશ થાયો અને બે કલાકની રજા માગી પોતાના પીત્તાપેર માલમને વધાઇ દેહવા ગયો. એવામાં રાજા, અને તેનો માનીતો

એક અમીરનો છોકરો તલવાર ફેરવતો તથા ડોલા ગુરકતો સામો થયો, અને પેલા દરબારી વારે ઘડીએ તેની આગલી માસુકનાં ઘરમાં શું કામ જાય છે તે માટે ખોલાસો માગયો; અને જો ખોલાસો ન આપેતો લડાઇ રમવા તઇયાર થઈ ઉભો. પેલી દરબારી છોડીતો નામને ખાતરજ તલવાર બાંધતી હતી તેથી ખુબ બીહી ધ્રુજી રહી. પણ તેવામાં સામેથી એક જોરાવર શખ્સ બુમ પાડતો આવી લાગ્યો, અને પેલા અમીરના છોકરા સાથ આ નોજવાનને બદલે પોતે લડાઇ કરવા બાઠ ભીડી. પેલા બંને જણા જેવા લડાઇ રમવા જાય છે તેવાંજ રાજાના આદમીઓએ આવીને આ અણજાણા પુરૂષને પકડયો. વાંચનારને જણાવવું જોઇએ કે આ શખ્સ કોઇજ નહી પણ પેલી દરબારી છોડીના ભાઇને ડુબતો બચાવનાર વાહાણનો માલમ હતો. એ માલમે એક વખત દરીઆની લડાઇમાં આ દેશના રાજાના ભત્રીજાને મારી નાખ્યો હતો તેથીજ આજે એની પર દાવ લેવામાં આવ્યો. જયારે આ માલમે છોકરાને ડુબતો બચાવ્યો, યારે તેઓ એક જુદાજ દેશમાં નીકલી ગયા હતા. ત્યાંથી ફરતાં ફરતાં પેલા જવાનને આ ટાપુમાં ફરવાનો શોખ થઇ આવ્યો તેથીજ આ માલમને આ છોકરા સાથ તેની બરદાસ્ત ખાતર અહી આવવું પડયું. એ દેશમાંતો તેઓ માત્ર બે કલાક અગાઉના આવેલા હતા અને પેલા છોકરાને પૈસાની કોથલી આપી દેશમાં ફરવા જવાને એણે રજા આપી પણ પોતે સાથે ગયો નહી, અને ધાસતીનો મારયો ધર્મસાલામાં ભરાઇ બેઠો હતો. પણ જયારે પેલા છોકરાને આવતાં ઘણો વખત લાગયો ત્યારે એનો જીવ રહી ન શકયો, અને તેની ખોલમાં નીકલ્યો, ચાલતાં ચાલતાં જયારે તેણે પેલા અમીરજાદાને દરબારી છોડી પર ઉપર લખ્યા પ્રમાણે ધસારો કરતાં જોયો ત્યારે પોતાના ભાઇબંધપર કઇ આવી પડેલું સમજીને દોડીને લડાઇ રમવા આવ્યો, અને ઉપર કહયું તેમ પકડાઇ ગયો. પેલી છોડીએ તો મરદનો વેશ લીધો હતો, અને તેણીનું મોહ તેણીના ભાઇ જેવુંજ લાગતું હતું તેથીજ આ માલમ ઠગાયો. જયારે પકડઇ ગયો ત્યારે પેલી છોડી પાસે પૈસા માગયા. પેલી છોડી તો ન

મઋર ગઈ કે તેણે તો કઇપણ પૈસા તે દહાડે તેની પાસે લીધા નહતા અને તેને તેણી મુદલ ઓલખ્તી પણ ન હતી. આવા બોલો સાંભલીને પેલો માલમ તો ઘણો ક્રોધે ભરાયો તથા પેલી છોકરીને તેણીના ભાઇના નામથી બોલાવી ઘણો ઠપકો આપવા લાગ્યો. આવો સંજોગ જોઇને પેલો દરબારી તો નાસી ગયો અને રાજાને સઘલી વાતથી વાકેફ કીધો, તથા પોતાનું નીર્દોષપણુ જણાવ્યું કે તેણે કઇપણ પૈસા કોઈ સોડેથી લીધા નથી. સીપાઇઓ માલમને તો બંદીખાને લઇ ગયા. પેલો અમીરજાદો પણ લડાઇનો આવો અંત આવેલો જોઇને આગલ પગલાં ભરવા લાગો. તેવામાં માલમ સાથ આવેલો ખરેખરો જવાન તેને સામો મલ્યો. આથી તે વધારે રીસે ભરાયો અને "બચ્ચાજી એક વખત છટકી ગયો, પણ પાછો હાથમાં આવ્યો" એમ કહી તેની પર હોમલો કીધો. આ છોકરો મરદાનગીના કામમાં શુરો હતો તેથી તેણે તરત તલવાર કાઢી પેલા અમીરને સખત જરબ લગાવ્યો. આવો મામલો જોઇ લોકો એકઠાં થયાં. એજ વખતે પોતાના પ્યારા દરબારીને ભયમાં પડેલો સમજી પેલી ઉમરાવજાદી મેહેલની બાહાર નીકલી આવી. અને તેને પતાવીને પ્યાર ભરયા શુખનોથી મેહેલમાં આશાએશ લેવા બોલાવ્યો. રાજાનો જે માનીતો તેણીને ત્યાં આવેછે તેજ આ હશે એમ તેણી સમજી. પેલો જવાન તો ઘણી અચરતીમાં પડયો કે આતે શું કંઇ પરેસતાનછે કે મરદો નાહેક એક પારકા શખ્સપર કંઈ પણ વાંક વગર હોમલો કરેછે, અને સ્ત્રીઓ તદન અજાણ્યા માણસને પોતાના મુરબી, અને વાહાલા અને પ્યારા એવાં એવાં નામથી બોલાવેછે ! પેલી ઉમરાવ જાદીએ જોયુ કે પેહેલાં તો જયારે તે રાજાના કામસર આવતો હતો ત્યારે તેણીની વાતને હસી કાઢતો હતો, પણ તે દહાડે તો ઘણોજ ખુશ અને ઠીક મીજાજમાંછે તેથી તક સાંધી લઇને એક પાદરીને બોલાવ્યો અને પેલાસાથ નેકા પડાવી લીધા. આવાં મેહલમાં રેહેનારી સ્ત્રી સાથ પોતાનું નસીબ બંધાયલું જોઇને પેલો વેપારીનો છોકરો તો ઘણો ખુશ થાયો અને બે કલાકની રજા માગી પોતાના પીત્તાપેર માલમને વધાઇ કેહવા ગયો. એવામાં રાજા, અને તેનો માનીતો

તથા સર્વ રસાલો, ઊમરાવજાદીના મેહેલ આગલ આવી પુગાં. સીપાઇઓ પણ એજ જગે પેલા માલમને પણ બેડી ઠોકી રાજાનો હુકમ મેલવવા આવી લાગા. માલમે જયારે વલી પેલી વેશ ધારણ કીધેલી છોડીને જોઇ, ત્યારે નીમક હરામ, બેવકુફ, વગેરે તેને ઘણુંક ભુડું બોલવા લાગો, અને તેને કેમ બચાવ્યો, તથા કેવી આસના વાસણા કીધી તે સર્વ બીનાથી તેણે રાજાને વાકેફ કીધો. રાજા તો તેના બોલવાથી ઘણો અચરત થયો અને તેનું કઇએ માન્યું નહીં, કારણ કે ઘણા મહીના થયા આ જવાન તેની નોકરીમાં હતો ત્યારે માલમનું કેહેવું ખરૂં કેમ હોય? વલી અંતરે ઊમરાવજાદી મેહેલમાથી ખુશી થતી ઉતરી આવી અને પેલા દરબારીને ખાવીંદ તથા ભરથારના નામથી બોલાવી તેની સાથે ગેલ કરવા લાગી. રાજાના માનીતાએ તો તરત તેણીને તુચ્છકારી કાઢી, અને એવા કંઇ પણ પવીત્ર ગાંઠનો ઇનકાર કીધો, તથા તેણીને રાજાના દેખતાં હનસેલી કાઢી. પેલી ઉમરાવજાદીએ તો રાંજાનીપાસ ઇનસાફ માગ્યો અને પાદરીને તથા પોતાના ઘરના બીજા માણસોને સાક્ષી તરીકે બોલાવ્યાં. હવે રાજાનો તો માનીતા પર બહુ કોફ ચઢયો, અને તેણે આવી નાજુક વાતમાં કેવો દગો દીધો તથા જે કુવરીનું બીજાને માટે કાજ કરવા મોકલ્યો તેજ કુવરી પોતે પરણી બેઠો એવી રીતના ઘણાક તાણાથી તેને ધીક્કારી કાઢયો. આ વેલા જે શખ્સ ખરેજ પરણ્યો હતો તે આવી લાગો. બંને જણનો એક સરખો ચેહેરો તથા કદ જોઇને રાજા અજબ થયો; પેલી ઉમરાવજાદી વીચારમાં પડી કે તેણીનો ખરો ખાવીંદ કોણ; પાદરી અને માલમે પોતાની ભુલ જોઇ; પેલી છોકરીએ મરદનો વેશ કાઢી નાખ્યો અને સઘલી વાતનો ખોલાશો થયો. ઉમરાવજાદી ખુબપસ્તાવો કરવા લાગી કે તેણી પેહેલાં એક કુવરીપર આશક પડી, પણ વલી ખુશી થઈ કે ખોદાની મેરબાનીથી લગનનો ગાંઠતો તેણીએ એક મરદ સાથજ બાંધ્યો હતો. માલમને રાજાએ માફી બખશી, અને પેલી છોડીને રાજાએ પોતાની રાણી બનાવી. ઊમરાવજાદી પ્યારમાં સોગ વેરાગ સઉ ભુલી ગઇ અને અમનચમનમાં દીન ગુજારવા લાગી. આ રીતે છઠ્ઠી રાતની વારતાનો અંત આવે છે.

Midsummer Night's Dream ના ખેલમાં પરીઓના રાજારાણીની ચાંદણી રાતની ગમતોનું તથા એક મસલીખોર અલંકારી દેવના તોફાનનું ચીત્ર ઘણું રમુજી છે.

As You Like It ના ખેલમાં એક નોજવાન માણસને તેની નેકી અને દીનદારી માટે આ પાપી દુન્યામાં કેટલું ખમવું પડેછે તથા આખરે તેની કેવી ફતેહ થાયછે તે દેખાડયું છે, તથા એજ નાટકમાં રાજપાટ તથા દુન્યાની મોજશોખ ત જયા છતાં એક સદ્ગુણી રાજા કેટલુ માન પામેછે તથા પોતાના બાપની નીર્દય અને પક્ષપાત ચાલને માટે એક પરોપકારી અને માયાલુ બેટી કેમ મુજાયછે તે સર્વેનું રસીલું દાસતાન સમાવ્યુછે.

"વેનીસનો વ્યાજખાઉ વેપારી" એવે નામે મશહુર થયલા નાટકમાં, મીત્રાચારીનોગાંઠ બે ભાઇબંધો વચે કેવો સંપુર્ણ બંધા યલો, તથા એક કીનાખોર અને વ્યાજખાઉ યાહુદીનું પોતાના હાથતલે આવી ગયલા દુસમનપર લેવામાં આવતું વેર, તથા એક નેક ખસલતની અને કાબેલ સ્ત્રીની હુશયારીથી તેણીના ભરથારના જાણી દોસ્તનો બચેલોજાન—એ સર્વેનું આપણી દરેક લાગણીપર અસર કરે એવું બયાન સમાવ્યું છે.

Much Ado About Nothing ના નાટકમાં એક રંગીલી સ્ત્રીના એક મશકેરા ગ્રહસથ સાથે અચાનક લગન લાગેલાં જોવામાં આવેછે. બંને તરફના મીત્રોએ રમુજને ખાતર તેમનું જોડું કેમ ઠોકી બેસાડવું તેને માટે ઘણીક તાલતજાવત જોડી. પેલી સ્ત્રી કોઇ પણ સાથ પરણવાને તથા કોઇ પણ મરદના તાબાતલે રેહવાને સાફ ના પાડતી હતી; વલી પેલો મરદપણ બાયડીની તોક ગલે ઓલવવાની સામે હતો; તેથી જયારે બંનેનું જોડું લાગેછે ત્યારે જે ગોફતેગો ચાલેછે તે પુકકલ હસવું પેદા કરેછે. એક તરફથી પેલી અબલાને એમ સમજાવવામાં આવ્યું કે પેલો ગ્રહસ્થતો તેણીની ઉપર જબર આશક પડયોછે, અને તેણીના કરડા ઠરાવને લીધે ઘણો હેરાન થઇને આખરે બીમારી ભોગવેછે. બીજી તરફથી પેલા ગ્રહસ્થને ઉલકાવવામાં આવ્યો કે પેલી સ્ત્રીતો તેની સાથજ પરણવાના સોગંદ લઇ બેઠીછે, અને જો તે તેણીને ન કબુલ રાખશે તો તેણી નાહક

જીવપર કરશે. આ ખેલમાં એક બીજાં જોડાંનું પણ વર્ણન આપ્યું છે.

"નશીયતે નાજનીનના" ખેલમાં એક કલાંત અને મગરૂર બાયડી એક કરડા ધણીના તાબાતલે કેમ કેલવાયછે અને નરમ રૂ જેવી બની જાયછે તેનો ચાનાક આપનારો બોધ સમાવેલોછે.

Pericles ના નાટકના સર્વ ભાગો ગુજરાતી દાદે દરો-આવના ખેલમાં જોયામાં આવશે.

Measure for Measu re ના ખેલમાં જે લોકો બાહા-રથી સફેદ ફુલ જેવા દેખાયછે, અને નેકી અને પવીત્રાઇનો દાવો કરેછે, તેઓ અંદરખાનેથી કેવાં કાલાં કામો કરેછે અને દગાફટકા રમેછે, તેનું આબેહુબ ચીત્ર જોવામાં આવશે.

શીયાલાની વારતા ઘણીજ ચાનાક આપનારીછે. એક અદેખા ભરથારની બીનફોકટ બદલામીને લીધે એક નેક અને વફાદાર ઓરતપર જે જફા ગુજરેછે, અને આખરેતે આંધરો ધણી ઠેકાણે આવેછે, તે આ ખેલમાં દેખાડયું છે. એજ નાટકમાં એક ખોજરોગ વજીરની અકલ તથા હુશયારીનું આવા આપ્રટીત વખતમાં તોલ કીધેલું જોવામાં આવશે.

Tempest નો ખેલતો તોફાની પવન અને જાદુગરની જાદુઇથી ભરપુરછે. કોઇ પણ મનુશને ન જોયલું તેવી એકાંત-વાસમાં ઉછરેલી એક છોકરીનું વર્ણન તથા તેણીના બાપની જાદુઇ જીંદગીનો કીસ્સો આપણું મન રીજવેછે.

વીંડસરના ઢોંગી બૈરાં અથવા "સાવરણી બુટ્ટારાનો માર" એ નામનો નાટક ખરેજ ચાનાક આપેછે. લુચ્ચા બેવકુફ શખ્સો બૈરાંની આબરૂ લુટવા જતાં સામા તેમણેથીકેવે ફજે પોંચેછે તેની વીગત આ ખેલમાં બહુ હસવાના ભાવ પાડેછે.

ઉપલા સોલે નાટકોનો ટુક સાર આપ્યા પછી, શેકસ્પીયરની મધુર કવિતા જે ઉપલા સર્વ હાસ્ય રસ નાટકોમાં સમાયલીછે તેનો કંઇક ખ્યાલ વાંચનારને આપવો જરૂરનોછે. Tempest ના નાટકમાં એક રાજાનો છોકરો હેલકરીનું કામ કરેછે, તે પોતાની માસુકનો પ્યાર મેલવવા ખાતરજ કરેછે એવું મોટું મન રાખી જે વીચાર જણાવેછે તે ધ્યાન આપવા જોગછે.

There be some sports are painful; and their labour
Delight in them sets off; some kinds of baseness
Are nobly undergone; and most poor matters
Point to rich ends. This my mean task
Would be as heavy to me as odious; but
The mistress which I serve quickens what's dead,
And makes my labours pleasures.

આ નીચલા ફકરામાં જાદુગરે પોતાની જાદુઇના જોરથી જે તોફાન મચાવવું અને પાહાડો તથા ટેકડીઓ ધુજાવી તે સર્વેને હવે શાંત થવા કહેછે. આ લીટીઓ ઘણી જોરમંદ છે તેથી ભાર મુકીને વાંચવી જોઇએ.

Ye elves of hills, brooks, standing lakes and groves,
And ye that on the sands with printless foot
Do chase the ebbing Neptune, and do fly him,
When he comes back; you demi-puppets that
By the moonshine do the green sour ringlets make,
Whereof the ewe not bites; and you whose pastime
Is to make midnight mushrooms; that rejoice
To hear the solemn curfew; by whose aid
(Weak masters though ye be) I have bedimmed
The noontide sun, called forth the mutinous winds,
And twixt the green sea and the azur'd vault
Set roaring war; to the dread rattling thunder
Have I given fire, and rifted Jove's stout oak
With his own bolt; the strong-bas'd promontory
Have I made shake; and by the spurs pluck'd up
The pine and cedar; graves, at my command,
Have wak'd their sleepers; op'd, and let them forth
By my so potent art, I here abjure.

કવિનો દમામ આ સતરોમાં કેવો મચી રહ્યો છે! ઉપ-ખાત જાદુગરે પોતાની જાદુઇના જોરથી એક પરીને ગોલામ દાખલ રાખી હતી તેને જ્યારે તે છુટાપણું બખશવા કહેછે

ત્યારે તે પરી જે ગીત ગાયછે તે મધુર છે. તેણી ફુલોની પાંદડીમાં ભરા ઇનેતથા,પતંગીયાંની પાંખપર સવાર થાઇને સુખચેનથી દહાડા ગુજારવાને કેવી ખુશી થાય છે !

Where the bee sucks, there suck I;
In a cowslip's bell I lie;
There I couch when owls do cry;
On the bat's back I do fly
In the summer merrily;
Merrily, merrily shall I live now
Under the blossom that hangs on the bough.

"મધરાતના સ્વપનો" એનામે સમજાવેલા નાટકમાં રાણી એલીઝાબેથની કુવારી હાલત વીશે કવિ રમુજી ટીકા કરેછે. ઘણાક રાજાઓના માગાં આવ્યા છતાં તેણીએ કોઇને કબુલ રાખ્યો નહી. કવિ કહેછે કે કામદેવે તેની ઝેરી નેમ તેણી પર ઘણી વાર તાંકી પણ તે પણ નિષ્ફલ ગયો. રાણી આ વાંચવાથી ઘણી મલકાતી હતી.

That very time I saw (but thou coulds't not)
Flying between the cold moon and the earth,
Cupid all arm'd; a certain aim he took
At a fair vestal, throned by the west;
And loos'd his love shaft smartly from his bow,
As it should pierce a hundred thousand hearts:
But I might see young Cupid's fiery shaft
Quench'd in the chaste beams of the watery moon
And the imperial votaress passed on,
In maiden meditation, fancy free,

બે જુવાન સહીઓ એકમેકની સાથેજ ફરેલી, સાથેજ એક નમુનો ભરેલા, અને ભરતી વખતે સાથેજ એકજ જાતનું ગીત ગાતી, તેમનું ચીત્ર શુંદરછે. જેમ એકજ દાંખડી પર આસપાસ વલગેલાં બે બોર હોય; અથવા સાથે સાથે વલગેલા પણ માત્ર બારીક કાપથી જોડાંયલાં બે આલુની મીસાલ તેઓ

જોડાયલાં હોય એમ લાગેછે. અથવા જેમ એકજ જાતની તકતીના તથા નીશાંણનાં બે તરેહના અલામત હોયછે તેજ મીસાલ તેઓ બંને જુદાં પણ એકજ મનના હોયછે.

We, Hermia, like two artificial gods,
Have with our needles created both one flower,
Both on one sampler, sitting on one cushion,
Both warbling of one song, both in one key;
As if our hands, our sides, voices and minds,
Had been incorporate. So we grew together,
Like to a double cherry seeming parted;
But yet a union in partition,
Two lovely berries moulded on one stem:
So with two seeming bodies, but one heart,
Two of the first, like coats in heraldry,
Due but to one and crowned with one crest.

એક ગરીબ પણ વિદ્વાન માણસ ખુદરતની બલીહારીમાં કેવું સુખ અને સંતોષ પામેછે તે નીચે આપેલી લીટીઓ-પરથી જણાશે.

Sweet are the uses of adversity;
Which, like the toad, ugly and venomous,
Wears yet a precious jewel in his head;
And this our life, exempt from public haunt,
Finds tongues in trees, books in the living brooks,
Sermons in stones, and good in every thing.

આએ દુન્યાની લોભ લાલચો તજી તથા નીમકહરામ દોસ્તોના પગલાંથી દુર રહી એકાંત જીંદગી કોઇ ઝાડપાન અને ઝરાવાલાં મેદાનમાં ગુજારવી કવિ પસંદ કરેછે.

Blow, blow, thou winter wind,
Thou art not so unkind
As men's ingratitude;
Thy tooth is not so keen,
Because thou art not seen,
Although thy breath be rude.
Heigh ho! sing, heigh ho! unto the green holly:
Most friendship is feigning, most loving mere folly,—

Then heigh ho! the holly!
This life is most jolly.

Freeze, freeze, thou bitter sky,
Thou dost not bite so nigh
As benefits forgot!
Though thou the waters warp,
Thy sting is not so sharp
As friend remember'd not.
Heigh ho! sing, heigh ho! unto the green holly:
Most friendship is feigning, most loving mere folly.
Then heigh lo! the holly!
This life is most jolly.

આ દુન્યાને કવિએ નાટક તખતા સાથ સરખાવીછે, અને જેમ દરેક નાટકી પોતાનો પાઠ બજાવી રૂખસદ લેછે તેમજ માણસો પણ પોતાનો નેમેલો વખત ગુજારી આ દુન્યા છોડી જાય છે

* * * * all the world 's a stage,
And all tl e m3n and women merely player's;
They have their exits and their entrances.

આપણા દરેક ભાઈબંધ પર રેહેમ કરવી એ દરેક માણસને સજાવરછે. જેમ આકાશપરથી વરસાદ પોતાનીમેલેજ ટપકેછે તેમ તમારાંદીલમાં કુદરતીજ દયાનો ઝરો પણ વેહેવો જોઈએ. તાણીતોડીને તથા લોકોના સમજાવાથી દયા કરવી કઈ કામની નથી. તમારી મેલેજ રેહેમ દીલ રાખી કોઈ માણસપર માયા બતાવો તેમાં ખોદા બમનો ખુશી થાયછે. તાજ જેબ આપેછે તે કરતાં એક રાજાના અમલને રેહેમ અને માયા બતાવ્યાથી વધારે શોભા મલેછે.

The quality of mercy is not strained;
It droppeth, as the gentle rain from heaven
Upon the place beneath: it is twice blessed;
It blesseth him that gives, and him that takes;
'Tis mightiest in the mightiest; it becomes
The throned monarch better than his crown.

ચાંદણીરાતના ખુલ્લાં મેદાનમાં દરીયા કીનારા તરફ, જ્યારે આકાશપર રંગબેરંગી પટાઓ પડેલા હોયછે, અને તારાંનો ઝલકાટ પણ પુર જોરથી મારેછે ત્યારે જો વાજીંત્ર વગાડ્યું હોય તો આપણા મનને કેવી શાંતી મળેછે. !

How sweet the moonlight sleeps upon the bank !
Here will we sit, and let the sounds of music
Creep in our ears ; soft stillness and the night
Become the touches of sweet harmony.
Sit Jessica. Look how the floor of heaven
Is thick inlaid with patines of bright gold.
There's not the smallest orb which thou behold'st
But in his motion like an angel sings,
Still quiring to the young eyed cherubims:

આજ કાલ દુન્યામાં જે લોકો કોટાં કાવતરાં કરીને મોટા તથા તવંગર બને છે તેમની સામે કવીનો બહુ ગુસ્સો છુટેછે. જે કામને તેઓ લાયક નહી તેવાં કામમાં જુઠી ભલામણ અને ચાપલુસી કરી કેટલાજણા આજે ઘુસી જાયછે. જો ખરી લાયકાત ધરાવનારાં માણસોનેજ માન આપવામાં આવે તો જેઓ હાલ હોકમ કરેછે તેઓ સામા હાથ જોડે ! જેઓના પગપર પાઘડી ઉતારવી પડેછે તેઓ સામા પાઘડી ઉતારે ! અને સારાં માણસોના મંડળમાં જે લુચ્ચાઓ ઘુસ્યાછે તે મંડળ સાફ થાય અને લુચ્ચાઓ કેવા શરમીંદા પડે !

O, that estates, degrees and offices
Were not derived corruptly ! and that clear honour
Were purchased by the merit of the wearer !
How many then should cover that stand bare !
How many be commanded that command !
How much low peasantry would then be gleaned
From the true seed of honour !

બાહારના ભભકાથી તમારે મુદલ ઉલટાપ ખાવી નહીં, એમ કવિ કહી જાયછે; કાંયકે લોકો માત્ર ભભકો રાખી ઠગાઇનો ધંધો લઇ બેઠાંછે. જોકે ખુનીએ ખરેખર ખુન કીધું હોય તે છતાં જો તેનો વકીલ ચપલ બોલનાર હોય અને ભભકામાંજ

દંમ મારતો હોય, તો તેનું બોલવું તમારા મનમાં ખુનવીશું શંક પેદા કરસે. એક પાદરીના ધર્મની દલીલ ગમે તેવી ખોટી હોય તો પણ સારા અને બહારના વીચારો આપી તે ખોટ ઢાંકી નાખશે. દરેક ખોટે ખોટી એબ અથવા બદી પણ નેકીના પરદાતલે ભરાયલી તમારા જોવામાં આવશે. આજે એવા લોકો મલશે જેઓ દાડી મુછ રાખી મરદ બચ્ચાનો દાવો કરશે પણ તમારે તેમને સરખ્ખ હીચકારા સમજવા. જે બૈરાંઓ ખોટા બાલ પેહેડી ખુબસુરત દેખાવાનો દાવો કરેછે તેઓ માત્ર કદાજ નહીં પણ ઠગાઇ રમેછે. એતો માત્ર જે જુવાન ઓરતો મરી જાય છે તેમના માથાંપરથી કાપી લીધેલા બાલ બૈરાંઓ પોતાના ડોકી બેસાડેછે. બાહારના ભભકાથી તમે ભોલાતા ના, કાંયકે નહી તો કોઇ દહાડે મોટા ખાડામાં આવી પડશો.

The world is still deceived with ornament.
In law, what plea so tainted and corrupt,
But being seasoned with a gracious voice,
Obscures the show of evil? In religion,
What damned error, but some sober brow
Will bless it and approve it with a text,
Hiding the grossness with fair ornament?
There is no vice so simple, but assumes
Some mark of virtue on his outward parts.
How many cowards, whose hearts are all as false
As stayers of sand, wear yet upon their chins
The beards of Hercules and frowning Mars,
Who inward searched, have livers white as milk,
And these assume but valour's excrement,
To render them redoubted! Look on beauty,
And you shall see 't is purchased by the weight;
Which therein works a miracle in nature,
Making them lightest that wear most of it:
So are those crisped, snaky, golden locks,
Which make such wanton gambols with the wind,
Upon supposed fairness, often known
To be the dowry of a second head,

The skull that bred them in the sepulchre.
Thus ornament is but the guiled shore
To a most dangerous sea.

પ્રકરણ ૧૦.

શેક્સપીઅરે નજદીક નવ કરૂણારસ નાટકો (Tragedies) લખેલા છે, તેમનું વર્ણન નીચે પ્રમાણેછેઃ—

Romeo and Juliet ...	રોમયો અને જુલીયત અથવા પ્યાર અને મોત.
Timon of Athens	દોસ્તદારોનું પોકલપણું.
Othello.	કાચાકાનની ખરાબી.
Hamlet	હેમલેત અથવા દોજખને ભુત.
Lear	રાજા લેર.
Macbeth	લોભીયાનો અંત.
Cæsar	સીઝર.
Antony and Cleopatra...	એનતની અને કલીયોપેતરા.
Coriolanus	કોરીયોલેનસનો કીસ્સો.

એમાં છેલ્લા ત્રણ નાટકોતો રોમન લોકોના ઇતીહાશને લગતા છે. તેઓ કઇ વાંચનારપર ઝાઝી અસર કરતા નથી. સીઝરના નાટકમાં આ અમીરી પેહલવાનનો દોર રોમમાં ઘણો વધવાથી એના દુશમનો તથા દોસતોએ મલી એને જાહેર મકાનમાં કતલ કીધો તે દેખાવ ઘણો ગમગીન છે. એનતની અને કલીઓપેતરાના નાટકમાં પોતાના દેશની દાઝપર એક માસુકનો પ્યાર કેટલો ફાવેછે તે દેખાડયુ છે, પણ સર્વ કરૂનારસ નાટકોમાં રોમયો અને જુલયતનો દુઃખદાયક અંત બહુ ગમગીની પેદા કરેછે. એ નાટકમાં એક ઉમરાવની છોકરી પોતાના બાપના દુશ્મનના દીકરા સાથ પ્યારમાં પડી તથા કેટલીક અગવડો તજી છુપી રીતે તેને પરણેછે, તથા પરણ્યા પછી ત્રણ કલાકની અંદર તેણીના ધરના હાથપર તેણીના પીતરાઇના મારયા જવાની ખબર સાંભલે છે ત્યારે પીતરાઇના અને ધણીના

ધ્યાર વચે તેણીની છાતી કેવી ધડકે છે તે ઘણીજ અસરકારક રીતે દેખાડયુંછે. જયારે ખુનના અપરાધને લીધે તેણીના ધણીને દેશનીકાલ કાઢવામાં આવેછે ત્યારે છુટાં પડતી વખતની બંને આશક માસુકની ગોફ્તેગો કરડામાં કરડું દીલપણ પીગલાવેછે. એ નાટક ગુજરાતીમાં ઉતારી લીધોછે, અને તે એક બે વાર હાલ હવાલ હાલતમાં કરી પણ બતલાવવામાં આવ્યો હતો તે કેટટલાક વાંચનારાઓને યાદ પણ હશે. જોકે જે ગ્રહસ્થની કલમથી તે લખાયો છે તેણે તો પુરતી મેહેનત લઇ સરસ અને અનુસરતો તરજુમો કીધોછે, પણ આપણા હાલના લેભાગુ નાટકીઓથી તે મુદ્દલ બજાવી શકાયો નહી. એ નાટકમાં તથા હેમલેત અને ઓથેલોના ખેલોમાં શેક્સપીઅરની કલમે જેવી અસર કારક સતરો લખીછે તથા પથર ફાતે એવા ગમગીન દેખાવો રજુ કીધા છે, તેવાં થોડાંજ લખાણો આ દુન્યાની બીજી ભાષાઓમાં મલી આવશે

Timon of Athens ના ખેલમાં દોસ્તદારોનું પોકલપણું ચીતારયુંછે. તાઇમન નામે એક યુનાની ઉમરાવે પોતાના-જાતભાઇઓ તથા સગાંવાલાં અને દોસ્તદારો સાથ ખાપીકી ગંજાવર દોલત ખરચી ખાધી. દરરોજ મોટા પાયાપર ખાણાપીણા તથા નાચ રંગ એને ત્યાં ચાલતા હતા. બંદી ખાને પડેલાઓનું કરજ આપી તેમને એ છુટા કરતો તથા ગરીબ ગુરબાંને એ છુટથી પૈસો વેહેચતો હતો. પોતાના મીત્રોને તરેહવાર કીમતી ચીજો રોજની બક્ષેસ દાખલ મોકલતો હતો. આવી રીતે વેહવાર રાખવાથી દોસ્તદારો માતબર થયા પણ એની તીજોરીનું તલ્યું આવી રહયું. બે વરસની અંદર તો માગનારાઓ બારણા આગલ આવી બુમ પાડવા લાગા, ત્યારે થોડાંક ઉછીના નાણાં પોતાના મીત્રોપાસે મંગાવ્યાં. સૌએ નાપાડી; કોઇ ઘરમાં ભરાઇ બેસી શેઠ નથી એવો હાજર જવાબ કેહેવાડતો; કોઇએ નાણાં માત્ર બે કલાક અગાઉ રોકઇ ગયલાં જણાવ્યાં, તથા કોઇએ તો ચાકરને ઘરમાં પણ પેસવા ન દીધો. એ પ્રમાણે બધાઓએ બાહના કાઢયાં. સવારના પોહોરમાં દરરોજ હજારો ઓલખીતાઓ તેને માત્ર સલામ કરવા આવતા હતા તે સર્વ

બીજેજ દીનથી જાણે ગેબ થઇ ગયા હેય એમ લાગતું. એની ગરીબ હાલતમાં કોઇ દીલાસો દેનાર પણ ન હતું. કોઇએ બુકાવીને જોયું પણ નહી, તથા જે લોકોને તુરંગમાથી એણે છોડવેલા તેઓ સઘલા આજે એને હીનવા લાગ્યા. આથી તાઇમનને બહુ ખેદ ઉપજયો અને ઘરબાર તજી જંગલમાં વાસો કરવાનો ઇરાદો રાખ્યો. એ વીચાર પાર પાડવાની અગાઉ મહીનાક દહાડાનો આંતરો નાખીને એણે એક ધુમ ચકર મોટી મજલસને ખાણાના નોતરાં ફેરવ્યાં. દરેક ઘરેઘર તેડાં મોકલ્યાં અને એના મીત્રો સમજ્યા કે તાઇમન કાકાતો પાછા તાજા થયાછે ! સર્વ ગ્રહસ્થો અને બાનુઓ ભભકામાંજ ઠેડવેલ વખતે ઠાઠમાઠથી એકઠાં થયાં, અને દરેક મીત્ર જેણે નાણું ધીરવાને બાહના કાઢયાં હતાં તેઓ પણ હાજર થયા. સર્વ ખુશાલ દેખાતા અને સર્વને તાઇમને હસતે મુખડે આવકાર દીધો. તાઇમનને સંકડાસમાંથી મોકલો થયલો જોઇ બધાઓએ ખુશાલી જાહેર કીધી અને વલી દલગીરી પણ જણાવી કે એના જેવા સખી ઉમરાવને તંગાસની વખતે નાણું ઉછીકું આપવાને તેમનાથી બન્યું નહીં. "કઇ ફીકર નહી, સમજ્યા હવે" એમ કહી તાઇમન સાહેબતો વાત કાઢી નાખતા. જયારે ખાણાનો ઘંટ વાગ્યો ત્યારે બધા લોકો મેજપર વગે થઇ ગયા. પણ બેસતાંને વાર એક વાતથી તેઓ ઘણા અજબ થયા. ખાણાની મેજપર રકાબીઓ ઉંધી મારેલી હતી. એતો તાઇમનનો ફાંતો હશે એમ બધા જણાં સમજયાં. પણ જયારે સફરાપર તાઇમન આવીને બીરાજયો તે વખતે તેણે એક મોટે સાદે તેમની નીમક હરામીપર ભાષાણ કીધું, અને તેમની ખુબ ઠેકડી કરી સર્વ રકાબીઓ ઉચકી ઉનાખાણીના તેમને માર મારયા. કોઇને છુટી રકાબી મારતો, તો કોઇને ગરમ પાણીથી દજાડી મુકતો. સર્વે મેહમાનો દોડધામ કરી નાસી ગયા. કોઇ માથાથી પગવેર તડબોડ થયલો અને મોહપર છાગરા ઉઠેલા, કોઇ સ્ત્રીના કપડાં તથા જહવેર સર્વ ખરાબ થયલાં, કોઈ ભીડમાં કચડગાણ થયલો, એ પ્રમાણે ઘણાખરાં બધાં માણસો રડતાં રડતાં જીવલઇને નાઠાં. એ નાટક જેટલી ચાણાક આપેછે તેટલીજ પેલા સખી સાહુકા-

રને માટે દયા પણ ઉપજાવેછે. તાઇમન ઘેલો બની ગયો, જંગલમાં જઇને વસ્યો, અને માણસોને એટલો તો ધીકારતો કે કોઇપણ તેની નજદીક જાયતો તેને પથરે પથરે મારતો હતો. આવી ઘેલી ગાંડી તથા જંગલી અવસ્થામાં તે મરણ પામ્યો.

ઓથેલોના ખેલમાં એક સીધ્ધી ભરથાર પોતાની જુવાન અને ખુબસુરત બાયડીને એક નાપાકજાદાના બોલપર વીસ્વાસ રાખી તેણીનીપર શક લઇ જઇ ગુંગલાવી મારી નાખેછે, તે દુઃખદાયક બનાવ ઘણો કચવાટ ઉપજાવેછે. એક કસેરવજના કામ કરનાર માણસનું આબેહુબ ચીત્ર આ નાટકમાં સમાવેલુંછે. વેનીસ શેહેરના પુરદારના વખતમાં ઓથેલો નામે મોરો દેશનો એક સીધ્ધી લશકરી ખાતામાં વડા સરદારની પદવીએ ચડેલો હતો. જોકે તેની ચામડી કાલી હતી તોપણ દરેક વાતે તે વેનીશયનોની બરોબરી કરે એવો હતો. એણે ઘણીક લડાઇઓ મારેલી હતી તેથી વેનીસના સઘલાં લોકોને તથા પ્રધાનોને પણ એ પ્યારો થઇ પડયો હતો. બ્રેબેનસીયો નામે એક પ્રધાનના ઘરમાં એનેમોહબત ખાતર મલવા આવવાનો વેહવાર હતો. એ પ્રધાનની ડેસડીમોના નામે એક ખુબસુરત અને કેલવાયલી દીકરી હતી, જેણી ઉપલા સરદારની લડાઇનું વર્ણન તેને મોડેથી સાંભલી બહુ ખુશી થતી હતી. તેણીને માટે ઘણાંક માગાં આવતાં છતાં, પણ કોઇબી ઉમરાવ તેણીને ગમતો ન હતો. તેણીતો ઉપલા સીધ્ધી સરદારને ચાહતી હતી, પણ તેણીનો બાપ પોતાના ખાનદાની લોહીને માટે બહુ મગરૂર હોવાથી તેનેથી છુપાવીને પેલા મુર સાથ લગન કરી ગઇ. બાપને દરબારમાં સારો વગ હોવાથી તેણે પેલા સરદારને પકડી મંગાવી તેનીપર છોકરી ફુસલાવી લઇ જવાનો વાંક મુકયો. પણ પેલી છોકરી પોતે દરબારમાં હાજર થઇ અને પોતાના ઘણીને માટે પુર પ્યાર તથા મોહબત જાહેર કીધાં, તથા તેણી તો માત્ર તેની સાથજ રેહેશે એવો પકો ઠરાવ જણાવ્યો. આથી પેલા બાપે હજારો હજાર શ્રાપ દઇ છોકરીના નામપર પાણી ફેરવ્યું. એવામાં સાઇપ્રસ ટાપુમાં બખેડો ઉઠયો અને તુર્કી લોકો તેપર ચડાવો લઇ આવ્યા. પ્રધાનોએ ઓથેલોને તે તાપુનો

ગવરનર નેમી થોડુંક લશકર આપી સામો થવા મોકલ્યો, જ્યાં તેણે બંડ બેસાડી નાખ્યું તથા તુર્કી લોકોને હરાવ્યા. આથી વેનીસ શેહેરમાં એની બહુ વાખવાખી થઇ. એ સરદારના હાથ તલે કેશીયો નામે એક મદદનીશ સરદાર આપેલો હતો, અને તેનીપર ઓથેલોનો પુર વીસવાસ હતો. એ કેશીયોના હાથ તલે વલી ઇયાગો કરી એક ખટપટયો તથા કાવતરાંખોર અમલદાર હતો, જે પોતાના વડા કેશીયોની બહુ અદેખાઇ કરતો હતો, તથા ઓથેલોએ એની બઇરીપર બદનજર આગલ દોડાવી હશે તેથી તેનીપર પણ ખીજ્યો હતો. આ ત્રણેનું કાટલું કાઢવાનું એણે ચોકઠું ઘડયું. કેશીયોની ખુબ તારીફ ગાઇ તથા ઘણો સરખો દારૂ પાઇ એણે તેને છાકટો કરયો, અને પછી એક ભાડુતીયા પાસ તેની ખુબ કેસરી કરાવી. પછી વડા સરદારના ખુબ કાન ભરયા, અને છાવણીમાં બેઅદબથી ચાલવાને માટે કેશીયોને ઓથેલોએ ઉતરતી પદવીપર નાખી દીધો. આવી રીતે એક કાવતરાંમાં ફાવવાથી તેણે પોતાના સરદારનો પણ ઘાટ ઘડયો. સરદારની બાયડી ડેસડીમોના ઘણી માયાલુ છે તેથી તેણે કેશીયોને તેણી આગલ જઇ કાલાવાલા કરવા ફરમાવ્યું કે તેણીની મેરબાનીથી તે પોતાની અસલ જગોપર આવે. બીજી તરફથી ઓથેલોને એણે એવું સમજાવ્યું કે તેની મોહરદારને કેશીયો સાથ કઇ અસ્વભાવીક મીત્રાચારી થાયલી માલમ પડી છે, વાસ્તે એક ખરા બેરખાહ તરીકે તે તેને ચેતાવતો હોય એવું ડોલ ઘાલ્યું. સીદ્ધીના મનમાં આ વાતથી શક ગયો અને તેણે ઇયાગો પાસ પુરાવો માગ્યો. આ કાવાબાજ શખસની બાયડી ડેસડીમોનાની ખીદમતમાં હમેશ રેહેતી હતી તેથી તેણે તેણીને શીખવીને ડેસડીમોનાનો એક શુંદર રૂમાલ જે ઓથેલોએ પરણતી વખત તેના પ્યારની નોંધ દાખલ જાલવી રાખવા આપયો હતો તે ચોરાવ્યો. આ રૂમાલ લઇ તે ઓથેલો આગલ આવ્યો અને કેશીયોના ઓરડા આગલથી મલ્યો એમ તેને જણાવ્યું. પેલા સીદ્ધીની હવે ખાતરી થઇ. તેણે પોતાની બાયડી આગલ જઇ વાત કરતાં પેલા રૂમાલની વાત છેડી અને તે જોવા માગયો. તેણીએતો રૂમાલ

ખોવાઇ ગયલો જણાંવ્યો. આ સાંભળી તે ઘણો રીસે ભરાયો અને આકું અવકુ બખાળી તેણીની આગલથી ચાલી ગયો. ડેસડીમોના તો રડમસ થઇ ગઇ અને ઘણી હાય અફસોસ કરવા લાગી. એવીને એવી દલગીરીમાં તેણી ઉંઘઇ ગઇ. ત્યારપછી થોડેક વારે તેણીના ભરથારે આવી તેણીને એક ઓસો દઇ જગાડી, અને તેજ રૂમાલ તેણીના મોહપર નાખી તેણીનું ગલું ક્રુરપણે દાબી મારી નાખી. પેલીએતો બસ એક ચીચીયારી પાડી પોતાનું નિર્દોષપણું જાહેર કીધું. તેણીની ચીચીયારીથી આસપાસનાઓ દોડી આવ્યાં, અને ઓથેલાને આ કરપીણ કામનું કારણ પુછ્યું. તેણે ઇયાગો તરફ અસારત કરી પેલો રોમાલ દેખાડયો. આ બનાવથી પેલા કસરેવજની બાયડીએ તો તરત રૂમાલનો ખોલાસો કીધો અને ઇયાગોનું કસરેવજપણું ઉઘાડું પાડયું. તેને તેજ ઘડીએ ઓથેલાએ જખેહ કીધો અને પોતાની મોહોરદારનાં આવાં અઘટીત મોતને માટે ઘણીક હાય અફસોસ કરી પોતાને હાથે ખંજર મારી તેજ વખતે તેણે પણ આપઘાત કીધો.

હેમલેતનો નાટકતો દલગીરી ભરેલા બનાવોથી ભરપુરછે. એ નાટકમાં એવી તો ઉત્તમ ખુબીઓછે તથા એમાં એવા વીચારો તથા દેખાવો આપેલાછે કે જેથી તે આપણું દીલ સર્વે હરી લેછે. શેકસ્પીયરનો સર્વેથી ઉત્તમ તથા ફીલસુફી અને બોધથી ભરેલો નાટક તે એજ છે, અને યુરોપમાં એનો તરજુમો દરેક ભાષામાં છપાયેલોછે. એની ગોઠવણ તથા એની અંદર આવતા ઘોરસ્થાનના ભુતનો દેખાવ બહુ તાજુબી ઉપજાવેછે. ડેનમારક દેશનો રાજા તે હેમલેતનો બાપ થતો હતો, પણ હેમલેતની મા તેના કાકા સાથ મોહબતમાં પડવાથી તેણીએ પરણ્યા વરને તેના ભાઇનેજ હાથે ઝેર દેવડાવી મારી નખાવ્યો, અને તેના મરણ પછી તેણીએ તેનીસાથ લગન કીધાં અને તેને ગાદીએ બેસાડયો. પોતાની માની આવી ચાલથી હેમલેતને ઘણું દુઃખ ઉપજયું. તે બહુ શોકાતુર દેખાતો હતો અને ગમગીન હાલતે ફરતો હતો. એક દહાડે તેના હોરેસીયો નામે મીત્રે આવીને હેમલેતને ચેતાવ્યું કે ગામની પાદર આગલ દરરોજ મધરાતે

તેના મુવા બાપના જેવો ભુત દેખાયછે. આથી પોતાના મીત્ર સાથે તે તે જગાપર રાતને વખતે ગયો. અને તેના બાપના રૂપ જેવો શીહા આકાર તેને દેખાયો. હેમલેતની તો ફીફરી ફાટી ગઇ, પણ જયારે પેલા ભુંત બાપે એને અસારત કરી આગલ બોલાવ્યો ત્યારે તે હીમત રાખી તેની પાસે ગયો અને તેણે કઇ વાત કહી તે સાંભલી. પેલા બાપે તેના મારી નાખનારાઓપર વેર લેવાને પોતાના દીકરા પાસ કબુલાવ્યું અને ગેબ થઇ ગયો. જે દહાડેથી બાપને જોયો તે દહાડેથી તે વધારે ગાંડો ઘેલો અને સાવજ જેવો બની ગયો. દરેક વાતમાં ચેડાં કાઢતો અને કોઇનું કહેલું પણ જાણે સમજતો ન હોય તેમ દેખાવા લાગો. એના બાપની દરબારના પોલોનીયસ નામના એક બુઢ્ઢા વજીરની છોકરી ઓફીલીયા સાથ એ પ્યારમાં પડેલો હતો, તે કાજ પણ એણે તોડી નાખવાનું ડોલ ઘાલ્યું. દરેક વાતે ગાંડો ઘેલો બની જઇ પોતાના કાકાને તથા માને એવું દેખાડવા લાગો કે તે તો મુરખ અને અણસમજ છે. એક દહાડે ફરતાં ફરતાં કેટલાક નાટકીઓ દરબારમાં આવી લાગા તેમને ખુબ બોધ આપી તય શીખવીને પોતાના બાપ પર ગુજરેલાં ઘાતકીપણાને અનુસરતો એક વારતા રૂપી નાટક બજાવવા ફરમાવ્યું. એ ખેલની વખતે રાજા રાણીને પણ નોતરયાં હતાં જેઓ રસાલા સાથ બરાબર વખતે હાજર થયાં. નાટકની સરૂઆતના દેખાવમાં એક રાજા વાડીમાં સુતેલોછે તેવામાં તેનો ભાઇ આવીને તેના કાનમાં ઝેરના ટીપાં રેડી તેને મારી નાખેછે તે દેખાવ પ્રગટ પડયો. આ જોતાંજ રાજા રાણી ગભરાઇને ફીકાં મારી ગયાં, અને એકદમ ઉઠી ગયાં. પેલો નાટક હવે હેમલેતે બંધ પાડયો, કાંયકે તેની પુરી ખાતરી થઇ. થોડો વખત રહીને રાણીએ દીકરાને શીખામણ દેવા થકી મેહેલમાં બોલાવ્યો, પણ રાજા ઘણો શકમંદ હોવાથી રાણી દીકરા સાથે શું શું ગોફતેગો કરેછે તે છુપી રીતે સાંભલી આવવાને તેણે પેલા પોલોનીયસ વજીરને ફરમાવ્યું. રાણી બોધ આપતી રહીં ગઇ પણ સામી હેમલેતે તેણીને ચાંપી ધરી પોતાના બાપ પર ગુજરેલી જાસ્તીની વાત છેડી. તેણે માતાને ઘણી નશીયત દીધી અને આગલાં બુરાં કર્મોનો પરતાવો કરવા તેણી-

ને બોલ્લે બોલ્યું તેણે જાહેર કર્યું. રાણીતો ધણી શરમીંદી પડી ગઇ. તેવામાં વલી તેણીના આગલા ભરથારનો ભુત આગલા જ. શીહ રૂપમ. દ.ખ્ખ થયો અને હેમલેતને વેર લેવાને ફરીથી યાદ આપી ગયો. પોતાની માનો હાથ ધરી મુવા બાપનો કેવો હાલ થયો છે તે તેણીને દેખડાવા જતાંજ, રાણીએ ધાસ્તીની મારી બુમો પાડી. એજ વખતે પછવાડે ઉભો રહીને હરસે સાંભલતો પોલોનીયસ રાણીપર કઇ વીપતી આવી પડેલી જોઇને બુમ પાડી ઉઠયો. હેમલેત સમજયો કે રાજા ભરાઇને સઘલું સાંભલેછે તેથી સારો લાગ સમજી તરત પોતાની તલવાર કાઢી પરદો ચીરી પેલા બુડ્ઢાને જખમ કીધો. પણ જયારે પોતાની ભુલ જોઇ ત્યારે તે તો ઘણો વીલાપ કરવા લાગયો. વલી આવા દરબારીનું ખુન થયલું જોઇને રાજાના હાથમાં ઠીક બાહનું આવ્યું તેથી તેણે હેમલેતને પોંચતાંને વાર મારી નાખવાનો વેલાતના રાજાપર કાગજ આપીને બે માણસ સાથ વાહાણપર ચડાવી દીધો. પણ કઇક સારાં નસીબે આ કાગજ હેમલેતના હાથમાં આવવાથી તેણે પોતાનું નામ ભુસારી પેલા બંને મલતીયાઓનું નામ માહે નાખ્યું. જે વાહાણપર તેઓ સવાર થયા હતા તે વાહાણ તો ચાંચીયાઓના હાથમાં આવવાથી હેમલેત કેદ પકડઇ ગયો, અને બાકીનાઓતો બચી ગયા. પેલા મલતીયાઓતો કાગજ લઇ એકલાજ વેલાત પુગયા જયાંના રાજાએ હોકમ પ્રમાણે તેમને બીન ફીકર ગરદન મરાવ્યા. જે ચાંચીયાઓના હાથમાં હેમલેત આવ્યોહતો તેઓએ જયારે જાણયું કે આ તો ડેનમારકનો શાહાજાદો છે ત્યારે તેમણે એકદમ તેને છોડી મુકયો. આ બનાવનો તફસીલવાર હેવાલ આપી હેમલેતે કાકાપર કાગજ લખ્યું, અને બીજે દહાડે શેહેરમાં આવી પુગશે એમ જણાવ્યું. પણ જે દહાડે એ શેહેરમાં આવી પુગો તેજ દહાડે એની પ્યારી ઓફીલીયા બાપના મરણના ગમથી મરણ પામી હતી, તેથી ગાંમની પાદરે તેણીને માટે ઘોર ખોડવામાં આવતી હતી. રાજા રાણી વગેરે સર્વે રસાલો તથા લશકર તેણીના માનને માટે આવી બીરાજયાં, અને જયારે કીરીયા કરી તેણીને દાટી ત્યારે તેણીનો એક પુરો ભાઇ આંસુ ભરી આંખોથી ઘોરમાં કુદાવી પડયો, કે બેન સાથેજ તે પણ દટાય.

હેમલેત જે ઓફીલીયાને ઘણી ચાહાતો હતો તેણે જ્યારે આવો માંમલો જોયો ત્યારે પોતે પણ પ્યાર જાહેર કરવા માહે કુદાવી પડયો. વલી 'ઓફીલીયાનો ,ભાઇ પોતાના બાપના ખુનનેમાટે હેમલેતપર વેર લેવાનો હતો તેથી જ્યારે બંને ઘોરમાં એકઠા થયા ત્યારે મારામારી કરવાલાગ્યા. આસપાસનાઓએ એવે વખતે મારામારી કરતા તેમને અટકાવ્યા, અને ઘોરમાંથી બાહાર ખેંચી કાઢી છુટા પાડયા. આ બનાવ જોઇ હેમલેતનો કાંટો કાઢવાને રાજાએ વલી નવું તરકટ ઉભું કીધું. તેણે ઓફીલીયાના ભાઇને શીખવીને હેમલેતપર બપનું વેર લેવાને ઉસકેરયો, તથા હેમલેત ન જાણે તેમ તેને એક ઝેરી ભાલો આપી તક મલતે હેમલેતના કલેજાંમાં ભોકી દેવા ફરમાવ્યું. વલી રાજાએ ગામમાં જુઠું જાહેર કીધું કે હેમલેત તથા ઓફીલીયાના ભાઇ વચે હાથોહાથ લડાઇ થતી જોવાને મેદાનમાં સર્વ કોઇએ પધારવું. પોતાની નેમમાં ન ફાવેતો વલી હેમલેતનો ઘાત થવા રાજાએ એક બીજો ઉપાય પણ તૈયાર કરી રાખ્યો હતો; તે એહતો કે જો હેમલેત જીતીને આવે તો સરબત પાવાને મસે એને ઝેરનું પ્યાલુ પાવાનો ઇરાદો તેણે રાખ્યો હતો. પણ જ્યારે લડાઇમાં હેમલેતને પેલા ઝેરી ભાલાથી કારી જખમ થયો ત્યારે તેણે એકાએક ચીરડાઇને તેજ ભાલો ઓફીલીયાના ભાઇના હાથમાંથી છીનવી લઇ તેનેજ ભોકયો. આ વખતે રાણીને તરસ લાગવાથી જે રાજા આગલ ઝેરનું પ્યાલું હતું તેમાં સરબત હશે એમ સમજીને તે પી ગઇ અને તરત મરણ પામી. પેલીગમ ઓફીલીયાના ભાઇને જ્યારે હેમલેતે સખત જખમ કીધો ત્યારે મરતી વખતે તે હેમલેતને સઘલાં રાજાના કારસ્થાનથી વાકેફ કરી ગયો. હેમલેતે જોયું કે ઝેરી જખમ લાગવાથી એનીબી જીંદગીની અજલ આવી છે ત્યારે મરવાની અગાઉ પેલો ભાલો હાથમાં લઇને રાજાને ભોકી તેનીપર વેર લેવાને ચુકયો નહીતથા ઘણું લોહીજવાથી પોતે પણ બેભાન થઇ મરણ પામ્યો. આ રીતે આ ખેલમાં ભયાનક મોતના પંજામાં એકેદમ છ જણાં સપડાયલાં જોવામાં આવેછે.

King Lear ના નાટકમાં એક મુરખ રાજા પોતાનું રા-

જણાત બે ચાપલુસીખોરી દીકરીઓને સવાધીન કરી આખરે હારમાર થાયછે તેનું ચીત્ર આપ્યું છે. જયાં સુધી પૈસો હોય ત્યાં સુધી દીકરા દીકરી સાહારવાર અને હાજી હા કરેછે, પણ એક વખત તમે તેમણે પૈસો આપી દીધો તો પછી તમારી તરફ તેઓ નજરપણ ન કરશે તે ખુબ યાદ રાખવું.

Macbeth ના ખેલમાં કેટલીક ચુડેલોના કેહેવા પર લલચાઇને તથા એક લોભી બૈરીના ઉસકેરવાથી એક ધણી કેવા પાપી અવતારે પુગેછે તેનો અસરકારક દેખાવ સમાઓ છે. એ નાટકમાં પાપ કેમ બોલેછે અને વળી બોડેછે તે જણાશે.

શેકસ્પીયરના કરૂણારસ નાટકોમા પણ એનું લખાણ સરસાઇ ભોગવેછે. જયારે રોમીયો જુલીયટની સાથ પેહેલી વાત કરેછે અને એક દમ ખુશીમાં આવી તેણીને ચુમી લેવા જાયછે ત્યારે આ પ્રમાણે નમનતાઇ અને મીઠાસથી બોલેછે.

If I profane with my unworthiest hand
This holy shrine, the gentle sin is this,—
My lips, two blushing pilgrims ready stand
To smooth that rough touch with a tender kiss.

જયારે હેમલેતના બાપનો ભુત એકાએક દેખાયછે ત્યારે તે બીહીને કેટલો ચમકેછે, તે આ લીટીઓપરથી જણાશે.

Angels and ministers of grace defend us!
Be thou a spirit of health, or goblin damn'd,
Bring with thee airs of heaven or blasts from hell,
Be thy intents wicked or charitable,
Thou com'st in such a questionable shape
That I will speak to thee.

દોજખની અંદર જે બનાવો બનેછે તેનું બયાન જો કરવામાં આવે તો માણસનો દમ બંધાઇ જાય, જીગર કપાઇ જાય, આંખો ખરી પડે અને સોસોળ્યાંનાં અણવાળા બાલ માફક માથાના બાલ ઉભા થાય એવો કમકમાત ભરેલો દોજખનો દેખાવ છે, એમ કવિ કહી જાયછે.

But that I am forbid
To tell the secrets of my prison house,

I could a tale unfold, whose lightest word
Would harrow up thy soul; freeze thy young blood;
Make thy two eyes, like stars, start from their spheres;
Thy knotted and combined locks to part,
And each particular hair to stand an end,
Like quills upon the fretful porcupine.

જ્યારે હેમલેતની માય ઓફીલીયાની ઘોરપર ફુલો પાંથરે છે ત્યારે ટુંક બોલોમાં પણ અસરકારક વીલાપ કરે છે. તેણી કહેછે કે "અરે ખુશબખ્ત! આ ખુશબો ભરેલાં ફુલો તનેજ છાજે છે! તું મારા દીકરાની બોહરદાર થતે ત્યારે તારો પલંગ આ ફુલથી બીછાવતે; મને આશા ન હતી કે તારી ઘોરપર આ ફુલ પાંથરવાને હું જીવશ."

Sweets to the sweet: farewell.
I hoped thou sholdst have been my Hamlet's wife;
I thought thy bride bed to have deck'd, sweet maid,
And not 't have strew'd thy grave!

મેકબેથના ખેલમાં આ સ્કાચ અમીરની બાયડી પોતાના હકીમને તેના હઇયામાંના ગમની દવા કરવા. કહેછે તે ફકરો ધ્યાનપર લેવા જોગ છે. પણ એક પાપી માણસનું બળતું હેઉં કઇ સારૂ થાય? શું નસીબના લેખ કઇ દવા કીધાથી ફીતે?

Can'st thou not minister to a mind diseased;
Pluck from the memory a rooted sorrow;
Raze out the written troubles of the brain;
And with some sweet oblivious antidote
Cleanse the stuffed bosom of that perilous stuff,
Which weighs upon the heart?

ખુબસુરતીને કઇપણ સણગાર અથવા ઘરેણાની જરૂર નથી. જેમ સુનાને ઘોલ ચડાવવાથી તે કઇ વધારે શોભતું નથી, અથવા કમલફુલને રંગવાથી તે કઇ રંગીન લાગતું નથી, તથા ફુલનીપર ખુશબો ભભરાવાથી તે કઇ વધારે મગમગતું નથી, તેજ પ્રમાણે ખુબસુરતી કઇ ઘરેણાથી વધારે રોબ મારતી નથી.

To gild refined gold, to paint the lily,
To throw a perfume on the violet,
Is wasteful and ridiculous excess.

એક બેનની લાશ દફનાવતી વખતે બે ભાઇઓ જે ગીત ગાયછે તે ઉપદેશ આપેછે. તેઓ કહેછે કે "તારે તો હવે સુર્યની ગરમીથી તથા કકડતી ઠંડીથી જરા પણ બીહવાનું નથી. આ દુન્યામાં તારૂ કામ પુરૂ કરી તારી રોજી લઇ તું તો પેલી જેહાનમાં ચાલી છે. સુનેરી સાજથી સણગારેલાં છોકરાંઓ પણ ગામનાં ઝાડું કાઢનારાની માફક તુંજ મીસાલ ખુલમાંજ લોટશે! મોટા અમલદારો અથવા જુલમગારોના ગુસ્સાની તારે કંઇપણ ધાસ્તી રાખવી નહી; ખાવાપીવાની તથા પેહેરવા ઓઢવાની જંજાલ પણ તને તો રહી નથી; તારે મનસે હવે તો સંવે એકસર ખુજ છે. તારીજ માફક રાજાઓ, પંડાતો, હકીમો વગેરે સઘલા ખુલમાંજ લોટશે! તેજી વીજલીનાં ચમકારાથી તથા આસમાનના કડાકાથી તારે તો ચોંકવું નહી; કોઇ તને ઠપકો એ ન આપશે કે તારે માટે જુઠું એ ન બોલશે; ખુશાલી અને દલગીરીનો તો તારા દીલમાં અંત આવ્યો છે. અરે! દરેક જુવાન આશક માશુક પણ તારીજ માફક ખુલમાં લોટશે!"

Fear no more the heat of the sun,
   Nor the furious winter's rages;
Thou thy worldly task hast done,
   Home art gone and ta'en thy wages;
Golden lads and girls all must,
Like chimney sweepers, come to dust.

Fear no more the frown of the great,
   Thou art past the tyrant's stroke;
Care no more to clothe and eat;
   To thee the reed is as the oak;
The sceptre, learning, physic must
All follow thee and come to dust.

Fear no more the lightning flash,
   Nor the all dreaded thunder stone;
Fear not slander, censure rash,

Thou hast finish'd joy and moan;
All lovers young, all lovers must
Consign to thee and come to dust.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

શેક્સ્પીયરની કલમથી કેટલાક ઇતીહાસકૃત નાટકો પણ લખાયા છે. એ સર્વની ગોઠવણ તથા વર્ણન વેલાતના આગલા રાજાઓના વૃતાંતમાં જોવામાં આવશે. એ ખેલોની વીગત નીચે પ્રમાણે છે.

King John	Richard III	Henry V
Richard II	Henry IV	Henry VIII

એ વગરે બીજા કેટલાક નાટકો લખાયા છે, પણ તે માટે વિદ્વાન લોકોને શક છે, કાંય કે તે ખેલો એની એબારતને મળતા આવતા નથી. તોપણ એવું કહેવામાં આવે છે કે એ નાટકો શેક્સ્પીયરે સુધારીને પ્રગટ કરયા હતા.

Locrine
Titus Andronicus
London Prodigal.

ગયાં બે પ્રકરણમાં જે સઘલા નાટકો આપ્યા છે તે શેક્સ્પીયરે અનુપ્રાસ અથવા rhyme વગરની કવિતામાં ઘણાખરા લખેલા છે. પણ એણે કેટલીક અનુપ્રાસ કવિતા પણ જોડી છે. તેમાં The Rape of Lucrece અથવા "લુકરીસપર વીતેલો બલાતકાર" નામની કવિતા બહુ રસીલી છે. આ કવિતામાં એક જુવાન પરણેલી સ્ત્રી સાથ એક રાજાનો છોકરો ઘરમાં મેહમાન તરીકે રહીને રાતના જોર જુલમથી સંભોગ કરેછે, અને એક લાચાર અબલાની તેણીના વરની ગેરહાજરીમાં લાજ લુટે છે, તેવા એક નીચ શાહજાદાનું ચીત્ર આ કાવ્યમાં આવયું છે. આ અબલા નેક ખસલતની હોવાથી પોતાના માબાપ અને ભરથારને બોલાવી મંગાવી તથા તેમને સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી પેટમાં ખંજર મારી મરણ પામે છે, તે વાંચ્યાથી આપણને જ-

ખરો ખેદ ઉપજે છે. એ કવિતા વાંચ્યાથી મન ગમગીન તથા ઉસકેરાયલું રહેછે. પેલી છોકરીના આપઘાત પછી રોમન લોકોએ આ શાહજાદાના બાપ તથા કબીલાને રાજગાદીપરથી હાંકી કાઢી રોમ શેહેરમાં પ્રજાસતાક રાજ સ્થાપ્યું તે વાત તવારીખના દરેક વાંચનારથી અણજાણી ન હશે. આ કવિતાના એક બે ફકરા અહી ઉતારી લૈયે છીએ. પેલી અબલાએ શાહજાદાને કાલાવાલા કીધા કે જે ઘરમાં તેની પરોણાગત કીધી તેજ ઘરની પવીત્રાઇને તે તોડે છે, તથા જે ઝરામાંથી તેણે પાણી પીધું તેજ ઝરાને જતી વખતે ઝેર દેવું સારૂ નહીં; જે ચીજ પાછી કદી પણ સુધરી ન શકે તે ચીજ ખરાબ કરવી નહી; હજુર પણ વીચાર કરીને તે આ બુરાં કામથી હાથ ઉઠાવે, તો ઘણું સારૂ. તે શેકારી કંઇ પકો ન કેહેવાય, જે એક મુવાદ વગરના અને નીરજીવ હરણપર બંદુક ફોડે. વલી તણીએ કહયું કે તેણીનો વર તેનો જાણો મીત્ર થાયછે વાસ્તે તેને ખાતર હાથ ઉઠાવે; તે પોતે જોરાવર છે વાસ્તે એક નબલી સ્ત્રીપર હોમલો કરવો સજાવર નથી; જો તે ખરો મરદ હોય તો એક નાજુક નારના પથર પીગલાવે એવા ખરા કાલાવાલા તથા હાય અફસોસ ધ્યાનમાં લઇને હડે.

Quoth she: " Reward not hospitality
With such black payment as thou hast pretended;
Mud not the fountain that gave drink to thee;
Mar not the thing that cannot be amended;
End thy ill aim, before thy shoot be ended;
He is no woodman that doth bend his bow
To strike a poor, unseasonable doe.

My husband is thy friend, for his sake spare me;
Thyself art mighty, for thine own sake leave me;
Myself a weakling, do not then ensnare me;
Thou look'st not like deceit, do not deceive me;
My sighs, like whirlwinds, labour hence to heave thee;
If ever man were moved with woman's moans,
Be moved with my tears, my sighs, my groans.

પણ તેણીની વીનંતી તદન ફોકટ ગઈ.

એની બીજી કવિતા Venus and Adonis અથવા "ખુબસુરતી અને કામ દેવનો મીલાપ" એ નામે જાણવામાં આવી છે. આ વારતા બહુ દીલચશ્પ છે. એમાં કવિની શકિત પણ ખુબ તેજ મારે છે. કામ દેવને ખુબસુરતી ઘણીબી લલચાવે છે પણ આ જુવાન છોકરાનું મનતો શેકારમાંજ લાગી રહયું છે. જોકે ખુબસુરતી ઓલામાં બેસાડી તેને પતાવેછે અને પસવારે છે, તથા ઘણી પ્રીતી બતાવે છે, તોપણ આ કામદેવનો પુત્ર તો શરમાઈ શરમાઈ જાયછે. તેણી કંઈ નહીતો માત્ર ચુમી લેવાને તેને કાલાવાલા કરે છે પણ તે તો ચુમીએ લેતો નથી.

Art thou ashamed to kiss? then wink again,
And I will wink, so shall the day seem night;
Love keeps his revels where there be but twain;
Be bold to play, our sport is not in sight;
These blue veined-violets, whereon we lean,
Never can blab, nor know they what we mean.

આવી રીતે ખુલ્લે ખુલ્લું કરી કહેતાં અને ભરમ સમજાવતાં એદોનીસ મુદલ ઉશ્કેરાતો નથી, અને તેણીને મચ્ક પણ આપતો નથી. તેણી તેનો હાથ પકડી રહીછે, તે તેણીને છોડવાને કહેછે ત્યારે પોતાનું જીગર જે તેને જોયાથી તેનામાં ભરાઈ રહયું છે તે ખુબસુરતીની પરી પાછું માગે છે. આવી રમુજ અને ગોફ્તેગોમાં ઉપલા કામદેવના પુત્રનો સફેદ સવારીનો ઘોડો જંગલમાં ખોવાઈ ગયાથી તે ઘણો ચીરડાયછે, ત્યારે વલી ઘોડા ઘોડી વચેની મુગી વાતચીત ખુબસુરતી તેને સમજાવે છે.

Thy palfrey, as he should,
Welcomes the warm approach of sweet desire.
Affection is a coal that must be cooled,
Else suffer'd, it will set the heart on fire.
How like a jade he stood, tied to a tree,
Servilely master'd with a leathern rein!
But when he saw his love, his youth's fair fee,
He held such petty bondage in disdain.
Let me excuse thy courser, gentle boy,

And learn of him, I heartily beseech thee,
To take advantage of presented joy;
Though I mere dumb, yet his proceedings teach thee;
O learn to love, the lesson is but plain,
And once made perfect, never lost again.

The Passionate Pilgrim અથવા પ્યારની શોધમાં ફરતા જોગીની વાગતા ટુક પણ ઉપલીનીજ માફક દશકી છે. એ ટુક કાવ્યમાં કવિ કહેછે કે ખુબસુરતી એવી ચીજ છે જે જરાવારમાં કરમાઇ જાય છે, અથવા એક કાચના વાસણ મીસાલ ભાગી પડેછે. જેમ ખોવાઇ ગયલો સામન ઝાઝો જડતો નથી, તથા જેમ કોઇપણ તેજવાલી ચીજને ઘસ્યાથી અસલના જેવો ચલકાટ નીકલતો નથી અથવા એક કાચના ભાગાં વાસણને ગમે તેટલો સરસ લગાડો તે પણ તે વલગતું નથી, તેજ માફક કરમાઇ ગયલી ખુબસુરતીને ગમે તેમ રંગો અને જોઇએ તો મોહપર તરેહવાર ખુશબો છાંટો પણ તે શોભાયમાન દેખાશે નહીં.

Beauty is but a vain and doubtful good,
A shining gloss that fadeth suddenly;
A flower that dies when first it 'gins to bud;
A brittle glass that 's broken presently;
A doubtful good, a gloss, a glass, a flower,
Lost, faded, broken, dead, within an hour.
And as goods lost are seld or never found,
As faded gloss no rubbing will refresh,
As flowers dead lie withered on the ground,
As broken glass no cement can redress,
So beauty blemished once, for ever 's lost
In spite of physic, painting, pain and cost.

આ સર્વે કાવ્યો શીવાય શેક્સપીઅરે નજદીક દોડશો, ગલો અથવા Sonnets જોડયા છે, જેની બેતબાજી પણ ઘણી સારી છે. શેક્સપીઅર પોતે લખી ગયોછે કે આ ખ્યાલોમાં તેના મીત્રની વખાણ ગાઇછે, પણ કેટલાક ખ્યાલો વાંચતાંજ આપણને એ વીશે શક ઉપજેછે, કાંયકે એમાં બેહદ ચાપલુસી કીધીછે અને કોઇ સ્ત્રીને લખ્યા હોય એવા વીચારો

થાણાકમાં જણાવેલાછે. એ ખ્યાલો પેતરાર્કના ઇશ્કી ખ્યાલો Sonnets to Laura ના જેવાજ વાંચવા લાયકછે.

સર્વ વાતો તથા વીગતો ધ્યાનમાં લેતાં શેકસ્પીયર કવિ ઇંગ્રેજોના કવિતા મંડપમાં જે સર્વથી મોટી પદવી ધરાવેછે તે તેની લાયકાત પ્રમાણેજ મળીછે એમ કોઇપણ નાપાડશે નહી. એના રસીલા મન ઉસકેરનારા તથા ચાનાક ને બોધ આપનારા નાટકો તથા મધુર પ્યારપર જોડેલી કવિતાઓ આજે પણ હોંસથી વંચાયછે. એના લખાણની શક્તિ બોહોળીછે અને એની કવિતાની બેતબાજી બુલંદ અને શુદ્ધછે: હેમલેતના કરૂણારસ નાટકમાં પરદો ઉઘડતાં અગાઉતો ખુનનો પાપો રચાવલો જોવામાં આવેછે; મેકબેઠના ખેલમાં એક ઉમરાવના પાપો તેને આસમાનસે લગાડવા પછી ઉડતા બાનની મીસાલ તેને જમીનદોસ્ત પટકેછે; લેરના નાટકમાં એવો બોધ દીધો છે કે જે પ્રમાણે પાપ કીધાથી માણસજાત દુખી થાયછે તેજ પ્રમાણે તેમની મુરખાઇથી પણ તેઓ હેરાનગતી ભોગવેછે; ઓથેલોના ખેલમાં દરેક ખુશખુશાલ અને સુખના ચીન્હોથી એક જોડું આબાદ દેખાયછે. હીમત, બાહાદુરી, ખુપસુરતી, પયાર વગેરે સર્વ ગુણોમાં પ્રવીણ આ જોડાંને ચીતારયું છે, પણ એક કસરેવજથી તેમના સુખનો ભંગ થાય છે. રોમ્યો અને જુલયટના ખેલમાં ઇટાલી દેશનો કુદરતી દેખાવ તથા આ જુવાન જોડાંની અરસપરસની મોહબત તથા તેમના માબાપોનો કીનો અને વેર અસરકારક રીતે દેખાડયું છે. જે જોડાંને આ દુન્યામાં મુદલ કરાર નહી તેમને આખરે ઘોરમાં સાથે આશાએશ પામેલાં જોઇને વાંચનારને કેવો ગમગીન સંતોષ ઉપજે છે! એ સર્વ નાટકોની ગોઠવણજ આપણને હેરત પમાડે છે. શેકસ્પીયરની કેટલીક લીટીઓ કેહેવત તરીકે વપડાયછે જેમકે

Homely youths have homely wit.

ઘરમાં ભરાઇ રેહેતા જવાનો ઓછી અકલ ધરાવે છે.

That man who hath a tongue is no man,
If by it he cannot win a woman.

તે મરદ બચો ન કેહેવાય, જે તેના મોહડામાં જીભ તથા

વાચ્યા છતાં એક ઓરતને પીગલાવી ન શકે.

Unhappy lies the head that wears a crown.

જે શીર પર તાજ હોય છે તે શીર હમેશ બેકરાર રહે છે.

The rarer action is in virtue than in vengeance.

બુરાઇ કરવા કરતાં ભલાઇ કરવામાં વધારે ખુબી છે.

Vaulting ambition overleaps itself.

લોભ લોભનેજ મારે છે.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

બેન જોનસન (Ben Johnson) ઇ૦ સ૦ ૧૫૭૪ માં લંડન શેહેરમાં જન્મ્યો હતો. એ પણ ઉમરે પુગવા પછી નાટકો લખી પોતાનું ગુજરાન કરવા લાગ્યો. લાટીન અને યુનાની ભાષાઓનો એણે સારો અભ્યાસ કીધો હતો તેથી એજ ભાષાઓના લખાણોની અસર એના દરેક નાટકમાં જોવામાં આવે છે. જેમ શેકસ્પીયર પાઠ બજાવતો હતો તેમ જોનસન કંઇ બજાવતો ન હતો; એ તો માત્ર ખેલ લખી નાટકીઓને સવાધીન કરતો હતો. એ ઘણો ડોલીયો અને મજાકખોર હોવાથી મંડલીઓમાં બહુ હસવાના ભાવ પાડતો. સેકસ્પીયર અને જોનસન બંને સાથે મલતા હતા ત્યારે એઓ એકેકની ઠેકડી કરતા તે સાંભલવાની તેમના મીત્રોને બહુ મજાહ પડતી હતી. જોનસનના મુખ્ય નાટકોની ટીપ નીચે આપીછે.

Every man in his humour ... ... ભાઇ લેહેરમાંજ છે !

Every man out of his humour ... ... બસ હાથથી ગયો !

Volpone ... ... ઠગારાની વારતા.

Epicene ... ... મુગી ગામડયન.

Alchemist ... ... કીમીયાગરનો કીસ્સો.

Bartholomew Fair ... તમાશો નહી પણ તમાચો

Sejanus ... ...રોમના સીજેનસ વજીરનો કીસ્સો
Catiline ... ... કેટેલાઇનનો સંપ
Poetaster ... ... કવિની મોહકાણ.

ઉપલા નાટકો જોનસનના મુખ્ય ગણાયછે. એવતરોગે બીજા હલકા ફારસો તથા સોંગો રાજા રાણીને માટે એણે જોડયાછે. એના પેહેલા નાટકમાં કપતાન બોબેડીલ નામે એક ધાંધલ્યા અફડબાજનો બહુ રમુજી ચીતાર આપ્યોછે, તેથી આ નાટક કોઇ કોઇ વાર હસવાને ખાતર કરી બતાવવામાં આવેછે. ધડપચ ધાંધલ કરી તે એણીગમ પેણીગમ જબર ફાવી જાયછે તેથી આપણને બહુહસવું આવેછે. તે બીહીકણછે તોપણ તેની ઠાલી ફીસીયારી અને ચપગાસીથી તે દરેક જગે ફાવી નીકલેછે તથા છેલ્લે કેમ તેનો ફેજતો બનેછે તે દેખાડયુંછે. Volpone નાખેલમાં એક જુવાનીયો કડક હોવાથી પોતાના સગાંવાહલાં પાસ પૈસા ચીરવાની તજવીજ કરેછે. એક મીત્ર સાથ બંદોબસ્ત કરી તે મરવાની અણીપર આવ્યોછે એવું કેહેણ સર્વે સગાંવાહલાં પર મોકલેછે. પેલો ખંદો મીત્ર દરેક સગાને ત્યાં જઇ રૂસ મજાવી આવેછે કે મરવા સુતેલો શખ્સ વશીયતનામું કરી ગયો છે તેમાં થોડું નાણું તેમને માટે પણ લખી ગયોછે. આવીરીત બધાંને ખુશી કરવાથી એકેએક એવી તેની છેલી ઘડી શાંત જાય તે માટે પોતાની લાગણી જાહેર કરવા કઇ કઇ કીમતી ચીજો તેને માટે ભેટ મોકલેછે, તથા તેણે તેમને વારસ કરાવ્યાછે વાસ્તે મમતાની નીશાણી દાખલ તેને કઇ કઇ કીમતી વસ્તુઓ નવાજેશ કરેછે. Alchemist અથવા કીમયાગરના ખેલમાં એક લોભી અને લંપટી અમીરજાદો મોટી દોલત મેલવવાની લાલચમાં એક લુચા કીમયાગર ધુતારાના હાથપર ફસી પડેછે અને ખુવાર થાયછે તેનો કીસ્સો સમાવ્યો છે. સીજેનસ અને કેટેલાઇનના કરૂણારસ નાટકો રોમશેહેરની તવારીખને લગતાછે. એ ખેલોમાં રોમના નામીચા સીજેનસ વજીરનો આપખુદ અને લોભી દોર ચીતાર્યોછે, તથા એવીજ મગરૂબ ચાલને માટે તેની ખુવારીનું વર્ણન કીધુંછે. કેટેલાઇનના નાટકમાં રોમ શેહેરને ઉજાડી મુકવાનો આ રૂમી કાવાબાજનો સંપ સમાવ્યોછે. બંને

વીએપો ખુલંદછે, પણ એલાની ભાષા ઝાઝી આતુર અને અસ્ર-રકારક લાગતી નથી.

જોનસન નાટક લખનાર કઇ કવિના માનને લાયક નથી. એનો કવિતા જીવ વગરનીછે તથા એના નાટકો પણ શેકસ્પીય-રના એલા યાફક બોધ અને ચાનાક દેતા નથી. એના ઘણા ખરા એલામાં એશકા જવાનોની રંડીબાજી તથા મલાજાવગરની રાંડોના ધરેનો દેખાવ જોવામાં આવેછે. એની ભાષા પણ ઘણી ગલીચછે જો કે કેટલીક વખતે તમને સારા અકલના શુખનો મલી આવેછે, પણ તે દરીઆના ગહવેર મીસાલ જુજવીજ અને થોડાંછે. કેટલાક લખનારાઓ શેકસ્પીયરને તથા જોનસનને એક સરખા ગણેછે પણ તે મુકાબલો ભુલ ભરેલોછે. શેકસ્પીયરના નાટકોતો સાધારણ દુન્યામાં ચાલતા દેખાવો આપણી આંખ આગલ રજુ કરેછે, અને માણસોના ગુણ તથા અવગુણ પુર ચાલાકીથી દેખાડી આપેછે. વલી શેકસ્પીયરના નાટકોમાં કુદરત ના ચમતકારીક દેખાવોનું મન રીજવે તેવું વર્ણન જોયામાં આ-વેછે. નિર્દોષ ગમત અને રમુજથી એના એલા ભરપુરછે. પણ એ સઘલું જોનસનના નાટકોમાં માત્ર સોમે હીસ્સે જોવામાં આવેછે. જોનસનનો એકજ નાટક માત્ર સરસ ગણાયછે અને તે પેલા ધાંધલીયાના રમુજી ચીત્રને માટે જાણીતો થયલોછે. શે-કસ્પીયરના નાટકો જોકે જોનસનના વખતમાંજ લખાયાછે તો પણ આપણને તે હોંસ અને ઉલ્લતથી વાંચવા ગમેછે; પણ જો-નસનના એલાતો સામા ઉલટ તોડી નાખેછે અને કંતાલો ઉ-પજાવેછે. એના એલામાં એનાજ વખતની મંડલીને અનુસરતા ટીકા કીધેલાછે તથા તે હાલના વખતમાં આપણને અણગમતા થઇ પડેછે.

ઉપર કહયા પ્રમાણે એની કવિતા તો નીર્જીવ છે પણ કોઇ ઘુઇ ફકરા સારાછે તે અતરે ટાંકીયાછે. એક માણસ હાથ પગ છતાં આલસુ થઇને ભીખ માગે અને કઇ પણ મેહનત ચાકરી અથવા ઉદ્યમ ન કરે તો તેનીપર કવિ ફીતકાર નાખી જાયછે. કવિ કહેછે કે જાતે મરદ થઇને ભીખ માગતાં તેવાં માણસને

શરમ કેમ નથી લાગતી ? તે ગમે તેવું શીખ્યો હોય કે ન હોય, પણ હાડ સલામત હોવાથી ઉદ્યોગના તેને તો હજારો રસ્તા ખુલ્લાછે. લશકરી નોકરીમાં જાય, અથવા કોઇ સારામાણસની ખીદમતમાં રેહ અથવા તો હલાલ મેહનત કરી પૈસો પેદા કરે તો ભીખમાગવા કરતાં તેને કેટલું સારૂ લાગે? પણ છાણમાં ભમરો જેમ બનબન્યા કરેછે તેમ આવા માણસોને આળસાઇમાંજ દહાડો કાઢવા ગમેછે, પણ તેઓએ સમજવુ જોઇએ કે એમ બેસી રહયાથી તેમના મગજનું તેજ કાટ મારી જાયછે.

Art thou a man, and sham'st thou not to beg,
To practise such a servile kind of life?
Why, were thy education ne'er so mean,
Having thy limbs, a thousand fairer courses
Offer themselves to thy election.
Either the wars might still supply thy wants,
Or service of some virtuous gentleman,
Or honest labour; nay, what can I name,
But would become thee better than to beg.
But men of thy condition feed on sloth
As doth the beetle on the dung she breeds in,
Not caring how the metal of your minds
Is eaten with the rust of idleness.

નીચે લખેલો લેખ જોનસને પેમબ્રોકની કાઉન્ટેસ ઉમરાવજાદીની ઘોરપર લખ્યોછે તે સચવાઇ રહેલોછે.

Underneath this sable hearse
Lies the subject of all verse,
Sidney's sister, Pembroke's mother;
Death, ere thou hast slain another,
Learned and fair and good as she,
Time shall throw a dart at thee.

એમાં કવિ એવું કેહેવા માગેછે કે તેણીના જેવી ખુબસુરત હુશયાર અને વિદ્વાન ઓરત જનમ પામવી મુશકેલછે, કેમકે એની છેલ્લી સતરોનો અરથ એવો ઉઠેછે કે એણીના જેવી

બીજી મોતના પંજામાં આવે તે અગાઉતો દુન્યા પણ ફના થશે અથવા કવિના બોલામાં બોલ્યે તો બુઢ્ઢો કાળ મોતપરજ વીર કેંકશે.

નીચલા ફકરામાં કવિ એમ સમજાવેછે કે આ દુન્યામાં મોટાઇ મેલવવી હોય તો કઈ કદમા ઝાડની માફક ફુલી જવાથી તેમ બનતું નથી, અથવા એક જુના દેવદારના ઝાડની માફક લાંબી જીંદગી ગુજારી વાંકાંવલી ગયલા, તથા માથાપરના બાલ ધસઇ ગયલા અને દીલપર કરચલી ચડેલા જેવા જઇફ બન્યાથી મોટાઇ સમજવી નહીં. એકજ દહાડામાં ઉગી નીકલતું કમલફુલ જોકે રાતના તો કરમાઇ મરણ પામેછે તો પણ એટલા ટુક વખતમાં બહુરોબ મારેછે અને સુર્યના કીરણના ચલકાટથી ઘણું શોભા પામેછે; તેમજ આપણને ટુકી હદમાં અને થોડાજ વખતની જીંદગાનીમાં માનપાન મેલવવું હોય તો મેલવી શકાયછે.

It is not growing like a tree
In bulk, doth make men better be;
Or standing long an oak, three hundred year,
To fall a log at last, dry, bald, and sear:
A lily of a day
Is fairer far in May,
Although it fall and die that night;
It was the plant and flower of light.
In small proportions we just beauties see,
And in short measures life may perfect be.

જોનસનનું નીચલું ગીત પણ બહુ મધુરછે, તે પોતાની માશુકપર લખેછે કે

Drink to me only with thine eyes,
And I will pledge with mine;
Or leave a kiss but in the cup,
And I'll not ask for wine.
The thirst, that from the soul doth rise,
Doth ask a drink divine;

But might I of Jove's nectar sup,
I would not change for thine.

એમાં પેહેલા શ્લોકની લીટીઓનો અનુપ્રાસ બીજા શ્લોકની અંતરોને મળતો આવેછે તે નોંધી લેવા જોગછે.

પ્રકરણ ૧૩.

રાણી એલીઝાબેથના રાજ્ય પછી વેલાતમાં માહોમાહે કજીઓ લડાઇ ચાલવા લાગી, તથા આમની સભા અને રાજાવચે લડાઇ ઉઠી. પ્રોટેસટંટ અને કાથોલીક લોકોના મતફેરવચે વલી એક નવી પ્યુરીતન ટોલીનો દોર ચાલુ થયો, અને આમની સભામાં આ ટોલીવાલાઓનો વગ હોવાથી તેઓએ પેહલા ચારલસ રાજા પાસે નવાનવા હકો માગયા; તથા ધર્મને લગતાં ખાતાઓમાં નવા સુધારા ચાહયા. પણ ચારલસ રાજાએ તેમની દરકાર કરી નહી, તથા એક બારીક મામલાસમે રાજસભા બોલાંવવામાં ઢીલ કીધી, અને વલી રાામા નવા કર નાખ્યાં. આથી પ્યુરીતન ટોલીના વડાઓ ઘણા રીસે ભરાયા. અને લશકરને પોતાની સંફમાં ખેચી લઇને રાજા સામે લડાઇ ઉઠાવી; રાજાને નાસી જવુ પડયું, લડાઇમાં તેની ઘણેક સમે હાર થઇ અને આખરે તે કેદ પકડાયો. પ્યુરીતન ટોલીવાલાઓએ ફીતુરી તથા દગાખોર ઠેડવી વેલાતના આ રાજાને ગરદન મરાવ્યો એ વખતે બાહદુર ક્રોમવેલનો અમલ ચાલતો હતો. વેલાત દેશમાં બાર વરસ સુધી એના હાથતલે પ્રજાસ્તાક રાજ ચાલ્યું. પ્યુરીતન ટોલીવાલાઓનો એ દોરનો વખત હતો. પણ ઇ૦ સ૦ ૧૬૬૦-માં બીજો ચારલસ રાજા વેલાતની ગાદીએ આવ્યો. અને તેના વખતથી લડાઇનો તથા પ્રજાનો જોસ નરમ પડયો. પ્યુરીતનો પડી ભાગા, અને બાદશાહી દોર સરૂ થયો. સર્વ લોકો બેદરકાર દેખાતા અને જેમબને તેમ બુરાં બ્યસનોને વશ થતા. બીજા ચારલસની દરબારમાં સ્ત્રીપુરૂષો વચેપુગ ઘુસા લેવાતી હતી અને સુધારાના પરદા તલે જે બગાડો અને કુચારો ઇંગ્રેજ લોકોની મંડલીઓમાં તથા તેમના

ધુરંધર આજના વખતમાં પુર છુટથી ચાલેછે, તેવોજ દેખાવ બીજા ચારલસ રાજાની દરબારમાં નજર આવેછે. પ્યુરીતન અથવા સ્વચ્છ ટોલીવાલાઓનો એવો હેતુ હતો કે ખરાબ લખાંમાં પડવું નહી તથા દારૂ ગાંજો પીવો નહી અને જેમ બને તેમ દુર્ગુણોથી પહરેજ રેહેવા ઉપરાંત સદાચરણે ચાલવું તથા નીતીના ધોરણપર અમલ કરવો. જો આ ઠરાવ અમલમાં આંણ્યો હોત અને તે વખતનાં સર્વ લોકો એ કાનુન પ્રમાણે ચાલવાં હતે તો આજે વેલાત દેશ તેની સંસારી અને નીતી સંબંધી બાબદમાં એટલો ગલીચ અને અપ્રસીધ ગણાતે નહી. પણ જ્યારે પ્યુરીતનોનો પ્રજાસતાક દોર બંધ પડયો અને બાદશાહી ટોલીવાલાઓનું ચડી વાગ્યું ત્યારે પ્યુરીતનોને ચીડવવા ખાતર જેમ બને તેમ લોકો અનીચારી મોજ મજાહમાં ફસી પડયાં. બીજા ચારલસ પછી તેનો છોકરો બીજો જેમસ ગાદીપર આંણ્યો. પણ એણે તો ઉલટો ચાલીને કાથોલીક પંથ સ્વીકારયો હતો, તેથી વલી પ્યુરીતનોને એની સાંથે યુધ્ધ મચાવવાનું બાંહણું જડયું. પણ રોયલીસ્ત અથવા બાદશાહી ટોલી વાલાઓએ તેમને ફાવવા દીધા નહી માત્ર બે ત્રણ વરસ રાજ ચલાવ્યા પછી બીજા જેમસ રાજાએ શાંતરીતે અમલ ચલાવવાને બદલે ગેરવાજબીપણે અને ગફલતથી રાજ ચલાવવા માંડયાથી આખરે સઘલી રૈયતે ઉલતો એને રાજગાદીપરથી કાઢી મુકયો; તથા પ્યુરીતન લોકો જેઓ પોતાના દેશની દાજ માટે હમેશ આગલ પડતા હતા તેઓએ રૈયતના હાથમાં વધારે સત્તા આવે તથા તેમના હકમાં ફાયદા થાય તેવા બે ત્રણ નવા કાયદા ઘડીને ત્રીજા વીલીયમ રાજા તથા રાણી એનને ગાદીપર લાવ્યા (ઈ૦ સ૦ ૧૬૮૮). પ્યુરીતન લોકોના આવાં પ્રજા ઉપયોગી કામથી રોયલીસ્ત ટોલીવાલાઓ નીચા પડયા. અને તે દહાડાથી તેમની વચે હરીફાઇ ચાલવા લાગી તે આજ સુધી પણ કરડાપણાથી ચાલેછે. પ્યુરીતન લોકો Whigs અને રોયલીસ્ત ટોલીવાલાઓ Tories ને નામે ઓલખાયછે. પ્યુરીતન લોકોના આવાં પ્રજા ઉપયોગી કામથી પારલામેંતમાં સઘલી સત્તા સ્થાપવામાં આવી અને હાલના વખતમાં વેલાત

દેશમાં જે ધોરણપર રાજ ચાલેછે તે એજ Whig લોકોના નેક કાયદાનું પરીણામછે. એ કાયદા અમલમાં આવ્યા તે વખત English Revolution નેનામથી ઇતીહાશ પ્રકરણમાં જાણીતો થયલોછે. ખરૂ જોતા અને અપક્ષપાતપણે ધ્યાન પુગાડતાં એવું સીધ્ધ થાયછે કે પ્રજાને અ.સરો તથા કાયદા મલે એવા કાયદા જે ઇંગ્રેજના રાજ પ્રકરણમાં જોવામાં આવેછે તે આ-એજ વીહીગ અથવા પ્યુરીતન લોકોની વખાણવા લાયક મેહે-નત અને કારકીરદીનું પરીણામછે. આજે વેલાતમાં જે વીલક્ષણ પાયાપર રાજ ચાલેછે અને રાજા અથવા રાણી માત્ર નામનાજ ગાદીપર બેસેછે તે પણ એજ ટોલીવાલાઓના રચેલા નીયમો પ્રમાણેછે અને વેલાતમાં જે ટોલી માનપામેછે, તે પણ એજ વીહીગ અથવા અસલી પ્યુરીતને ટોલીછે.

એ વખતમાં વેલાતમાં કવિઓની પણ એક નવી ટોલી ઉભી થઈ. જોકે તેઓ નામોચા કવિઓની માફક કંઇ મોટી વા-રતા રૂપી કવિતાઓ તથા જોરમંદ કાવ્યો લખી ગયાનથી, તો પણ તેમની થોડીક દીલપસંદ લાવણીઓને માટે તેઓને કવિ અથવા શાહેર નામ આપ્યું છે. એ કવિઓ માત્ર ચોકસ ધબ અને નીયમ પ્રમાણે કવિતા લખી ગયાછે તેથીજ તેમની સત-રોમાં કઇપણ શુર તેજ તથા જુસ્સો જોવામાં આવતાં નથી. એ બીનાને લીધેજ હાલના જમાનાના ફીલસુફોએ તે મને "લેહેરી કવિઓ" (Fantastic School) તરીકે સે-ખ્યા છે. Cowley, Crashaw, Waller, Herbert, Carew, Lovelace વગેરે લખનારાઓ એજ મંડલીને લગતા હતા, અને તેઓ સર્વ બાદશાહી ટોલીની સંફના હતા.

કાઉલીની ઇંગ્રેજી કવિતાના કરતાં તેની લાટીન કવિતા વધારે જોર ધરાવેછે. ઝાડપાનની વિદ્યાપર લખેલા એનો કવિતા રૂપી ર-સાલો ઘણી કાબેલ્યત અને હોશયારીથી લાટીનમાં રચયોછે. એની ઘણીક ગજલો શહરાગનથી ભરપુરછે. પણ સૌથી સરસ એ કવીના ઇશ્કી દોહેરાઓ બહુ ન રીજવેછે. એની માસુકનું નામ શુંછે તે પણ પરણ્યા આગાઉ કેહવાને તે સાફ નાપાડેછે.

With more than Jewish reverence as yet
Do I the sacred name conceal;
When, ye kind stars, Ah! when will it be fit
This gentle mystery to reveal?
When will our love be named and we possess
That christ'ening as a badge of happiness?

બીચલી લીટીઓ વોલર કવિએ હેંસી વરસની અજમાસ પછી લખીછે. તે કહેછે કે એક બુઢ્ઢો માણસ ઘડપણને લીધે લખવા વાંચવાથી બેનસીબ રહેછે તો પણ તેની બોહલી અજમાશથી તે ઘણીક નશીયત દઇ શકેછે. જેમ તોફાન નરમ પડવાથી દરીઆપણ ઉછળતો અટકેછે, તેજ મીસાલ બુઢાપામાં માણસના વીકારો શાંત રેહેવાથી તેનું દીલપણ શાંત થાયછે અને તેથીજ તેની જુવાનીની ફુલડાઇ અને બેવકુફાઇ માટે તે પશ્ચાતાપ પામે છે, તથા જે નકામી ચીજો પાછલ આપણે જુવાનીમાં પ્રીત અને મમતાથી લાગ્યે છીએ તેમનું પોકલપણું ઘડપણના શાંત વખતમાં ખોલલું માલમ પડી આવેછે.

When we for age could neither read nor write,
The subject made us able to indite;
The seas are quiet when the winds are o'er,
So calm are we when passions are no more.
For then we know how vain it was to boast
Of fleeting things too certain to be lost.
Clouds of affections from our younger eyes
Conceal that emptiness which age descries.

હરબરતની કવિતા નશીયત અને ધર્મ બોધ આપેછે. એણે માત્ર ધર્મ પાળન ધાર્મીક ભાગોમાં કવિતા લખ્યાં છે. જે કવિઓ એ હાતાલાની બંદગી અને ધર્મ ઉપદેશ શીવાય દુન્યાદારી-ચીજોપર કવિતા જોડી જાયછે તેમને એ ગાઢ ઠપકો આપેછે. એનું એવું મતછે કે કવિતા રચના એ હામ હુંનરછે. વાસ્તે ખોદાતાલાના કામોની બુજરગી જાહેર કરવા અને તેનીજ સ્તુતી ગાવા મજ એ હુંનર વાપરવો જોઇએ. આ દુન્યામાં નેકી શીવાય દરેક ચીજ ફના થશે તે ઘણીજ મશહુર લીટીઓમાં

એણે દેખાડયુંછે. જાણે આસમાન તથા જમીનના લગાણ લાગ્યાં હોય તેમ દહાડો રલીયામણોને પ્રકાશીત દેખાયછે, પણ તેનો પણ અંત આવેછે અને તેના ગમમાં દવના આકારમાં કેવાં આંસુ રેડાં ટીપાં સાંજના આસમાનપરથી પડેછે! ખુશબોદાર શોભીતો ગોલાબ જેનીપર ટાંકીને જોવાથી આપણી આંખમાં તાહડક વલી ગરમીનાં પાણી ટપકેછે તે પણ કરમાતો જાયછે અને આખરે નાશ પામેછે! સઘલી મીઠી અને ખુશબોદાર ચીજોથી ભરેલા દાબડા માફક વસંતરૂતુની બલીહારી ચોતરફ પંથરાય જાયછે, પણ એનો દહાડોબી નમતો આવેછે ત્યારે એ પણ ચાલી જાયછે! પણ માત્ર એક નેક અને પ્રામાનદાર આત્મા પાકટ લાકડા માફક ચોંટી બેસેછે અને નાશ પામતો નથી, પણ જ્યારે સર્વ દુન્યા ફના થશે ત્યારે તેની ચોકસ હસતી રેહેશે.

Sweet day! so cool, so calm, so bright,
  The bridal of the earth and sky,
Sweet dews shall weep thy fall to-night,
  For thou must die.

Sweet rose! whose hue angry and brave,
  Bids the rash gazer wipe his eye,
Thy root is ever in its grave,
  And thou mu t die.

Sweet spring! full of sweet days and roses,
  A box where sweets compacted lie,
My music shows you have your closes
  And all must die.

Only a sweet and virtuous soul,
  Like seasoned timber, never gives;
But when the whole world turns to coal,
  Then chiefly lives.

આ નીચલું ગીત લવલેસ કવિ બંદીખાને પડેલો ગાય છે તે પણ વાંચવા લાયક છે. એને મનસે પથરની દેવાલમાં બંધ પડવું અથવા લોહડાંના સલીયાના પાંજરામાં ગંધાવું, કઇ બંદીખાનું નથી; તેતો માત્ર એક વેરાગીની ઝુંપડીમાં શાંત જીંદગી ગુજારવા બરાબર છે. જો માત્ર તેની માશુક સાથે હોય તો, અને

તેના હૈયાંમાં કઇ પાપ ન હોય તો પછી એના જેવી સુખી જીંદગી કોઇ ફરેસ્તોજ ગુજાગ્તો હશે. એવી હાલતમાં તો આકાશી દેવતાઓ માત્ર સુખવાસી દહાડા કાઢેછે.

Stone walls do not a prison make;
  Nor iron bars a cage;
Minds innocent and quiet take
  These for an hermitage.
If I have freedom in my love,
  And in my soul am free,
Angels alone that soar above,
  Enjoy such liberty.

હેથલ આપેલી સતરો હેરીક કવિએ જુવાન કુમારીકાઓને અર્પણ કરી છે. સર્વને જુવાનીમાં લગણનો પવીત્ર ગાંઠ બાંધવાની તે મજબુત ભલામણ કરેછે; બાકી આણાકાની કરતાં તથા પૈસાને હૈયે ધરતાં આખો જનમારો અટવાઇ જશે. જેમ ફુલ આજે ખીલે છે તો કાલે કરમાઇ જાય છે, તથા જેમ આસમાનપર સુરજ આગલ વધતો જાય છે તેમ તેમ તે જલદીથી નમી પડવા માંડે છે, તેજ માફક આપણી જીંદગી પણ છે; આજે જીવીએ છેએ તો કોણ જાણે કાલે મરણ પણ પામીએ, વાસ્તે જયાં સુધી અંગમાં જોર છે ત્યાં સુધી દુન્યાની મોહબત માયા ચાખવી સજાવર છે.

To Virgins.

Gather ye rosebuds while ye may,
  Old time is still a-flying;
And this same flower that smiles to-day
  To-morrow will be dying.

The glorious lamp of heaven, the sun,
  The higher he 's a-getting,
The sooner will his race be run,
  And nearer he 's to setting.

That age is best which is the first,
  When youth and blood are warmer;
But being spent, the worse and worst
  Times still succeed the former.

Then be not coy, but use your time,
And while ye may, go marry;
For having lost but once your prime,
You may for ever tarry.

આ ગીત આજ તુલીક પણ હોંસથી ગવાય છે. એની ભાષા ઘણી મધુર તથા રાહા બહુ લીસી છે, તેથી મોહડાંમાં બંધ બેસતું ઉતરે છે. એ લખનાર હેરીકને "ચુમીનો કવિ" કરી બોલવામાં આવેછે, કાંયકે એના એવાંજ બીજાં ગાયણોમાં ઘણો, રસ છે, અને જેમ ચુમી લેવાનો શોખ થાય છે તેજ પ્રમાણે આ ગાયણો ગાવાને પણ શોખ થાયછે.

આજના વખતમાં દરેક માણસ ડાહયામાં ખપવાનું ડોલ ઘાલે છે, અને હરેક કામમાં પોતાની હુશયારીની તારીફ કરેછે તેમને હસી કાઢવાને માટે આ નીચલી બે લીટીઓ વપરાય છે, તેપણ એજ વખતના એક કવિની કલમથી લખાઇ છે.

But seven wise men the ancient world did know,
We scarce know seven who think themselves not so.

વલી બીજો કવિ જણાવે છે કે જે વખતે સુર્ય અસ્ત પામે છે તે વેલા તે સામો વધારે તેજસ્વી ચલકાટ મારે છે તેજ માફક મોટાં અને ઉદાર માણસોને હાદેસાના વખતમાં શાંત અને મોટું મન રાખવું ઘટેછે.

Brave minds oppressed, should, in despight of fate,
Look greatest, like the sun, in lowest state.

પ્રકરણ ૧૪મું.

આગલાં પ્રકરણમાં જણાવેલા સઘલા કવિઓ જયારે બાદશાહી ટોલીની તરફેણમાં લખતા હતા, ત્યારે માત્ર એક-જ કવિ પ્યુરીતન અથવા વીહીગ ટોલીનો બચાવ કરતો હતો. ક્રોમવેલની કારકીરદીને મીલતન કવિ ઘણોજ અગત્યનો થઇ પડયો હતો. ઉપલા સર્વ કવિઓ જયારે ટુંક દોહેરા જોડી ગયા છે ત્યારે તેમની સાથનો મીલતન કવિ તો પોથાઓ લખી ગયો.

છાસટ વરસની ઉમરે મરણ પામ્યો. એ મહાન કવિ પોતાની જીંદગીનાં વખતમાં જાબજા માન પામ્યોછે, અને આજ પણ વીધવાનો એને માન સાથ યાદ કરેછે. એનું પતલું કદ તથા ખુબસુરત ચેહેરાને લીધે કાલેજમાં સર્વ "લેડી" તરીકે એને બોલાવતા હતા.

મીલતને ગદ્યમાં જે જે બેહદ લખાણો કીધાં છે તેમનું આ કવિતા રૂપી કેતાબમાં બયાન કરવું મુનાસેબ નથી, તોપણ વાંચનારની સમજણ ખાતર એના ગદ્ય લખાણનો ટુંક ધનતેખાબ આપ્યાથી હદની બાહાર ગયલા કેહેવાશું નહીં.

Animadversions on the Remonstrant's Defence. આ નામનાં ચોપાન્યાંમાં વેલાતની મોટી મોટી ઓકસફરદ તથા કેમબ્રીડજ જેવી પાઠશાલાઓમાં ઉંચી અને ચોખ્ખી કેલવણી આપવાને બદલે નીશાલ્યાઓને અધુરૂ અને તકલીદી ગ્નાન આપવામાં આવેછે તથા તેથી તેઓ પાછલે દહાડે નીતી અને ધર્મથી દુર જાયછે તે બાબદપર સખત ટીકા કીધા છે.

Treatise on Reformation. આ રસાલામાં પાદરીઓ અને ધર્મગુરૂઓમાં બગાડો ચાલેછે તે સુધારવાની કેટલી જરૂર છે તેનો સારાંશ પ્યુરીતન ટોલીવાલાઓની તરફેણમાં આણ્યોછે.

Treatise on Prelatical Episcopacy. એ નીબંધમાં મીલતને ધર્મગુરૂઓની બેહદ સતા સામે વાંધો ઉઠાવ્યોછે.

A Pamphlet on the Reason of Church Government against Prelacy. એ ચોપાન્યું પણ ધર્મને લગતી બાબદોથી ભરપુર છે. એમાં દેવલોની કારકીરદીની સતા ધર્મગુરૂઓને સોંપવાની સામે અસરકારક કારણો દેખાડયાં છે, તથા કયો પંથ સારો અને ફાયદાકારક છે તે સમજવાનું લોકોના પોતાના હાથમાં છે, વાસ્તે જેમ એક તરફી ધર્મગુરૂઓ સમજાવે તેમ સરકાર તરફથી કરડા ઉપાયો લેવા સામે બાઠ ભીડી છે.

The Doctrine and Discipline of Divorce, and Expositions from Scripture relating Marriage. આ બંને ચોપાન્યાં મીલતને જયારે એની બાયડી નાસી ગઇ

અને અદાલતથી કંઇ ન વળ્યું ત્યારે છપાવ્યાં હતાં. એમાં એણે ખધરાંનાં ભેદ ભરમો, જુસ્સાઓ તથા બદ ચાલો ઉઘાડી પાડી છે, અને અનેક નશીયતના શુખનો લખ્યા છે. Treatises on Education and Liberty of the Press. એમાં પેહેલો નીબંધ કેલવણીની તરબીયતપર તથા બીજો રસાલો છાપાના છુટાંપણાની તરફેણમાં એણે લખ્યોછે. એના સર્વ ગદ્ય લખાણોમાં આ છેલ્લું પુસ્તક પુર જોરથી અને કાબેલયતથી લખેલું છે.

મીલતનની કેટલીક લાટીન કવિતાઓ પણ વાંચવા લાયક છે. જ્યારે ઇટાલીમાં હતો ત્યારે એણે ઇટાલીયન ભાષામાં બેત જોડી બાહાર પાડયાથી એ દેશમાં આ પારકા લખનારની બહુ તારીફ થઇ હતી. પણ એ મહાન કવિની શકતી તો ઇંગ્રેજી કાવ્યોમાં ઘણી ખીલી નીકલી છે. જ્યારે એ વીસ વરસનો હતો ત્યારે Il Penseroso તથા L'Allegro નામથી વખણાતી મધુર કવિતા એણે જોડી હતી. Il Penseroso ની કવિતામાં એકાંતવાસ જીંદગી ગુજારવા તથા ડાહપણના ગાયણ ગાવાની ગમગીનીની દેવી પાસે એ માગણી કરેછે. L'Allegro માં ખુશાલીની દેવીના આસરા હેથલ રહી મોજ શોખના ગીત ગાવાની કવિ માંગણી કરેછે. એ બંને ટુંક કાવ્યોની એબારત મધુર અને નાજુક છે તેથી મનપર ઘણી સારી અસર કરેછે. નીચલી સતરે શોકાતુર ગીત ગાતાં બુલબુલને માટે તે લખી ગયો છે.

Sweet bird, that shunn'st the noise of folly,
Most musical, most melancholy!
Thee, chantress, of the woods among
I woo to hear thy even song;

ડરબી પ્રગણાના ઉમરાવની વીધવાના માન ખાતરે એણે એક કવિતા રૂપી સોંગ લખ્યાં છે તેને Arcades અથવા "બાગબાગ" નામ આપ્યું છે. આ સોંગમાં ઘણાં મધુર ગીતો આપેલાં છે. Comus નો મનોરંજક ફારસ પણ બહુ રમુજી છે. પણ સૌથી સરસ તો કરૂણારસ નાટકના આકારમાં આપેલો સેમસન પેહેલવાનનો કીસ્સો છે. એમાં એક જોરાવર માણસ પોતાની બેરીના ઠગાઇ ભરેલાં નખરાંને આધીન થઇને પોતાનો

ઉપલી કવિતામાં મીલતને પોતાના અંધાપાનો વીલાપ ઘણી સખ્ત લીટીઓમાં કીધો છે.

But chief of all,
O loss of sight, of thee I most complain !
Blind among enemies, O worse than chains,
Dungeon or beggary, or decrepit age !

વલી કવિ કહેછે કે જ્યારે નીચમાં નીચ માણસો અને ફસડતા કીડાઓ વતીક આંખે જોય છે ત્યારે અજવાલું છતાં તેના જીવસે સર્વ ઠેકાણે અંધારૂ લાગેછે, અને એવા અંધાપામાં દરરોજ કોઇ તેને ઠગતું પણ હશે, કોઇ ધીક્કારતું હશે, કોઇ ગાલ દેતુ હશે અથવા કોઇ તેને દબરાવતું હશે તે પણ તેનેજ ખમવું પડેછે. ઘરમાં શું કે બાહાર શું કોઇના ને કોઇના તાબા તલે એક અણઘડ મુરખની માફક તેને ફરવું પડેછે. આ દુન્યામાં અરધો મુવેલો, અરધો જીવતો તે દેખાય છે. અરે ! મધ્ય બપોરના રમણય અજવાલાં છતાં તેને મનસે તો સર્વ કાલુ કાલુજ છે ; બસ દહાડાની કઇ પણ નીશાણુ ન હોય તેમ રાતજ પડેલી લાગેછે !

Inferior to the vilest now become
Of man or worm, the vilest here excel me ;
They creep, yet see ; I dark in light exposed
To daily fraud, contempt, abuse and wrong.
Within doors or without, still as a fool
In power of others, never in my own.
Scarce half I seem to live, dead more than half.
O dark, dark, dark, amid the blaze of noon,
Irrecoverably dark, total eclipse
Without all hope of day !

કવિ કહેછે કે એક માણસમાં પોતાનું જોર સમારગે વાપરવાની અકલ ન હોય તો તે તેને નકામુ છે, તેને તો સામો તે બોજો થઇ પડેછે, અને તેના સઘલાં જોર છતાં કોઇ કમજોર પણ ખંદા શખ્સના હાથપર તે ફસી પડેછે, અને વલી દાનાવોના તાબા તલે તેને જીંદગી કાઢવી પડેછે.

But what is strength without a double share
Of wisdom ? Vast, unwieldy, burdensome,

Proudly secure, yet liable to fall
By weakest subtleties, not made to rule,
But to subserve where wisdom bears command.

સ્ત્રીજાત કેવી લુચ્ચી છે, તથા આપણી ગરદન કપાવી, પોતાની લાજ લુટાવી, તથા વચન તોડી સર્વ વાતે આપણને હેરાન કરી પાછી મીઠા બોલોથી અને નાજુક નખરાંથી આપણને જીતી લે છે, તથા પતાવે છે, અને હવે પછી કઇ પણ હોકમ ન તોડવાની કબુલાત આપી વારે ઘડીએ નાફરમાની કરેછે, અને આપણે ચીરડઇએ છીએ કે નહી તે વાત ધ્યાનમાં રાખી આપણું પાણી તપાસે છે, અને વલી પાછી પગપર માથું નાખી માફ માગવા નીકલી પડેછે; એવા ફરેબો સ્ત્રીજાત રમેછે તે આ નીચલી લીટીઓપરથી સમજી શકાશે.

Out, out, hyæna! these are thy wonted arts,
And arts of every woman false like thee,
To break all faith, all vows, deceive, betray,
Then, as repentant to submit, beseech,
And reconcilement move with feign'd remorse,
Confess and promise wonders in her change,
Not truly penitent, but chief to try
Her husband, how far urg'd his patience bears,
His virtue or weakness which way to assail;
Then with more cautious and instructed skill
Again transgresses and again submits.

આ સેમસનની કવિતા વાંચ્યાથી વાંચનારની ખાતરી થશે કે એ વારતામાં મીલતને પોતાની બનેલી હાલત તથા પોતાપર વીતેલા બનાવોનું બયાન કીધું છે. એમાં સેમસન તે મીલતન પોતે છે, એમ ખુબ ખાતરીથી જાણવું, અને ફીલીસતાઇન તથા ઇસરાયલોને બાદશાહી તથા પ્યુરીતન ટોલીવાલાઓ સમજવા. પ્યુરીતનોની તરફથી બાદશાહી ફીરકાપર એણે જે જે હોમલા કીધા હતા તે બધામાં એ ફાવ્યો હતો, અને સેમસનનુ પેહેલવાની જોર તે કઇજ નહી પણ મીલતનની કાબેલ્યતનું વર્ણન છે. એના લખવાથી પ્યુરીતનો વધારે ઉસ્કેરાયા હતા અને તેથીજ બાદશાહી રાજ ઉંધું મારયું હતું તે બાબદ પણ આપ-

ણી વારતાના છેડાને મસતી આવેછે; વાસ્તે વાંચનારે યાદ રાખવું કે સેમસનનું તો માત્ર નામ છે પણ મીલતન કવિનું કામ પ્રગટ થયું છે.

મીલતનની Lycidas નામની કવિતા એના એક કીંગ નામના દોસ્તદારના ડુબી મરણ પામવાપર જોડેલી છે. કવિતાના જે ભાગમાં એ સર્વને ગોલાબ, મોગરો, ચંપેલી, વગેરે ફુલો તેની ઘોરપર પાંથરવા કહેછે તે ભાગ વાંચવા લાયક છે. બધી સતરોજ ફુલથી ભરેલી છે.

Bring the rathe primrose that forsaken dies,
The tufted crow-toe, and pale jessamine,
The white pink, and the pansy freaked with jet,
The glowing violet,
The musk-rose and the well-attir'd woodbine,
With cowslips wan that hang the pensive head,
And every flower that sad embroidery wears:
Bid amaranthus all his beauty shed,
And daffodillies fill their cups with tears,
To strew the laureate hearse where Lycid lies.

મીલતને કેટલાક ખ્યાલો અથવા Sonnets ઇંગ્રેજી, લાટીન તથા ઇટાલ્યન ભાષાઓમાં જોડયાછે, અને એ સર્વ ભાષાઓના લખાણમાં એ ફતેહમંદ ઉતર્યોછે. આ જગાએ એનો એકજ ખયાલ નીચે આપ્યોછે તે જીનોઆ નામના કોલમબસના પંકાયલાં શેહેરપર એણે લખ્યોછે. એના વખતમાં એ શેહેર વિદ્યા હુંનર તથા વેપારમાં ચડતું હતું. એમાં એની બેતબાજી પાણીના રેલા માફક વેહછે, તથા એનો કુદરતી જોસ્સો આબેહુબ દેખાઇ આવેછે.

Rise, Genoa, rise in beauty from the sea,
Old Doria's blood is flowing in thy veins!
Rise, peerless in thy beauty! what remains
Of thy old glory, is enough for me.
Flow then, ye emerald waters, bright and free!
And breathe, ye orange groves, along her plains;
Ye fountains, sparkle through her marble fanes!

And hang aloft, thou rich and purple sky,
Hang up thy gorgeous canopy : thou sun !
Shine on her marble palaces that gleam
Like silver in thy never dying beam :
Think of the years of glory she has won ;
She must not sink before her race is run,
Nor her long age of conquest seem a dream.

એની કવિતાનો ટુક સાર આપ્યા પછી, હવે મીલતનના માહાભારત કાવ્યો જેના લખાણથી એનું નામ અમર રહ્યું છે, અને જેના લખાણથી આજે ઇંગ્રેજી કવિઓમાં એ પેહેલી પદવી ધરાવે છે, તેનો ટુક ખોલાસો કરીએ. એ કાવ્યોમાં Paradise Lost અથવા માણસજાતે પેહેલું બેહેશત કેમ ખોયું, અને Paradise Regained અથવા તે પાછું કેમ મેલવ્યું તેનું દાસ્તાન સમાવ્યું છે. એ કવિતાનું લખાણ Epic અથવા જોસભરી પેહેલવાની ઢબમાં છે. સ્પેનસરની કવિતા સીવાય ઇંગ્રેજી ભાષામાં એકે એવી અસલ ઇંગ્રેજી કવિતા લખાઇ નથી. બીજા કવિઓ અલબતાં એજ ઢબમાં એના જેવી મોટી અને રસીલી કવિતાઓ લખી ગયાછે પણ તે માત્ર સાધારણ વાતના આકારમાં તથા દુન્યા સંસારી બાબદોપર લખાઇ છે. મીલતનની કવિતા જેવું બલ તથા તેમાં આવતા બેહેશત દોજખ અને આસમાન જમીનના દેખાવો કોઇપણ બીજા લખનારની કવિતામાં મુદલ જોવામાં આવતા નથી. મીલતનની કવિતાનો એકે એક શબ્દ દમામમાં દોડેછે. બાઇરનના Childe Harold અને Don Juan જેવાં કાવ્યો પણ તેની ઓસ્તવારી કાબેલયત છતાં મીલતનની આ કવિતાને પુગે નહી.

Paradise Lost નું પુસ્તક બાર ભાગમાં વેહેચાયલું છે. પેહેલા ભાગમાં શેતાને ખોદા સાંમે બંડ ઉઠાવ્યાથી તેને બેહેશતમાંથી હાંકી કાઢયાનું વર્ણન આપ્યું છે. આપણી દુન્યાના પેદા થવા અગાઉનું એ દાસતાન છે. બીજા ભાગમાં શેતાન પોતાના ચેલાઓને એકઠા કરીને ખોદા સામે કેમ વેર લેવું તેને માટે દોજખમાં મસલત કરેછે, અને ખોદાના ફરેશતાઓના કેટલાક બોલો તેણે સાંભલ્યા હતા તે પરથી એવું ગુમાન લઇ

જાયછે, કે ખોદા એક નવી દુન્યા બનાવવા માગેછે તેની માહિ
તેણે હરકત કરવી. એ કારણસર તે ઉડીને આ નવી દુન્યાની
ખોલમાં જાય છે. ત્રીજા ભાગમાં કવિ એવું દાસતાન આપેછે
કે ખોદા બેઠા બેઠા શેતાનને ઉડી જતો જોઇને પોતાના એક-
પુરા છોકરાને સમજાવેછે કે વલી આ કસરેવજ બંડખોર કઇ
કાવતરાં કરવા જાયછે, અને ત્યાં તે ફાવે એવું છે ; પણ જે
માણસો શેતાનના બોલવાથી ભોલવાશે તેમને તે સખ્ત સજા
કરશે ને હમેશગીના મોતમાં ગીરફતાર કરશે. તોપણ વલી દયા
ખાઈ ખોદા પોતાના છોકરાને એવું પણ સમજાવેછે કે તેણે
દરેક માણસને ખરૂ ખોટું સમજવાની શકિત આપીછે તોપણ
તેઓ શેતાનથી ભોલવાશે, વાસ્તે જે પાપ થાય તેના તારણને
માટે તે પોતાના છોકરાને આ દુન્યામાં મોકલશે. પેલો દીકરો
ઘણો ખુશાલ થયો, અને જે દહાડે બાપ ફરમાવે તે દહાડે મા-
ણસાઇ રૂપ ધારણ કરવાને તે તૈયાર છે એમ જણાવ્યું. આથી
ખોદાએ એક મોટી દરબાર ભરી, દરેક ફરેશતાને તેની કદમ
બોશી કરવા ફરમાવ્યું. વલી એજ વખતે પેલો શેતાન પણ આ
દુન્યામાં આવી પુગો, અને ખોદાના એક ઉતરતા ફરેશતાનું
રૂપ ધારણ કરી દાખલ થયો. આ ભાગમાં કવિ એવું સમજાવે
છે કે શેતાનના આવ્યા અગાઉ આ દુન્યામાં મોત તથા દરદ
જેવી કઇપણ ચીજ હતી નહીં, અને માણસો જયારે ખુશી
પડે ત્યારે આસમાનપર દરીઆને રસ્તે ખુશબખ્તીના દાદર
પરથી ચડી જતાં. ચોથા ભાગમાં આદમ અને ઇવનું બયાન
કીધું છે, તથા શેતાન શું ફરેબ રમેછે તે જણાવ્યું છે. વલી
કોઇ આકાશી ફરેસ્તાને તેની હીલચાલ માલમ પડવાથી શેતાનને
આ દુન્યાં છોડી નાસી જવું પડેછે, તોપણ તે આદમ અને
ઇવને વાત કરતાં સાંભલી ગયો કે વિદ્યાના ઝાડપરથી ફલ તોડી
ખાવાને તેમને મના કરવામાં આવ્યાં છે. પાંચમા ભાગમાં
ખોદાએ પોતાના ફરેસ્તાને આદમ આગલ મોકલ્યો તેનું વર્ણન
કરયુંછે. તે ફરેસ્તો તેમને ખુબ સમજાવી જાયછે કે કોઇ પણ
દુશમન તમની પર ફરેબ રમે તો ખુબ સાવચેતી રાખવી, તથા
તેને તાબે થવું નહી અને ખોદાના હુકમો જરાએ તોડવા નહી,

તથા જો તેઓ નાફરમાની કરશે તો તેમને બહુ ભારી પડશે. છઠા ભાગમાં પેલો ફરેસ્તો આદમ અને ઇવને ખોદા અને શેતાન વચેની લડાઇ તથા મીનાકેસાની વીગત સમજાવે છે. સાતમાં ભાગમાં પેલો ફરેસ્તો આદમની અરજપર ધ્યાન આપી ખોદાએ આ દુન્યા કેમ બનાવી તથા શું કારણસર બનાવી તેનું વર્ણન કરેછે. કવિના કેહેવા પ્રમાણે આ જગત છ દહાડામાં બનીછે અને એકેકે દહાડે પાણી, જમીન, સુર્ય, ચંદ્રમા, આકાશ તથા આતશ બનાવવામાં આવ્યાંછે. આઠમાં ભાગમાં આદમ પેલા ફરેસ્તાને સુર્ય વગેરે ગ્રહોનું વીસતીર્ણ વર્ણન પુછેછે, પણ પેલો ફરેસ્તો તેને એવી ખોદાના ભરમોની વાત પુછવાથી મના કરેછે. ત્યારપછી આદમ પોતે આ દુન્યામાં આવ્યો તેની અગાઉ ખોદા સાથ તેને શું શું વાતો થાઇ તથા ઇવ સાથ કેમ પરણયો તેનો ખોલાસો સમજાવેછે. પેલો ફરેસ્તો આ ભાગની આખરે આસમાનપર ઉડી જતો દેખાયછે. નવમાં ભાગમાં એવું જણાવ્યું છે કે શેતાન આ દુન્યામાં ધુમસના આકારમાં ફરી વલી આદમની વાડીમાં બેસેછે, અને સાપનો આકાર ધારણ કરેછે. જ્યારે સવારના આદમ અને ઇવ સરેસ્તાના કામપર આવેછે ત્યારે ઇવ ખોહોસ કરી તેમનું કામ જુદાજુદા કડકામાં વેહેચી નાખવાની ભલામણ કરેછે. આદમ એમ કરવાને ના પાડેછે, કેમકે તે ધાસ્તી ખાયછે કે રખેને તેણી એખલી કામ કરતી હોય તે વેલા પેલો દુશમન આવીને તેણીને ફરેબ દે. ઇવ ગુસ્સે થઇ તથા પોતે એટલી કાચી છે એવું જે તેણીનો વર ગુમાન ધરાવેછે તે વાતનો ઇનકાર કરી જુદે ઠેકાણે બેસી બાગનું કામ કરેછે, અને અહી પેલો સાંપ આવી તેણી સાથ મીઠી વાતો કરેછે. ઇવ અજબ થઇને તેને પુછેછે કે જાતે પ્રાણી થઇને માણસની વાચા તે કેમ બોલેછે? ત્યારે પેલો સાંપ વધારે મીઠા શુખનો બોલવા લાગો કે આ વાડીમાં એક જાતનું ફલ ઉગેછે તે ખાધાથી તેનામાં આ ફેરફાર થયોછે. તેણીએ તેને એ ફલનું ઝાડ દેખાડવાને ફરમાવ્યું, અને જ્યારે પેલાએ પેલું વિદ્યાનું ઝાડ દેખાડયું ત્યારે તેણી તો ચોંકી. પણ પેલા સાંપે ઘણી કાકલુદી કરી તથા

તેણીની ખુબસુરતીની બહુ વખાણ કરી એક ફલ પાડી આપી તેણીને ખાવાની ચાંપતી ખાહસ કીધી. પેલીએ આખરે ચાખ્યું અને ઘણું લેહજતદાર હોવાથી પોતાના વરને બોલાવી લાવી તેને પણ ચાખવાને આજેજી કીધી. આદમ તો ગભરાઇ ગયો અને જ્યારે તેણે જોયું કે તેણી તો ગુનેહગાર ઠરી ચુકી ત્યારે તેણીને એખલી મુકવાના કરતાં પોતે પણ તેણીની સાથ મરવા ખાતર પેલું ફલ ચાખ્યું. પેલાં ફલની અસરથી તેઓ એકમેકને બદનામ કરવા લાગયાં, અને તે દીન સુધી તેઓ બંને બેધડક કઇ પણ વસ્ત્ર વગર નાગાં ફરતાં હતાં અને મુદ્દલ શરમાતાં ન હતાં, તે હાલત છોડીને એકાએક શરમાઈ જઇ આંગ ધાંકવા લાગ્યાં. દશમાં ભાગમાં એવું દાસતાન આપ્યું છે કે જે ફરેસ્તાઓ આદમ અને હવપર મવકલ હતા તેઓએ આદમ અને હવની નાફરમાનીનો પેગામ ખોદાને પોંચાડયો, ત્યારે ખોદાએ પોતાના છોકરાને મોકલી આદમ અને હવને સજા ફરમાવી. પાપ અને મોતના દેવો જેવો તે વખ્તસુધી દોજખમાં પડેલા હતા તેઓ પોતાના જાતીલા શેતાનની ફતેહ થાયલી જોઇને એક પુલ બાંધી, આ દુન્યામાં કુદી પડયા. રસ્તામાં તેમને શેતાન મલ્યો, અને ત્રણડે ભાઇબંધો એકમેકને મુબારકબાદી પુછવા લાગા. જયારે શેતાન દોજખમાં પુગો ત્યારે જે ફલ તે વાડીમાંથી લઇ આવ્યો હતો તે ફલ તેણે પોતાના સર્વ ચેલાઓને ચખાડયું, પણ આ ચાખતાંને વાર ખોદાના હોકમથી આખી શેતાન્યત ટોલી સાંપના આકારની બની ગઇ. એણીગમથી પાપ અને મોતે આવી જગતમાં વાસો કરયો, અને તેમની છુપી અસરથી હવ આદમને આ જીંદગી ફના કરવાના ઉપાય દેખાડવા લાગી. પણ આદમ તેણીને ભરૂસો આપતો કે જયારે ખોદાનો છોકરો આ દુન્યામાં આવશે ત્યારે એ સર્વ દુર થશે. અગીયારમાં ભાગમાં ખોદાએ પોતાના ફરેસ્તાઓ મોકલી આદમ અને હવને ઇડનમાંથી હાંકી કાઢયાં તથા તેમને આગાહી કહી જણાવી કે થોડા વખ્તમાં આ દુન્યામાં મોટી રેલ આવી સર્વ ફના થશે. બારમાં ભાગમાં આદમ અને હવને કેમ હાંકી કઢાવ્યાં તેનું વર્ણન આપ્યું છે.

Paradise Regained ના પુસ્તકમાં ખોદાનો છોકરો જીસસ આ દુન્યામાં માણસના પાપનું તારણ કરવા સારૂ આવ્યો, અને શું શું ચમતકાર થયા અને તેના કેવા હાલ થયા તથા આખરે તેની કેવી ફતેહ થઇ તેની વીગત ચાર ભાગોમાં સમાવી છે. મીલતનના આ માહાન કાવ્યોમાંથી માત્ર એકજ ફકરો આપી એની પેતબાજીનો વિચાર વાંચનારની મુનસફીપર સોંપીએ છીએ. તે શેતાનની સભાનું રંગીન ચીત્ર છે, અને દોજખનો દેખાવ છે. એમાં જે ત્રણ ચાર અલંકાર સમાવ્યાછે તે પણ ધ્યાન આપવા જોગછે.

Meanwhile the winged heralds by command
Of sov'reign power, with awful ceremony,
And trumpet's sound, throughout the host proclaim
A solemn council forthwith to be held
At Pandæmonium, the high capital
Of Satan and his peers; their summons called
From every band and squared regiment
By place or choice the worthiest; they anon
With hundreds and with thousands trooping came
Attended; all access was throng'd, the gates
And porches wide, but chief the spacious hall,
Though like a cover'd field, where champions bold
Wont ride in arm'd, and at the Soldan's chair
Defied the best of paynim chivalry
To mortal combat or career with lance,
Thick swarm'd, both on the ground and in the air,
Brush'd with the hiss of rustling wings. As bees
In spring time, when the sun with Taurus rides,
Pour forth their populous youth about the hive
In clusters, they among fresh dews and flowers
Fly to and fro, or on the smoothed plank,
The suburb of their straw-built citadel,
New rubb'd with balm, expatiate and confer
Their state affairs: so thick the aery crowd
Swarm'd and were straiten'd; till the signal giv'n,
Behold a wonder! they but now who seem'd

In bigness to surpass earth's giant sons,
Now less than smallest dwarfs, in narrow room
Throng numberless, like that Pygmean race
Beyond the Indian mount, or Fairy Elves,
Whose midnight revels, by a forest side,
Or fountain, some belated peasant sees,
Or dreams he sees, while overhead the moon
Sits arbitress, and nearer to the earth
Wheels her pale course ; they on their mirth and dance
Intent, with jocund music charm his ear ;
At once with joy and fear his heart rebounds.

આ ફકરો બુલંદ અવાજે વાંચશો તો કેવો મધુર લાગશે! એકેએક બોલ ભારથી વાંચવો જોઇએ, અને ચોક્કસ સ્વરોપર તો બમણો ભાર લેવો જોઇએ. બરાબર ટાંપેટાંપ વાંચ્યાથીજ એનો અર્થ વાંચનારને તરત સમજ પડશે. જોકે એ ફકરો લાંબો છે અને વળી અલંકારથી ભરપુર છે તોપણ સેહેલો છે. એની રચના તથા એમાં સમાયલાં વાકયોની ગોઠવણજ ચોર છે, અને જો આ ફકરાનો અરથ તથા તેનો બાંધો સમજમાં ઉતરે તો પછી મીલતનની એબારતનો તથા બેટબાજીનો ખ્યાલ આવશે. એનાં છેલ્લા ભાગપર વેહેતીયાં તથા પરીયાંઓનો નાચ ચાંદણી રાતના ખેતરમાંથી કોઇ મોડો નીકળેલો ભરવાડ જોયછે તેની અચરતીનું શુદ્ધ બયાન કીધું છે, તથા મધમાખીઓનું ચોન તથા તેમની ગોફતેગો કેવી સંપુર્ણ ચીતારી છે! સુરજ જયારે વૃષભ રાશીનાં મંડળમાં બેસેછે અથવા હુનાળો શરૂ થાયછે ત્યારે મધમાખો ઝાડેઝાડ અને ડાલેડાલ ઉભાતી કોણે ન જોઇ હશે? વળી કોઇ પાશાની દરબારમાં તેના પેહેલવાનો મરદાનગીની કુસ્તી રમેછે તે ચીતાર પણ કેટલો ખરો છે, અને રાક્ષસ જેવા દેવતાઓ શેતાનની એક જાદુઇ ફુકથી વેહેતીયાં જેવા બની જાયછે તે ચમતકારીક દેખાવ કેટલી તાજુબી ઉપજાવેછે!

મીલતનના આ આપેલા ફકરા પછી બીજા આપવાની જરૂર જોતા નથી. જાણે ઉંચી ટેકડીપર અફડાતા પાણીના ધોધની માફક એની કવિતા જોરાવર અને જુસ્સા ભરેલા નાદથી કાન ફાડી નાખેછે. મીલતન કવિને વિદ્વાનોએ ઇંગ્રેજી

કવિતા મંડપમાં જે ચડતો અને પેહેલા દરજજો આપ્યોછે તે તેને પુર લાયક છે. એનુ અનુપ્રાસ વગરનું લખાણ શેકસ્પીયરેના કરતાં ઘણેક ઠેકાણે સરસઇ ભોગવેછે.

પ્રકરણ ૧૫મુ.

ડરાઇડન (John Dryden) કવિ ઇ૦ સ૦ ૧૬૩૧ના સાલમાં નારથેમપતન પ્રગણાની એક નાહાની નગરીમાં જન્મયો હતો. એનો બાપ આ પ્રગણાનો બારોનેટ કેહેવાતો હતો. એણે કેમ્બ્રીડજ શેહેરની ત્રીનીતી કાલેજમાં અભ્યાસ કરયો હતો. ડરાઇડનની કવિતા લખવાની પેહેલી કોશેશ તે હેસતીંગસના ઉમરાવના મરણપર લખેલું કાવ્ય છે. સર પીકરીંગ નામે એનો એક સગો ક્રોમવેલના પાદશાહી મેહેલનો કારભારી હતો તેથી તેણે ડરાઇડનને પોતાના મદદનીશ તરીકે લંડન શેહેરમાં બોલાવ્યો. બે વરસ પછી ક્રોમવેલના મરણ પર ડરાઇડને એક માહિતમની કવિતા જોડી પ્રગટ પાડી. વલી ક્રોમ્વેલના મરણની બે વરસ પછી બીજો ચારલસ રાજા ગાદીપર આવ્યો, અને વેલાત દેશમાં પ્રજાસ્તાક રાજ બંધ પડયું. આથી ક્રોમવેલના સઘલા પક્ષકારો એક પછી એક ઓહદા તથા શેહેર છોડી એકાંત જીંદગી ગુજારવા લાગા, તેથી ડરાઇડન ચાકરી પરથી નીકલી ગયો. ડરાઇડન પણ પ્યુરીતન લોકોનો પંથ પાલતો હતો. એ વખતે અઠાવીસ વરસની એની ઉમર થઇ અને કઇપણ રલી ખાવાનું શોધવા લાગો. એને મદદ કરનાર કોઇ હતું નહી તેથી સનદી નોકરીનો વીચાર પડતો નાખી, એ નાટકો લખવા પાછલ મંડયો. એ વખતે લખેલાં એના પચીસ નાટકો હાલ મોજુદ છે. ઇ૦ સ૦ ૧૬૭૦ના સાલમાં એણે પોતાનો પ્યુરીતન પંથ બદલયો અને બાદશાહી લોકોની સંક્ર્મા ભરાયો, કારણકે રાજાએ એને દરબારના કવિની જગા આપી સાલયાણુ બાંધી આપ્યું, તથા વલી રાજાનાજ ધર્મમાં જવાયી તે વધારે ખાતરી એવો કઇ તેનો વીચાર હતો. એ અરસામાં એણે બીજાં ઘણાંક પુસતકો તથા ચંચલ રસાલાઓ પ્રગટ કરયા તેથી એની

ઘણી તારીફ થવા લાગી. કેટલાક ઉમરાવો જેમની એ બહુ મશકરી કરતો હતો તેઓ એના દુશમન થયા અને એની કિર્તીને ઝાંખ લગાડવા ખાતર બે ત્રણ નવા લખનારાઓને આસરો આપી એની સામે તેઓએ ઉસકેરયા. પણ સોનાને ગમે તેમ બદલવાની કોશેશ કરો પણ તે સોનુંજ રેહવાનું; તેજ પ્રમાણે એના દુશમનોનું કાંઇ ચાલયું નહી, અને સામી ડરાઇડન તેમની બમણી ઠેકડી કરવા લાગ્યો. આવી દુશમનીના વખતમાં એક નનામ ગ્રંથ કરતાએ નવો રસાલો લખી ટીકા કેમ કરવા તેપર ભાષાણ આપી ડરાઇડનના દુશમનોને ખુબ વખોડયા. એ સખત ટીકા ડરાઇડને કીધા હશે એમ સમજી એના હરરતા વેરી લારડ રોચેસતરે બે ચાર લફંગા શખસોને શીખવીને એક દહાડે રસ્તામાં ડરાઇડનને ખુબ કેસરી પાખ અપાવ્યો. ગામમાં આ વાતની હોહા થઇ રહી અને પેલા નનામા લખનારે તેના લખાણ માટે ડરાઇડને માર ખાધેલો જોઇ આ કવિપર બે રમુજી સતરો લખી મોકલી.

Though praised and punished for another's rhymes,
His own deserve as much applause sometimes.

સુદઇના હાથપર માર ખાવાથી ડરાઇડને એક તેમનાપર સખત ટીકાકાર કવિતા લખી, અને પ્યુરીતન ટોલીવાલાઓના ઉમરાવો, પ્રધાનો વગેરેની એવી તો સખત રમુજી ઠેકડી કરીછે કે ઇંગ્રેજી ભાષામાં ડરાઇડનની એ કવિતાના જેવી જહંનુની બીજી કોઇપણ સતરો ભાયગેજ મલશે. સામી ટોલીવાલાઓપર આવા ટીકા કીધાથી રાજા બહુ મગન થયો અને ડરાઇડનને ઘણી શાબાશી આપી તેનું સાલ્યાનું વધારી આપ્યું. પણ રાજાના મરણ પછી જે વખતે જેમસ રાજાને બરતરફ કરવામાં આવ્યો તે વખતે પ્યુરીતન ટોલીવાલાઓ જોરમંદ હોવાથી, ડરાઇડનને દરબાર માંથી હાંકી કાઢયો, અને એની જગાએ એના એક હરરતા દુશમનને લાવી બેસાડયો. ડરાઇડનને આથી ઘણો ક્રોધ ચઢયો. તે એક ઉમરાવની છોકરી સાથ તરતનો પરણેલો હતો તેથી પોતાની આવી ભીખારી હાલત જોઇ બહુ મુંજાયો. હવે એણે કલમ બમણાજોરથી કસવા માડી, અને ઘણાએક પુસતકો જાતજાતની કવિતામાં છપાવી તથા કેટલાંકનો તરજુમો કરી બાહાર

પાડયાં. આખરે આવી નબલી હાલતમાં ઇ૦ સં૦ ૧૭૦૦ ના સાલમાં એ મરણ પામ્યો. પોતાના સારા વખતમાં એ એક વિધવાન માણસની માફક જીંદગી ગુજારતો, તથા કઇ પણ જાહેર કામોમાં ભાગ લેતો હતો નહીં. સવારના સકારામા ઉઠી બપોરસુધી પોતાનાં પુસતકખાનામાં દીન ગુજારતો અને સાંજ પડતાંનેવાર Will's Coffeehouse ના પંકાયલાં તાવરનમાં મોટામોટા વિધવાન માણસોની સંઙ્ગમાં બીરાજતો હતો. એ વખતના તથા એની અગાઉના સર્વ લખનારાઓ અને વિધવાનો દારૂના મકાનોમાં તથા એવીજ બીજી કઢંગી જગાપર મંડલી ભરતાહતા. ડરાઇડનની કવિતા તેના જોર અને શુરને માટે પંકાયલી છે. ક્રોમવેલના મરણપર જોડેલી કવિતામાં તે આ લડવઇઆનો પીછાણ શકતીનું આ પ્રમાણે બયાન કરેછે.

For from all tempers he could service draw ;
The worth of each, with its alloy, he knew,
And as the confident of nature saw
How she complexions did divide and brew.

એની Medal નામની સખત ટીકાકાર કવિતા કરતાં Absalom and Achitophel નું જહનુની કાવ્ય પુર શુરમાં દોડેછે. એમાં વીહીગ અથવા પ્યુરીતન ટોલીને જબરી હસી કાઢી છે. એક રાજાની બાલ્યાવસ્થામાં તેના કામ ચલાઉ પ્રધાનો તેને આડી રીતે ચાલવાને ફુસલાવેછે તથા બદ સલાહ આપી પોતાનું કામ કાઢી લે છે તેમનું ચીત્ર આપ્યું છે. હીબરૂઓના રાજા દેવીડના છોકરાની વારતાના આકારમાં આ વારતા લખી છે, અને એમાં બધાં ઇસરાયલ નામથી ઉમરાવોની પર ટીકા કીધાછે. સેફતસબરીના ઉમરાવનો ચીતાર ઘણો અસરકારક છે. તે રાજાનો પ્રધાન થઇને તેને ખરાબમાર્ગે લઇ જાયછે તેને માટે આવતા જમાનાના લોકો પણ તેને ગાલ દેશે એમ કવિ કહી જાયછે. છુપા કાવાદાવા કરવા તથા આડી સલાહ આપવી, એજ તેનું કામ છે ; તે દાનાવ અને ચાલાક છે તેથીજ નવા નવા ફાંદા નાખ્વાને શકતીવાન થાય છે ; તે હમેશ બરકરાર રહેછે અને પોતાનું કહેલું પોતેજ ઉડાવે છે. આવી મોટી ... ાથમાં

છે તોપણ તે તેટલાંથી નાખુશ દેખાય છે; આબરૂ ઇજત ખોહવાની મુદલ તે પરવા રાખતો નથી. દીલમાં સમાય તે કરતાં વધારે જહનુન અને તોર રાખી ફરેછે; ભયના વખતમાં તે બાહાદુર અને ખુશાલ દેખાય છે તથા હાથે કરીને તેમાં ઝી-પલાવે છે પણ સલાહ સંપજના વખતમાં તે રાજ ચલાવવાને મુદલ લાયક નથી; સામો પોતાની અકલ દેખાડવાને ખાતર નવનું દોહોડ કરી નહી હોતા ખાડામાં નાખેછે. વલી કવિ કહેછે કે ઘણીજ અકલ ધરાવનારા માણસો ઘેલા જેવા દેખા-યછે, અને એવા દોહોડ ચતુરો અને ઘેલાઓ વચે માત્ર એક પાતલા દોરા જેટલો ફરક હોયછે. જો એ પ્રમાણે એ અરધો ગયલો ન હોય તો શું કામ પોતાના જીવને બુધાપાના વખતમાં દોલત અને માન મરતબો મેલવ્યા છતાં આશાએશ આપતો નથી? જો અરધો ગયલો ન હોય તો શું કામ જે માણસ એને ન પસંદ પડે તેનીપર વેર લેવા ઉતરી પડેછે? શું કામ કિર્તી ખાતવા ખાતર જીવડાઓનો ભોગ આપેછે? અને એક બે-પગના અણઘડ જેવા છોકરાને પોતાનો વારસો આપવા ખાતર આટલી બધી દરદેશીને જંજાલમાં એ પડેછે; ત્યારે અ-રધો ગયલો નહીં તો શું?

Of these the false Achitophel was first,
A name to all succeeding ages curst;
For close designs, and crooked counsels fit,
Sagacious, bold and turbulent of wit;
Restless, unfix'd in principles and place,
In power unpleas'd, impatient of disgrace;
A fiery soul which working out its way,
Fretted the pigmy body to decay,
And o'er-inform'd the tenement of clay.
A daring pilot in extremity;
Pleased with the danger, when the waves went high
He sought the storms; but for a calm unfit,
Would steer too nigh the sands to show his wit.
Great wits are sure to madness near allied,
And thin partitions do their bounds divide;

Else, why should he, with wealth and honour blest,
Refuse his age the needful hours of rest?
Punish a body which he could not please,
Bankrupt of life and prodigal of ease?
And all to leave, what with his toil he won,
To that unfeathered, two legged thing, a son?

Religio Laici નામના કાવ્યમાં એ પ્યુરીતન પંથપર ઘણોક શક નાખેછે, અને તેથીંજ પોતે સામી ટોલીવાલાઓના પંથમાં વતલી ગયલો જણાયછે. Hind and Panther નામનું એનુ કાવ્ય શુંદર છે. એ પણ એના ધર્મને લગતી બાબદપર લખેલુંછે. એની બેટબાજી લીસી અને નરમછે. બુસેટ તથા બરનેટ નામે ફ્રેન્ચ તથા ઇંગ્રેજી પાદરીઓ હરણી અને વાઘણના પરદા હેઠલ ભરાઇને વાદવીવાદ ચલાવતા આ કાવ્યમાં કવિ દેખાડેછે, એમાં બંને પંથોના ચીત્ર કવિની કલમથી તેજ પામ્યાં છે.

A milk-white Hind, immortal and unchang'd,
Fed on the lawns, and in the forest rang'd;
Without unspotted, innocent within,
She feared no danger, for she knew no sin;
Yet had she oft been chased with horns and hounds,
And scythian shafts; was often forced to fly,
And doomed to death, though fated not to die.
The Panther, sure the noblest next to Hind,
And fairest creature of the spotted kind;
Ah, could her inborn stains be washed away,
She were too good to be a beast of prey!
How can I praise or blame and not offend,
Or how divide the frailty from the friend?
Her faults and virtues lie so mix'd, that she
Not wholly stands condemn'd, nor wholly free.

એમાં પોતાના કાથોલીક પંથને કવિ કેવો ચોખો અને બદીથી દુર દેખાડેછે તથા સામાવાલાના ધર્મને આરવો પાક અરધો નાપાક ચીતારે છે! બંને નામોજ કેવાં લાયક આપેલાંછે; જ્યારે એક સફેદ દુધ જેવી નીર્મલ, ત્યારે બીજી કાબરચીત્રી અને ડાગવાલી દેખાડીછે!

ડરાઇડને ઉપલાં લખાણો વગેરે ઇટાલીના નામીચા વરજીલ કવિના "ઇનીડ" કાવ્યનો ઇંગ્રેજીમાં તરજુમો છપાવ્યો છે, તથા ઓવીડ અને બેકિસીયોના ઇસ્કી ગીતોનો પણ તરજુમો કીધોછે.

ડરાઇડને કેટલાક નાટકો પણ આગલ જણાવ્યા પ્રમાણે લખ્યા છે, પણ તે સર્વ જીવ દમ વગરના છે. કેટલાક એઓની ભાષા પણ ગલીચ છે. એ નાટકો ન લખતે તોપણ ચાલતે કેમકે એથી કઇ એના કવિના દરજજામાં ઉમેરો થાતો નથી. બે નાટકો તો હીંદુસ્થાનની વીગતોપર જોડેલા છે. The Indian Queen અથવા હીંદુસ્થાનની રાણી અને Aurungzebe અથવા રાજા ઔરંગજીબની કથાને નામે બંને એઓ ઓલખાય છે. એમાં વાતો તાણી તોડીને ઉપજાવી કાઢી છે તેથી આપણને કઇ ગમત મલતી નથી. ડરાઇડન કવિ નીચલી સતરો લખી ગયોછે તેમાં પોતાના દેશના મીલતન કવિને એણે મોટું માન આપ્યું છે. તે લખેછે કે આ દુન્યાની અંદર હજારો હજારો વરસોને અંતરે માત્ર ત્રણ માહાન કવિઓ થઇ ગયાછે, જેમના લખાણથી તેમના દેશને શોભા મલેછે. યુનાન દેશનો હોમર કવિ પોતાના ઉંડા અને ઓહલા વીચારોને માટે જાણીતો છે; ઇટાલ્યન કવિ વરજીલ તેની દબદબા ભરેલી કવિતાને માટે માન પામેછે; પણ ઇંગ્રેજી કવિ મીલતન તો આ બંને બાબદોમાં સરસાઇ ભોગવે છે તેથીજ તેનું નામ પંકાયલું છે. કુદરત કઇ પોતાની શક્ત ઉપરાંત બજાવી શકે નહી તેથી ત્રીજા કવિને ઘડતી વખત આગલા બંને કવિઓના ગુણો તેમાં મેલવીને આ પ્રાણીમાતાએ તેને સંપુર્ણ રૂપ આપ્યુંછે.

Three poets in three distant ages born,
Greece, Italy and England did adorn.
The first in loftiness of thought surpassed;
The next in majesty; in both the last.
The force of nature could no further go;
To make a third, she joined the other two.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

Alexander Pope ઇ૦ સ૦ ૧૬૮૮ના સાલમાં લંડન શહેરમાં જન્મયો હતો. એનો બાપ કાપડનો વેપાર કરતો હતો

અને કાથોલીક પંથપર બંને બાપ દીકરા ઘણા ચુસ્ત હતા. વીલીયમ અને મેરીની નવી રાજકારકીરદીને તેઓ તેથી બહુ ધીક્કારતા હતા. નજદીક બે લાખ રૂપીયાનો નફો એકઠો કરયા પછી એના બાપે વેપારમાંથી ભાગ કાઢી નાખ્યો, અને દુરના ગામમાં જમીન લઇ એકાંતવાસ જીંદગી ગુજારવા લાગો. પૈસાદાર હોવાથી તે પોતાના દીકરાને સારી કેલવણી આપી શકયો. જો કે પોપ અસલતો ગરીબ માબાપનો દીકરો હતો પણ કાવ્ય દેવીએ એનીપર નાનપણથીજ ઉપકાર કરયો. જ્યારે બારવરસનો હતો ત્યારે એકાંતવાસપર એણે ગજલ જોડી જેની બેટબાજી અને વીચારો કવિની નાની ઉમર તરફ જોતાં ઠીકછે. એના બાપે એને કઇ પણ ચાકરી ધંધે મોકલવાનો ઇરાદો રાખ્યો ન હતો તેથી એ ગમેતેમ દહાડા ગુજારવા લાગ્યો. એ કવિ પોતે લખી ગયોછે કે જયારે તે નાદાન હતો ત્યારથીજ એના મનમાં કવિતાના બહુ ઉભરા આવતા હતા.

As yet a child, nor yet a fool to fame,
I lisp'd in numbers for the numbers came.

ડરાઇડનની રીત પ્રમાણે એ કવિતા જોડી ગયોછે તેથી એને ઘણાક લખનારાઓ ડરાઇડનનો ચેલો કરી કહેછે. એણે પંદર વરસની ઉમરે તો યુનાની કવિ સ્તેશીયસના એક કાવ્યનો તથા ઇટાલયન કવિ ઓવીડની કલમથી જોડાયલી એક માશુકના વીલાપનો મધુર બેટબાજીમાં અંગ્રેજીમાં તરજુમો છપાવ્યો. વીસ વરસનો થયો ત્યારે તો Essay on Criticism અથવા નુકતેચીનીપર કવિતા રૂપી રસાલો પ્રગટ કરયો. કોઇપણ ઇંગ્રેજી કવી એટલી ટુંક ઉમરે આ કવિતાના જેવું શુભ અને સુંદ્ધ વીચારોથી ભરપુર કાવ્ય લખી ગયો નથી. ત્રેવીસ વરસની વયે Messiah અથવા ઇસુખ્રીસ્તની અવસતાના સુખનોથી શણગારેલી એક કવિતા એણે જોડી. એ વખતે એનાજ ગામની એક જુવાન છોકરી સાથ લગન કરવાને એ તૈયાર હતો પણ તે છોકરીનાં સગાંવાહલાંએ વચે પડી આવા નબલા અને ગરીબ કવિ સાથ પરણતી તેણીને અટકાવી. પોપ કવિ આંગે ઠીંગણો અને દીલે ઘણોજ મુરદાલ દેખાતો હતો. પેલી છોકરીએ કોઇપણ બીજા

સાથ પરણવાની ના પાડવાથી તેણીને મઠમાં જવું પડયું, જ્યાં પોતાના આશકના ગમમાં તેણી મરણ પામી. એની માશુકનાં આવાં કંગાલ મરણપર (Elegy on a Lady) કવિએ ઘણીજ શોકાતુર અને દયા ઉપજાવે એવી કવિતા જોડી બાહાર પાડી. તેના મનપર તેણીથી કેટલી અસર થઇ હતી તે આ વાંચવાથી જણાશે. એજ અરસામાં "બાલચોર" (Rape of the Lock) નામની એની રંગીલી કવિતા પ્રગટ થઇ. રાજા અને રાણીના મેહલમાં ઘણાક નામચીનો સીવાય તેમની ખીદમતમાં Arabella Fermor નામે એક જુવાન કુંવરી તથા Lord Petre નામે ઉમરાવ રેહેતાં હતા. તેમને એકમેકની સાથ હસવા બોલવાનો વેહવાર હોવાથી એક દીને પેલા ઉમરાવે આરાબેલાની આંખ ચોરાવીને તેણીના ચલકતા બાલામાંથી એક ઝુલફું કાપી લીધું. પેલી અબલા તેને આવી રીતની છુટ લેતાં જોઇને તેની સામે ઘણી ખફા થઇ અને એમના બંને કુટુંબો વચે મીનાકેસો થયો. આ કજીઓ ભાંજી નાખવા ખાતર અને બંને કુટુંબો વચે સલાહ કરવા માટે પોપે આ કવિતા જોડીછે. એમાં એટલી રમુજ સમાવીછે કે હસવાના ભાવ પડેછે. પોપ પોતાની નેમમાં ફાવ્યો અને બંને ખાનદાનવચે પાછી મીત્રાચારી થઇ. એ વગેર એણે બીજી ઘણીક પરચુટણ કવિતાઓ જોડીછે, પણ એની Satires અથવા જબરી ટીકાકાર કવિતાથી એનું નામ જાણીતું થયલુંછે. આ નામીચા કવિના ઘણા દુશમનો હતા, તેઓ એને બહુ વગોવતા હતા અને કેટલીક વાર તો એને મારવાને પણ ઉસકેરાયા હતા તેથી કંટાલીને પાંચ ચાર ભાગોમાં તેમનીપર એટલા તો સખત ટીકા કીધા અને તેમને એવાતો નીચા પાડયા કે ફરીથી કોઇએ એનું નામ પણ લીધું નહી. માણસની હાલત પર લખેલા રસાલો (Essay on Man) તથા કીર્તીનું મંદીર (Temple of Fame) નાંમના બંને કાવ્યો પણ ઉતકૃત વિચારોથી તથા તેજસ્વી ફકરાઓથી ભરપુર છે. એના સર્વ લખાણ કરતા હોમરના "ઇલીયડનો" ઇંગ્રેજી તરજુમો સારો ટેક જાલવેછે. જોકે લખવાને એને પાંચ વરસ લાગયાં, પણ એ તરજુમાથી એને સારી કમાણી થઇ. એ પોતાની નોંધમાં લખી

ગયોછે કે કોઇ કોઇ વારતો સવારનાં ઉઠતાંનેવાર મંડી જતો, અને કોઇવાર ઘોડાપર ફરવા જતાં રસ્તામાં સો બસો લીટીઓ જોડતો હતો. એના વિધવાન મીત્રો જેવાકે લારડ બોલીંગબ્રોક, લારડ હાલીફાકસ, એડીસન, સ્વીફ્ત, સર રીચરડ ગારથ, સ્ટીલ વગેરે સાથ એને સારી મીત્રાચારી હતી, અને તેઓ એને સરકાર તરફથી પગાર અપાવવાને ઘણા ખંતી હતા, પણ એ રોમન કાથોલીક હોવાથી રાજારાણીને ધીકારતો હતો અને તેમનો મુસારો ખાવાને સાફ ના પાડતો હતો. વલી એના બાપની પુંજી એને બસ હતી અને પોતેપણ સારૂ નાણું મેલવ્યું હતું, તેથી કોઇના આસરાની એને ગરજ રહી નહી. પોતે એખલો કુવારી તથા એકાંત જીંદગી ગુજારી ઇ૦ સ૦ ૧૭૪૪ માં સતાવન વરસની વયે મરણ પામ્યો. એને જ્યારે પણ ઉમરાવોને ત્યાં ખાણુપર બોલાવવામાં આવતો હતો ત્યારે એના ઠીંગણા કદને લીધે એને વાસ્તે ખાશ ઉંચી ખુરસી ગોઠવવામાં આવતી હતી.

તેની એકાંત અને મધ્યમ જીંદગીને માટે તે નીચલી સતરો લખી ગયો છે.

* * * * * I live and thrive
Indebted to no prince or peer alive.

એની મતલબ એવી છે કે કોઇપણ રાજા અથવા ઉમરાવની ખાપલુસી કરી અથવા તેનો ઓશીયાલો રહી તે જીંદગી ગુજારતો નથી, પણ આપશકિત અને મેહેનતથીજ સુખ અને આરામ પામ્યોછે. આજના વખતમાં કેટલા ગરીબો એજ પ્રમાણે બોલી શકશે?

In moderation placing all my glory,
While Tories call me Whig, and Whigs a Tory.

મધ્યમપણામાં રહીને તે કિર્તીવાન લખાય છે, કેમકે દરેક ટોલીવાલા એને તેમની સંફનો ગણેછે.

Popist or Protestant, or both between,
Like good Erasmus in an honest mean.

એવી રીતે તે રહેછે કે કોઇને માલમ એ પડતું નથી કે તે કાથોલીક છે કે પ્રોટેસતંટ છે.

ઇંગ્રેજી ભાષામાં જ્યારે શેકસ્પીયર તેની ઓહલી બુકતેચીની માટે, મીલતન તેની બુલંદ કવિતાને માટે, ને ડરાઇડન તેના જોરમંદ લખાણને માટે વખણાયલા છે, ત્યારે પોપ કવિ તેની મધુર બેતબાજી માટે સરસ ગણાયછે. એની કવિતા એક બે પાહાડની વચે વેહતાં ધીમાં નાલાંની પેઠે વગર અવાજ કરવે સરસર નાજુક નાદમાં ગવાઇ શકાય છે. કોઇપણ ખરભરો અવાજ અથવા કડણ બોલ અથવા શુર વગરનો શબ્દ મલી આવશે નહી. એની કવિતા તેથીજ ચોખ્ખાં મધ જેવી નીતરી અને મીઠી લખાય છે. વલી એની કવિતામાં નવા નવા વિચારો તથા ઉમદા અને કલપીત શણગારો તરેહવાર આકારમાં ગોઠવવામાં આવ્યાછે. The Rape of the Lock દુન્યામાં ઘણીજ રસીલી અને ચમતકારીક કવિતા ગણાયછે. એમાં એક નજીવી બાબદને કેટલી ચડતી બનાવીછે તથા કવિની કલ્પના કેવી ઝડફથી આકાશ અને પવનનાં પરીયાંને ઉપર જણાવેલી આરાબેલાને શીખામણ આપવા તથા તેણીના બદનપર ચોકસી રાખવા બોલાવેછે તે બહુ ગમત આપેછે. જે દહાડે પેલા ઉમરાવે તેણીના બાલ કાપી લીધા તે દહાડે તેણી કેવી ખરેગાટ થઇને દરબારમાં બીરાજી હતી તેનો ચીતાર કવિની કાબેલ શકિતએ આબેહુબ આપ્યોછે. કવિ લખેછે કે પોશાક પેહેરવાના ઓરડાનું બારણું ઉઘાડતાંજ તમને રૂપાંના તરેહવાર વાસણો ગોઠવેલાં નજરે આવેછે. પેહેલાંતો સફેદ ઘાઘરો પેહેરી તેણી બાલને સાફ કરવા તથા તેલ લગાડવા મંડી જાયછે, અને મોહડું કેવું દેખાય છે તે જોવા માટે ઘડી ઘડી આરસીમાં ડોકયાં કરતી જાયછે, તથા વલી તેણી આકાશની પરી જેવી દેખાયછે એમ સમજી મલકાયછે. ત્યારપછી દાસી આવીને લેબાશ પેહેરાવેછે. પેતી ઉઘાડતાંજ તરેહવાર ચીજો તેણીના સણગાર માટે રાખેલી જોવામાં આવેછે. એક દાબડામાંથી હીંદુસ્થાનથી બાશ મંગાવેલા હીરામોતી કાઢી તેણીને પેહેરાવેછે; બીજા દાબડામાંથી અરબસ્તાનથી મંગાવેલી બાશ ખુશબો તેનીના બદનપર છાંટે છે, તથા કચકડાં અને હાથીદાંતની કાંસકીથી તેણીના બાલ હોરેછે. વલી હારબંધ ટાંચણીઓ તેણીના અંબામાં બોસેછે, અને જાતજાતના રંગથી તેણીના મુખ-

ડાને ઝુલફી, પસવારી અથવા કેઇ ખાડો હોય તો રંગ પુરી, ગોલાબ જેવો બનાવેછે. પેલી શુંદર નારી આટલા બધા સણગારથી દીપતી જાયછે, અને હાથ પગ તાણી તતરાવી સર્વ બરાબર હોય તો મોહડું અલકાથી હસેછે, અને જે લોકોની બનાવત અને મેહેનતથી તેણી સણગાર પામેછે તેમનો ઉપકાર માનવાને બદલે તેણી દાસીને ચંચલાઈ માટે શાબાસી આપેછે. વલી પેલી આકાશની પરીઓ એકદમ ચપાચપ તેણીની બોંહેમાં, બાલમાં, ઘાઘરામાં ઘુસી જાયછે અને એ સઘલા શણગારોની જાલવણી કરેછે. જે દેશીઓ ન જાણતા હોય તેમને મદમો કેમ ખુબસુરત બની ચાલવા બંદરપર ફીરાજે છે તેનો આ ચીતાર પસંદ પડશે.

And now unveil'd, the toilet stands display'd,
Each silver vase in mystic order laid.
First, rob'd in white, the nymph intent adores,
With head uncover'd the cosmetic powers.
A heavenly image in the glass appears.
To that she bends; to that her eyes she rears.
The inferior priestess, at her altar's side,
Trembling begins the sacred rites of pride.
Unnumber'd treasures ope at once, and here,
The various offerings of the world appear.
From each she nicely culls, with curious toil,
And decks the goddess with the glittering spoil.
This casket India's glowing gems unlocks,
And all Arabia breathes from yonder box.
The tortoise here and elephant unite,
Transform'd to combs, the speckled and the white.
Here files of pins extend their shining rows,
Puffs, powders, patches, bibles, bilet-doux.
Now awful beauty puts on all its arms;
The fair each moment rises in her charms,
Repairs her smiles, awakens every grace,
And calls forth all the wonders of her face;
Sees by degrees a purer blush arise,
And keener lightenings quicken in her eyes;

The busy sylphs surround their darling care,
These set the head, and those divide the hair;
Some fold the sleeve while others plait the gown;
And Betty 's prais'd for labours not her own.

ધલોઇસા અને એબીલારડના પ્યારનો કીસ્સો ઘણો ગમ ઉપજાવેછે. બંને વચે મજબુત પ્યારનો ગાંઠ બંધાયલો હતો, પણ તેમના માબાપના ફરમાનથી તેઓ એકમેક સાથ સુખ ભોગવવા પામ્યાં નહી, અને આખરે મરદ સાધુ થયો તથા સ્ત્રી જોગણ બની મઠમાં જઇને રહયાં. માયા અને મોહબત એકમેકનીપર કેવી અસર કરેછે તે આ કવિતામાં જોવામાં આવશે.

Essay on Man ની કવિતામાં માણસનું ગુમાન તોડી તેને આ દુન્યામાં ખોદાએ જે હાલતે પુગાડયો હોય તેજ હાલતે રેહેવાને કવિ ભલામણ કરેછે. આ રસાલામાં ઘણીક નશીયત દીધી છે અને ફીલસુફીના કલામો દાખલ કીધા છે. કવિના લખવા પ્રમાણે માત્ર કુદરત કઇજ નહી પણ ખોદાની એક ગેબી શકિત છે; નસીબ પણ તેનો અણદીઠ હોકમ છે; સુલાહ સંપજના કાયદા ન સમજવાથી આ જગતમાં કલેશ થાયછે; કોઇનું ભુડું થાયછે તે પણ દુન્યાનાં સારાં સારુ હશે; તથા મગરૂબ માણસોની તાણાતાણીને તથા કમ અકલોની હુલરાઇને ધીકારી કાઢી કવિ હીમતથી કહેછે કે જે સર્વ બન્યું છે અને બનેછે તે બરાબર અને અનુસરતુજ છે.

All nature is but art, unknown to thee;
All chance, direction which thou canst not see;
All discord, harmony not understood;
All partial evil, universal good;
And, spite of pride, in erring reason's spite,
One truth is clear, WHATEVER IS, IS RIGHT.

Moral Essays અથવા નશીયતરૂપી રસાલાઓ ચાર ભાગમાં વેહેચાયલા છે. પેહેલા ભાગમાં માણસોનું ગ્યાન તથા જે જે ખવાસના માણસો જાહેર થયાં છે તેનનું ટુક બયાન આપ્યું છે. બીજા ભાગમાં બૈરાંઓના ગુણ અવગુણપર ટીકા કીધીછે. એમાં (Duchess of Marlborough) મારલબરોની ઉમરાવજાદીના કાંતાનો ચીતાર બહુ રમુજી છે.

But what are these to great Atossa's mind?
Scarce once herself, by turns all womankind.

ત્રીજા તથા ચોથા ભાગમાં દોલતનો કેમ ઉપયોગ કરવો, તથા લોકો લુચ્ચાઇ દોંગાઇ કરી દોલત મેલવેછે અને તેનો ગેરઉપયોગ કરેછે, તે વીશે સમજાવ્યુંછે. એ સર્વ ભાગોમાં એના વખતની ચાલચલણોપર કવિએ સખત ટીકા કીધાછે. Essay on Criticism માં કવિ પુર જોરથી કવિતાના તથા નુકતેચીનીના કાયદા સમજાવેછે. આ કાવ્ય દબદબાવાલું છે. Windsor Forest તથા Temple of Fame નાં વર્ણનરૂપી કાવ્યો લંબાન સરાગતથી ભરપુર છે. પેહેલી કવિતામાં થેમસ નદીનો દેખાવ વીસતાર્યોછે. બીજીમાં સર્વ કવિઓની તપાસ તથા જાબજા તારીફ ગાઇ હોમર કવિને સર્વથી ચડીયાતો લેખ્યો છે. January and May અથવા ઘરડાના જુવાનસે લગનની વારતા ઘણી રમુજી છે. એ કાવ્યમાં એક ઘરડો વેપારી સાઠ વરસનો થયો ત્યારે કામ ધંધાથી ફારેગ થઇને એક જુવાન સ્ત્રી સાથ લગન કરવાનો ઠરાવ કરેછે. તેની પાસ ઘણા પૈસા હોવાથી કુમારી છોકરીનાં માબાપો તો તેનીપર જીપલાવા લાગાં. સર્વની બરાબર તપાસ કરીને આખરે એક સતર વરસની જુવાન કન્યાને પસંદ કીધી. પણ કઇપણ કબુલાત કર્યા અગાઉ તેણે પોતાના મીત્રોની એક ખાશ સભા બોલાવી પોતાનો લગન કરવાનો ઠરાવ તેમને કહી સંભલાવ્યો, અને તેમની મસલત માગી. એકજ મીત્ર જેનીપર બાયડીનું દુઃખ પડયું હતું તેણે આ વાતથી હાથ ઉઠાવવાની સલાહ આપી; બાકી સર્વ જણાતો બુઢ્ઢાનો વીચાર પસંદ કરી ઉઠયા, અને "આપ સર્વ વાતમાં ડાહયા અને ખોજરંગ છો" એવી તકરાર કરી રૂખસદ પામ્યા. પેલા બુઢ્ઢાએ તો ધુમધામથી લગન કીધાં અને બૈરીને ઘરમાં લાવ્યો. થોડાક મહીના ખુશખુશાલીમાં કાઢયાપછી પેલા વેપારીને તો આંખે અંધાપો આવ્યો, અને આસપાસનું કઇપણ તે જોઇ શકતો ન હતો. આથી તે ઘણો દુઃખ પામતો અને બૈરીને તો હવે જરાએ વીલી મુકતો નહી. તેણી જયાં જાય ત્યાં પેલો પણ સાથે પાંખડી વલગી જતો, અને તેણીને પોતાની સોડેથી ખસે

હતો નહી. આ વેપારીનો એક ચપરખંદો અને સોહવામણો કારભારી હતો, જે પેલી કન્યા સાથ પરણવાને ઉમેદ રાખતો હતો, પણ જયારે તેનો શેઠ તેણીને પરણી લાવ્યો તે દીનથી તે ઘણોજ મુજાવા લાગો, અને દલગીરીનો મારયો આજારી પડયો. પેલી છોકરીતો પામી ગઇ પણ તેણીથી કંઇ બોલીચાલી શકાતું નહી. એક દહાડે પેલા બુડ્ઢાની ફરમાસથી તેઓ બંને જણા પોતાના આ કારભારીની જાતે ખબર લેવા ગયાં. પેલો કારભારીતો આ છોકરીને જોઇને હોશયાર થયો અને એક કાગજ તેણીના હાથમાં આપ્યું. આ કાગજમાં તેના પયારની સર્વ હકીકત લખી હતી. પેલી છોકરીએ દયા લાવી તેને ચોકસ વાયદો દીધો અને પછી બંને માટીબૈર પાંખડી વલગી ચાલ્યાં. બીજે દહાડે જયારે પેલો બુડ્ઢો વાડીમાં ફરવા ગયો ત્યારે પોતાની બૈરીને વાડીનું બારણું ઉઘાડવા કુચી આપી, કેમકે તેને તો કઇ દેખાતું નહતું. પેલો કારભારી પછવાડે આ વખતે આસ્તેઆસ્તે આવ્યાથી પેલીએ અસારતથી તેને અંદર દાખલ કીધો અને એક બેરના ઝાડપર ચડી બેસવા ફરમાવ્યું. પેલાં બંને માટીબૈર ફરતાં ફરતાં વાડીમાંની બેરડી આગલ આવી પુગાં, ત્યારે પેલી બૈરીએ ઘણોજ હરખ દેખાડી ઝાડપરથી બેર તોડી ખાવાની ખુશી જણાવી. પેલો વરતો આંખે અપંગ હોવાથી તેનેથી કંઇ પાડી શકાય નહી, તેથી બાંધ આપી તેણીને ઝાડપર ચડાવી બેર પાડવા ફરમાવ્યું. પેલીતો વેહલી વેહલી ચડી જઇ કારભારી સાથ ગેલમાં ઉતરી. હવે સંજોગ એવો બન્યો કે એજ વખતે આકાશી પરીઓના રાજા રાણી પણ આ વાડીમાં સેલગાહે ઉતરી પડયાં હતાં, તેથી તેમની વચે કંઇ ટંટો થયાથી પેલા રાજાએ ઓરતજાત કેવી બરાબછે તેવીશે પેલી બૈરીતરફ અસારત કરીને પોતાની રાણીપર ધીક્કાર નાખ્યો. પણ તેણીબી વલી પરીઓનીજ રાણી હતી તેથી જાદુઇ કામમાં માહેતગાર હોવાથી રાજાને ઉત્તર વાલ્યોકે તેણી આ બાયડીને (જો તે તેણીની એબ ઉઘાડી પાડશેતો) કંઇ બાહાનું કાડવાને શીખવશે. રાજાને હુજજત લાગવાથી તેણે તો પોતાનાં જાદુના જોરથી પેલા બુડ્ઢા (જે બાયડી બેર તોડતી હશે એવા વમાસણમાં ઉભો હતો) તેની આંખોમાં એજગબી ઉજરડું લાવીને

મેલ્યુ. જેવું તેની આંખોમાં અજવાલું પડયું કે તેવુંજ તેણે ઉપર ડોકું કરી જોયું અને દેખાવ જોઇને જાણુ પટકવા લાગો તથા હજારો હજાર હાય મારવા લાગો. પેલી પેરડીપર બેઠી બેઠી જવાબ વાલતી કે તેણીએ મેહેનત કરી આ અજવાલું તેની આંખમાં આણ્યું તેનો શું તે આટલી બધી ગાલો દઇ પાર વાલેછે કે ? આવા બોલવાથી પેલો તો વધારે રીસે ભરાયો અને તેણીની મેહનતપર લ્યાનત તથા ફીતકાર નાખવા લાગો. એવામાં પેલો કારભારીતો સતી ગયો અને પેલી બાયડી આસ્તે રહીને હેઠલ ઉતરી વરને સમજાવા લાગી કે, એતો ઘણેક મહીને તેની આંખમાં અજવાલુ પડયું તેથી તેને કઇ ન બની શકે એવું ઝાંખું દેખાયું હશે. વલી તેણી પુછવા લાગી કે હવે તેને બરાબર દેખાયછે કે નહીં ? નર શું અને વાત શું તેણીતો કઇ જાણતીએ નથી. એ પ્રમાણે તેને ફુસલાવી પતાવીને ઘરમાં લઇ ગઇ અને પેલો અંધો વર તેણીના મીઠા બોલોને આધીન થઇને કઇંજ ન બન્યું હોય તેમ દીન ગુજારવા લાગો. આ કાવ્યમાં પોપે લખવામાં ઘણી છુટ લીધીછે અને ઘણું બેઅંદાજાસર બોહેકયોછે, તો પણ એમાં જે આનાક સમાવીછે, તેનો બુઢ્ઢા લોકો, જેઓ આજકાલ પુનરવીવાહ કરવાને બદલે જુવાન કુમારીકા વરવાને ઘણાં શોખીન દેખાયછે, તેઓ લાભ લેશે એવી આશાથી એનું રસીલું વર્ણન આપ્યુંછે.

પોપની કેટલીક લીટીઓ આજ દીન સુધી કેહેવત તરીકે વપરાયછે તે જાણવા જોગ છે.

The proper study of mankind is man.

માણસોએ એકમેકની ચાલચલનપરથીજ શીખવું જોઇએછે.

Worth makes the man, the want of it the fellow,
The rest is all but leather and prunello;

જેમ જીવ માણસની હૈયાતી કાયમ રાખેછે, અને જીવ વગર જેમ આપણું બદન ખાલી ખોખાં જેવું છે, તેજ પ્રમાણે આ દુન્યામાં લાયકીથીજ માણસ માન પામેછે, અને લાયકી વગર તેનું જીવતર નકામું છે.

An honest man 's the noblest work of God.

ખોદાએ જે ઉમદામાંઉમદા ચીજ પેદા કીધીછે તે એક નેક અને પ્રમાણીક માણસ છે.

A little learning is a dangerous thing,
Drink deep or taste not the Peirean spring.

થોડી કેલવણી લીધાથી સામી માણસની હાણી થાયછે, વિદ્યાના ઝરમાંથી પીઓતો પુરતુંજ પીજો, નહીતો જરાજગાર ચાખવાની કોશેશ કરતાના.

Be not the first by whom the new are tried,
Nor yet the last to lay the old aside.

કઇ પણ નવી ફાશીન તમે પેહલાં કાઢતાના, તથા વલી જુની ફાશીન પણ છેલ્લા છોડતાના. (બધી ચીજમાં મધ્યમપણું વાપરવું ફાયદાકારક છે.)

'T is not the lip or eye we beauty call;
But the joint force and full result of all.

તમારી આંખ તેજ અથવા હોઠ પરવાલાં સરખા હોયતો તેથી કંઇ તમે ખુબસુરત ગણાવો નહીં; પણ તમારા મોહડાંના એક સરખા ઘાટથીજ ખુબસુરતી લેખાયછે.

Charms strike the sight, but merit wins the soul.

ખુબસુરતીથી તો માત્ર આંખજ રીઝેછે, પણ સદગુણો તો હૈયું હરી લેછે.

To err is human, to forgive divine.

ભુલ કીધાથી માણસની ખસલતના, પણ ભુલ માફ કીધાથી તો ખોદાની ખસલતના, ગણાવોછો.

Most women have no characters at all.

ઘણીખરી સ્ત્રીઓ બેરંગી હોયછે.

How loved, how honoured once, avails thee not,
To whom related, or by whom begot;
A heap of dust alone remains of thee,
'T is all thou art and all the proud shall be.

અરે માનવી ! તારાં મોત વખતે માબાપ, ભાઈ બેન અથવાં મીત્રોનો પ્યાર તને કઇ કામ લાગતો નથી; ગરીબનો છોકરો હોય કે શાહાજાદાનો સગો હોય પણ મોત આગલ સર્વ એક સરખુંજ છે. માત્ર માટીનો એક નાનો ઢગલો તું બની જશે, અને એજ માફક તવંગરો તથા ગુમાની માણસોના પણ હાલ થશે.

One self-approving hour whole years outweighs
Of stupid starers and of loud huzzas

હજારો લોકો તમારીપર તાલીઓ વજાડે અથવા તમને માન આપે તેથી જે ખુશાલી તમને ઉપજેછે તેના કરતાં, તમારૂ ખાલેશ હૈયું તમારાં પોતાના કામો પસંદ કરી જે ખુશાલી તમને બખશેછે, તે વધારે પવીત્રછે.

Hope springs eternal in the human breast,
Man never *is* but always *to be* blest.

જયા સુધી આણસની હૈયાતીછે ત્યાં સુધી તેના દીલમાં આશાનો ઝરો વેહેછે. એકએકનું કલ્યાણકરવાની તમારી ફરજછે.

'Tis education forms the common mind ;
Just as the twig is bent, the tree 's inclin'd.

જેમ એક ઝાડની ડાખલી હીલવવાથી આખું વૃક્ષ પણ હાલેછે તેમજ કેલવણી આપવાથી બચ્ચાંનાં આખાં શરીરમાં ફેરફાર થાયછે.

We think our fathers fools, so wise we grow,
Our wiser sons no doubt will think us so.

જેમ તમે તમારા બાપદાદાના અકલવીચારો તથા આજમાસ પ્રમાણે ચાલતા નથી અને તેમને મુરખ ઠેરવી હસી કાઢો છો, તેમજ તમને તમારાં બચાં પણ લેખશે.

એ વતરોગે એની સઘલી સખત ટીકાકાર કવિતાઓ (Satires) અભ્યાસ કરવા જોગ છે.

પ્રકરણ ૧૭મું.

પોપ કવિતા વખતમાં બીજા ઘણાક નાના કવિઓ થઇ ગયાછે. નામીચો લખનાર એડીસન (Addison) તો એક પાદરીનો દીકરો હતો, અને સરકારના એક પ્રધાનની તેનીપર મેરબાની થવાથી તેણે એને નીશાલમાંથી ઉઠાડી મુકયો, અને જાહેર ખરચે દેશદેશ મુસાફરી કરવા મોકલયો. એ વખતે મારલબરોએ ફ્રેન્ચ લોકોપર તરતનીજ જીત મેલવી હતી. (Battle of Blenheim). તેથી એડીસને Campaign નામે તેની કિર્તીનાં વખાણ ગાવાગીક કવિતા જોડી પ્રગટ કરી. આ કવિતામાં જે વજીરે એને

આસરો આપ્યો હતો તેજ વજીરને ખોદાના ફરેસતા સાથ મુરખાવ્યોછે અને તેની ચાપલુસી કરીછે.

So when an Angel, by divine command,
With rising tempests shakes a guilty land,
Such as of late o'er pale Britannia past,
Calm and serene, He drives the furious blast,
And, pleased the almighty orders to perform,
Rides in the whirlwind and directs the storm.

એજ કવિનો "કેટો" નામે કરૂણારસ નાટક ઘણા જોરથી લખેલોછે પણ તે નાટક-તખ્તતાપર કરી દેખાડવા જેવો નથી.

ગે કવિ (Gay)ગરીબ માબાપનો દીકરો હોવાથી ઘણો હારમાર થતો. તે બચારાને મદદ કરનારૂ કોઇ હતું નહી. કેટલાક ઉમરાવોના આસરાતલે તેણે છેલ્લા દહાડા ગુજારયા તે પણ પોપ કવિની મેરબાની તથા લાગવગથી હતું. એણે ઘણીખરી નશીહત રૂપી વારતાઓ ટુક કવિતાનાં દોહેરામાં જોડાછે, તેથી એનું નામ જરાલગાર જાણીતું થયું છે. એણે ઇશપની વારતાઓને કવિતા રૂપ આપ્યુંછે તેમાની કીડી અને તરકી વચેની વારતા બહુ રમુજી છે.

In other men we faults can spy,
And blame the mote that dims their eye;
Each little speck and blemish find;
To our own stronger errors blind.
A Turkey, tired of common food,
Forsook the barn and sought the wood;
Behind her ran an infant train,
Collecting here and there a grain.
'Draw near, my birds!' the mother cries,
This hill delicious fare supplies;
Behold the busy negro race,
See millions blacken all the place!
Fear not; like me with freedom eat;
An ant is most delightful meat.
How bless'd, how envied were our life,
Could we but 'scape the poulterer's knife!

But man, curs'd man, on turkeys preys,
And christmas shortens all our days;
Sometimes with oysters we combine,
Sometimes assist the savoury chine;
From the low peasant to the lord,
The Turkey smokes on every board.
Sure men for gluttony are curs'd,
Of the seven deadly sins the worst!
An ant, who climb'd beyond her reach,
Thus answer'd from the neighbouring beach:
'Ere you remark another's sin,
Bid your own conscience look within;
Content thy more voracious bill,
Nor for a breakfast nations kill.

એમાં કવિની મતલબ એવું સમજાવવાની છે કે આપણી ખામીઓ અને ભુલચુક ભુલી જઈ આપણે બીજાની ઓડખાપણો કાઢીએ છીએ તે સારૂ નહી. એજ પ્રમાણે એક તરકી પોતાનાં બચ્ચાં સાથે દરરોજ દાણા ખાવા ન પસંદ પડવાથી કોથારમાંથી જંગલ ભણી ખોરાક શોધવા નીકલી. તેણીની નજર એક ટેકડીપર પડી જયાં જથાબંધ ઉદ્યોગી કીડીઓનું ટોલું મલ્યુ હતું. તેમની તરફ ઈસારત કરી પેલી તરકીએ બચ્ચાંને પુરં છુટથી ભક્ષ કરવા ફરમાવ્યું, કાંયકે એ ખોરાક તેમની ચાંચને ઘણો સવાદીશત લાગો. વલી પેલી તરકીએ બચાં આગલ બલાપો કીધોકે જો મૃગફેરોશના હાથમાંથી તેમની જાત બચી જાય તો તેઓ કેવી ખુશાલ જીંદગી ગુજારે! પણ અફસોસ કે માણસ જાત તરકીને કપાવી ખાયછે, અને વલી નાતાલના દહાડાપર તો દરેક ગરીબ માણસ પણ તરકી કપાવેછે. કેટલીક વખત તેમને કાલુમાં પકાવે છે, તો કેટલીક વખત અમથો સેરવો કરી પીએછે! ખચીત માણસો પક્ષીઓનો આવી રીતે ભક્ષ કરેછે તેથી ખોદા તેમને મોટી સજા ફરમાવશે!

એ પ્રમાણે જયારે મા બચ્ચાં આગલ વીવાદ કરતી હતી તે એક કીડીએ સાંભલી, અને તરકીથી છેક આવે જમને સામી કીનારીપરથી એ કીડીએ એવો જવાબ વાલયો કે એ

તરફી, તું માણસોનો વાંક કાઢેછે તેની અઝાઉ તું હમારૂ સત્યા નાશ વાળેછે તેનો તો કઇ વીચાર કરૅ !

The Beggar's Opera નો લોકપસંદ ખેલપણ ગે કવિનીજ કલમથી લખાયો છે.

પારનલ (Parnell) કવિની નાની કવિતામાં એક વેરાગી પર જોડેલી કવિતાની થોડીક સતરો અતરે ઉતારી લીધી છે. તેમાં એક એકાંતવાસમાં રેહેતા વેરાગીનું ચીત્ર આપ્યું છે. લીલ ચડેલા પથરપર તે સુતો હતો, અને પાહાડના નાના ગોફામાં રાત દહાડો એકલો કાઢતો હતો. ઝાડપાનપર ઉગતાં ફુલ તે ખાતો તથા પાહાડી ઝરાનુંજ પાણી પણ પીતો હતો, અને ખોદાતાલાની બંદગી સીવાય તે બીજું કઇપણ કામ આખો દહાડો કરતો નહીં.

Far in a wild, unknown to public view,
From age to age a reverend hermit grew ;
The moss his bed, the cave his humble cell,
His food the fruits, his drink the Castle well,
Remote from man, with God he passed his days,
Pray'r all his business, all his pleasure praise.

વેલાત દેશમાં સ્વીફ્તના જેવો ચાલાક અને તેજ ગ્રંથકરતા કોઇએ થયો નથી. જોકે એ પાદરી હતો તોપણ ધર્મના કામપરથી મન કાઢી એણે અગણીત પુસ્તકો અને ચોપાન્યાં પ્રગટ કરયાંછે. એની મશકરી કરવાની શકતીને કોઇએ ગ્રંથકાર પોંચી વલ્યો નથી. મશકરી કરવી, ટીકા કરવા, લોકોની બદચાલ ઉઘાડી પાડવી, એજ એનો ધર્મ હતો. પ્રધાનોને બુમ પડાવવામાં એણે તનમનથી મેહેનત કીધી હતી. બૈરાંઓની સંઙમાં પણ એ પુર પ્રકાશી નીકલતો. એના કોઇપણ લખાણનું પુસ્તક લઇ વાંચશો તો માલમ પડશે કે તેમાં અનેક પ્રકારનો હાસ્ય રસ સમાવેલોછે. Drapier's Letters, Gulliver's Travels અને Tale of a Tub નામના ત્રણે પુસ્તકો તો રમુજનો

ભંડાર છે. એણે કોઇપણ કાવ્ય લાંબુ જોડયું નથી. સર્વ ટુકાટુકા કડકામાં લખાયલાંછે, પણ તેમાં જે અનુસરતી મશખરી સમાવી છે તે ઘણી ગમત આપેછે. વાલપોલ જેવા પ્રધાને એનેથી હાથ જોડયા હતા. એ બધાં લખાણો નનામાં પ્રગટ કરતો હતો. કેટલીક વખત તો એને પકડવાને બબે હજાર રૂપીયાનાં ઇનામો છપાવયાં હતાં, તથા એની લખેલી ચોપડીઓ છાપનારાઓને દંડ આપવો પડતો હતો તથા બંદીખાનું ભોગવવું પડતું હતું, પણ એ સપડાતો નહી. જ્યારે આયરલંડમાં લારડ હારલીનો અમલ ચાલતો હતો ત્યારે એ હમેશ નવાનવા સોંગથી તથા મશખરી મજાખથી એ ઉમરાવને તથા તેની બાયડીને ખુબ ચીડવતો હતો. જો કે એ બુઢ્ઢાપાના વખતમાં ગાંડો બની ગયો પણ એની મશખરી કરવાની શકતી ગઇ નહી. બૈરાંનીપર તે ઘણી રમુજી કવિતા લખી ગયો છે. ઉમરાવજાદીઓ તો એનેથી ઠઠરતી હતી. એના ઘરની પાસે રેહેનારી પડોશણની એક છોકરીને એ દરરોજ શીખવવા જતો હતો. આ છોકરી જાતે ચંચલ અને મલતાવડા સ્વભાવની હતી તેથી સ્વીફ્તના કરતાં વધારે તેજ અને હુશયાર નીવડી. પણ તેણીની છાતીમાં તો સ્વીફ્તને માટે પ્યારનો આતશ સલગયો હતો તેથી સર્વેના માગાં પાછાં વાલતી હતી અને પોતાના શીક્ષક સાથજ વીવાહ કરવાને નકી ઠરાવ લઇ બેઠી. સ્વીફ્તે તેણીને ઘણી સમજાવીને પતાવી, પણ તેણીતો કઇ સમજી નહીં. આખરે એણીને લીધે તેને ઘર છોડવું પડયું, તોપણ તેણી મધુર કવિતા જોડી શીક્ષકની તારીફમાં મોકલાવતી. પણ સ્વીફ્તે તેણીનીપર સાફ ના લખયું કે પરણવાનો તેનો સુદલ ઇરાદો નથી. એ વતરોગે Cadennus and Vanessa નામે કવિતા જોડી કેટલાક નશીયતના સુખનો લખી મોકલ્યા, અને તેણીની સાથ પત્ર વેહવાર બંધ પાડયો. પણ એજ વખતે એક બીજી છોકરીનું મન પણ તેનીપર દોડયું હતું. સ્વીફ્તની ચાલાકી તથા હોશયારી જોઇ તેણી એનીપર મોહીત પડી. સ્વીફ્તે એણીને પણ ઘણું સમજાવ્યું પણ આ છોકરી પણ સમજી નહી. તેણી ઘર ખાલી કરી એક સગી સાથ સ્વીફ્તના ઘર આગલ જઇ રહી અને એના ઘરમાં દરરોજ જતી હતી. આખરે

બંને કુટુંબો સમજુતી કરી સ્વીફ્તના ઘરમાં સાથે ઘર માંડીને રહયાં, અને આ છોકરી સ્વીફ્તના ઘરનો સઘલો વેહેવાર ચલાવતી થઇ. જ્યારે એ પ્રમાણે તેણીની ઉમર આલીસ વરસની થઇ અને સ્વીફ્ત પંચાવન વરસનો થયો ત્યારે બંને જણાંએ છુપાં લગન કીધાં. આ વાત જ્યારે પેલી સ્વીફ્તને હાથ હેઠલ શીખેલી છોકરીને માલમ પડી ત્યારે તેણીએ જબરો ગમ ખાધો અને થોડા વખતમાં મોતને આધીન થઇ. આ સ્ત્રીને વાસ્તે સ્વીફ્ત ઘણાક ઇસારા લખી ગયોછે તે એનું ચોપાન્યું નામે Journal to Stella અથવા પોતાની પરણી બૈરીપર લખેલાં કાગજો વાંચવાથી જણાશે. સ્વીફ્તને વાસ્તે એવું કેહેવામાં આવેછે કે આ Stella સાથ જો કે એ પરણ્યો હતો તોપણ કોઈ ત્રીજું માણસ આગલ ન હોય તો એ તેણીની સાથ વાત પણ ન કરતો, પણ સર્વ વેહવાર કાગજ પત્રથી ચલાવતો હતો. જો કે Stella તેના ઘરમાં સતર વરસ સુધી તો પાલક તરીકે રહી અને એ સતર વરસના નવ વરસ સુધી એની બૈરી દાખલ ગણાતી હતી, તો પણ એણે તેણીની સાથ કઇ પણ વેહવાર ન રાખ્યાથી કેટલાક લખનારાઓ અજાયબી બતાવી ગયાછે. Drapier's Letters માં વાલપોલ જેવા પ્રધાનના દગાફટકા એણે ઉઘાડા પાડયા હતા, તથા આયરલંડ દેશના ચલણી સીક્કાઓમાં ભેલભાલ કરી વાલપોલે તથા લોભી મારલબરોની ઉમરાવજાદીએ અણામત રૂપાંનાણું ઉચાપાત કરવાની ઉમેદ રાખી હતી તે સર્વ આ કાપડયાના ચર્ચા પત્રોએ પુર જોરથી જાહેરમાં લાવી તેમની રૂસવઇ કીધી. Spectator, Tatler વગેરે એડીસન જે ચોપાન્યાં કાઢતો હતો તેમાં સ્વીફ્ત Issac Bickerstaff ને નામે લખતોહતો. એને માટે પોપ નીચલી સતરો લખી ગયોછે તેમાં એનો તોલ સમાવેલો છે.

O! thou, whatever title please thine ear,
Dean, Drapier, Bickerstaff or Gulliver;
Whether thou choose Cervante's serious air,
Or laugh and shake in Rabelais' easy chair;
Or praise the court, or magnify mankind,
Or thy grieved country's copper chains unbind.

Mathew Prior તો એક ગરીબ ખાનદાનનો નબીરો હતો, પણ પોતાની હુશયારી અને કાબેલ્યતથી તે એક પ્રધાનની પદવીએ પોહચ્યો હતો. વેલાતની સરકાર તરફથી એણે ઘણીક લડાઇ અને સુલેહ સંબંધી ગોફતેગોમાં ખાશ એલચી તરીકે ભાગ લીધો હતો. એની કવિતા સાધારણ વાંચનારને ગમત આપે એવી નથી, તોપણ હીબરૂઓના રાજા સોલોમનની બાદશાહી દરબારનું કાવ્ય એની સઘલી કવીતામાં સરસાઇ ભોગવેછે. Padlock નામના એક રમુજી લવીફામાં સ્ત્રીઓને છુટાપણું બખશીને તેમને આ જુઠી અને બેઢંગી દુન્યાની અજમાશ મેલવવા દેવાને એ ભલામણ કરેછે. એ કહેછે કે જનાનામાં બંધ કરી બારણે તાલુ મારવા કરતાં નારીજાતીના મનપર કેલવણીથી અસર કરવી વધારે મકમ ગણાશે.

Be to her faults a little blind,
Be to her virtues very kind;
Let all her ways be unconfined,
And clap your padlock—on her Mind.

"બુલબુલે બીમાર" નો જાણીતો હીંદુસ્થાની ઓપેરા ઉપલાજ લટીફા પરથી રચ્યોછે.

નીચલી લીટીઓ બહુ રમુજી છે. તે રોબીનસન ક્રુસોના લખનાર ડીફોએ જોડી છે, તેમાં તે એમ કહેછે કે ગમે તેવું નેક કામ કરો તેમાં પણ શેતાન ખલલ કરયા વગર રેહેશે નહી, અને આજના વખતમાં એવાં લોક મલી આવશે જેઓ બદી અને બુરાઇને વધારે ઉત્તેજણ આપશે.

Wherever God erects a house of prayer,
The devil always builds a chapel there;
And 't will be found upon examination,
The latter has the largest congregation.

યંગ કવિ (Young) માત્ર ધર્મ સંબંધી કવિતા લખી ગયો છે. Night Thoughts અથવા રાતના ઉપજતાં વીચારો એ નામે ઘણાક ભાગમાં લખેલી એની કવિતામાં ધર્મનો ઉપદેશ

આપેલાછે. એણે ઘણાક નાટકો પણ લખ્યાછે. સર્વમાં Revenge અથવા "પાપીનો કીનો" એ નામનો ખેલ ચાનાક આપનારો છે તેથીજ તે હાલ પણ કોઇ કોઇ વખતે કરી બતાવવામાં આવેછે. નીચલો ફકરો માણસની બનાવત વીશે કેવું ગંભીર બયાન કરેછે !

How poor, how rich, how abject, how august,
How complicate, how wonderful, is man !
How passing wonder He who made him such !
Who centred in our make such strange extremes
From different natures marvellously mixed,—
Connexion exquisite of distant worlds !
Distinguished link in being's endless chain,
Midway from nothing to the Deity !
A beam ethereal, sullied and absorbed,—
Though sullied and dishonoured, still divine !
Dim miniature of greatness absolute !
An heir of glory ! a frail child of dust !
A worm ! a god !—I tremble at myself
And in myself am lost !

કવિ કહેછે કે, અરે ! ખોદાએ માણસને પણ કેવું પેદા કીધુંછે ! કોઇ ગરીબ, કોઇ તાલેવંત, કોઇ નબલો, કોઇ જબરો, બનાવતમાં કેવું અઘરૂં, અને વલી તાજુબી ભરેલું તે દેખાય છે ! ખોદાની સર્વથી સરસ ચમતકારીક કરામત તે તેછે ! આકાશ અને જમીનની સઘલી ચીજો ભેલીને તેણે આપણું બદન આકાશી દેવતાઓની માફક બનાવ્યું છે ! ખાકમાંથી બનાવી ખોદાઇ અવતાર આપ્યો છે, અને પ્રાણી માત્રથી ઓલખાવાને આપણને જુદીજ સ્થીતી બખશી છે ! જોકે બદી અને પાપ અને દુઃખથી ચુસાઇ ગયલું તો પણ કેવું ઉત્તમ અને ચલકાટ ભરેલું આપણુ શરીર બનાવ્યું છે ! જોકે કદમા નાના તોપણ તેના જેવાજ ખોદાએ આપણને બનાવ્યાછે ! જોકે ખાકમાંથી માણસ બન્યું છે તો પણ તેની કીર્તી આસમાનસે કોઇ વખત લાગે છે ! ઘડીમાં એક કીડા જેવો નબલો, તો ઘડીમાં પેહલવાન જેવો જબરો, તે જણાયછે ! મારો પોતાનો ચીતાર જોઇ

(કવિ કહેછે કે) હું ધ્રુજુછું અને મારા પોતાના વિચારમાંજ હું ગાફેલ બની જાઉંછું !

નામીચો ડાકટર જોનસન પણ કવિતાનું એક નાનું પુસ્તક પ્રગટ કરી ગયો છે. તેમાં London નામની ટીકાકાર કવિતા તથા Vanity of Human Wishes અથવા " માણસ જાતની ઇચ્છા બરબાદ " એ નામનો એક કવિતા રૂપી રસાલો લખ્યોછે. આ છેલ્લી કવિતાની ઉઘડતી લીટીઓ ઘણી ફીલસુફીથી લખેલી છે.

Let observation, with extensive view,
Survey mankind, from China to Peru,
Remark each anxious toil, each eager strife,
And watch the busy scenes of crowded life;
Then say how hope and fear, desire and hate,
O'erspread with snares the clouded maze of fate;
Where wavering man, betray'd by venturous pride
To tread the dreary paths without a guide,
As treacherous phantoms in the mist delude,
Shuns fancied ills, or chases airy good.
How rarely reason guides the stubborn choice,
Rules the bold hand or prompts the suppliant voice.
How nations sink by daring schemes oppress'd,
When vengeance listens to the fool's request.

એજ કાવ્યમાં સ્વીડનનો બાહાદુર બારમા ચારલસ રાજાની લડાયક કારકીરદીનું વર્ણન ઘણુંજ અસરકારક છે. લડાઇમાં જીવ ઘાલી મેલવાથી આખરે તેની હાર થઇ (Battle of Pultova) અને તેને શરમ ભરેલી હાલતે નાસી જવું પડ્યું. આવીજ બદનામીના વખતમાં તે મોતને આધીન થયો હતો. એ સર્વ એના અહંકારનું પરીણામછે એમ કવિ કહી જાયછે, અને માણસની ઇચ્છાનો કેવો ભંગ થાયછે તેનો ઉપલી કવિતામાં જીવતો દાખલો ટાંકી દેખાડ્યું છે. આપણી આશા તથા આપણા હવાઇ કીલ્લાઓ નાશ પામેછે તે માટે કેટલાક માણસો નસીબને બદનામ કરેછે, પણ કવિના લખવા મુજબ એતો

સરખ મુરખાઇછે, કાંયકે જો એમ હોયતો નસીબ સારે રસ્તે કાંય ન ફરે ?

But did not chance at length her error mend ?
Did no subverted empire mark his end ?
Did rival monarchs give the fatal wound ?
Or hostile millions press him to the ground ?
His fall was destined to a barren strand,
A petty fortress and a dubious hand ;
He left the name at which the world grew pale,
To point a moral or adorn a tale.

ઓલીવર ગોલડસ્મીથ (Goldsmith) આયરલંડ દેશનો રેહેવાસી હતો. એ હુશયાર લખનાર ઘણોજ રંડીબાજ હતો. એની ગરીબાઇને લીધે એણે ઘણું દુઃખ સોસ્યું છે. જો કે જાતે છાકટો હતો પણ કવિતા તો સરસ લખી ગયોછે. The Deserted Village ના કાવ્યમાં પોતાના વેરાન ગામડાંપર એણે વીલાપ કીધોછે. લાચાર તથા ઉદ્યોગી ખેડુતો વીશે લખેલા એના શુખનો દરેક દેશને લાગું પડેછે.

Ill fares the land, to hastening ills a prey,
Where wealth accumulates, and men decay ;
Princes and lords may flourish or may fade ;
A breath can make them, as a breath has made,
But a bold peasantry, their country's pride,
When once destroyed, can never be supplied.

Traveller અથવા ગોલડસ્મીથની મુસાફરીનું વર્ણન પણ મનોરંજક છે. એમાં જુદા જુદા દેશોમાં કવિએ મુસાફરી કીધી હતી તેનું બ્યાન આપ્યું છે. પણ આખરે છેલ્લી સતરોમાં એ વીલાપ કરેછે કે મનને શાંત રાખે તેવું સુખ એ સોધવા નીકલ્યો હતો તેતો એને કંઇ પણ મલ્યું નહી.

Vain, very vain, my weary search to find
That bliss, which only centres in the mind.
Why have I stray'd from pleasure and repose,
To seek a good each Government bestows ?

In every government, though terrors reign;
Though tyrant kings, or tyrant laws restrain;
How small, of all that human hearts endure,
That part which laws or kings can cause or cure?

પ્રકરણ ૧૮મું.

જે કવિઓને પોપે પોતાની હેયાતીમાં મદદ કરી હતી તેમાં James Thomson નું નામ પણ જોવામાં આવેછે. ટોમસન તો સ્કાટલાંડના પાહાડી મુલકોનો રેહેવાસી હતો; અને ગરીબ માબાપને ઘેર અવતર્યો હતો. એનો કાકો એક ઉમરાવની વાડીમાં માલીનું કામ કરતો હતો તેથી તે ઉમરાવે એની હુશયારી જોઇ એને એડીનબરો કાલેજમાં અભ્યાસ કરવા મુકયો હતો. એણે નાનપણમાંજ ઘણીક કવિતા લખી હતી પણ તે સર્વે એણે મોટપણે બાલી નાખી હતી. વલી ટોમસનને ભુતં ડાકણનો ઘણો વેહેમ હતો તેથી એક દહાડે એને કાલેજમાં ખુબ બીહરાવી મારયો હતો. એના બાપનાં એકાએક મરણથી એને કાલેજમાંથી ઉઠાડી લેવામાં આવ્યો, કારણકે મોટાં નાનાં મલી નવ ભાઇબેનનું પાલણ કરવાની ફરજ એને માથે આવી પડી. એનું મન કવિતા પાછલ લાગેલું જણાવાથી એના મીત્રોએ કેટલીક ભલામણની ચીઠીઓ આપી લંડન શેહેરમાં ખોલી ખાવા એને મોકલ્યો. પણ કમભાગ્યે ભલામણની ચીથીઓ રસ્તામાં પડી જવાથી એ ઘણી તંગાસમાં આવી પડયો. એનાં બુટ ફાતી ગયાં અને નવાં લેવાય તેટલા પૈસા પણ એની પાસ હતા નહી, તેથી ઘણી બાપલા વગરનો એ શેહેરમાં ભટકવા લાગ્યો. એ વખતે એના હાથમાં Winter નામનું કાવ્ય તૈયાર હતું તે છાપાખાનાવાલાને વેચ્યું. આ પુસ્તક પ્રગટ થવાથી એની સારી વખાણ થઇ અને એના મીત્રોએ લાગવગ લગાડીને શાહજાદા સાથ તથા બે ત્રણ ઉમરાવો સાથ એની ઓલખાણ કરાવી. ત્યારપછી વરસ વરસને આંતરે Spring, Summer, Autumn, નામના બાકીના કાવ્યો પણ પ્રગટ થયાં. એની ગરીબાઇને લીધે

એને મોટા મોટા ઉમરાવોની ચાપલુસી કરવી પડતી હતી, અને એવાજ ચાપલુસીથી ભરેલા બોલોમાં એણે લીમીંગતનના ઉમરાવને, તથા હરતફરદની ઉમરાવજાદીને, તથા વડા ખજાનચીને અને નામદાર શાહજાદાને ઉપલાં કાવ્યો અર્પણ કરયાં હતાં. આથી શાહજાદાએ એને હજાર રૂપીયાનું સાલીયાણું આપતું કીધું અને એક બીજા ઉમરાવે એને વડી અદાલતમાં ચાકરીએ રખાવ્યો. આસ્તે આસ્તે એને સારે ઠેકાણે ઓલખાણ પડવા લાગી, અને લારડ લીતલતન તથા સર તાલબત જેવા અમીરો સાથ એને દોસ્તી બાજી. આ છેલ્લા ઉમરાવના ખરચે એણે તેના દીકરા સાથ ફ્રાન્સ ઈટાલી વગેરે દેશોમાં મુસાફરી કીધી. વલી Liberty અથવા છુટાપણાપર અને Castle of Indolence અથવા "આલસાઇનો મેહેલ" એ નામે બે કાવ્યરૂપી પુસ્તકો પ્રગટ થવાથી એને સારો નફો થયો, અને હવે તે જુદુ ઘર લઇ સ્વતંત્ર જીંદગી ગુજારવા લાગ્યો. પણ શાહજાદાની કઇ ગેરમેરબાની થયાથી એનું વરસાણું બંધ પડયું અને વાલપોલ પ્રધાનની રાજનીતીપર હોમલો કીધાથી એની દરબારી ચાકરી પણ જતી રહી. એ વખતે એક લશકરી સરદારની છોકરીને એ ચાહતો હતો, પણ ગરીબ હાલતને લીધે એકદમ લગન ન કરી શકયાથી પેલી તો કોઇ દરીઆઇ અમલદાર સાથ પરણી ગઇ. તેણીની આવી ચાલથી ટોમસનને ભારે દરદ ઉપજયું અને તે દહાડેથી તેણે પરણવાની આશા છોડી, તથા પોતાના ભાઇબેનને ઠેકાણે પાડી પોતે કુવારો રહયો. જયારે લીટલતનના ઉમરાવની ટોલીને પ્રધાન સતા મલી ત્યારે એને અમેરીકાના લીવરડ ટાપુના સરવેઅર જેનરલનો ઓહ્દો મલયો. પણ એ ઓહ્દાપર તે ઘણું સુધી જીવવા પામ્યો નહી, કારણકે ઇ૦ સ૦ ૧૭૪૮ ના સાલમાં અચાનક તાઢીયા તાવને ભોગ થઇ પડયો. એણે ત્રણચાર કરૂણારસ નાટકો લખ્યાછે. Sophonisba નામે એક જુનાની રાણીપર લખેલો નાટક જયારે નાટકતખતાપર કરી બતાવવામાં આવ્યો ત્યારે એક રમુજી દેખાવથી આ ખેલ ભાગી પડયો. એ જુનાની રાણીનો આશક તેણીને એક ઠેકાણે આ પ્રમાણે બોલાવેછે.

Oh Sophonisba ! Sophonisba Oh !

જે વખતે નાટકી પોતાનો પાઠ બજાવતાં એ લીટી બોલ્યો, તેજ વખતે ગાલરીપરથી એક તમાશગીર મોટે સાદે બોલી ઉઠયો કે

Oh Jemmy Thomson ! Jemmy Thomson Oh !

આ બોલોથી આખું હાઉસ તાલી પાડવા લાગ્યું અને હસવાના ભાવ પડયા તથા નાટકશાલામાં જબરો ઘોંઘાત મચ રહયો. એ પ્રમાણે વલી બીજી તથા ત્રીજી રાતે જયારે એ નાટક ભજી બતાવવામાં આવતો ત્યારે સર્વને ઉપલી લીટી વખતે ટોમસનની મશખરી પણ યાદ આવતી, અને વલી શોર મચતો. તેથી એ નાટક આખરે બંધ પાડવામાં આવ્યો, જેથી ટોમસનને ઘણી નુકસાની ખમવી પડી હતી.

The Seasons અથવા ચારે રૂતુની બલીહારીનું વર્ણની દરેક વાંચનારને ખુશ કરે એવું છે. વસંતરૂતુ, પાનખર રૂતુ, હુંનાલો, તથા શીયાલો મલી ચારે મોસમનો બાહાર અને દેખાવ તથા દરેક પ્રસંગે થતાં જાણવાજોગ કામો અનેખેડુતોની મોજમજાહ વગેરે સર્વનો બુલંદ કવિતામાં ચીતાર આપ્યો છે. વસંત રૂતુમાં ખેડુત જમીન ચાસીને વરસાદ માટે તૈયાર રાખેછે તે વખતની કવિની બંદગી લાયકજ છે.

Be gracious, Heaven ! for now laborious man
Has done his part. Ye fostering breezes blow !
Ye softening dews, ye tender showers, descend !
And temper all, thou world-reviving sun,
Into the perfect year !

આ નીચલી લીટીઓ માબાપના પોતાનાં પેહેલાં બચાં પર ઉપજતા પ્યારપર લખીછે. જયારે બચું અવતરેછે ત્યારે માબાપ કેવાં ખુશી થાયછે, અને તેનો એકેએક વીચાર જાણી લેવાને, તથા નેક નશીયત દેવાને, અને તેના કુમલાં મગજને સારા પાયાપર મજબુત રાખવાને તથા તે આનંદી અને ખુશાલ રેહે તે માટે દરેક કોશેસ કરવાને માબાપ કેવાં ખંતી અને ઉલતમંદ દેખાયછે ! બચાંની માયા તે એવીજ છે,

Delightful task ! to rear the tender thought,
To teach the young idea how to shoot,
To pour the fresh instruction o'er the mind,
To breathe the enlivening spirit, and to fix
The generous purpose in the glowing breast !

સુર્યના નીતરોજ પ્રકાશથી આપણને દહાડો રમણીય લાગે છે. વેલાત દેશમાં તો સુરજ કવચીતજ દેખાયછે તેથી ત્યાંના લોકોને તે બમણો ખુશાલ કરેછે. સુર્યની તારીફ ગાતાં કવિ કહે છે કે નજીવી ચીજો પણ તેની રોશનીથી દીપી નીકલેછે, અને જીવદાર લાગેછે. સુર્યના કીરણથી પાણીના ઝરા પણ આબદાર અને ચળકટા દેખાયછે. દરીઆમાં નીકલી આવેલી પાહાડોની ટોંચ રાતના તો ત્રાસદાયક અને ઓય તુટી પડશે એવી ભયાનક લાગેછે, પણ તે પણ સવારના સુરજના તેજથી નરમાસ પકડી બેઠી હોય એમ દેખાયછે. જંગલો રાતના કડવા આવતાં હોય તેવાં બીહાંમણા દીસેછે, પણ સુરજના ઉગવા પછી લીલાં અને રંગીલાં દેખાયછે. નાશ પામેલાં ખંડેરો પણ દીપી નીકલેછે અને ઉછલતો દરીઓ પણ આપણી આંખ પોંચી વલે ત્યાં સુધી જોતાં તેજ અને ચલકાટ મારેછે.

The very dead creation from thy touch
Assumes a mimic life. By thee refined,
In brighter mazes, the relucent stream
Plays o'er the mead. The precipice abrupt,
Projecting horror on the blackened flood,
Softens at thy return. The desert joys
Wildly through all his melancholy bounds,
Rude ruins glitter ; and the briny deep,
Seen from some pointed promontory's top,
Far to the blue horizon's utmost verge,
Restless, reflects a floating gleam.

કેટલાક લખનારાઓ ખોદાની શકતિ ન પીછાનવાથી તેને નાહેક વગોવેછે તેમને કવિ રદ જવાબ દઇ જાયછે. આવી મોટી વીસતીર્ણ પૃથ્વીના બારીકમાં બારીક ભાગ તપાસવાને તેઓ અશકતછે ત્યારે તે બુલંદ કીરતારને વખોડવામાં તેમની મુરખાઇ

નહીતો બીજુ શું ! એજ માફક એક મોટી અને સારી બાંધણીના ગુંબજપર એક નાની માખી બેસેછે, અને જોકે તેણી એક તસુની લંબાઇ પર પણ પુરતું જોઇ શકે નહી, તોપણ મગરૂબીથી કોઇ નામીચા કારીગરની ભુલ કાઢવા મંડી જાય તો તમે તેણીની મુરખાઇ પર શું ન હસશો ?

Let no presuming impious railer tax
Creative Wisdom, as if aught was formed
In vain, or not for admirable ends.
Shall little haughty ignorance pronounce
His works unwise, of which the smallest part
Exceeds the narrow vision of her mind ?
As if upon a full proportioned dome,
On swelling columns heaved, the pride of art !
A critic fly, whose feeble ray scarce spreads
An inch around, with blind presumption bold,
Should dare to tax the structure of the whole.

પાનખર રૂતુમાં જ્યારે આસમાનપર વાંદલાં એકઠાં થઇને સુરજપર ઘેરો નાખેછે, અને જ્યારે તોફાની પવનથી, પાંદડાં ફુલ વગેરે જમીનપર વીખરાયલાં જોવામાં આવેછે, ત્યારે આપણું મન પણ ઉદાસ અને ગમગીન હોય તેમ આપણને અચાનક લાગેછે. એવાજ ગમગીન વખતે કોઇ પ્રીયા અથવા મીત્રના મરણની યાદ આવ્યાથી આંખમાંથી આંસુ ટપકેછે, અથવા વગર કારણે શરમીંદગી ઉપજેછે, તથા જીવ બેચેન દેખાયછે, અને રૂખસારનો રંગ બદલાઇ ફીકોમારી જાયછે. કવિ આ હાલતને ફીલસુફી ગમગીનીનું નામ આપેછે.

He comes ! he comes ! in every breeze the power
Of philosophic melancholy comes !
His near approach the sudden starting tear,
The glowing cheek, the mild dejected air,
The softened feature, and the beating heart,
Pierced deep with many a virtuous pang, declare.
Ten thousand thousand fleet ideas, such
As never mingled with the vulgar dream,
Crowd fast into the mind's creative eye.

કકડતી ઠંડીના દહાડામાં જ્યારે પૈસાવાલા બડેખાં નાચ રંગમાં તથા મોજશોખ અને શરાબના દોરમાં રાત ગુજારેછે, ત્યારે કેટલાં ગરીબ નાચાર બેચાર તવલીને મરી જાયછે તેનો કંઇ તેઓ વીચાર પણ રાખેછે ? કોઇ દરીયામાં ડુબી તો કોઇ આગમાં બલી મરણ પામેછે તેની તવંગર સાહેબોને કંઇ દરકાર પણ છે ? એક બીજાના વેરભાવથી કોઇ મારયો જાયછે, કોઇ બીચારો ભુખો સુતો હશે, કોઇ બંદીખાનામાં રીબતો હશે, અથવા કોઇતો લોહીનો ગોટ ગલી જીંદગી ગુજારતો હશે તે સર્વની દાદ ફરીયાદ તથા માવજતને ખાતર તેઓ કંઇ પણ ઉપાય લેછે ?

Ah ! little think the gay licentious proud,
Whom pleasure, power and affluence surround ;
They, who their thoughtless hours in giddy mirth,
And wanton, often cruel, riot waste ;
Ah ! little think they, while they dance along,
How many feel, this very moment, death
And all the sad variety of pain.
How many sink in the devouring flood,
Or more devouring flame. How many bleed
By shameful variance between man and man.
How many pine in want and dungeon glooms,
Shut from the common air and common use
Of their own limbs. How many drink the cup
Of baleful grief, or eat the bitter bread of misery.

ઉપર આપેલા થોડાક ફકરા ટોમસનની Seasons માંથી ઉતારયાછે તે પરથી વાંચનારને જણાશે કે એના આ કાવ્યની એટબાજી મીલતન અને શેકસ્પીઅરના લખાણની ઢબને મલતી આવેછે. છુટાપણા પર લખેલી કવિતા જો કે એજ રાહાપર લખેલી છે, પણ તે કાવ્યની સતરો જરા કથોરછે. એ કાવ્યના પેહલા ભાગમાં ઇટાલી દેશની અસલ અને હાલની હાલતનો મુકાબલો કીધોછે, બીજા ભાગમાં યુનાંન દેશની હાલત તપાસીછે, ત્રીજા ભાગમાં રોમનો પાદશાહી દોર ચીતારયો છે, ચોથા ભાગમાં એ સર્વ દેશોની અસર વેલાતપર કેવી થઇ તેનું બ્યાન કરયુંછે, અને પાંચમાં ભાગમાં કવિએ સઘલી તકરારનો ઉપસં-

હાર મેળવેછે. એ કવિતામાં છુટાપણાની દેવી સઘલું વર્ણન કવિને છંદમાં કહી ગયછે. છેલ્લા ભાગમાં વેલાતની આગલ ચાલતાં ઘણી ચડતી હાલત થશે તે માટે કવિએ જે શુખનો કહયાછે તે હાલના વખતમાં ખરા પડેલા જોવામાં આવે છે.

ટોમસનનું દેશહીતકારીક ગીત Rule Britannia દરેક જણના મોહડાંમાં રમી રહયું છે. તે ઘણા રોબથી સરૂ થાયછે તે જુવો.

When Britain first, at Heaven's command,
  Arose from out the azure main,
This was the charter of the land,
  And guardian angels sung this strain:
" Rule Britannia, Britannia rules the waves;
  Britons never shall be slaves!"

The Castle of Indolence અથવા "આલસાઇનો મેહેલ" નામની કથારૂપી કવિતામાં હુંનર ઉદ્યોગ અને મેહેનત દાખલ થઇ આલસાઇનો મેહેલ તારાજ કરેછે, અને દેશને તેજ અને નામાંકીત બનાવેછે તેનું અલંકારીક વર્ણન આપ્યું છે. આ કવિતાની એબારત મધુર છે. એક તંદરોસ્ત માણસને મનસે આ દુન્યા મજાહથી ભરપુરછે તથા તંદરોસ્તી તેજ ન્યામતછે, તે કવિ નીચલા શલોકમાં લખી જાયછે.

Ah! who can speak the vigorous joys of health,
Unclogged the body, unobscured the mind;
The morning rises gay, with pleasing stealth,
The temperate evening falls serene and kind;
In health the wiser brutes true gladness find:
See! how the younglings frisk along the meads,
As May comes on, and wakes the balmy wind;
Rampant with life, their joy all joy exceeds;
Yet what but high-strung health this dancing pleasance breeds?

વલી કવિ નસીબની દેવીની પણ દરકાર કરતો નથી; જો નસીબ દેવી આડી પડે તોપણ કઇ આકાશના અને કુદરતના દરવાજા

તેણી એની સાંમે બંધ કરી શકતી નથી. જો હાડ અને જાત સલામત હશે તો નસીબના તોફાનની સાંમે ગમે તેમ લડી શકાશે.

I care not, Fortune, what you me deny:
You cannot rob me of free nature's grace;
You cannot shut the windows of the sky,
Through which Aurora shows her brightening face;
You cannot bar my constant feet to trace
The woods and lawns, by living stream, at eve:
Let health my nerves and finer fibres brace,
And I their toys to the great children leave:
Of fancy, reason, virtue, nought can me bereave.

પ્રકરણ ૧૯ મું*

Thomas Gray કવિ ઈ૦ સ૦ ૧૭૧૬ ના સાલમાં જન્મ્યો હતો. એનો બાપ લંડન શેહરમાં જાહેર લખનાર તરીકે ધંધો કરતો હતો. પોતાનો ઘણો કીમતી વખત એણે કેમ્બ્રીડ-જની પાઠશાલામાં અભ્યાસ પાછલ ગુજારયો હતો. જો કે એ સ-રસ લખનાર કેહેવાયછે તોપણ એણે ઘણાજ થોડાં કાવ્ય જોડ-યાંછે. એ આલસુ અને મીજાજી હતો તેથી જ્યારે પણ મનનો ફાંતો ફરે ત્યારે લખતો હતો. એનાં એવાં ફેરાવન મગજને લીધે એની કવિતામાં શુર અને જોર સમાયલું છે. The Bard અ-થવા વેલસના શાહેરપર લખેલી કવિતા ઘણી ગંભીર છે. જ્યારે એડવરડ રાજાએ વેલસ પ્રગણું જીતી વેલાત દેશ સાથ જોડી નાખ્યું ત્યારે તે વખતનો એક વેલશનો શાહેર પોતાના દેશની હાલતપર વીલાપ કરી એક પરદેશી રાજાના આસરા હેઠલ રે-હેવા કરતાં આપઘાટ પસંદ કરી સમુદ્રમાં જીપલાવી મરણ પા-મેછે તેવા એક ખરા દેશને ચાહાનારા કવિનું વર્ણન કરયુંછે. Elegy on a Country Churchyard અથવા "દેવલની દાટવાની જગો તરફ ફરતાં મનમાં ઉઠેલા શોકાતુર વીચારો" એ નામની કવિતાથી આજે એનું નામ સાધારણ વાંચનારનાં મોહ-

માંથી ખીસશે નહી. એમાં કવિની વીચાર શકિત કેટલી ઉંડી દોડીછે તથા એની કવિતા કેવી મધુર અને ગંભીર લીટીઓથી ભરપુરછે તે વીશે નીચે આપેલા ફકરાપરથી ખાતરી થશે. એને વાસ્તે એવું કેહેવામાં આવેછે કે એનું મન હમેશ વીચારમાંને વીચારમાંજ દગમગતું હતું તેથીજ આ શોકાતુર કવિતા એના મનના ધોરણને અનુસરવી માલમ પડેછે. એના જેવી સરસ અને સાફ બેટબાજીમાં કોઇપણ બીજી શોકાતુર કવિતા ઇંગ્રેજી ભાષામાં મલવી મુશકેલછે. એની અંદર વીચાર જણાવેલાછે તે ખાલેશ અને નીતીમાનછે. જયારે રાતનાં ઉંઘ ન આવવાથી તે દેવલ આગલ ફરતો ફરતો ગયો અને એક કબરના પથરાપર વીચાર કરતો બેઠો, ત્યારે એના મનના સર્વ જુસ્સા એકદમ ઉભરી આવ્યા. જે ઘોરપર પોતે બેઠોછે તેને માટે કવિ વીચાર દોડાવેછે કે તેમાં દટાયલો માણસ તેની જીંદગીના વખતમાં માહાન કવિ લેખાતો હશે; અથવા તો કોઇ પ્રધાન તેમાં સુતેલો હશે; અથવા તો કોઇ કાબેલ પાદરી હમેશગીની ઉંઘ કાઢતો હશે. પણ વલી વીચાર ફેરવીને તથા ગામડાંની નીર્ધન હાલત તરફ નેગાહ કરીને તે એવું પણ ગુમાન લઇ જાયછે કે કોઇ દેહકાની ગામડયાની આ ઘોર હશે; જે ગામડયો પોતાના વખતમાં વિદ્યા અભ્યાસથી તદન અણજાણો મરણ પામ્યો હશે; જોકે તેનામાં શીખવાની ઘણીપણ ઉલટ હશે પણ તેની ગરીબ મુફલેસ હાલતને લીધે તેણે પોતાનો ઉલટમંદ જુસ્સો દાબી નાખ્યો હશે. એ ઉપરથી કવિ એવું અનુમાન કરેછે કે જો આ ગરીબ માણસો કેલવણીનાં મંડીરમાં ભણયાં ગણયાં હતે તો તેઓપણ કવિ અથવા પ્રધાન કાંય નહી થાતે? પણ જેમ દરીયાના ઉંડાણોહમાં હજારો હીરા માણેક મોતી વગેરે ગહવેરો માણસોને હાથ લાગયા વગર અથવા વપડાયા વગર પડી રેહેછે, તથા જંગલમાં બેહદ અને જાતજાતનાં ફુલ ખુશબોઇ પાંથરી કરમાઇ જાયછે અને માણસ જાતના જોવામાં પણ આવતાં નથી; તેજ અણદીઠ રતનો અને વ્યર્થ ખુશબોદાર ફુલ મીસાલ આ ગામડયા લોકો પણ પોતાનો રસ્તો કાપી ગયા છે. બાહદુર હેમપડનની માફક કોઇ બેહુતે તેના ગામના પટેલની સામે બાઠ ભીડી હશે; નામીચા

તેણી એની સાંમે બંધ કરી શકતી નથી. જો હાડ અને જાત સલામત હશે તો નસીબના તોફાનની સાંમે ગમે તેમ લડી શકાશે.

I care not, Fortune, what you me deny :
You cannot rob me of free nature's grace ;
You cannot shut the windows of the sky,
Through which Aurora shows her brightening face;
You cannot bar my constant feet to trace
The woods and lawns, by living stream, at eve :
Let health my nerves and finer fibres brace,
And I their toys to the great children leave :
Of fancy, reason, virtue, nought can me bereave.

પ્રકરણ ૧૯ મું *

Thomas Gray કવિ ઈ૦ સ૦ ૧૭૧૬ ના સાલમાં જન્મયો હતો. એનો બાપ લંડન શેહરમાં જાહેર લખનાર તરીકે ધંધો કરતો હતો. પોતાનો ઘણો કીમતી વખત એણે કેમબ્રીડજની પાઠશાલામાં અભ્યાસ પાછલ ગુજારયો હતો. જો કે એ સરસ લખનાર કેહેવાયછે તોપણ એણે ઘણાજ થોડાં કાવ્ય જોડયાંછે. એ આલસુ અને મીજાજી હતો તેથી જ્યારે પણ મનનો ફાંતો ફરે ત્યારે લખતો હતો. એનાં એવાં ફેરાવન મગજને લીધે એની કવિતામાં શુર અને જોર સમાયલું છે. The Bard અથવા વેલસના શાહેરપર લખેલી કવિતા ઘણી ગંભીર છે. જ્યારે એડવરડ રાજાએ વેલસ પ્રગણું જીતી વેલાત દેશ સાથ જોડી નાખ્યું ત્યારે તે વખતનો એક વેલશનો શાહેર પોતાના દેશની હાલતપર વીલાપ કરી એક પરદેશી રાજાના આસરા હેઠલ રેહેવા કરતાં આપઘાટ પસંદ કરી સમુદ્રમાં જીપલાવી મરણ પામેછે તેવા એક ખરા દેશને ચાહાનારા કવિનું વર્ણન કરયુંછે. Elegy on a Country Churchyard અથવા " દેવલની દાટવાની જગો તરફ ફરતાં મનમાં ઉઠેલા શોકાતુર વીચારો" એ નામની કવિતાથી આજે એનું નામ સાધારણ વાંચનારનાં મોહ-

માંથી ખીસશે નહી. એમાં કવિની વીચાર શકિત કેટલી ઉંડી દોડીછે તથા એની કવિતા કેવી મધુર અને ગંભીર લીટીઓથી ભરપુરછે તે વીશે નીચે આપેલા ફકરાપરથી ખાતરી થશે. એને વાસ્તે એવું કેહેવામાં આવેછે કે એનું મન હમેશ વીચારમાંને વીચારમાંજ દગમગતું હતું તેથીજ આ શોકાતુર કવિતા એના મનના ધોરણને અનુસરતી માલમ પડેછે. એના જેવી સરસ અને સાફ બેટબાજીમાં કોઇપણ બીજી શોકાતુર કવિતા ઇંગ્રેજી ભાષામાં મલવી મુશકેલછે. એની અંદર વીચાર જણાવેલાછે તે ખાલેશ અને નીતીમાનછે. જયારે રાતનાં ઉંઘ ન આવવાથી તે દેવલ આગલ ફરતો ફરતો ગયો અને એક કબરના પથરાપર વીચાર કરતો બેઠો, ત્યારે એના મનના સર્વ જુસ્સા એકદમ ઉભરી આવ્યા. જે ધોરપર પોતે બેઠોછે તેને માટે કવિ વીચાર દોડાવેછે કે તેમાં દટાયલો માણસ તેની જીંદગીના વખતમાં માહાન કવિ લેખાતો હશે; અથવા તો કોઇ પ્રધાન તેમાં સુતેલો હશે; અથવા તો કોઇ કાબેલ પાદરી હમેશગીની ઉંઘ કાઢતો હશે. પણ વલી વીચાર ફેરવીને તથા ગામડાંની નીર્ધન હાલત તરફ નેગાહ કરીને તે એવું પણ ગુમાન લઇ જાયછે કે કોઇ દેહકાની ગામડયાની આ ધોર હશે; જે ગામડયો પોતાના વખતમાં વિદ્યા અભ્યાસથી તદન અણજાણો મરણ પામ્યો હશે; જોકે તેનામાં શીખવાની ઘણીપણ ઉલટ હશે પણ તેની ગરીબ મુફલેસ હાલતને લીધે તેણે પોતાનો ઉલટમંદ જુસ્સો દાબી નાખ્યો હશે. એ ઉપરથી કવિ એવું અનુમાન કરેછે કે જો આ ગરીબ માણસો કેલવણીનાં મંડીરમાં ભણયાં ગણુયાં હતે તો તેઓપણ કવિ અથવા પ્રધાન કાંય નહી થાતે? પણજેમ દરીયાના ઉંડાખોહમાં હજારો હીરા માણેક મોતી વગેરે ગહવેરો માણસોને હાથ લાગયા વગર અથવા વપડાયા વગર પડી રેહેછે, તથા જંગલમાં બેહદ અને જાતજાતનાં ફુલ ખુશબોઇ પાંથરી કરમાઇ જાયછે અને માણસ જાતના જોવામાં પણ આવતાં નથી; તેજ અણદીઠ રતનો અને વ્યર્થ ખુશબોદાર ફુલ મીસાલ આ ગામડયા લોકો પણ પોતાનો રસ્તો કાપી ગયા છે. બાહદુર હેમપડનની માફક કોઇ એકુતે તેના ગામના પટેલની સામે બાઠ ભીડી હશે; નામીચા

મીલતનના જેવો કોઈ કવિ પેલી ઘોરમાં નીંદવશ પડયો હશે; અથવા આ પાસેની કબરમાં લડાયક ક્રોમવેલના જેવોજ કોઇ જબરો ગામડયો સુતો હશે. સભાઓ ભરી સુભાખીત ભાષણો કરવા, તથા જુલમગારોની સામે થવા, તથા નવાનવા દેશો વસાવવા તથા પારકાં રાજપોનું અવલોકન મેલવવા, એ બીચારા ગરીબોના નસીબમાં સરજેલું નથી; પણ વલી આવાં ઉમદા કામો કરવા તેઓ સરજ્યા નથી તેમજ વલી મોટા લોકોની માફક પુનખાર લડાઇ કરી તથા દગો ફટકો રમી રાજપાટ મેલવવા, અથવા રૈયતપર જાસતી ગુજારવા, તથા સચાઇને ડુબાવવા, તથા શરમ છાંડી બેહયા ફરવા, અથવા દુરાચારી મોજમજાહમાં દીન ગુજારવા વગેરે હીણાં કામો કરવા પણ તેઓ કઇ આ જેહાનમાં આવ્યા નથી. આવા લુચ્ચા લોકોની નીચ ટોલીથી તેઓ દુરછે, અને શાંત રીતે તથા ધીરજ અને સુખસંતોષથી જીંદગી ગુજારવા તેઓતો માત્ર સરજેલાછે. પણ ગરીબ જીંદગી કાઢવા છતાં પોતાનાં મુવાં હાડને કોઇ ન પજવે તેથી તેઓની ઘોરપર તરેહવાર લખો તથા તેમના મરણની નોંધો મારેલી છે, તે વાંચતાં કેટલો ગમ ઉપજેછે ! આ શુંદર દુન્યા પોતાની એલ છોડવાને કોણને ગમેછે ? આ રલીયામણો દહાડો પછવાડે મુકી જઇ અંધારી રાતમાં ગીરફતાર થવા અગાઉ શું તમે છેલ્લી સલામ પણ ન કરશો ? અરે, કોઇનો જીવ પોતાની આયડીમાં ભરાઇ રહેછે, અને તેણીની છાતીપર માથું નાખી તે મરણ પામ્યો હશે, અને તેના મરણને માટે કેવાં નવધાર આંસુ પડયાં હશે; મુવેલાંની ઘોર જોતાંજ કુદરતી રીતેજ ગમગીન વિચારો પેદા થાયછે; જીવ જવાપછી પણ આપણી અસલી ખુન તો આપણી મટીમાંજ રહેછે.

Perhaps in this neglected spot is laid
    Some heart, once pregnant with celestial fire ;
Hands that the rod of empire might have swayed,
    Or waked to ecstasy the living lyre.

But knowledge to their eyes her ample page
    Rich with the spoils of Time did ne'er unroll ;
Chill penury repressed their noble rage,
    And froze the genial current of the soul.

Full many a gem of purest ray serene,
The dark, unfathomed caves of ocean bear;
Full many a flower is born to blush unseen,
And waste its sweetness on the desert air.

Some village Hampden, that, with dauntless breast,
The little tyrant of his fields withstood;
Some mute inglorious Milton here may rest,
Some Cromwell, guiltless of his country's blood.

The applause of listening senates to command,
The threats of pain and ruin to despise,
To scatter plenty o'er a smiling land,
And read their history in a nation's eyes,

Their lot forbade; nor circumscribed alone,
Their growing virtues, but their crimes confined;
Forbade to wade through slaughter to a throne,
And shut the gates of Mercy on mankind,

The struggling pangs of conscious Truth to hide,
To quench the blushes of ingenuous Shame,
Or heap the shrine of Luxury and Pride
With incense kindled at the muse's flame.

Far from the madding crowd's ignoble strife,
Their sober wishes never learned to stray;
Along the cool sequestered vale of life
They kept the noiseless tenour of their way.

Yet e'en these bones from insult to protect,
Some frail memorial still erected nigh,
With uncouth rhymes and shapeless sculpture decked,
Implores the passing tribute of a sigh.

For who, to dumb forgetfulness a prey,
This pleasing anxious being e'er resigned,
Left the warm precincts of the cheerful day,
Nor cast one longing lingering look behind?

On some fond breast the parting soul relies,
Some pious drops the closing eye requires;
E'en from the tomb the voice of Nature cries,
E'en in our ashes live their wonted fires.

રમતાં ફરતાં હરતાં બચ્ચાં પણ ગ્રે કવિના વીચારવંત મિજાજમાં તરેહવાર દલગીરી ભરેલા ખ્યાલો ઉતપંત કરેછે. કવિ કહેછે કે ગમે તેમ તેમને ફરવા દેવો અને જે માગે તે આપો તો તેઓતો ફરયાજ કરશે. તેમને કાલની કંઇપણ ફકર નથી અને તેમનાં કુમલાં મગજમાં પછવાડેના વીચારો પણ નાદાન વયે ઠસાવવાની કંઇ જરૂર નથી, કારણકે તેમનો વખત આવશે ત્યારે તેઓ આપોઆપ સમજશે. સુખી તંદરોસ્તબચ્ચાંઓનું આ નીચલુ વર્ણનઆપણું મન હરી લેછે.

Gay hope is theirs by fancy fed,
  Less pleasing when possest ;
The tear forgot as soon as shed,
  The sunshine of the breast :
Theirs buxom health of rosy hue,
Wild wit, invention ever new,
  And lively cheer of vigour born ;
The thoughtless day, the easy night,
The spirits pure, the slumbers light,
  That fly the approach of morn.
Alas ! regardless of their doom,
  The little victims play ;
No sense have they of ills to come,
  No care beyond to-day :
Yet, ah ! why should they know their fate,
Since sorrow never comes too late
  And happiness too swiftly flies ?
Thought would destroy their paradise.
No more;—where ignorance is bliss,
  'Tis folly to be wise.

ઉપલા બંને ફકરાઓની સતરો ઘણી મધુર બેટખાજીમાં લખી છે. જોકે ગ્રે કવિએ થોડું લખ્યું છે પણ તે થોડું સરસ અને દીલપસંદ કવિતામાં લખ્યું છે. The Progress of Poesy અને Ode on a Distant Prospect of Eton Collge નામના બંને કાવ્યો મધુર અને રસીલી એબારતમાં જોડયાંછે. કોઇપણ આગલના કવિની નકલ એણે કરી નથી પણ એના સર્વે કચેતાની ઢબ ઉમદા અને અસલ છે. એની કવિ-

તાની ચડતી ઉતરતી લીટીઓના નાદો અને સ્વરોની ગોઠવણની આજના લખનારાઓ બહુ નકલ કરેછે. એનાં કેટલાંક લાટીન કાવ્યો પણ વખાણાયછે.

પ્રકરણ ૨૦મું*

William Cowper કવિ સસેક્સ તાલુકાંના એક ખાનદાની કુટુંબથી ઉતરેલો હતો. એના વડવાઓ ઉમરાવની પદ્વી ભોગવી ગયા હતા. ઈ૦ સ૦ ૧૭૩૧ ના સાલમાં કાઉપર કવિ હરતફરદ જીલ્લાના એક નાના શેહેરમાં જન્મ્યો હતો; જ્યાં એનો પીતા પાદરીનું કામ કરતો હતો. તે જીલ્લાની નીશાલમાં થોડું ઘણું શીખ્યા પછી એક જાલમ છોકરાની જાસ્તીને લીધે એને ત્યાંથી ઉઠાડી લેવામાં આવ્યો. ત્યારપછી એને વેસ્તમીનસતરની પાઠસાલામાં મુકવામાં આવ્યો. વલી અહી અભ્યાસ પુરો થવા પછી એક વકીલની હાફીસમાં એને ધારાનું કામ શીખવા એના બાપે મુકયો. પાંચ ચાર વરસ એ પ્રમાણે કાયદાનો અભ્યાસ કીધા પછી એ બારીસટર થયો તથા નાદાર દેવાદારોની અદાલતમાં એને મુનીમ તરીકે રાખવામાં આવ્યો. એ જાતે શરમાઉ અને એકમારગી હોવાથી એને અદાલતની ચાકરી પસંદ પડી નહી, તેથી પોતે રાજીનામું આપી છુટો થયો. ત્યારપછી એને ઉમરાવોની સભાના મુનીમ અને હેવાલ લખનારની જગા આપવામાં આવી, પણ એનું મન ઘણું નાહીંમતી તથા ડામાડોલ હોવાથી એણે એ ચાકરી પણ ના પાડી. દહાડે દહાડે એની હાલત કમજોર બનતી ગઇ અને આખરે ઘેલાપણાના બુરા મરજને એ વશ થઇ પડયો, તેથી એને બે વરસ સુધી દીવાનાઓની ધરમસાલામાં રાખવામાં આવ્યો. આ વખતે એની માવજત કરનાર કોઇ હતું નહીં. એ છ વરસનો હતો ત્યારનીજ એની માતા તો મરણ પામી હતી. વલી તે આવી કમજોર હાલતમાં હતો ત્યારે તેનો બાપ પણ મરણ પામ્યો, અને એનો મામલો તો ઘણો બારીક દેખાવા લાગો. એજ વખતે એનો એક પુરો મીત્ર પાદરી અનવીન પણ મરણ પામ્યો;

આ સર્વ બીનાથી એને બહુ દુ:ખ ઉપજ્યું. એના આ મીત્રની બાયડીએ એને પોતાના ઘરમાં રાખ્યો, તથા ખુબ માવજત બરદાસ્ત કરીને એને સારો કીધો. એકલો બેસી રહે તેના કરતાં કંઇ લખવા વાંચવાપરે મન રોકેલું રાખવાની તેણીએ એને સુચના કીધી, તેથી કવિતા લખવાપર એનું મન દોડ્યું, અને થોડાક વખતમાં Table-Talk, Progress of Error, Truth, Charity; વગેરે બાબદોપર કાવ્ય બાહાર પડ્યાં. એજ વખતે એણે પોતાના મીત્રની બાયડી સાથે વીવાહ કરવાની ઇચ્છા જણાવી, પણ તેટલામાં ઘેલાપણાનું અહવારૂ પાછું ચડી આવવાથી એની આશા ભંગ થઇ. એની એક પડોશણે કોચપર કવિતા જોડવા કહયાથી એના Task નામનાં કાવ્યનું મંડાણ થયું. વલી પોતાની એક પીત્રેણપરે લગ્નનું માગું મોકલ્યું, પણ તેણીના બાપના ના પાડવાથી પરણવાની આ તક પણ એને હાથથી ગઇ. એના મરણની ચાર વરસ અગાઉ એને સરકાર તરફથી ત્રણ હજાર રૂપીયાનું સાલ્યાણું મલવા લાગ્યું. વલી એજ વખતે એણે યુનાની કવિ હોમરની "ઇલીયડ" ના અનુપાસ વગરની કવિતામાં તરજુમો છપાવ્યો, તથા મેદમ ગાયનની ફ્રેન્ચ કવિતાનો પણ એણે ઇંગ્રેજીમાં તરજુમો કીધો. કાઉપર કવિ ઇ૦ સ૦ ૧૮૦૦ ના સાલમાં પેલા બુરા મરજના ત્રીજી વાર ઉભરવાથી હેરાન થઇ મરણ પામ્યો. જો એના દોસ્તદારો એને મદદ ન કરતે તથા એની ઘટતી માવજત ન લેતે તો આ ધર્માતુ કવિના કેવા હાલ થતે તે વીચારવું કંઇ અઘરું થઇ પડશે નહીં.

જોકે એક ચકરમ કવિની કલમથી ક ઉપરની સઘળી કવિતા લખાઇ છે, પણ તે ચકડોલ હાલત તમે તેનાં પુસ્તક વાંચવાથી મુદ્દલ પીછાણી શકશો નહી. એવાં એનાં કાવ્ય મધુર અને નીતીમાન છે. જોકે કેટલીક કવિતા તાપની જુમમાં લખીછે તોપણ તે તાપની જુમમાં લખીછે તેથીજ આપણને વધારે પસંદ પડે છે. જોકે એના ધર્મની બાગીરી એનાં સર્વ કાવ્યોમાં સમાવી છે તોપણ સાધારણ વાંચનારને ગમત અને બોધ આપે એવી કવિતાઓ તે લખી ગયોછે. જોકે એનું મન કમજોર હતું પણ

એની કવિતા તો શુરવાળી અને જોરમંદ છે. જોકે એ દેવાના શાલામાં પડયો હતો, પણ એની કવિતા તો નામીચી પાઠશાલાના ઉસતાદોથી લખાતી કવિતા કરતાં વધારે રોબ મારેછે. એકાંતવાસ જીંદગીને કાઉપર બહુ પસંદ કરેછે અને તે માટે ઘણીક લીટીઓ લખી ગયેછે. Tirocinum નું કાવ્ય છોકરાઓને જાહેર પાઠશાલામાં કેલવણી આપવાથી થતા ગેરફાયદા પર રચેલુંછે. જયારે કાઉપર નાનો હતો ત્યારે તેની નીશાળના એક જોરધાએ એને ખુબ મારયો હતો તેથી જાહેર નીશાળોની સામે એ મત બાંધી ગયોછે. એના લખવા પ્રમાણે છોકરાંઓ જાહેર નીશાળોમાં નીચ વીદયા તથા બદગોઇ અને ભાંડ બોલતાં શીખે છે તેનો અટકાવ કરવો હોય તો છોકરાંને ઘરમાં ખાનગી કેલવણી આપવા એ સમજાવી ગયેછે, છોકરાઓની નીશાળ જીંદગી તથા તેમનાં મસ્તી તોફાન અને બુંડાઇપર એણે અફસરકારક ટીકા કીધાછે.

Would you your son should be a sot or dunce,
Lascivious, headstrong, or all these at once;
That in good time the stripling's finish'd taste
For loose expense and fashionable waste
Should prove your ruin, and his own at last;
Train him in public with a mob of boys,
Childish in mischief only and in noise,
Else of a mannish growth, and five in ten—
In infidelity and lewdness men.

વલી એજ કાવ્યમાં કવિ કહેછે કે છોકરાંને બગાડવું અથવા સમારવું એ માબાપોનાજ હાથમાં છે, અને જેમ ખોદાએ દરીયાની, સુરજની, ચાંદની તથા રૂતુઓની ગોઠવણ પોતાના હાથમાં રાખીછે, અને જેમ ચોકસ હોકમ પ્રમાણે અને ચોકસ હદ સુધીજ દરેકને ચાલવાનો હોકમ છે, તેજ પ્રમાણે માણસોએ પણ તેમની નાની પેદાશ—એટલે બચ્ચાંને—પણ ચોકસ અને પુખ્ત પાયાસર ચલાવવાં જોઇએ.

Why did the fiat of a God give birth
To yon fair Sun and his attendant Earth?

And, when descending he resigns the skies,
Why takes the gentler Moon her turn to rise,
Whom Ocean feels through all his countless waves,
And owns her power on every shore he laves?
Why do the seasons still enrich the year,
Fruitful and young as in their first career?

Table-Talk ના કાવ્યમાં બે જણા ખાણાની મેજપર વેલાત દેશની પડતી હાલતપર તથા તેની રાજકારકીરદીપર તકરાર ચલાવેછે તે વાંચવા લાયક છે. કાઉપરના વખતમાં અમેરીકા સાથ લડાઇમાં ઉતરવાથી વેલાત દેશની જબરી હાર થઇ હતી તે વાત ધ્યાનમાં રાખીને આ કાવ્ય વાંચવું જોઇએ. એ કાવ્ય-માં ઘણાક નીતીમાન ફકરા સમાવ્યાછે. એક ફકરામાં કવિ કહે છે કે સારાં અને પરોપકારી કામો કરવાનીતક હાથ આવેલી જતી મુકી તો તે ફરી આવનાર નથી. તેજ દેશ ચડીયાતો ગણાય જયાં નેક માણસોને માન મલે, જયાં બુરાં અને બદ માણસો-ની હસી થાય, જયાંનો રાજા ઉદાર દીલથી અમલ ચલાવે, જયાં વિદ્યા હુનરોને હમેશ ઉત્તેજણ મલતું રેહે, જયાં સર્વ લો-કોને મનગમતો ધર્મ પાલવાની છુટ હોય, જયાં લગનના પવીત્ર ગાંઠને ભરથાર અથવા બાયડી મુદલ દાઘ ન લગાડે, જયાંના માણસો અને પ્રધાનો દગા ફટકાથી પરેજ રેહે, જયાંનો રાજા પોતાની નેક ચાલથી રૈયતને દાખલો આપે, અને જયાં માત્ર પોતના ખરા હક જાલવવા ખાતરજ તલવાર મ્યાનમાંથી બાહાર પડે તેવું દેશ અર સુખી અને આબાદ ગણાય. કવિ છેલ્લી લીટીઓમાં વેલાત દેશપર અફસોસ કરેછે કેમકે તેનામાં આ સર્વ ચડીયાતા ગુણો મુદલ તેના જોવામાં આવતા નથી.

Oh! bright occasions of dispensing good,
How seldom us'd, how little understood!
To pour in Virtue's lap her just reward;
Keep Vice restrain'd behind a double guard;
To quell the faction that affronts the throne,
By silent magnanimity alone;
To nurse with tender care the thriving arts;
Watch every beam Philosophy imparts;
To give religion her unbridl'd scope,

Nor judge by statute a believer's hope;
With close fidelity and love unfeign'd,
To keep the matrimonial bond unstain'd;
Covetous only of a virtuous praise;
His life a lesson to the land he sways;
To touch the sword with conscientious awe,
Nor draw it but when duty bids him draw;
To sheathe it in the peace restoring close
With joy beyond what victory bestows,—
Blest country, where these kingly glories shine!
Blest England, if this happiness were thine!

એક રાજાની હાલત ફીલસુફીથી વીચાર કરતાં દયા આણવા જોગ કેમ થઇ પડેછે તેનું પણ બહુ રમુજી ચીત્ર આપ્યું છે. જે રાજાઓ નાનપણથી લાડમાં ઉછરેછે, તથા જેઓ આસપાસનાની ચાપલુસીને આધીન થઇ પડેછે, અને જેઓ નરમાસ ભુલી જઇ તોર દમર રાખેછે, તેઓની હાલત કવિ દયા લાવવા જોગ ચીતારેછે. જ્યારે ફરમાબરદારો બન્ને હાથ જોડી કદમબોસી કરેછે, તથા ચાપલુસીખોરો બાહારથી સાફ, પણ અંદરખાનેથી મેલું દીલ રાખી પોતાનું કામ કાઢી જવા જાબજા વખાણ ગાયછે, તથા જ્યારે ઉમરાવો અને અમીરજાદીઓ હસતે મુખડે જુઠું માન આપેછે, ત્યારે જો રાજા તે સર્વથી લોભાઇ જાય તો તેની હાલત પણ દયા આણવા જોગ થઇ પડે છે. અથવા મસતાન ઘોડાપર સ્વારી કરયાથી તથા સુના રૂપાંની ગાડીમાં બેસયાથી અથવા લશકરની કવાયદ લેતી વખતે ઠાલો ભભકો જોઇ મલકાવાથી, અથવા એવાંજ બીજાં ફીસીયારી ખોરાં કામોમાં એક રાજા આખો દહાડો મશગુલ રહેતો, તેની હાલતપણ દયા કરવા જોગ થઇ પડેછે, અને તે એક બેવકુફ ખપેડો ઠરેછે.

I pity kings, whom worship waits upon
Obsequious from the cradle to the throne;
Before whose infant eyes the flatterer bows,
And binds a wreath about their baby brows;
Whom education stiffens into state,

And death awakens from that dream too late.
Oh! if servility with supple knees,
Whose trade it is to smile, to crouch, to please;
If smooth dissimulation, skill'd to grace
A devil's purpose with an angel's face;
If smiling peeresses, and simp'ring peers,
Encompassing his throne a few short years;
If the gilt carriage, and the pamper'd steed,
That wants no driving, and disdains the lead;
If guards, mechanically form'd in ranks,
Playing, at beat of drum, their martial pranks,
Should'ring and standing as if stuck to stone,
While condescending majesty looks on—
If monarchy consist in such base things,
Sighing I say again, I pity kings!

એજ કાવ્યમાં માણસને છુટાપણું કેટલું પ્યારૂં છે તે વીશે લખેલી સતરો ઘણી મધુરછે.

O Liberty! the prisoner's pleasing dream,
The poet's muse, his passion and his theme;
Genius is thine, and thou art Fancy's nurse;
Lost without thee the ennobling powers of verse.
Place me where Winter breathes his keenest air,
And I will sing, if Liberty be there;
And I will sing at Liberty's dear feet,
In Afric's torrid clime, or India's fiercest heat.

જ્યારે કાઉપરના વખતમાં પ્રધાનો વચે ફુટફાત થઇ ત્યારે પોતાના દેશને માટે તે ગમગીન લીટીઓ લખી ગયો છે.

Poor England! thou art a devoted deer,
Beset with every ill but that of fear.
Undaunted still, though wearied and perplex'd;
Once Chatham sav'd thee, but who saves thee next?

The Progress of Error અથવા "ભુલચુકનો વધારો" એ નામે લખેલો કવિતા રૂપી રસાલો પાદરીઓની બદચાલ તથા તેમના દુર્ગુણો સુધારવાને માટે લખ્યો હતો. કાઉપરના વખતમાં વેલાત દેશમાં હજારો અને લખો બૈરાં રંડીબાજીનો ધંધો લઇ

બેઠાં હતાં, તથા માટીડાઓ પણ તેમજ બેધડક મોજ મજાહમાં દીન ગુજારતા હતા. સર્વને કવિ સખ્ત ઠપકો આપેછે. પણ કવિનાં લખાણની અસર કેટલી? આજ પણ વેલાત દેશ તેની અનીતી તથા અધર્મી કેલવણી માટે ધીકારમાં આવ્યો છે. નીતરોજ લોકો વધારે દુરાચારણી બનતાં જાયછે. હજારો નીતીમાન અને વીવેકી ચોપાન્યાંતથા પુસ્તકો ત્યાં પ્રગટ થાયછે તોપણ લોકો પાપથી અટકતા નથી,પણ સામા દરીયાના મોજાની માફક અનીતીના ઉંડા ખાડામ ધસડાતાં જાયછે. હજારો અને લખો લોકો ધર્મથી વેગલાં નાસ્તીક અને કમબખ્ત હાલતમાં ત્યાંના સઘલા પૈસા છતાં દીન ગુજારયા જાયછે, તે તેના જેવા એક સુધારાવાલા દેશના સુધારાપર જબરો કલંક માલમ પડેછે.

The Progress of Error તથા Expostulation અથવા સારી રાહાપર ચલાવનારી શીખામણ, તથા Truth અને Charity વગેરે સર્વ કાવ્યોમાં ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યોછે, તથા નીતીના શુખનો લખ્યાછે. આ દુન્યામાં માણસને ખોદાએ પેદા કીધુંછે, તથા તેને પોતાની અકલ પ્રમાણે ચાલવાની પુરી છુટ બખ્શીછે, તથા નેક કામો અથવા બદકામો કરવાં તે તેના હાથમાં સોંપ્યુંછે, તે સર્વ નીચલી સતરોમાં કવિ અસરકારક રીતે દેખાડેછે.

Placed for his trial on this bustling stage,
From thoughtless youth to ruminating age,
Free in his will to choose or to refuse,
Man may improve the crisis or abuse;
Else, on the fatalist's unrighteous plan,
Say, to what bar amenable were man?

આ દુન્યામાં માણસને વાહાણના નાખોદા સાથ કવિ સરખાવેછે તથા જેમ ભુલથાપ આપને નાખોદા ખરાબાપર વાહાણને અથડાવેછે, પણ તેવામાં ભુલ જોયને વાહાણને તરતા કાઢવા ઘણા પણ ફાંફાં મારેછે પણ કંઇ વલતું નથી; તેમ જે માણસ એક વખત બદીમાં ગીરફતાર થયો તો પછી ગમે તેટલી મેહેનત કરે તોપણ તેનેથી નેક રાહાપર અવાતું નથી અને તેની સઘલી કોશેસો ફોકટ જાયછે.

Man, on the dubious waves of error toss'd,
His ship half founder'd, and his compass lost,
Sees, far as human optics may command,
A sleeping fog, and fancies it dry land;
Spreads all his canvass, every sinew plies;
Pants for it, aims at it, enters it, and dies!

જો કોઇ વિધવાન ફીલસુફને પુછશો કે આ દુન્યામાં જીંદગી શું પ્રમાણછે તો તે તમને તરત ગમગીન ચેહેરે જવાબ આપશે કે આ દુન્યામાં પાર ઉતરવાની આશા રાખવી તે ગોયા એક ઉછલતા દરીયામાં રસ્તો કાપવાની ફોકટ કોશેસ કરવા બરાબર છે.

Ask what is human life—the sage replies,
With disappointment lowering in his eyes,
A painful passage o'er a restless flood,
A vain pursuit of fugitive false good,
A scene of fancied bliss and heartfelt care,
Closing at last in darkness and despair.

માણસોને વેચનારા તથા ગોલામગીરીનો ધંધો કરનારા માણસોપર કવિ બહુ ફીતકાર નાખી ગયોછે. એનાં વખતમાં કેટલાક ઇંગ્રેજો પણ આ નીચ ધંધો કરતા હતા.

Canst thou, and honoured with a Christian name,
Buy what is human born, and feel no shame?
Trade in the blood of innocence, and plead
Expedience as a warrant for the deed?

કાઉપરના જબરા હોમલાઓથીજ ગોલામગીરીનો બુરો રેવાજ મટાડવાનું જહનુન ઇંગ્રેજોમાં પેદા થયું હતું. નીચલી સતરો એક ગોલામ બોલેછે તે ખરેજ ધ્યાન આપવા જોગછે. તે કહેછે કે ઇંગ્રેજ લોકો માત્ર તેમની કાલી ચામડીને માટે ઉતરતાં સમજી તેમને હેરાન કરેછે તે સારૂ નહીં. કોઇની કાલી, તો કોઇની ધોલી, ચામડી હોયછે પણ તેથી કઇ માયા, પ્રીતી, મનના વીચારો વગેરે બદલાતાં નથી. જેમ એક સફેદ માણસને લાગેછે તેમજ એક કાલાં માણસને પણ લાગેછે. શું ઇંગ્રેજોને ગોલામગીરીનો ધંધો કરવાને ખોદાએ ફરમાવ્યું છે ?

Men from England bought and sold me,
Paid my price in paltry gold;
But, though slave they have enrolled me,
Minds are never to be sold.

Still in thought as free as ever,
What are England's rights I ask
Me from my delights to sever,
Me to torture, me to task?

Fleecy locks and black complexion
Cannot forfeit nature's claim;
Skins may differ, but affection
Dwells in white and black the same.

જે લોકો પૈસાને ખાતર જુઠી સાક્ષી પુરેછે, અથવા પોતાની જબાન ગેરરસ્તે વાપરેછે તેઓ કેવાં હીણાં પાપ કરેછે, પણ તે પાપને માટે કયામતને દહાડે તેમને હીસાબ આપવો પડશે એમ કવિ કહી જાય છે.

But all shall give account of every wrong,
Who dare dishonour or defile the tongue;
Who prostitute it in the cause of vice,
Or sell their glory at a market price;
Who vote for hire or point it with lampoon,
The dear bought placeman and the cheap buffoon.

જે લોકો વાત કરવામાં મર્યાદા રાખતા નથી તેઓને કવિ મુરખ લેખી જાયછે. "તેણે એમ કહયું ને પછી એમ કહયું" એવાં એવાં નકામાં વાકયોથી તથા વાતની નેમથી દુર જઇને બીજી બીજી બાબદો બોલવાની જેમને ટેવ પડી હોય તે તરત સુધારવી, કાંયકે એવી એવી જુઠી સરાગટથી વાત કંટાલા ભરેલી થઇ પડેછે.

'T is the most asinine employ on earth,
To hear them tell of parentage and birth,
And echo conversations dull and dry,
Embellished with—He said,—and, So said I.

કોઇ એશકો જવાન પોમેતમ અને અતરથી પમરતો હોય તો તેની સાથ પણ કવિને વાત કરવા ગમતી નથી. તેના મનમાં

જેટલું જોર ન હોય તેટલું તેના રૂમાલમાં અને બાલમાં જોર સમાયલું છે.

I cannot talk with civet in the room,
A fine puss gentleman that 's all perfume.
The sight 's enough—no need to smell a beau—
Who thrusts his head into a raree-show?

વલી કેટલાક એશકા જવાનો ગંભીરાઇનું તથા ચતુરાઇનું ડોલ ઘાલેછે, અને પોતે ફીલસુફછે એવું દેખાડવા માગેછે. પણ ખાતરી રાખવી કે ભાઇતો લેભાગું અને છાલકા મગજનાછે. માત્ર બાહારથી જુઓ ભભકો અને નકર મિજું દેખડાવેછે, પણ તમે તેના મિજાંને ટોકી જોવો અથવા અજમાવી જોવો તો માલમ પડશે કે તેના જેવો મુરખનો શાહા બીજો કોઇ નથી. એની Conversation નામની કવિતા ખરેજ વાંચવા લાયક છે.

A graver coxcomb we may sometimes see,
Quite as absurd, though not so light as he;
A shallow brain behind a serious mask,
An oracle within an empty cask,
The solemn fop; significant and budge;
A fool with judges, amongst fools a judge.

ઉપર આપેલા સઘલા ફકરાપરથી જણાશે કે કાઉપરનું લખાણ સરસછે તેમ સેહેલું પણછે. એનાં કાવ્યો તો ઉમદા ફીલસુફી તથા નીતીનો ભંડારછે. વાંચનારને નશીયત તેમજ ગમત મલેછે. એનું Task કાવ્યતો ઉત્તમ વીચારોથી અને દુન્યાદારી અજમાસથી ભરપુરછે. તે છ ભાગમાં વેહેચાયલુંછે. એમાં નજીવી તેમજ ઉમદા બાબદોપર સરસ બેટબાજીમાં લખાણ કીધું છે. જે સેહલાઇથી તથા ઝડપથી એમાં એની કવિતા દોડેછે તે આપણને ઘણા તાજુબ કરેછે. એ સરવ ભાગોમાં ગામડાંઓ તથા ખેતરોના દેખાવ, તેમની રમણ્ય હાલત, વગેરે ચીતારયાં છે. દરેક ઇંગ્રેજી વાંચનારને કાઉપરનું એ કાવ્ય વાંચવાની ભલામણ કરવામાં આવેછે. એ ઘણું સેહેલું અને સાદુ છે. એમાં ખુદરતના દેખાવો સમાવેલાછે એટલુજ નહી પણ ઇંગ્રેજ લોકોની ઘરબારની હાલત તથા તેમનાં ઘરીતાં કામકાજોનો જાણવા જોગ

હેવાલ આપ્યોછે. એ કવીતમાં ઇંગ્રેજોનું કાલું તથા ધોલું પાસું પણ બતાવ્યું છે, તે દરેક વીચારવંત ભેજાંપર અસર કરી શકેછે. એની ઉંડી કલ્પનાશકિત એની ટુંક કવિતામાં પણ જણાયછે. માણસ નબલું, કમજોર, અનીચારી તથા ખામી ભરેલું સરજેલુંછે તે માટે આ ટુંક ફકરો ચાનાક આપેછે.

Weak and irresolute is man;
 The purpose of to-day;
Woven with pain into his plan,
 To-morrow rends away.
Some foe to his upright intent,
 Finds out his weaker part;
Virtue engages his assent,
 But pleasure wins his heart.

કાઉપર કવિ પણ એક માહા વિદ્વાન થઇ ગયો છે. એનામાં કવિ શકિત તે ખરેજ ખોદાઇ શકિત નીવડી છે. એનું મગજ દુબલું અને ના કૌવત હતું ત્યારે એની શકિત આટલી ખીલેલી માલમ પડેછે, ત્યારે જો એ જોરાવર અને નીરોગી હતે તો આ ઉત્તમ રસાલાઓથી એણે કેવાક સરસ નીબંધો લખ્યા હતે? પણ નહી; ત્યારે તો એણે આ કાવ્ય પણ જોડયાં ન હોત, કારણકે નામાંકીત શેકસ્પીયરના લખવા મુજબ કવિ શકિત ઘેલાપણા સાથ થોડો ઘણો સંબંધ ધરાવેછે.

પ્રકરણ ૨૧મુ.

Robert Burns કવિ સ્કાટલાંડના એર શેહેર આગલ ઇ૦ સ૦ ૧૭૫૯ ના સાલમાં જન્મ્યો હતો. તે એક અતીશય ગરીબ ખેડુતનો છોકરો હોવાથી તેને કંઇ પણ સારી કેલવણી મલી ન હતી. પોતાના ગામની એક નાની નીશાલમાં તે થોડું ઘણું શીખી ઉઠી ગયો હતો અને નાની વયેથીજ બાપની સાથે ખેતીવાડીના કામપર રોકાયો. પોતાની જાતી હુશયારી ખીલવવા માટે કોઇ કોઇ વાર જયારે કામથી ફારેગ થતો ત્યારે એ સ્કા-

ટલાંડના શાહેરોનાં વૃતાંતનો અભ્યાસ કરતો હતો. એના બા- પનું કઇ પોતાનું ખેતર ન હતું પણ જમીનદારોની જગા ભાડે લઇ ખેડતો હતો; પણ એકુબે વરસ કઇ સારો પાક ન થવા લાગો તેથી એના ગરીબ કુટુંબને ઘણી આપદા ભમવી પડતી. જ્યારે એ સોલ વરસનો હતો ત્યારે એની સાથે એક કામ કર- નારી છોકરી પર એ મોહીત પડયો, અને પૈહેલવેહલું તેણીની ખુબસુરતી પર ગીત જોડયું. એની એટલીજ જવાન ઉમરથી એની છાતીમાં તરેહવાર પ્યારના જુસ્સા સલગ્યા અને તે સર્વ પર એ બેઠા બેઠા ગીત જોડતો. વીસ વરસનો થયો ત્યારે તો પરણ્યા વગર એ બે છોકરાંનો બાપ થયો. આથી એને ઘણું શરમાવું પડ્યું, અને લોકોમાં એની હસી થઇ તથા એના બાપે પણ એને ઘણો ઠપકો આપ્યો. જે છોકરાંઓનો એનેથી જન્મ થયો તેમનું પાલણ કરવાને એ મુદ્દલ શકિતવાન હતો નહી, તેથી છોકરીઓનાં માબાપે એને બંદીખાને નખાવવાની તજવીજ કીધી. લોકોના એ ધીકારમાં આવ્યો, અને એક પણ છોકરી પરણી જવાએ એટલી પણ એની સંપજ હતી નહી. વલી બાપનું ખેતર ભાગો પડવાથી એ બેરોજગાર હતો અને એનાં માબાપ તો ન બોલાય તેવી ગરીબ હાલતમાં આવી પડયાં હતાં. વલી એજ અરસામાં એનો બાપ મરણ પામ્યો, તેથી એને તથા એના ભાઇને માથે ઘરનો ખટલો આવી પડયો. વલી એક છોકરાંને તો એણે ઘરમાં લાવી રાખ્યું, કારણકે તેની મા મમાવા, સાથ એને ઘણી પંચાત થઇ હતી, અને એનો વરઘોડો અદાલતે ચઢાવાની તેમણે ધમકી આપી હતી. કઇ કામ ધંધો ન હોવાથી એ ઘરમાં બેઠા બેઠા ગીત અને કવિતા જોડતો, અને તરેહવાર રાગ લલકારતો. આવી રીતના વધનમાં આવી પડવા છતાં એ વધારેને વધારે અનીતીમાં ડુબતો ગયો, અને પોતાને ગામની અનેક અબલાઓ સાથ છુટથી વેહવાર રાખતો. એ ઘણી પણ તોબેશ કરતો, ઘણા પણ પકા ઠરાવ કરતો કે ફરીથી એ માર્ગે મુદ્દલ જવું નહી, પણ બાજેજ ઘીને તે સઘલા ઠરાવો હવાપર ઉડી જતા અને કોઇ પણ નારને જોઇને એનું દીલ પીગલતું. આખરે એણે અમેરીકા નાસી જવાનો પકો ઠરાવ કીધો, પણ

જે છોકરીને પેટનું છોકરૂ એ મુગો મુગો પાલતો હતો તેણીના સમજાવાથી તથા તેણીની કાકલુદીથી એણે વીચાર ફેરવ્યો. વલી એજ વખતે તેણીએ પરણવાને માટે કઇ સમજાવ્યાથી એ તેણીને ધીકારીને જતો રહયો, અને જે અબલાની એણે લાજ લુટી તેણીની સાથ નરમ વર્તણુક રાખ્યાને બદલે, અને જેમ બને તેમ જલદીથી નેકા કરી જવાને બદલે; વધારે અને વધારે તેણીની સામે ખીજાતો. પણ કેટલાંક પડોશીના સમજાવાથી એણે આખરે મલતાવડો સ્વભાવ રાખી તેણીની સાથ લગન કીધાં, અને તેણીને ઘરમાં લઇ આવ્યો. એજ વખતે એડીનબરો શેહેરના કેટલાક મીત્રોની ફરમાસથી એણે પોતાના ગીતોનું પુસ્તક બાહાર પાડયું અને બીજી આવૃતી પણ થોડા મહીનામાં નીકલી. આથી એને સારો નફો થયો અને ગામે ગામ અને શેહેરે શેહેર એની વીખ્યાતી ગવાતી. વલી કોઇ ઉમરાવના લાગવગથી એને દારૂના ગુપતામાં ચાકરી મલી, પણ તેથી તો દારૂનો એને વધારે લખ લાગ્યો, અને પીપોમાંથી ચોરી ચોરીને પણ પીવા લાગો. પણ બદફેલી અને દારૂની મોજમજાહમાં કાઢેલી જીંદગી કઇ લાંબો વખત ટકતી નથી, અને આપણો આ બરનસ કવિ પણ આ બંને બુરા લખની માઠી અસરથી ઘણા દહાડા સુધી હેરાન થઇને ઇ૦ સ૦ ૧૭૯૬ ના સાલમાં પ્રાણ છોડી ગયો. એનાં મરણની ખબર ચોતરફ ફેલાયાથી આખાં વેલાત અને સ્કાટલાંડ દેશમાં તમામ લોકોએ દલગીરી જાહેર કીધી. જેવો ગરીબ અને કંગાલ એ જન્મ્યો હતો તેવીજ હાલતે મરણ પણ પામ્યો. એને દફનાવાની ક્રીયા કામને માટે પણ જોઇતો ખરચ બીજાઓએ કીધો, તથા એની બાયડી અને ચારપાંચ છોકરાંના પોષણને માટે ઉઘરાણું કરવામાં આવ્યું, જે માટે આપણા હીંદુસ્થાનમાંથી પણ થોડુંક નાણું મોકલવામાં આવ્યું હતું. Jean Armour નામની એની જાણીતી બાયડી નજદીક ચાલીસ વરસ થયાં મરણ પામીછે અને એણીના મરણ વખતે છપાયલી વીગતો હાલના કેટલાક ઘરડાઓએ વાંચી હશે.

આ ખેડુતના છોકરા (બરનસ)ના મગજમાં પણ ખોદાએ કવિ શકિત મુકેલી જોવાથી કોણને હરખ ઉપજશે નહી ? સાધા-

રણ કેલવણીથી બીનવાકેફ હતો, પણ શાએરી બેતમાં તો તે એ-કકો નીવડયોછેઃ બરનસે કઇ કવિતાઓ જોડી નથી; એણે તો દીલપસંદ ગીતો જોડયાંછે. આવાં હજારો ગીતોનો જમાવ કોઇ પણ બીજા દેશની ભાષા ધરાવતી ન હશે. જોકે ઇટાલ્યન શાએ-રોનાં ગીતો આજના વખ્તમાં જાણીતાં થયલાંછે તેપણ એના જેવાં મનોહર નથી. આપણે આગલ કહ્યુંછે કે ઘણીખરી સ-રસ કવિતાઓ તથા ગીતો કોઇપણ ભાષામાં જોશો તો તે સર્વ પ્યારને લગતાં જણાશે. બરનસનું એકેએક ગીત પ્યારના વીષય-પર જોડેલું છે. આ સર્વ ગીતો ગુજરાતી રેખતાઓની માફક દોહેછેઃ શેકસ્પીયર, મીલતન, ડરાઇડન, પોપ વગેરેની કવિતા બરનસના ગીત આગલ કઇ વીસાદ ધરાવતી નથી. આજે બેન્ડ-સ્તાંડપર જે ગીતો ગવાય છે તેમાંના ઘણાંકની રાહ પણ બર-નસના ગીતોમાંથીજ લીધી છે. સ્કાચ લોકો અસલના વખ્ત-થીજ શાહેરીમાં એકકા ગણાતા આવ્યાછે, અને બરનસે પણ તે વાત ખરી પાડી છે. ઇંગ્રેજીમાં જે ગીતો ગવાયછે તે પણ ઘણાંખરાં સ્કાચ અને આયરીશ લોકોનાંજ લખાયલાંછે. જાણીતા મુર કવિની કેલવણી અને કાબેલ્યતના જોરથી લખાયલાં ગીતો જે Irish Melodies ને નામથી વખાણાયછે તે પણ બરન-સનાં ગીત જેવાંજ મધુર છે. જોકે બરનસ ખેડુતનો છોકરો હતો અને કઇજ ઝાઝું શીખેલો ન હતો, તો પણ તેને પ્યારે શીખવ્યો, અને કાવ્ય દેવી તેનીપર પ્રસણ થઇ.

બરનસના ગીતો આપણા દેશીઓને ઉકલાવાને કઠણ પડશે, પણ જો એની લીટીઓમાંથી જે જે સ્વરો અને અક્ષ-રોનો લોપ થાયછે તે બરાબર સમજો તો પછી કઇ અઘરૂં પડશે નહી. સતરો જેમ લખાઇછે તેમજ ઉકલાવવી, એટલે અનુપ્રાસ બરાબર મલશે. જેમ બેન્ડ વાગેછે તેમજ આ ગીતો મોહમાંથી સરસરાટ પુર શુરથી નીકલવાં જોઇએ. આજે વાહા-ણના ખલાસીઓ અને ગોરા લશકરી સીપાઇઓ જે કોઇ કોઇ વાર રાગ લલકારેછે તેપણ બરનસનાંજ ગીતો છે. એનાં કેટ-લાંક ગીતો તો એવાં રસીલાં અને મધુર છે, તથા તાલ સુરથી અને બારીક નાદથી ભરપુર છે કે તે મનમાં ઠસ્યા વગર રેહે

નહી. એનું લખાણ સ્કાચ લીપી પ્રમાણે જોડેલું જોવામાં આવશે.

જે લોકો પૈસાને ખાતર તથા ચાપલુસી કરવા ગીતો લખેછે તેમને કવિ ધીકારી કાઢી પોતે કેમ ગાવા શીખ્યો, અને પોતે કેવા નીર્ધન બાપનો દીકરો હતો, તે સર્વનું આ નીચલી સતરોમાં વર્ણન કરેછે.

The simple Bard, rough at the rustic plough,
Learning his tuneful trade from ev'ry bough,
The chanting linnet, or the mellow thrush;
Hailing the setting sun, sweet, in the green thorn bush;
The soaring lark, the pereling redbreast shrill,
Or deep-ton'd plovers, grey, wild whistling o'er the hill.
Shall he, nurst in the Peasant's lowly shed,
To hardy independence bravely bred,
By early poverty to hardship steel'd,
And train'd to arms in stern misfortune's field;
Shall he be guilty of their hireling crimes,
The servile, mercenary, Swiss of rhymes?

જ્યારે જુવાન વયે એ રંડીખાજીમાં ગીરફ્તાર હતો ત્યારે એણે નીચલું ગીત જોડ્યું હતું, તેમાં કવિ પુછેછે કે ધન દોલત ખેતાબ આપણને શું કામ લાગેછે? જો મોજમજાહ કરવી હોય તો ઘણાં ઠેકાણાં છે. કોઇને મારવું, કોઇને રડાવવું, એવી એવી ગમતોમાં દહાડો કાઢી; રાતનાં કોઠારમાં અથવા તબેલામાં ઘાસપર માશુક સાથ રાત ગુજારવી એજ મોજમજાહ છે, આબરૂ જાય તેની કઇ પરવા રાખવી નહીં.

What is title? what is treasure?
  What is reputation's care?
If we lead a life of pleasure,
  'T is no matter, how or where!

With the ready trick and fable,
  Round we wander all the day;
And at night in barn or stable,
  Hug our doxies on the hay.

તેની માશુકના ખોળામાં માથું મુકી તે કેવા સુખેથી ખલકારતો હતો તેની યાદ કરી નીચલું ગાયણ ગાયછે. એમાં તેણીપર તે કેટલો ફીદા ફીદા હતો તેની, તેણીને યાદ આપેછે, અને તેને છોડી ન જવા કાલાવાલા કરેછે.

Encircled in her clasping arms,
How have the raptur'd moments flown!
How have I wish'd for fortune's charms,
For her dear sake, and hers alone!

And must I think it! is she gone,
My secret heart's exulting boast?
And does she heedless hear my groan?
And is she ever, ever lost?

The Cotter's Saturday Night અથવા એક મુફલેસ ગામડયાની સનવારની રાત કેમ ગઇ તેનું બયાન કરયું છે. એમાં એ પોતાનાં આગલાં કુકર્મનો પસતાવો કરેછે, અને જે છોકરીને પેટે એનેથી બચ્ચું અવતર્યું હતું તેણીને એણે એક વાર ધીકારી કાઢી પરણવાને સારૂ ના પાડયું હતું, તે ધીકાર માટે જબર તોહ્મેશ કરી બીજા સલોકમાં કવિ પોતાની ઉપરજ લ્યાનત નાખેછે, અને પેહેલા શલોકમાં તે બંને વચેનો પ્યાર ચીતારેછે.

O happy love! where love like this be found!
O heartfelt raptures! bliss beyond compare!
I've paced much this weary, mortal round,
And sage experience bids me this declare—
'If Heaven a draught of heavenly pleasure spare,
'One cordial in this melancholy vale,
'T is when a youthful, loving, modest pair,
'In others arms breathe out the tender tale,
'Beneath the milk-white thorn that scents the ev'ning gale.'

Is there in human form, that bears a heart—
A wretch! a villain! lost to love and truth!
That can, with stupid, sly, ensnaring art,
Betray sweet Jenny's unsuspecting youth?

Curse on his perjur'd arts! dissembling smooth!
Are honour, virtue, conscience all exil'd?
Is there no pity, no relenting ruth,
Points to the parents fondling o'er their child?
Then paints the ruin'd maid, and their distraction wild!

આ બંને ફકરાઓ કેવા સખત પ્યાર અને જહનુની દ્યાનતથી ભરપુર છે!

એનાં કરતુકોને માટે ખોદા એને સજા કરશે તેથી કવિને મરવા પણ ગમતું નથી. કેવા દલગીર ચેહેરાએ આ સતરો લખી હશે તે વીચારવું સેહલછે.

Why am I loth to leave this earthly scene?
Have I so found it full of pleasing charms?
Some drops of joy with draughts of ill between;
Some gleams of sunshine mid revenging storms;
Is it departing pangs my soul alarms?
Or death's unlovely, dreary, dark, abode?
For guilt, for guilt, my terrors are in arms;
I tremble to approach an angry God,
And justly smart beneath his sin avenging rod.

બરનેટ નામની એક જુવાન કન્યા જેણીને માટે બરનસ ઘણો ચાહા રાખતો હતો તેણીના મરણ પર તેણે જે શોકાતુર કવિતા જોડીછે તે મધુર અને ધીમે સાદે ગવાયછે. એ જુવાન કન્યા ઘણી ખુબસુરત અને ભણેલી હતી, તેથી કવિ કહેછે કે જેમ સુનાની વીંટીમાં હીરો ચલકે તેમ તેણીના બદન સાથ તેણીનું મન પણ ચલકતું હતું.

Life ne'er exulted in so rich a prize
As Burnet, lovely from her native skies,
Nor envious death so triumphed in a blow,
As that which lay the accomplish'd Burnet low.
Thy form and mind, sweet maid, can I forget?
In richest ore the brightest jewel set!
In thee, high Heaven above was truest shown,
As by his noblest work the Godhead best is known.

બરનસની માશુક અથવા બાયડી ઘણી દેખાવલી હતી તેથી તેણીનીપર તે આ ગીત જોડી ગયોછે.

She is a winsome wee thing,
She is a hansome wee thing,
She is a bonie wee thing,
This sweet wee wife o'mine.
I never saw a fairer,
I never lo'ed a dearer,
And neist my heart I'll wear her
For fear my jewel tine.

એક છોકરીને પસરાવતી વખતે તે તેણીને રૂના પુમરાં જેવા સફેદ બાલવાલી કન્યા કરી બોલાવેછે, તથા કેવી ધડપચ્યથી તેણી સાથ વાત કરેછે તે આ ગીત પરથી જણાશે.

Lassie wi' the lint-white locks,
Bonie lassie, artless lassie,
Wilt thou wi' me tent the flocks?
Wilt thou be my dearie O?
Now nature cleeds the flowery lea,
And a' is young and sweet like thee;
O wilt thou share its joys wi' me,
And say thou 'lt be my dearie O?

જે માબાપો પોતાની છોકરીને ગરીબ પણ લાયક અને તેણીને પસંદ પડતો ભરથાર અપાવવાને બદલે તેણીને કોવિ અડગરા જેવા તવંગરના છોકરાસાથે પરણાવેછે તેમનીપર કવ ફીતકાર નાખેછે.

How cruel are the parents
Who riches only prize,
And to the wealthy booby
Poor woman sacrifice.
Meanwhile the hapless daughter
Has but a chance of strife;
To shun a tyrant father's hate,
Becomes a wretched wife.

એક જુવાન નાર બરનસને જોયા છતાં અબાડા કરી ચાલી ગઇ તેથી ચીરડઇને ઝપાટા બંધ એણે નીચલું ગીત જોડી તેણીપર મોકલ્યું.

Stay my charmer, can you leave me?
Cruel, cruel to deceive me!
Well you know how much you grieve me;
  Cruel charmer, can you go?
  Cruel charmer, can you go?
By my love so ill requited;
By the faith you fondly plighted;
By the pangs of lovers slighted;
  Do not, do not, leave me so!
  Do not, do not leave me so!

તેની બાયડીને માટે ઉછલતા પ્યારને કવિ ગોલાબ સાથ સરખાવેછે, તે ગીત પણ રમુજીછે. ખડકો પીગલે અને દરીઆ સુકાય પણ તેણીને માટે (કવિ કહેછે કે) તેનો પ્યારતો વેહેતોજછે.

O, my love's like a red, red rose,
  That 's newly sprung in June;
O, my love 's like the melodie
  That 's sweetly play'd in tune.

As fair art thou, my bonie lass,
  So deep in love am I:
And I will love thee still, my dear,
  Till a' the seas gang dry.

Till a' the seas gang dry, my dear,
  And the rocks melt wi' the sun:
I will love thee still, my dear,
  While the sands o' life shall run.

હેઠલ આપેલાં ગીતમાં કવિ પોતાની જુવાનીની કારકીરદી ગાયછે. જો બૈરાં ન હોયતો માટીડાઓનું શું થાત તે બરનસને સમજ પડતું નથી.

Green grow the rashes, O;
  Green grow the rashes, O;
The sweetest hours that e'er I spent,

Were spent among the lasses, O!
There 's nought but care on ev'ry han,'
In every hour that passes, O;
What signifies the life o' man,
An' 't were no for the lasses, O!

નીચલું રંગીન ગીત કવિ પોતાની માશુકના આંગણાં આગલ જઇ લલકારતો હોય એમ લખ્યું છે. તેમાં તે એવી ફરીયાદ કરેછે કે જ્યારે નાચમાં એણે તેણીને જોઇ ત્યારથીજ એની છાતી ધડકવા લાગી. જોકે નાચમાં ઘણીક છેલછબીલીઓ હતી પણ સર્વના કરતાં મેરી મોરીસન વધારે ખુબસુરત તેને દેખાઇ. ત્રીજા શલોકમાં કવિ બહુ કાકલુદી કરેછે.

O Mary, at thy window be,
It is the wish'd, the trysted hour!
Those smiles and glances let me see,
Which make the miser's treasure poor;
How blithely wad I bide the stoure,
A weary slave frae sun to sun;
Could I the rich reward secure,
The lovely Mary Morison.

Yestreen, when to the trembling string
The dance gaed thro' the lighted ha,'
To thee my fancy took its wing,
I sat, but neither heard nor saw;
Tho' this was fair, and that was braw,
And yon the toast of a' the town,
I sigh'd, and said among them a,'
"Ye are no Mary Morison."

O Mary, canst thou wreck his peace,
Who for thy sake wad gladly die?
Or canst thou break that heart of his,
Whose only fault is loving thee?
If love for love thou wilt no gie,
At least be pity to me shown!
A thought ungentle canna be
The thought o' Mary Morison.

એક વધારે સ્લોક આપી બરનસની બાબદ સમાપ્ત કરીએ. એટલુજ કેહેવું બસ થશે કે સ્કાટલાંડમાં એના જેવો કુદરતી શાહેર આવતા વખતમાં થવો કઠણ પડશે. ઉપલા ફકરા આપ્યાછે તેવાં તો હજારો ગીતો એના કવેત ગ્રંથમાં જોવામાં આવશે. એના લખાણમાં બોલીની જે કઢંગી જોડણી જોવામાં આવેછે તે સ્કાચ ભાષાને અનુસરતીછે. આ નીચલુ ગીત જયારે ત્યારે ઇંગ્રેજ છોકરાઓ પણ ગાયછે.

My father was a farmer upon the Carrick border, O
And carefully he bred me up in decency and order, O
He bade me act a manly part, though I had ne'er a farthing, O
For without an honest manly heart, no man was worth regarding, O.

પ્રકરણ ૨૨મુ.

આગલી પાંચે સદીના કવિઓ કરતાં આપણી હાલની પુરી થવા આવેલી ઓગણીસમી સદીની સરૂઆતમાં ઘણાક સરસ અને નામીચા કવિઓ થઇ ગયાછે. Sir Walter Scott જે બારોનેટનો ખેતાબ પામ્યો હતો તે માત્ર પોતાનાં લખાણની બીખ્યાતીને માટેજ પામ્યો હતો. એ નામીચા લખનારની કવિતા જો કે સરસ નથી તોપણ રસીલી અને મધ્યમ છે. આજના વખતમાં એની કવિતા નહી પણ એનાં ગદ્ય કલ્પીત મનોરંજક પુસ્તકો હોંસથી વંચાયછે. સ્કાટ કવિ એડીનબરો શેહેરમાં ઇ૰ સ૰ ૧૭૭૧ ના સાલમાં જન્મ્યો હતો. એનો બાપ વકીલના ધંધામાં રોકાયલો હોવાથી સ્કાટને સારી તરતીબ તથા કેલવણી મળી હતી. એનો પગ નાનપણમાં ખોડાયાથી નીશાલે મુકવાને બદલે એના બાપે એને ગામડાંની હવા ખાવા ઘણાક વરસસુધી રાખી મુક્યો હતો. એ ઓગણીસ વરસનો થયો ત્યારે બારીસ્ટરની પદવીએ પુગો પણ એ ધંધામાં રોકાવાને બદલે સ્કાટે લખવા પાછલ પોતાનું મન દોડાવ્યું, અને એક બે વરસની અંદર એણે કેટલાંક જરમન કાવ્યોનો ઇંગ્રેજીમાં તરજુમો છપાવ્યો.

ત્યાર પછી Border Minstrelsy નામે સ્કાટલાંડના આગલા શાહેરોના સામટાં ગીતનો સમાવ એણે ઠીક આકારમાં પ્રગટ પાડયો. છવીસ વરસની વયેતો એણે કારપેનતર નામે એક ગ્રહસથની છોકરી સાથ નેકા કીધા અને એસ્ક નદીના મુખ્ય આગલ એક ઘર રાખી જુદો રહયો. બારીસ્ટરના ધંધામાં કઇ ન વલવાથી એના બાપની ટોલીના વડા બકલકના ઉમરાવની ભલામણથી એને સેલકરક પ્રગણાના નાજર અથવા સેરીફની જગા આપવામાં આવી. થોડાં વરસ રહીને ફોજદારી અદાલતના ન્યાયધીશ તરીકે તેર હજારના પગારે એ નવી જગા ચલાવવા લાગ્યો. નાજર અને ન્યાયધીશ બંને જગાઓ સાથે ચલાવવામાં એને ઘણી અડચણ પડતી હતી, તોપણ જ્યાં સુધી જીવયો ત્યાં સુધી એ બંને ઓહ્દાપર એ મુસ્તકીમ હતો. ફ્રાન્સમાં નેપોલ્યનનો તે વખતે દોર ચાલતો હતો અને યુરોપનો દરેક કાબેલ વીધવાન એ બારીક મામલો તપાસતો હતો તથા તેનીપર ટીકા કરતો હતો. French Revolution અથવા ફ્રાન્સના રાજની ફેરબદલીનો તે એ વખત હતો. તે વખતે યુરોપમાં સઘલે ઠેકાણે આ નામચીન નેપોલ્યનની દેહેશત પેઠી હતી. જોકે વેલાતના ઘણાખરા વિધવાનો એ રાજ્ય ચરચામાં ભાગ લેતા હતા પણ સ્કાટે મુદલ એ વીશે એસારો પણ લખ્યો નહી. જાણે આસપાસ કઇજ બનતું ન હોય તે માફક શાંત રહી એ માત્ર પોતાનું કામ કરતો. એ વખતે બકલકની ઉમરાવજાદીની માગણીથી એણે સ્કાચ લોકોની મારામારીને લગતાં બે ત્રણ કાવ્યો જોડી છપાવ્યાં. સ્કાટલાંડ દેશને વેલાત સાથ જોડી નાખ્યો તે અગાઉ ત્યાં માહોમાહે બેહદ પાહાડી જાતો એકેક સામે યુધ્ધ ચલાવતી હતી અને રાજાનીસત્તાનો પણ ઇનકાર કરતી હતી. અફગાનીસ્તાનના રાજ મામલા જેવો ત્યાંનો મામલો હતો. એ વખતને અનુસરતી મારામારીઓનું વર્ણન તથા સ્કાચ તાયફાઓનું બયાન આ કાવ્યોમાં જોવામાં આવેછે. તે વખતે Edinburgh Review નો પુર ફેલાવો હતો તથા એ ચોપાનીયું બાદશાહી ટોલીવાલાઓનું હોવાથી એનો અધીપતી સ્કાટપર સજર ઉતરી પડયો. સ્કાટને આ વાતથી ઘણો જોરમાં ચટકો લાગો અને તેણે એ ચોપા-

ન્યાંની સામે જાણીતું થયેલું Quarterly Review લખવાનું સરૂ કીધું. બે ત્રણ વરસમાંતો એની કલમથી અનેક કાવ્યો લખાઇ બાહાર પડયાં; અને એની ઘણી તારીફ થવા લાગી. જોકે એનાં કાવ્યો કઇ ફીલસુફી અથવા જોરમંદ બેટમાં લખ્યાં નથી, તોપણ તેમનામાં સમાવેલી વારતા ઘણી રસીલી હોવાથી લોકો એના કાવ્ય તે વખતે ઉલટથી વાંચતાં હતાં. એનું છેલ્લું Rokeby નામનું કવિતા પુસ્તક બાહાર પડયું તે વખતે સ્કાટને કબુલ કરવું પડયું કે બાઇરનની Childe Harold જે તેજ સમે સાથેજ બાહાર પડી હતી તે ઘણી સરસ અને નાદર હતી. એથીજ બાઇરનને કવિતા લખવાનું સોંપી એણે પોતાની કલમ માટે એક નવોજ રસ્તો સોધી કાઢયો. તે નોવેલ અથવા દીલપસંદ કથા લખવાનો હતો. નોવલ લખવામાં સ્કાટની કોઇ બરાબરી કરી શકયું નહીં. વેવરલીના છુપા પરદા હેઠલ ભરાઇ એણે એક પછી એક નજદીક અઠાવીસ વારતા રૂપી પુસ્તકો બાહાર પાડયાં. છુપો રહીને એ ઘણી રમુજ મેલવતો હતો. જોકે બાઇરન અને બીજા સર્વ નામીચા લખનારા પામી ગયા કે સ્કાટજ આ બધાં પુસ્તકોનો લખનાર છે તોપણ પરદેનશીન રેહેવાનો એને શું સબબ હશે તે જાણવાને ઘણા ખંન્તી હતા. કેટલાક લખનારા તો નાના રસાલા લખી પ્રજાને જણાવતાકે એ કથાઓનો લખનાર સ્કાટ સીવાય બીજો કોઇજ હોય નહી. પણ સ્કાટ તો જાણે જાણતોજ ન હોય તેમ હા કે નાનો એક હરફ્પણ બાહાર પાડતો નહીં. એ પ્રમાણે દશ વરસ વહી ગયાં અમે એક દહાડે જાહેર ખાણાંપર એ વીશે ટીકા થયાથી સ્કાટને એકરાર કરવો પડયો. પણ એ ભરમ સીવાય સ્કાટનો એક બીજો ભરમ પણ કોઇ જાણતું ન હતું. Constable and Ballantine નામના ચોપડી છાપનારાઓની પેહેડીમાં સ્કાટનો ભાગ હતો, પણ એ વીશે એના જાણી મીત્રો કે સગાહવાલાં પણવીસ વરસ તુલીક અણજાણાં રહયાં. આ દાલતની બે મોટી જગા એ ધરાવતો હતો તેથી એને સારી અવક હતી, અને વલી એને ચોપડીઓનું મલતું હતું તે તો જુદું; પણ એ સર્વ માયા પુંજી ઉપલી પેહેડીમાં ભાગયા દાખલએણે રોકી હતી અને જયારે એ પેહેડી ભાગી ત્યારે સ્કાટની

સર્વ પુંજી પણ ધસડાઇ ગઇ અને ત્યારેજ એના ભાગ વીશે એના ઓલખીતાઓએ તથા લોકોએ જાણ્યું. એની દોલત ધસડાઇ ગઇ એટલુજ નહી પણ પેહેડીનું કરજ આપવાને પણ એને માથે આવી પડ્યું. હવે એણે ધીરજ રાખી અને મોટાં મનશોલ લખવા પાછલ બહુ મેહેનત લીધી અને એક પછી એક લખાણની આવકમાંથી માગનારાઓને પતાવતો ગયો. તો પણ જે ગોદો એને લાગો તેની ચીંતાથી તે અતીશય ઉદાશી દેખાતો હતો. એની તંદરોસ્તી લથરી પડી, ખરચાં છોકરાંનો કબીલો વધવા લાગો, અને માગનારાઓનું લેહેણું તો હજુર નીકલતું હતું. સરકાર તરફથી એને આગબોટ મલી તેમાં બેસીને એ તંદરોસ્તી સુધારવાને ખાતર ઇટાલીના રોસ્તા તરફ ફરી આવ્યો. પણ એક ભાગું વાહાણ ઝાઝું નીભી શકે નહી, તેમ સ્કાટ તો આગબોટમાં વધારેને વધારે બીમાર થતો ગયો, અને પારકાં દેશમાં મરવા કરતાં પોતાના પાહાડી મુલકમાં દટાવાની તેની મરજી હતી તેથી એકેદમ પોતાના દેશ તરફ પાછું હંકારીને પોતાની જન્મભુમીપર આવીને પ્રાણ મુકયો (ઇ૦ સ૦ ૧૮૩૨). સ્કાટ ઘણો મીલનસાર અને ખુશમીજાજી હતો. બાઇરન, વરડસવરથ, કોલરીડજ, ઇરવીંગ, મુર, વગેરે કાબેલ માણસો સાથ એને અતલગની દોસ્તી બાજી હતી. પોતાના લાગવગથી અને અનુભવથી એ ઘણાક લખનારાને સલાહ તથા મદદ આપતો હતો.

The Lay of the Last Minstrel અથવા સ્કાટલાંડના છેલ્લા શાહેરનું ગીત ઘણા દબદબાથી ઉંધડે છે. સ્કાટનાં સર્વ કાવ્યો એના દેશની અસલ ટોલીઓની મારામારી તથા લુટફાત તથા માહોમાહેની લડાઇઓપર રચેલાંછે. ઉપલાં કાવ્યમાં Branksome Hall અથવા બકલકના ઉમરાવના મેહેલ વીશે જે સતરો લખીછે તે ઘણા જોરથી દોડેછે. સ્કાટ કહેછે કે એ ઉમરાવના મેહેલમાં ઓગણત્રીસ પેહેલવાનો હમેશ ધાલ તરવાર બાંધી બીરાજેલા જોવામાં આવેછે, તથા એમના ઓગણત્રીસ મદદનીશ સ્વારો ઓગણત્રીસ તેજ ઘોડાની સફ મારી બારણાં આગલ ખરે પગે ઉભા રહેછે, તથા તેમના ઓગણત્રીસ નોકરો રોબમાંજ હાજરીપર બોલાવતાંને વાર આવી ઉભા રહેછે.

Nine and twenty knights of fame
Hung their shields in Branksome Hall;
Nine and twenty squires of name
Brought them their steeds to bower from stall;
Nine and twenty yeomen tall
Waited, duteous, on them all:
They were all knights of metal true,
Kinsmen to the old Buccleuch.

એજ રસીલાં કાવ્યમાં સ્કાટની પોતાના દેશને માટે લખેલી જાણીતી થયલી લીટીઓ સમાયલીછે. એના જેવી દેશહીતકારોક શુરવાલી કવિતા કદાચજ મલશે.

Breathes there a man, with soul so dead,
Who never to himself hath said,
This is my own, my native land?

Marmion, Lady of the Lake, Lord of the Isles, Harold the Dauntless વગેરે સર્વ કાવ્યો સ્કાટલાંડના પાહાડી તાયફાઓના લડાયક દોરથી ભરેલાં છે. સ્કાટની સૌથી સરસ કવિતા તો Lady of the Lake (સરોવરની બાનું) ને નામે ઓલખાયછે. એ કવિતાની બેટબાજી ઘણી મધુરછે એ કાવ્યના ટુક ઇનતેખાબ અતરે ઉતારી લૈએ છીએ.

જ્યારે સ્કાટલાંડનો જેમસ રાજા નાનો હતો, ત્યારે સર્વ રાજ્ય કારભાર તેનો બાહાદુર પ્રધાન દગલાસ ચલાવતો હતો. એ પ્રધાને ઘણીક લડાઇઓ મારી હતી. એની એલન (Ellen) નામે એકપુરી બેટી હતી. જ્યારે રાજા પુખ્ત ઉંમરનો થયો ત્યારે બીજા દરબારીઓએ તેના કાન ભરી દગલાસને દેશ નીકાળ કઢાવ્યો. પણ આ ઉમરાવને દેશ છોડવા ન ગમવાથી તેના એક રોડરીક નામે સગાના આસરા તલે તે એકુતના લબાશમાં પોતાની દીકરી સાથ જઇ રહયો. આ રોડરીક એક પાહાડી ટોલીનો સરદાર હતો. એની બાયડી તો છોકરીને જન્મ આપ્યા પછી થોડાં વરસે મરણ પામી હતી તેથી છોકરીની કેલવણી તથા ઉધાર ભાવનો આધાર સર્વ દગલાસપર હતો. એ પ્રમાણે ઘણાંક વરસો ગયાં, અને એલન તો દહાડે દહાડે જુવાની

અને જોબનમાં પુર ખીલી નીકલી. તેણી પોતાના બાપની મરજી પુછીને એક માલકમ નામે રાજાના દરબારી સાથ અદરબ હતી. આ માલકમ સીવાય રાજાની દરબારમાં અથવા આખાં પાયતખતશેહેરમાં દગલાસની કારકીરદી વીશે બીજું કોઇએ જાણતું ન હતું. એલન પણ પોતાના બાપની અસલ હાલત વીશે જુજ વાકેફ હતી. માલકમ કોઇ કોઇ વખતે કોઇ ન જાણે તેમ તેણીને તથા તેણીના બાપને મલવા આવતો હતો. આ વાત રોડરીકને પસંદ ન હતી. તે એલનને પોતાની બાયડી કરવા ચાહતો હતો, પણ એલન તો તેનો કરડો સ્વભાવ જોઇને તેનેથી બહુ ધ્રુજતી હતી આવા સંજોગ વખને રાજા જેમસ શેકાર ગાહે નીકલેલો રસ્તો ભુલ્યો, અને પોતાના રસાલાથી છુટો પડયો. એક ગોરખર પાછલ ઉલટથી લાગવાથી તે પોતાના માણસોથી છુટો પડી ગયો, અને એવી ઘીચ ઝાડીમાં તથા ખીણોમાં આવી પડયો કે મુદલ રસ્તો પણ સુઝે નહીં. શેકારથી આખરે તે નીરાશ થયો, અને આખા દહાડાનો ઘોડો થાકેલો હતો તેથી તેપણ પથરપર પડી એકાએક મરણ પામ્યો. માત્ર બે ત્રણ કુતરાજ તેની સાથે જીવતા પામ્યા હતા. ઘોડો મરી જવાથી તો રાજા વધારે અશંકતે થઇ પડયો, અને ગોરખરપર હજારો હજાર લ્યાનતના શુખનો નાખવા લાગ્યો.

Woe worth the chase, woe worth the day,
That cost thy life, my gallant grey!

કોઇ પણ માણસ આસપાસ હોય તો તેને પોતાની હાલત જણાવવા માટે એણે રણસીંગડું ફુકયું; પણ કઇ જવાબ મલ્યો નહી. આથી નીરાશ થઇને જંગલ જેહાનમાં એકલો ભટકવા લાગ્યો. સુરજ પણ અસ્ત પામવા આવ્યો હતો તેથી તે પાહાડી ખીણમાં તો થોડુજ અજવાલું પડતું હતું.

The western waves of ebbing day
Roll'd o'er the glen their level way;
Each purple peak, each flinty spire,
Was bathed in floods of living fire.

ભટકતાં ભટકતાં તે આગલ ચાલ્યો અને એક ઉંચી ટેકડી કુદાવીને એક સરોવરની આસપાસ આવી પુગયો. કોઇ પોતાનો

રસાલદાર અહી હશે એવું વીચારીને વલી તેણે રણસીંગડું ફુ-કયું. પણ તેવામાં સરોવરને વલ દઇને એક જુવાન કન્યા મ-છવો હંકારતી આવી પુગી. આથી તે ઘણો અજબ થયો અને વીચાર કરવા લાગો કે આવાં જંગલમાં તે કોણ વસતું હશે ? અને વલી આવી શુંદર કન્યા ? અને વલી એકલી ? એવાએવા અચાશી વીચાર દોડેછે તેટલામાં તો મછવો આગલ આવી પુગયો. એ કોઇજ નહી પણ પેલા દગલાસની છોકરી ખુબસુરત એલન હતી. તેણીનો બાપ જયારે આવતો ત્યારે રણસીંગડું ફુકતો હતો, અને તે દહાડે તેણીના બાપના આવવાની વખી હતી, તેથી પેલા રાજાનું પેહેલું રણસીંગડું સાંભલી તેણી મછવો હં-કારતી બાપને લેવા આવી હતી. હવે પેલો રાજાતો આ કન્યાંનો બરાબર નીહાલીને જોવા સારૂ ઝાડીમાં ભરાયો. પેલી એલનતો કોઇને ન જોવાથી અચરતીમાં ઉભી રહી. હમણાંજ કોઇનું ર-ણસીંગડું વાગું અને એટલા વારમાં કેમ ગેબ થઇ જાય ? પેલો રાજાતો હજુર બાહાર નીકલતો નથી, પણ ઝાડીમાં ભરાઇને તેણીને ટીકાટીકી જોયા કરેછે. તેણીની ખુબસુરતી તથા તેણીને સાટીન અને રેશમી પોશાક જોઇને તે તો છકજ થઇ ગયો.

And ne'er did Grecian chisel trace
A Nymph, a Naiad, or a grace,
Of finer form or lovelier face:
* * * * * *
A chieftain's daughter seemed the maid;
Her satin snood, her silken plaid,
Her golden brooch such birth betray'd.

જયારે કોઇ પણ માણસ ન જણાયું ત્યારે એલન "બાવા, બાવા," કરી મોટે હક મારવા લાગી. પણ જયારે જવાબ ન મલ્યો, ત્યારે પોતાનો આશક (માલકમ) મશકરી ખાતર ભગાઇ રહયો હશે એમ સમજી તેના નામથી તેણી હક મારવા લાગી. એજ વખતે પેલો રાજા બાહાર નીકલી આવ્યો, અને રસ્તો ભુલેલો એક પરદેશીછે એમ જણાવ્યું. એલન તો આ પારકા મરદ આગલ શરમાઇ ગઇ અને એકદમ મછવાને ઝોંક આપી થોડે દુર ખસી જઇ પોતાનો પોલકો બરાબર સમારી તથા છાતી ઢાંકી પાછી કીનારા તરફ આવી પેલા મરદને જોવા લાગી.

જ્યારે રાજાએ તેણીની ખાતરી કીધી કે તે કોઇ લુચો દંગો ચોર નથી, પણ સારૂ માણસછે, ત્યારે એલણે તેણે મછવામાં આવવા દીધો અને ઘર તરફ મછવો હંકારયો. પોતે એકલો બેસી રહે તે કરતાં હલેસુ તેણીની પાસ માગી મછવો હંકારવાની રાજા તજવીજ કરવા લાગ્યો, પણ કોઇ દહાડે એ કામ કીધેલું નહી, તેથી વારે ઘડીએ ભુલ કરતો અને તે જોઇ એલન તેની પર હસતી હતી. એ જેમસ રાજાના વખતમાં સ્ટરલીંગ શેહેર સ્કાટલાંડનું પાયતખ્ત કેહેવાતુ, તથા તે વખ્તના લોકો ઘણાં વેહેમી હતાં અને સ્ત્રી જાતને બહુ માન આપતાં હતાં. જ્યારે કીનારાપર ઉતારી એલન તેને ઘરમાં લઇ ગઈ તેવામાંજ ઉબર પર રાજાનો પગ પેસતાંજ એક મોટી તલવાર એકાએક પોતાની મેળેજ ખુટીપરથી તુટી પડી. આતો અપસગનનું મુખ દેખાયું તેથી રાજા ઘણો ખશયાણો પડી ગયો, અને વેહેલા વેહલાએ પેલી તલવાર ઉચકીને પાછી મુકી. પણ તલવાર ઘણી ભારી હોવાથી તેનેથી ઉચકઇ પણ નહી, અને રાજા ભરમમાંજ બોલ્યો કે તેના દેશમાં એકજ શખ્સને તે જાણેછે કે જે આ તલવાર ફેરવી શકે. તેણે એ પ્રમાણે દગલાસને માટે ઘસારો કીધો, પણ એલનતો પોંચેલબુટી હતી અને પોતાનાં બાપનો ભરમ કોઇને પણ કેહેતી નહતી, તેથી તેણીએ તરત ઉતર વાલ્યો કે તેણીનો બાપ તો આ તલવારથી રાખસોને આજેજ કરેછે. વલી તેણીએ વધારે જણાવ્યું કે ઘરનો ધણી બાહાર ગયો છે અને મેહેલમાંતો સ્ત્રીઓ અને ચાકર નફરોછે. ઘરમાં સર્વ સ્ત્રીઓ વગેરેને મલી ભેટી, તથા પોતે એક ઉમરાવનો છોકરો છે એવું ખોટું નામ આપી, તથા પોતે કેમ આ જગોએ આવી પડયો તેનું વર્ણન કરી, તેણે તેમની નસલ પુછી. એલણે હાજર જવાબ વાલ્યો કે ઘરમાં રેહેનારાં સર્વ પરી જાતછે અને જાદુ કોતલથી પુર માહીતગાર છે, વાસ્તે તેણે વધારે પંચાતી કરવી નહી પણ મુગો મુગો ખાઇપીને પથારીપર પોહોડી જવું. આટલાં વર્ણનથી સરોવરની બાનુંનાં દાસ્તાનનો પેહેલો ભાગ પુરો થાયછે. બીજા ભાગમાં પેલા રાજાને સવારના પોહોરમાં ખવાડી

પીવાડીને એલન રૂખ્સદ આપેછે; તે વખતે દગલાસનો એક બુઢ્ઢો શાહેર નીચલું ગાણું ગાયછે.

"જેમ હાલેસાં પરથી પાણી સરી જાયછે તથા જેટલી જડપથી દરીયાનો વમલ બદલાઇ જાયછે, તેટલીજ ઝડફથી, તું, ઓ પરદેશી ! આ હમારી મેરોણાગત ભુલી જજે, અને આ હમારાં ગરીબ ટાપુને યાદ પણ કરતોના ! ખોદાની મેરબાનીથી બાદશાહી દરબારમાં તારો દરજ્જો વધો, અને લડાઇમા તું હમેશ ફતેહ મેલવો ! શેકારગાહમાં તને સારા શેકાર હાથ લાગો, અને ખુબસુરત સ્ત્રીઓ જયાં ભેગી હોય ત્યાં તને મોટું માન મલો ! ખોદા તારી તલવાર હમેશ તેજ રાખો, તારા મીત્રો અને તારી બાયડી તને વફાદાર રહો, અને એમના પ્યારમાં મશગુલ રહીને તું આ હમારાં નાનાં ટાપુને વીસારી મેલજે"!

Not faster yonder rowers' might
  Flings from their oars the spray,
Not faster yonder rippling bright,
That tracks the shallop's course in light,
  Melts in the lake away,
Than men from memory erase
The benefits of former days ;
Then, stranger, go ! good speed the while,
Nor think again of the lonely isle.

High place to thee in royal court,
  High place in battle line,
Good hawk and hound for silvan sport,
Where beauty sees the brave resort,
  The honour'd meed be thine !
True be thy sword, thy friend sincere,
Thy lady constant, kind, and dear,
And lost in love and friendship's smile
Be memory of the lonely isle.

આવી રીતનું ગીત ગાવામાં આ બુઢ્ઢા શાહેરની કઇ મતલબ હતી. તે બુજરોગ અને વીચારવંત હોવાથી તથા જેમસ રાજાને પીછાનવાથી તેણે જાણયું કે, જો રાજા દગલાસને માટે અહી પુછપરછ કરશે, અથવા રોડરીકનો બુટફાતીયો વેહવાર તને

આલમ પડશે તો તે સર્વને ગરદન મરાવશે; તેથીજ તે તેને આ ટાપુ ભુલી જવાજ કહેછે. રાજાતો મછવામાં જતાં જતાં એલનને નમી નમી સલામ કરતો ગયો, અને એલનનું દીલ પણ તેની યાદમાં ધડકવા લાગ્યું. પેલો રાજાતો ખરેજ પ્યારમાં ગીરફતાર થયો હતો. એલનને પોતાની સલામ ન દેખાતી હશે એવું ધારી હવે તો તે આખે દરીએ તેણી તરફ પોતનો રૂમાલ ફફડાવા લાગો. એલનતો દરીઆ કીનારા તરફ બેઠી બેઠી એ જોઇને હસતી હતી. વલી એજ વખતે પેલા બુડ્ધા શાહેરે એલન આગલ રોડરીકને માટે વાત છેડી, પણ એલને તો સોગંદ લીધા કે તેણી જોગણનો અવતાર લેશે અથવા ભીખ માગશે પણ રોડરીકને વરશે નહી.

Rather will Ellen Douglas dwell
A votaress in Maronnan's cell ;
Rather through realms beyond the sea,
Seeking the world's cold charity,
An outcast pilgrim will she rove,
Than wed the man she cannot love

હવે એજ વખતે રોડરીક પોતાની પીંડારી ટોલી સાથ રાજાની રૈયતપર લુત મેલવીને આવ્યો. ડગલાસ અને માલકમ પણ સાથેજ એજ વખતે શેકારગાહથી આવી લાગા, અને રાતના ખાતી વખતે રોડરીકે એલન માટે ડગલાસ પાસ માગણી કીધી. ડગલાસે આ વાત ઘણી નમનતાઇથી ના પાડી અને જો તે તેનીપર ખફા થાય તો તે તેની છોકરીને સાથે લઇને જુદો રેહેશે એમ જણાવ્યું. એલન પણ મેજપર સાથે બેઠેલી હતી તેથી આ ગોફતેગો સમજી ગભરાવા લાગી, કાંયકે રોડરીકનો આસરો તેમની પડતી હાલતમાં તેઓને નીભાવી લેતો હતો, વાસ્તે તેને છોડી જયાથી તેઓ બાપ દીકરાં નાહેક હેરાન થશે એમ વમાસણ કરવા લાગી. વલી તેણી રોડરીકની બૈરી થવાને તદન નાખુશ હતી તેથી બમના વીચારમાં પડી. જો રોડરીકને પરણી જાયછે તો તેણીનો બાપ સલામત રેહછે ; જો તેણી પરણવાને ના કહેછે તો બંને બાપદીકરી ધાસ્તીમાં આવી પડેછે. વલી તેણી રોડરીકને મુદલ ચાહતી નથી ત્યારે પરણેજ કેમ ? અને

માલકમનું શું થાય ! એવા એવા વીચારના વમલમાં તેણી પડી. આવી તેણીની હાલત કવિએ એક ઉંઘમાં ચાલનાર (Somnabulist) સાથ સરખાવી છે. માલકમ એલનની સામે બેઠો હતો તે તરત તેણીના વીચાર પામી ગયો, અને એલનને ધીરજ તથા દીલાસો આપવા ઉઠી આવ્યો. તેને જોઇ રોડરીક એકદમ પ્યારની ધુનમાં તેની સાથ વલગી પડયો અને બંને જોદ્ધાઓ ત્યાંજ મારામારી કરવા લાગ્યા. આખરે ઘણી મેહેનતથી દગલાસે તેમને છુટા પાડયા, અને એજ વખતથી માલકમની ટોલી સામે રોડરીકે વેર લેવા ધાર્યું. ત્રીજા ભાગમાં રોડરીક માલકમની ટોલીવાલાઓ સામે લડાઇની તયારી કરેછે તેનું બયાન સમાવેલું છે. પણ રાજાને એ વાતની ખબર થવાથી પોતે એ સઘલા પાહાડી તાયફાઓને દબાવી નાખવા સારૂ લશકર લઇ આવેછે અને ચોથા અને પાંચમા ભાગમાં લડાઇનો દમામ તથા દોર સ્કાટે ચીતારયોછે. એ વખતે દગલાસ જણાઇ આવવાથી રાજાના દરબારીઓના હાથમાં સપડાઇ જાયછે, તથા માલકમે જે લડાઇ ઉઠાવી તે માટે તે પણ બંદીખાને પડેછે. વલી રોડરીક જબરી લડાઇ કરી આખરે રાજાના હાથપર સીકસત ખાયછે અને તેપણ કેદ પકડાય છે. આ સર્વ વીગતો સાંભલીને એલણ તો બેફામ બની ગઇ અને રાજાની દરબારમાં જઇ પોતાના બાંપને માટે માફી ચાહી તેને છોડવવા ખાતર પેલા બુઢ્ઢા શાહેર સાથ સ્તરલીંગ શેહેરમાં આવી પુગી. એલણને એક ઝાડ આગલ બેસાડી પેલો બુઢ્ઢો શાહેર પેહેલાં દરબારમાં ખબર અંતર કાઢવા ગયો તેટલામાં તો સ્કાટલાંડનો રાજા પોતે એલનની નજરે પડયો. જે ઉમરાવની તેણીએ પરોણાગત કીધી હતી તેજ ઉમરાવથી વગ લગાડી રાજાની દરબારમાંથી પોતાના બાપને છોડવવા સારૂ તેણી તેની સામે જઇ ઓલખાણ કાઢી આજેજી કરવા લાગી. જેમ જેમ એલન તેની આગલ પોતાની બધી વાત કરતી તેમ તેમ જેમસ રાજા સર્વ સાંભલી લઇ મુછમાંને મુછમાં હસતો. તેનેથી બનતી મેહેનત કરી તે રાજાપર વગ બગાડશે એમ કહી પોતાને આંગલેની વીંટી કાઢી તે એલનને આપી બીજે દહાડે કચેરીને વખતે તેને

મ વા ફરમાવી રાજા ચાલી ગયો. એલણ હજુ પણ જાણતી નહતી કે એકોઇ ઉમરાવજાદો નહી પણ સ્કાટલાંડનો રાજા પોતે છે. તેણી તો એમજ સમજતી હતી કે કોઇ મોટો દરબારી હશે. બીજે દહાડે જ્યારે તેણી દરબારમાં મોહપર બુરખો નાખી ગઇ ત્યારે દાખલ થતાંને વાર ઘણાક અમલદારો તેણીની મશકરી કરવા લાગા, અને લડાઇમાં એણી પણ પકડાઇ હશે એમ સમજી તેણીને કાઢી લઇ જવા એકએક સાથ મારામારી કરવા મંડી ગયા. પણ એલણે એક સરસ ઉપાય લીધો. તેણીએ તરત બુરખો ઉંચે કરી પોતાની ખુબસુરતીના જોરથી તેમને છક કરી મુકયા, અને એકેએક અમલદાર તેણીનો મુખડો જોઇ ચુપ થઇ ગયો.

So from his morning cloud appears
The sun of May, through summer tears.
The savage soldiery, amaz'd,
As on descended angel gazed;
Even hardy *Brent*, abash'd and *tam'd*
Stood half admiring, half ashamed.

વલી પેલી વીંટી દેખાડવાથી તો અમલદારો હવે તેણીને માન આપવા લાગ્યા, અને તેણીને એક દબદબા ભરેલાં દીવાનખાનામાં બેસાડી રાજાને પેગામ પોચાડયો. તરતજ રાજા (જે આવા કચેરીને વખતે પણ સાદા લેબાશમાં એલણને ઉલકાવા ખાતર ફરતો હતો, અને તેથીજ એલણ તેને દરબારી ઉમરાવ સમજતી હતી) આવ્યો, અને એકદમ ઉઠીને એલન તેને બગલમાં હાથ આપી વાત કરતી કરતી આગલ ચાલવા લાગી. ઘણાક આરાસ્તે ઓરડાઓ પસાર કીધા પછી તેઓ દરબારમાં આવી પુગાં, અને જેવાં દરબારમાં દાખલ થયાં કે સવ અમીરો, ઉમરાવજાદીઓએ ઉઠીને તેમને માન આપ્યું.

To him each lady's look was lent;
On him each courtier's eye was bent;
Midst furs, and silks, and jewels sheen,
He stood in simple Lincoln green,
The centre of the glittering ring.
And Snowdon's knight is Scotland's King!

હવે એલણની આંખ ઉઘડી. તેણી હવે સમજી કે જે શખ્સ સરોવર આગલ પેહેલાં તેણીને મળ્યો હતો તે તો તેણીનાં વાહલાં દેશનો રાજા હતો ! તરત બગલમાંથી હાથ ખેંચી કાઢી ભર કચેરીમાં તેણી ગુથણમરીએ પડી પોતાનાં બાપના છુટકારાને માટે અરજ કીધી. પણ રાજાએ તો ગઇ સાંજનોજ પોતાના બાહાદુર પ્રધાનને છોડયો હતો અને તેને તેજ વખતે પોતાનો ફરીથી પ્રધાન બનાવ્યો હતો, તેથી તરત દગલાસ ગમ આંગલી કરી તેણીને દેખાડયો. એલણ હવે ગુપચુપ ઉથી બાપને ટેટ વલગી. રાજાએ હવે સર્વ દરબારમાં ખોલાસો કીધો, અને એલણને પોતાની રાણી કરવાને આસ્તે કાનમાં સમજાવ્યું. પણ પેલી વીતીતો એલનના હાથમાંજ હતી. તે કઇ તેણીએ પેહેડી ન હતી, અને જયાં સુધી વીતી હાથમાંજ જોય ત્યાંસુધી રાજા તો તેણીનું કેહેણ કરવાને બંધાયલો હતો, તેથી મોટે સાદે બોલી ઉઠયો કે હજુર તેણી શું માગેછે ?

Thou still dost hold
That little talisman of gold,
Pledge of my faith, Fitz-James' ring—
What seeks fair Ellen of the king ?

એ પ્રમાણે બોલીને રાજાએ એલણની આંગલીએ વીતી પેહેરાવી અને એલણની પોતાનાં ચલકતાં ભવીશ વીશે ત્યારેજ પુર ખાતરી થઇ.

Full well the conscious maiden guess'd,
He probed the weakness of her breast.

"હજુર પણ કઇ માગણી કરવી હોય તો કરી લેવી," ફરીથી રાજાએ મોટે સાદે પોકારયું.

Hast thou no other boon to crave ?
No other captive friend to save ?

આ સવાલ રાજાએ જાણી જોઇને કીધો, અને એલન તેની મતલબ સમજી ગઇ. પણ પોતાથી શરમની મારી કઇ બોલી શકાયું નહી તેથી બાપના હાથમાં વીતી આપી પોતાના પ્યારા માલકમ ને માટે અરજ ગુજારી કે તેનો પણ જીવ બચાવે. પણ રાજાએ તો કોઇ બીજાનો શુખન પાલવા સાફ ના કહયું ત્યારે એલન

પુરી ગભરાઇ. એક વખત માલકમ સાથ તેણીને મોહબત બાજી હતી તે હવે સર્વ ખુલ્લું કેમ કરે ! રાજાએ વલી ચોબદારને હુકમ દમ કીધો કે માલકમને સાંકલે સોકડી બેડી થોકી તરત હાજર કરે. હવે એલણે પુરી ધાસતી ખાધી. પણ તેવામાં અસારતથી માલકમ પણ કચેરીમાંથી ઉઠી આવ્યો, અને તરતજ ઘડીયાલની સાંકલી તોડી માલકમનાં ગલાંમાં નાખી તેનો એક છેડો એલણના હાથમાં આપી રાજા પોતેજ પોતાનો હોકમ બજા લાવ્યો. એલણના હાથમાં માલકમ આવેલો જોઇ આખી કચેરીમાં પુર હસાહસ થઇ, અને તરતજ ફાંસો કઢાવી નાખી એલને સાંકલી છોડી દીધી. છેલ્લે તેણીએ રોડરીકની જીંદગીને માટે પણ અરજ ગુજારી, પણ રાજાએ તો તેને અગાઉથીજ ગરદન મરાવ્યો હતો કે પછી એલનનો બોલ રદ ન જાય, તેથી એલનને ચુપ બેસવું પડયું. એ રીતે આ સરોવરની બાનુની કાહાણીનો શુભ છેડો આવેછે. સ્કાટનું એ કાવ્ય ઘણું વખાણાયછે. એની બેટબાજી પરથી જણાશે કે એ કાવ્ય ચાર સ્વરી અથવા આઠ પદની લીટીઓમાં લખાયું છે અને વલી ઘણાં ખરાં એના સ્કાચ કવેતા એવાંજ સેહેલાં અને રસીલાં છે. સ્કાતનાં બીજાં સર્વ કાવ્યો એ કવિતાથી ઉતરતાં છે. એજ કાવ્યના એક ફકરામા કવિ કહી જાયછે કે જરાપણ અટકયા વગર વખત પોતાનું કામ કરયો જાયછે. જે બુઢાઓ પોતાના ખોલાપર બેસાડીને આપણને રમાડતા હતા, તથા તેમની તરેહવાર જુવાનીની વાતો કહી સંભલાવતા હતા તેમનો પણ વખતે નાશ કરયોછે ! અને આ દુન્યાની સપાટીપરથી હાંકી કાઢયાછે ! વલી આજે કેટલા બુઢાઓ મરી ચરી રહેલા, મોય મોતના પંજામાં સપડાઇ જાય એવા થઇ રહેલા હશે ! જેમ એક ભાગેલાં વાહાણનું ખંડેર કીનારાપર ઓટની વખતે દેખાયછે, પણ જ્યારે ભરતી થાયછે ત્યારે જેવાં જોરથી તે ધસડાઇ જાયછે તેમજ આ માણસાઇ ખંડેરો પણ તણાઇ જવાના !

Time rolls his ceaseless course. The race of yore,
That danced our infancy upon their knee,
And told our marvelling boyhood legends store,
Of their strange ventures happ'd by land or sea,
How are they blotted from the things that be !
How few, all weak and wither'd of their force,

Wait on the verge of dark eternity;
Like stranded wrecks, the tide returning hoarse
To sweep them from our sight ! Time rolls his ceaseless
course.

વલી આ હમેશ ઉગતો અને આથમતો સુરજ રોજનો કેવા કેવા વીચીત્ર દેખાવો જોયછે તેનું બયાન તફસીલવાર આપેલું છે.

The sun, awakening, through the smoky air
Of the dark city, casts a sullen glance,
Rousing each caitiff to his task of care,
Of sinful man the sad inheritance ;
Summoning revellers from the lagging dance,
Scaring the prowling robber to his den ;
Gilding on battled tower the warder's lance,
And warning student pale to leave his pen,
And yield his drowsy eyes to the kind nurse of men.

What various scenes, and, O ! what scenes of woe,
Are witness'd by that red and struggling beam !
The fever'd patient, from his pallet low,
Through crowded hospital beholds its stream ;
The ruin'd maiden trembles at its gleam,
The debtor wakes to thought of gyve and jail,
The love-lorn wretch starts from tormenting dream,
The wakeful mother, by the glimmering pale,
Trims her sick infant's couch and soothes his feeble wail.

The Vision of Don Roderick—અથવા પોરટુગાલના સીનોરનો સ્વપનો—નામે લખેલી કવિતા નામીચા વેલીંગતનની સ્પેન અને પોરતુગાલ દેશોમાં મેલવેલી ફતેહોનું વર્ણન કરેછે. એ કવિતા બુલંદ અને જોરાવર લીટીઓથી ભરપુર છે. એમાં સ્પેનસરના લખાણની નકલ કરીછે. એ કાવ્યનો સઘલો નફો સ્કોટે પોરટુગાલ દેશનાં કંગાલ ગરીબોમાં વેહેચી આપવાને માટે મોકલ્યો હતો. ઇંગ્રેજી, સ્કાચ, અને આઇરીશ લોકોનાં લશકરનું જે કવિ વર્ણન કરેછે તેમાંથી આ નીચલો ફકરો બાહદુર આઇરીશોને લગતો ઉતારી લીધોછે. નામીચો વેલીંગટન પણ આઇરીશજ હતો જેને વિશે કવિ છેલ્લી લીટીઓમાં તેના દેશીઓને મગરૂર રેહેવાને ફરમાવેછે.

Hark! from yon stately ranks what laughter rings
Mingling wild mirth with war's stern minstrelsy;
His jest while each blithe comrade round him flings,
And moves to death with military glee:
Boast, Erin, boast them! tameless, frank and free,
In kindness warm, and fierce in danger known,
Rough nature's children, humorous as she,
And He, yon Chieftain — strike the proudest tone
Of thy bold harp, green Isle—the Hero is thine own

પ્રકરણ ૨૩ મું*

શેલી કવિનાં ગીતોનો સરોદ આજ પણ જાહેર જલસાઓમાં સાંભલવામાં આવેછે. Percy Bysshe Shelly ઇ૰ સ૰ ૧૭૯૨ ના સાલમાં જન્મ્યો હતો. જયારે ઉમરે પુગતો થયે ત્યારે તો એણે ખોદાને માનવાને સાફ ના પાડયું, તેથી એના બાપે એને ઘરમાંથી એકવાર કાઢી મુકયો હતો. એણે Queen Mab નામની કવિતા લખી પોતાના નાસ્તીક વીચારો વીસ બરસનો થયો તેટલે તો જાહેર કીધા. એમાં રાજાપર, લોકોપર તથા ધર્માધીપતીઓપર જબરા ટીકા કીધાછે. સર્વ લોકો નીચ ગોલામગીરી તથા રેવાજની બંદીમાં દીન ગુજારેછે તેને બદલે આ જમીનપર ગમેતેમ ફરી હરી, ગમેતેમ મોજમજાહ કરી, અને તેમને જેમ સુખ સગવડ મલે તેમ દહાડા ગુજારવા, એજ એનો કાનુન છે. બાપદાદાનો ચાલ તમે તોડી નાખો, મંડલી અથવા માણસોનો આંકોશ સુદલ રાખો ના, એવું તે સમજાવી ગયોછે. આ કાવ્ય છપાવાથી એની પર મોટી ધાડ આવી પડી અને એક સ્ત્રી સાથ છુપાં લગન કરી એને બાહાર ગામ નાસી જવું પડયું. The Revolt of Islam અથવા "મહમદી મહજબનું જહનુન" એ નામની કવિતા પણ ઉપલાજ જેવા વીચારો આપેછે. તુરકીઓના તાબા તલેથી છુટાં થવાની ગ્રીક લોકોની કોશેસને એણે ટેકો આપી Hellas નું કાવ્ય લખ્યું હતું. એ કાવ્યની છેલ્લી સતરોમાં યુનાન દેશ પાછું સજીવન થશે અને આગલી જાહોજલાલીપર આવશે એવું અનુમાન એણે દોડાવ્યું છે.

Another Athens shall arise,
And, to remoter time,
Bequeath, like sunset to the skies,
The splendour of her prime ;
And leave, if nought so bright may live,
All earth can take, or heaven can give.

પણ શેલી કવિતો એની નાની અને ટુક કવિતાની મધુર એબારતને માટે વખાણાયલોછે. એ કાવ્યોમાં એની કલ્પના પુરે ખીલેછે, તથા જેમ કુદરતના દેખાવો બદલાયછે, તેમતેમ એની કવિતા પણ રંગબેરંગી અને મધુર સંતરોથી ગાજી નીકલેછે. The Cloud અથવા વાંદલાં પર લખેલી કવિતામાંથી આ એક ફકરો આપ્યોછે; એમાં બેવડો અનુપાસ સમાવેલો છે.

I bring fresh showers for the thirsting flowers,
From the seas and the streams ;
I bear light shade for the leaves when laid
In their noonday dreams.
From my wings are shaken the dews that waken
The sweet birds every one,
When rocked to rest on their mother's breast,
As she dances about the sun.

આ નીચલી કવિતામાં સવારનો પોહોર થાતેછે તે દેખાવ ચીતાર્યો છે. આ લીટીઓ ઝડફથી વાંચવી જોઇએ.

Arethusa arose from her couch of snows
In the Acroceraunian mountains ;
From cloud and from crag, with many a jag,
Shepherding her bright fountains.
She leapt down the rocks, with her rainbow locks,
Streaming among the streams ;
Her steps paved with green the downward ravine,
Which slopes to the western gleams :

શેલી કવિના એ વગેરે બીજાં ઘણાંક ગીતો વાજીંત્રમાં ઉતારેલાં છે. એ કવિ નાવમાં ફરતાં મછવાના ઉંધા વળવાથી ડુબી મરણ પામ્યો હતો. કેટલાક એવું અનુમાન લઇ જાયછે કે દગા ફટકાથી એને ડુબાડી દેવામાં આવ્યો હતો. એની મરણ

પ્રમાણે એની લાશને બાલવામાં આવી હતી, જે વખતે ઘણાક નામીચા શખ્સો હાજર થયા હતા. એની મીઠી એક રૂપાની પોગાણીમાં જાલવી રાખેલી કેહેવામાં આવેછે.

કરેબ કવિ (Crabbe) ઘણીક સાધારણ બાબદો, જેવી કે ગામમાં ગુજારેલી જીંદગી, અખબાર સમાચાર, પુસ્તકખાણું વગેરે વીષેપર કવિતા જોડી ગયેછે. ઇંગ્રેજી ભાષામાં એની કવિતા સર્વથી સેહલી અને સાદી છે. એ કવિ કલ્પના પ્રમાણે નહી પણ સચાઇની રાહા પ્રમાણે કવિતા લખી ગયેછે. એના કેટલાક ફકરાઓ જોરથી લખેલાછે. આ નીચલા ફકરામાં કવિ માણસના સ્વભાવને એક નદીના ઉભરવા સાથ સરખાવેછે. જેમ નદી જોસમાં એકાએક ઉભરી આવેછે તેમજ માણસનો સ્વભાવ પણ છે. અને વલી ફરીથી ન ઉભાય તે માટે મોટી મોટી દેવાલો બાંધી પાણીને હદમાં રાખવામાં આવેછે, તેજ પ્રમાણે માણસનો તું ડ મીજાજ નરમ રાખવાને માટે કાયદા ઘડાયલાછે. અને જેમ જેમ માણસ કાયદાની ઉપરવારી થાયછે તેમ તેમ સરકાર તરફથી વધારે જોરાવર કાયદા ઘડવામાં આવેછે ત્યારેજ તે દબેલો રહેછે. આ અલંકાર ખરો છે અને માણસ જાતને જ્યારે ત્યારે લાગુ પાડવા માટે સાધારણ થઇ પડયો છે.

Like some vast flood, unbounded, fierce and strong,
His nature leads ungoverned man along ;
Like mighty bulwarks made to stem that tide,
The laws are form'd and plac'd on every side.
Whene'er he breaks the bounds by these decreed,
New statutes rise and stronger laws succeed!
More and more gentle grows the dying stream,
More and more strong the rising bulwarks seem.

કોલરીડજ (Coleridge) ના જેવો અસલ અને ઉંડા વીચાર વાલો કોઇ ફીલસુફ થયો નહશે. એ માત્ર વર્તમાન પત્રોમાં લખીને પોતાનો ગુજારો કરતો હતો. સાઉધી અને કોલરીડજ બંને સાઢુ થતા હતા. એ બંનેએ એક નવી મંડલી સ્થાપવાનો વીચાર કરી અમેરીકા જઇ સુખચેનથી દહાડા ગુજારવાની નેમ રાખી હતી. એ મંડલીના પલાનપરથીજ પેલી પારસીઓની હાન

ક્ષમાં ઉંધાડી પડેલી ભાઇ બેનની (Pantisocratic) મંડળી ઉભી થાયલી લાગેછે. સર્વ વિદ્વાન માણસોએ સાઉથી અને કોલરીડજને એવીશે જબરા હસી કાઢ્યા, તેમાં બાયરનતો એમની ખુબ ઠેકડી કરતો હતો. આખરે સાઉથીએ વીચાર ફેરવી પોતાનું નામ કાઢી નખાવ્યું, તેથી કોલરડીજને ઘણો ગુસ્સો ચડયો. બસ ભાઇ બેનની માફક એકમેક સાથ વરતવું, પરણવું, મોજમજાહ ભોગવવી, એ તેનો હેતુ હતો. પોતાની જીગ્નાસા ન પાર પડવાથી એ બહુ ખેદ પામ્યો. એની કવિતા કંઇ પંકાયલી નથી; એતો એના ગદ્ય પુસ્તકો અને ફીલસુફીની કેતાબો માટે પંકાયલોછે. The Ancient Mariner નામે એક ખલાસીની વેહેમ ભરી વારતા બહુ રમુજ ઉપજાવે છે. એમાં ધર્મનો ઉપદેશ સમાવેલો છે. Christabel ની કવિતા એનાં કાવ્ય લખાણમાં સારો ટેક જાલવેછે. એક કાવતરાંખોર માણસના ફેરબથી બે જાણી મીત્રો એકમેક સાથ દુશમની રાખી ફરેછે તેનું ચીત્ર આ નીચલી સતરોમાં આપ્યુંછે. એના લખવા પ્રમાણે એક દોસ્તદારપર ખફા થવું અને ઘેલાપણાને વશ થવું બરાબર છે. આએ જંજાલી ભરેલી દુન્યામાં સર્વ સાથ હલીમલીને ચાલવું એજ ફાયદા કારક છે.

Alas! they were but friends in youth,
But whispering tongues can poison truth,
And constancy lives in the realms above,
And life is thorny and youth is vain;
And to be wroth with one we love
Doth work like madness in the brain.

કોલરીડજ અફીણી હતો, તથા એ બુરાં વ્યસનના સબબથી એ ઘણોજ હેરાન થતો હતો. ઈ૦ સ૦ ૧૮૩૪ માં એ મરણ પામ્યો હતો.

Southey કવિના નામથી કોઇજવાર ઓલખાયછે. જો કે એણે ઘણાંક કાવ્યો લખ્યાંછે પણ તે સર્વ જીવ વગરનાંછે. એનું એકે કાવ્ય ચડતો દરજ્જો ધરાવતું નથી. બાઇરનના વખતમાં એ દરબારી કવિ હતો, અને સરકાર તરફથી એ સા-

ઠ્યાણું ખાતો હતો. જ્યારે ત્રીજો જીયોરજ રાજા મરણ પામ્યો, ત્યારે એણે દરબારી કવિ તરીકે તેનીપર કવીત વીલાપ કીધો, તથા Vision of Judgment ના કાવ્યમાં એની રાજ્ય નીતીની તપાસ કરીને જીયોરજને બેહેશત મલ્યું છે એવો ગુમાન ભરેલો છેડો આણ્યો. પણ બાયરને ઇટાલી વેરથી એને છોડ્યો નહી. બાયરનને અને સાઉધીને મુદ્દલ બનતું ન હતું; અને બાયરન તો હમેશ સાઉધીને તેની ચાપલુસી માટે ખુબ અને વારંવાર ધીકારી કાઢતો. ઇટાલી વેરથી બાયરને એક સરસ અને રમુજી Vision of Judgment નામનું કાવ્ય લખી છપાચું; તેમાં ખોદાઇ દરબારે જીયોરજનો કેવો ઇનસાફ થયો તેનું હસવાના ભાવ પાડતું ચીત્ર આપીને તે દોજખમાં પડયો છે એમ જણાવ્યું. આથી બાયરનને બદલે બચારા છાપાખાના વાલાને ભારે દંડ કરવામાં આવ્યો, અને તેને કેદખાનાની ધમકી આપી આ કાવ્યની સઘલી નકલો સરકારે બારી નખાવી. એ વીશે બાયરનના પ્રકરણમાં વધારે ખોલાસેવાર જોવામાં આવશે. સાઉધીના આ નીચલા ફકરામાં માણસપર આફત આવી પડે તે વખતે પુર ધીરજથી ખમવાને નશીયત દીધીછે. જેમ સુરજ અને ચાંદપર પણ કેટલીક વખત વાંદલાંઓનો દોર આવી પડેછે તેજ માફક સારાં અને નેક માણસોપર પણ કોઇવાર વીપતી આવી પડે તો તે તેમને હીમત રાખવાને નશીયત દે છે.

Repine not, O my son!
In wisdom and in mercy, Heaven inflicts,
Like a wise leech, its painful remedies.
If ye would know
How visitations of calamity
Affect the pious soul! 't is shown ye there!
Look yonder at that cloud, which, through the sky,
Sailing alone, doth cross in her career
The rolling moon!

આ જગોએ જાણીતી થયલીહી મનસ (Mrs. Hemans) નામની કવિ સ્ત્રીને ભુલી જવી ન જોઇએ. એક ગરીબ ખાનદાનની છોકરી હોવા છતાં ખોદાએ પણ તેણીને કવિ શક્તિ બખશી હતી. નાનપણથીજ

કવિતાનો તેણીને શોખ હતો. એણીએ સ્પેનીશ, જરમન વગેરે કવિઓની કવીતાનો ઇંગ્રેજીમાં તરજુમો કરયોછે. કપતાન હીમનસ નામે એક લશકરી સરદાર સાથ નેકા કરી આવ્યા પછી તેણીને ત્રણ ચાર છોકરાં થયાં, અને ઘરમાં બંને વચે કઇ અણબનાવ થયાથી તેઓ જુદાં પડયાં, અને કપતાન હીમનસ ઇટાલી જઇને રહયો. છોકરાંઓની કેલવણીનું કામ પણ તેણીનેજ માથે આવી પડયું હતું તે પણ તેણીએ હીમતથી બજાવ્યું. જોકે તેણીને ભરથાર સાથ જરા લગાર પત્ર વેહવાર હતો, પણ બંને જણાં સતર વરસ સુધી પુર જોબનમાં જુદાં રહયાં હતાં. છોકરાંઓની પ્રીત પણ મા સાથ બાઝેલી હતી, તેથી બાપ તેડાવતો ત્યારે જવાને હમેશ તેઓ નાખુશ હતા. એણીના છોકરાઓ માની કવિતાની વખાણ થયલી જોઇને ઘણા મગન થતા હતા. મીસીસ હીમનસને કવિતા માટે કેટલાંક ઇનામો પણ મલ્યાં હતાં. સ્કાટલાંડ, આયરલંડ વગેરે મુલકોમાં મુસાફરી કરીને તેણીએ વેલસ પ્રગણાના એક નાના ગામડાંમાં વાસો કીધો. ઘણાક ઉમરાવો અને ઉમરાવજાદીઓ એણીને માન આપતાં હતાં. વરડસવરથના ઘરની પણ એણી ભેટ લઇ આવી હતી, અને ત્યારથીજ એણીની સાથે વરડસવરથનો પત્ર વેહવાર ચાલું રહયો હતો. એણીની કવિતા છ વાલઓમાં છપાઇ છે. સર્વેમાં ધર્મનો ઉપદેશ આપેલોછે તથા ખોદાના ફરમાન પ્રમાણે ચાલવાની શીખામણ દીધીછે. ખોદાપર જોડેલી ઘણીક સ્તુતી પાત્ર બંદગીઓ પણ એણીનીજ કલમથી કવિતામાં રચાઇછે. વેલસ ઇલાકાના ગીતોનો સમુદાય પણ એણીએ સારી એબારતમાં આપ્યોછે. મીસીસ હીમનસની કવિતા ધર્મ સંબંધી જહનુન તથા ગમગીન લીટીઓથી ભરપુરછે. એણીનાં લખેલાં ઘણાક ગીતો વાજીંત્રમાં ઉતારેલાં છે. આ નીચલી ખોદાને અરજ કરતી જોરાવર લીટીઓ જયારે એણી ચોદ વરસની હતી ત્યારે લખી હતી.

O Thou ! whose fiat lulls the storm asleep,
Thou, at whose nod, subsides the rolling deep,
Whose awful word restrains the whirlwind's force,
And stays the thunder in its vengeful course,

Fountain of life! Omnipotent Supreme!
Cloth'd in perfection, rob'd in glory's beam!
O! send on earth thy consecrated dove,
To bear the sacred olive from above;—

The Better Land અને Treasures of the Deep નામના ગીતો આજના વખતમા સર્વના મોહડાંમાં રમી રહયાં છે. મીસીસ હીમનસ યુરોપની પાંચ છ કલમોથી વાકેફ હતી, તેથીજ સ્પેનીશ અને જરમન કવિઓનાં ગીતાનો એણીએ તરજુમો કીધોછે. Death અથવા મોતપર લખેલી સતરો ઘણી નાદર છે. એમાં એવો ખ્યાલ આણ્યો છે કે ફુલફલાદી, ઝાડપાન, તારા વગેરે સર્વ ચીજો પોતાને પ્રસંગે અથવા ઘટતે વખતે નાશ પામેછે, પણ માણસને તો સર્વ વખત સરખોજછે. નથી જોતો જુવાન, નથી જોતો ઘરડો, કે નથી જોતો તે કુમલું બાલક, પણ એકે સપાતે અને સર્વ વખતે જે આવ્યું તેને મોત ઘસડી લઇ જાયછે. વલી આ ફરતી દુન્યામાં જ્યાં જોશો ત્યાં મોત તમને માલમ પડશે. દરીયામાં, શેહેરમાં, ગામમાં, મેહેલમાં કે ઝુપડીમાં, લડાયક અથવા સુલેહના વખતમાં, પણ તે અમર રાજ ભોગવેછે.

Leaves have their time to fall,
And flowers to wither at the north wind's breath,
And stars to set;—but all,
Thou hast *all* seasons for thine own, O Death!

Day is for mortal care,
Eve for glad meetings round the joyous hearth,
Night for the dreams of sleep, the voice of prayer—
But all for thee, thou mightiest of the Earth!

We know when moons shall wane,
When summer birds from far shall cross the sea,
When autumn's hue shall tinge the golden grain,
But who shall teach us when to look for thee?

Thou art where billows foam,
Thou art where music melts upon the air,
Thou art around us in our peaceful home,
And the world calls us forth—and thou art there!

Thou art where friend meets friend,
Beneath the shadow of the elm to rest;
Thou art where foe meets foe, and trumpets rend
The skies, and swords beat down the princely crest.

મુર કવિ (Thomas Moore) આયરલંડ દેશનો રેહેવાસી હતો. જો કે એ ગરીબ માબાપનો પુત્ર હતો તોપણ એણે સારી કેળવણી લીધી હતી. લંડન શેહેરમાં જ્યારે બારીસ્તર થવા આવ્યો ત્યારે એના ગજવામાં માત્ર થોડાજ પૈસા હતા, પણ એક ભલામણનું કાગજ લારડ મોઇરા પર લાવ્યો હતો તેથી એનો બેહેરો પાર પડ્યો એ ઉમરાવે એને પોતાની ગીરેથી મદદ કીધી, તથા એની કાબેલ્યતના શાહાજાદા આગલ વખાણ કરી એની તેની સાથે ઓળખાણ કરાવી; અને ઇટાલીના એનાક્રીયન કવિની ઇશકી કવિતાનો મુરે તરજુમો કીધો હતો તે પણ એને છપાવી આપાવ્યો. આ તરજુમો તથા પુસ્તક શાહાજાદાને અર્પણ કરયું હતું, તેથી જ્યારે લોકોમાં ફેલાવો પામ્યું ત્યારે એની સારી વખાણ થઇ. ઉપલાજ ઉમરાવની કેસથી એને અમેરીકાના બરમુદાસ ટાપુઓનો દફતરદાર નેમવામાં આવ્યો, જેથી એણે અમેરીકા તરફ મુસાફરી કીધી. આ નવી નેમણુકપર થોડો વખત ગુજારીને દેશની આબોહવા ના પસંદ આવવાથી પોતાના મદદનીશને કામ સોંપી એ પાછો વેલાત આવ્યો, તથા બે ત્રણ ઠીકાકાર કવિતા લખી બાહાર પાડી. એ કાવ્યોમાં એણે ધર્મનીતીનો ઉપદેશ આપ્યોછે; એની Lyrics અથવા પ્યારપર જોડેલાં બેટા પણ ગજલના આકારમાં આશકમાશુકનાં ભેદ ભરમોથી પુરછે. પણ સર્વથી સરસ મુરનું કાવ્ય તે Lalla Rookh નામનું છે, એ લાલા રૂખ કાવ્યમાં દીલ્લી તથા કાશમીરના દેખાવો સમાવેલાછે, તથા પારસીઓના ક્યાંની ટોલાંની તથા તેમના અસલ ધર્મના જહનુનને માટે કવિએ તેમની ઘણી તારીફ કીધીછે. એના જેવી રસીલી પ્યાર રસની કવિતા ઇંગ્રેજી ભાષામાં કોઇએ નથી. એમાં ચાર વારતાઓ આપીછે. ખોરાસાનનો બુજરોગ બુરખાવાળો મલીક, આકાશની પરી, આતશને પુજનારઓ—અથવા એક ક્યાંની લડવૈઆના મહ-

મદીયાન છોકરી પર દોડતા પ્યારનો કીસ્સો—તથા જનાનાની ખુબસુરતી, ને નામે ચાર કાહાણીઓ સમાવીછે. નામીચા મોગલ શેહેનશાહ ઔરંગઝીબની બેટી લાલારૂખ બુખેરીયાના શાહાજાદાને વરવાને તેના દેશતરફ કુચ કરી જાયછે તેનું બ્યાન આ ક્યુંછે. આ ખબર થયાથી બુખેરીઆનો શાહાજાદો જે શાહેરીમાં ઉસતાદ કેહેવાતો હતો તે પોતાની પ્રીયાનું મન રીજવવા તથા તેણીને જોવા સારૂ અરધે અરધ રસ્તે તેણીના કાફલાને આવી મલેછે. શાહાજાદાનો વેશ બદલી એક દેહકાનીનો તેણે લેબાશ પેહેરયો અને પોતાને હાથેજ નામું લખી પોતાની મોહોરદારને આપ્યું. એ નામામાં એવી મતલબનું લખ્યું હતું કે બુખેરીયાનાં શાહાજાદાએ તેણીના આવવાની ખબર સાંભલી પોતાનો આ ફરામરોજ નામે એક દરબારી શાહેર તેણીની વેરાન રાહાપર તેણીને ગીતોથી તથા વાજીંત્રથી ખુશ કરવા મોકલ્યોછે તેને કબુલ રાખવો, અને તેને દરેક હોકમ ફરમાવવો. લાલારૂખ પોતાની મંજલથી બહુ કંટાલતી હતી તેથી તેણીએ આ શાહેરને દરબારમાં દાખલ કીધો, અને દરરોજ જ્યારે સાંજના છાવણી નાખી તેણીનો કાફલો આરાએશ લેતો હતો ત્યારે પેલા શાહેરપાસ ગાણું ગવાડતી. એજ શાહેરનાં ગીતો ઉપલી ચાર વારતાના આકારમાં આપ્યાંછે. પેલો ફરામરોજતો એવી દીલખુશ બેટબાજીમાં રાગ લલકારતો કે લાલારૂખતો છકજ થઇ જતી, અને અંદરનું અંદર તેની તરફ તેણીનું દીલ દોડતું હતું. જ્યારે મંજલની હદ આવી અને છેલ્લું ગીત પણ પુરૂથાયું ત્યારે તો લાલારૂખનાં બદનમાં આ ફરામરોજ શાહેરને માટે પ્યારનો આતશ બબરો સલગ્યો; અને તેણી વીચારમાં પડી કે હવે શું કરવું ? પણ તરતજ પેલો શાહેર પોતાના ખરા લેબાશમાં દાખલ થયો, અને લાલારૂખના વમાસણનો પણ છેડો આણ્યો. તેઓ બંને ખુશખુશાલીથી ભેટી પડયાં, અને વાજતે ગાજતે નેકા કરી બુખેરીઆ પ્રાંતમાં સુખ સંપજથી દહાડા ગુજારવા લાગાં.

આ લાલારૂખનું કાવ્ય ઘણું દીલ પસંદછે તથા આપણા હીંદુસ્થાનના દેખાવો તથા ભાતભાતોથી પુર શણગાર પામેલુંછે.

એ પુસ્તક હાથમાં લીધું તો પછી છોડવાની મુશ્કેલ ઉપર થતી નથી. સ્કાટનાં Lady of the Lake ના કાવ્યની બેટ્યાઈ તથા રચના કરતાં આ કાવ્ય ચડતું છે. પારસીઓના વતનની અસલ હાલત, તથા તેની પડી ભાગેલી દશા, અને ઇરાનીઓપર પડતો જુલમ કવિએ એજ કાવ્યમાં અસરકારક રીતે ચીતાર્યા છે. અસ્ત પામતા સુરજનો દેખાવ કવિએ બહુ રલીયામણો ચીતારયોછે તે આ નીચલી સતરોપરથી જણાશે. વેલાતમાં—બલકે આખાં યુરોપમાં—એવા સુર્યના ચમતકારીક દેખાવો કોઇજ વાર દેખાયછે, પણ આપણને તો હીંદુસ્થાનમાં એ સાધારણ બનાવ થઇ પડયોછે, તેથીજ દેશીઓ કરતાં ઇંગ્રેજોનું મન એવા કુદરતી દેખાવ પર વધારે આતુરતાથી દોડેછે.

Now upon Syria's land of roses
Softly the light of eve reposes,
And like a glory, the broad sun
Hangs over sainted Lebanon,
Whose head in wintry grandeur towers,
  And whitens with eternal sleet,
While summer in a vale of flowers
  Is sleeping rosy at his feet.
  To one who looked from upper air,
O'er all the enchanted regions there,
How beauteous must have been the glow,
The life, the sparkling from below!
Fair gardens, shining streams, with ranks
Of golden melons on their banks,
More golden where the sunlight falls;—
Gay lizards, glittering on the walls
Of ruined shrines, busy and bright,
As they were all alive with light;—
And, yet more splendid, numerous flocks
Of pigeons settling on the rocks,
With their rich, restless wings, that gleam
Variously in the crimson beam
Of the warm west, as if inlaid
With brilliants from the mine, or made

Of tearless rainbows, such as span
The unclouded skies of Peristan!

એજ કાવ્યમાં આકાશની પરીની વારતામાં એક જાણવાજોગ દાખલો મલી આવેછે. એક પરી બેહેશતમાં દાખલ થવા સારૂ ખોદાપાસ માગણી કરેછે, પણ ખોદા દાખલ કરવાની અગાઉ તેણીની પાસ કંઇ લાયક અને ગમતી બખ્શેશ માગેછે. ખોદાને શું ચીજ પસંદ પડેછે તે કોણ જાણેછે, અને કોણ કહી શકશે ? પેલી પરી એક દેશહીતકારી પેહેલવાન જે પોતાના દેશના બચાવ ખાતર મરણ પામ્યો હતો તેના દીલના લોહીનું છેલ્લું ટીપુ લાવીને રજુ કરેછે, પણ ખોદાને તે પસંદ ન આવ્યું અને તેથી પણ એક વધારે સદગુણી ચીજ માગી. વલી પેલી પરી આઓ દહાડો ધુડી ધુડીને એક આશકના ગમમાં મરણ પામતી કન્યાનો છેલ્લો નીસાસો લાવી માનથી ધરેછે, કે ખોદાને આવો સાચો પ્યાર જરૂર પસંદ પડશે, પણ નહી, એપણ પસંદ ન પડયો; ત્યારે વલી રખડી રખડીને એક પાપી માણસના ખરા પસતાવાનું આંશું લાવી રજુ કીધું: આ ચીજ તે ખોદાને ગમતી મલી અને પેલી પરી સુખેથી બેહેશતમાં દાખલ થઇ. એ પરથી એવો બોધ મલેછે કે પાપનો ખરો અને અંતઃકરણથી પસતાવો કીધો હોયતો ખોદાની મેરબાની તલે તમે જરૂર આવશો એમાં કશો શક નથી.

The Irish Melodies અથવા આયરલંડનાં રેહેવાસીઓનાં દેશી ગીતો મુરે શુદ્ધ કવિતામાં પ્રગટ કરયાંછે તે બહુ મધુરછે, અને સ્કાટલાંડના બરનસ કવિનાં ગીતોને મલતાં આવેછે.

The harp that hung in Tara's hall

અને એવાંજ બીજાં ગીતોનો સરોદ આપણા કાનમાં ગાજી રેહેછે. એ સર્વ ગીતો ઇશકી છંદોમાં રચેલાં છે. એક જુવાન કન્યાએ મુરને તેણીની નોટબુકમાં કંઇ સારી કવિતા લખવા કહયું, પણ લખે તે અગાઉ તો મુર તેણીની ખુબસુરતી પરજ આશક પડયો, અને તેણીનીજ ચોપડીમાં તેણીને માટેજ પ્યારના વીચારો લખી ચાલો ગયો.

Take back the virgin page;
White and unwritten still;
Some hand more calm and sage
That leaf must fill;
Thoughts come as pure as light,
Pure as even you require,
But oh! each word I write,
Love turns to fire.

ખાણાની મેજપર બેસી કેટલાક ભાઇબંધો શરાબ નોશ કરેછે તે વખતનું તેમનું ગીત પણ રમુજીછે. શરાબ પીવાથી માણસ ખુશબખતીમાં આવી ચીંતા ફકર સર્વ ભુલી જાયછે.

Fill the bumper fair!
Every drop we sprinkle
O'er the brow of care
Smoothes away a wrinkle.

આ નીચલું ગીત પણ ઘણું શોકાતુર છે. તે લખવાનું કારણ આ છે. એક આયરલંડનો નામીચો બારીસટર પોતાના દેશની દાજ હૈયે ધરી કઇ રાજદરબારી બાબદમાં સરકારની સામે થયો હશે તેથી તેને ફાંસી દેવામાં આવ્યો. એ નોજવાન એક જુવાન કન્યા સાથ થોડુકજ પરણેલો હતો. પેલી કન્યા તેને એટલી ચાહાતી હતી કે પોતાનાં માબાપની ઉપરવાટી થઇને તેણીએ એની સાથ લગન કીધાં હતાં. પણ જ્યારે શુલીના લાકડાંપર તેનો અંત આવ્યો ત્યારે તેણી બહુ દુઃખ પામી અને વરના ગલાંમાં ફાંસી જોઇ તરત બેશુધ થઇ ગઇ અને તેણીને અવાછક ઘરે લઇ જવામાં આવી. લોકોએ, ઉમરાવોએ વગેરે તેણીને ઘણો દીલાસો આપ્યો, પણ તેણીતો મુઝાતીજ ચાલી. વલી તેણીને કોઇનો આસરો ન હતો. માબાપ સાથ તો ઉપર કહયા પ્રમાણે વેર પડયું હતું. કોઇ સાથ તેણી ન બોલતી કે ન વાત કરતી. પોતાના ઘરમાં એકમારગી પડી રહી પણ જ્યારે ઘર ચલાવવાની જોગવઇ પણ ન રહી ત્યારે મનમાં વધારે ને વધારે બલાપો કરવા લાગી. એ પ્રમાણે કેટલાંક વરસ ગયાપછી એક લશકરી અમલદારે તેણી સાથ લગન કરવાની ખુશી જણાવી. પે-

ણીએતો સાફ ના પાડયું કે તેણીના મરણ પામેલા વર સીવાય તેણી કોઇ બીજાને મુદલ ચાહતી નથી અને ચાહાવાની પણ નથી. પણ પેલા અમલદારની જોરાવર કાકલુદી ને લીધે તથા પોતાની સંપજપર નેગાહ પોચાડી તેણી તેની સાથ પરણી ગઇ. તેણી દલગીરીની મારી ઘણીજ લેવાઇ ગઇ હતી અને વલી પરણ્યાં છતાં પોતાના આગલા વરનો ગમ કદી પણ દીલમાંથી કાઢી નાખતી ન હતી, તેથી પેલો અમલદાર તેણીને બાહાર ગામ-હવા ફેરબદલ કરવા સારૂ સીસીલીના ટાપુમાં લઇ ગયો. અહીંપણ વરનો ગમ તેણીએ છોડયો નહી, અને તેનાજ મોતની દલગીરીથી રીબી રીબીને થોડાક મહીનામાં તેણી સીસીલીના ટાપુમાં મરણ પામી, જ્યારે મુરે તેણીને માટે આ વીલાપ કારક ગીત જોડયું. સરકારના કરડાપણાને લીધે મુર કવિએ આ ગીતનું મથાલું આપ્યું પણ નથી અને તેથીજ ઘણાઓ આ કવિતાની મુલ મતલબથી અજાણાછે.

She is far from the land where her young hero sleeps,
And lovers around her are sighing ;
But coldly she turns from their gaze and weeps,
For her heart in his grave is lying.

She sings the wild songs of her dear native plains,
Every note which he loved awaking ;—
Ah ! little they think who delight in her strains,
How the heart of the minstrel is breaking !

He had liv'd for his love, for his country he died,
They were all that to life had entwin'd him ;
Nor soon shall the tears of his country be dried,
Nor long will his love stay behind him.

Oh ! make her a grave where the sunbeams rest,
When they promise a glorious morrow ;
They'll shine o'er her grave, like a smile from the west—
From her own loved island of sorrow !

પ્રકરણ ૨૩ મું.

કેમપબેલ કવિ (Thomas Campbell) સ્કાટલાંડના હાઇલેન્ડ અથવા પાહાડી મુલકનો રેહેવાસી હતો. Pleasures of

Hope અથવા "આશાજનક ખુશાલી" ને નામે સાધારણ વીચારોથી ભરપુર કાવ્ય એણે પેહેલવેહલું લખ્યું હતું. એમાં પોપ કવિના નીતીમાન રસાલાઓની નકલ કરેલીછે. એજ કવિતાની અંદર નીચલી સાધારણ ઇંગ્રેજી કેહેવતો પણ સમાયલી છે.

T'is distance lends enchantment to the view.

* * * * * * *

What though my winged hours of bliss have been,
Like angel visits, few and far between.

* * * * * * *

'T is the sunset of life gives me mystical lore,
And coming events cast their shadows before.

અસલ પોલાંડ દેશના પડી ભાગવાપર લખેલી કવિતા તથા તેના બાહાદુર દેશી કોસીયસકોની હીમતનો વખાણ પણ એનાજ કાવ્યમાં જોવામાં આવેછે. જ્યારે ત્રણ રાજાઓએ સાથે મળી એ નાનાં સ્વતંત્ર રાજ્યપર હોમલો કીધો ત્યારે પોતાનું દેશ બચાવવા ખાતર આ દેશહીતકારી પુરૂષે જબરી કોશીસ કીધી હતી, પણ તેમાં નીશ્ફલ થયો હતો અને મરણ પામ્યો હતો. પોતાનાં દેશનાં છુટાપણા માટે તે હીમતથી લડ્યો તે વાત ધ્યાનમાં રાખી કવિ એવાજ જોસ્સાવાળા નરોને છેલ્લી સતરોમાં યાદ કરેછે.

He said, and on the rampart–heights arrayed.
His trusted warriors, few, but undismayed ;
Firm paced and slow, a horrid front they form,
Still as the breeze, but dreadful as the storm ;
Low, murmuring sounds along their banners fly,
Revenge, or death—the watchword and reply ;
Then pealed the notes, omnipotent to charm,
And the loud tocsin tolled their last alarm !
  In vain, alas ! in vain, ye gallant few !
From rank to rank your volleyed thunder flew ;
Oh ! bloodiest picture in the book of Time,
Sarmatia fell, unwept, without a crime ;
Found not a generous friend, a pitying foe,
Strength in her arms, nor mercy in her woe !
Dropped from her nerveless grasp the shattered spear,
Closed her bright eye, and curbed her high career ;—

Hope, for a season, bade the world farewell,
And Freedom shrieked—as KOSCIUSKO fell!
Departed spirits of the mighty dead!
Ye that at Marathon and Leuctra bled!
Friends of the world! restore your swords to man,
Fight in his sacred cause and lead the van!
Yet for Sarmatia's tears of blood atone,
And make her arm puissant as your own!
Oh! once again to Freedom's cause return
The patriot Tell—the Bruce of Bannockburn!

હંગરી દેશની જરટ્રુડની વારતા (Gertrude of Wyoming) કેમપબેલે સ્પેનસરના પદમાં લખી છે, તોપણ આવી સાધારણ વારતાને માટે સ્પેનસરની બુલંદ બેટબાજીની કઇ પણ જરૂર ન હતી. જોકે ઉપર આપેલા ફકરામાં તથા આ કાવ્યમાં પણ કેમપબેલની કવિતામાં ઘણું શુર સમાવેલું છે તોપણ કેટલીક વખત એનાં બેટો સુસ્ત લાગેછે. પ્યારમાં મશગુલ થવું અને બેહેસ્તમાં જવું (કવિ કહેછે કે) એકજ છે.

Love rules the court, the camp, the grove,—for love
Is heaven and heaven is love.

કેમપબેલના એક બે ગીતો પણ આજે ઇંગ્રેજ ખલાસીઓ રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં ગાયછે.

Ye mariners of England
That guard our native shore.

એ ગીત મોહમાંથી બહુ જલદીથી દોડેછે. Battle of the Baltic અથવા દેનમારક આગળ નેલસને મેલવેલી ફતેહનું ગીત પણ એજ કવિએ જોડયું છે. તેનો છેલ્લો શલોક ખુશાલી અને દલગીરી બતાવેછે.

Now joy, Old England! raise
For the tidings of thy might,
By the festal cities' blaze,
While the wine-cup shines in light;
And yet, amidst that joy and uproar,
Let us think of them that sleep,
Full many a fathom deep,

By thy wild and stormy steep,
Elsinore!

રોજરસ કવિ (Rogers) થોડુંક લખાણ કરી ગયોછે પણ તેની કવિતા લીસી અને મધુર છે. જે વખતે હેનીબાલે રોમ શેહેરપર આગલા જમાનામાં ચડાવો કીધો હતો તે વખતની આલ્પસ પર્વતની કઠેણ હાલના બનાવેલા ચડવાના શુદર રસ્તાઓ સાથ કવિએ સરખાવી છે.

Great was the tumult there
Deafening the din, when in barbaric pomp
The Carthaginian on his march to Rome
Entered their fastnesses. Trampling the snows,
The war-horse reared; and the towered elephant
Upturned his trunk into the murky sky,
Then tumbled headlong, swallowed up and lost,
He and his rider.—Now the scene is changed;
And o'er Mount Cenis, o'er the Simplon winds
A path of pleasure.

એક માતાનો વ્યાવાનો વખત, તથા બચ્ચું જણ્યા પછી જે હરખ તેણીને ઉપજે છે તેનું બયાન આ નીચલી સતરોમાં કવિએ કર્યું છે.

The hour arrives, the moment wish'd and feared,
The child is born by many a pang endeared;
And now the mother's ear has caught his cry,
Oh! grant the cherub to her asking eye!
He comes! she clasps him; to her bosom prest,
He drinks the balm of life, and drops to rest.

બચ્ચાંનો જનમ થયા પછી એક કુટુંબમાં કેટલી ખુશાલી પેદા થાયછે તથા તેઓ રાતનાં દારૂ નોશ કરેછે તે પણ કવિ ઉતારે છે.

The lark has sung his carol in the sky,
The bees have hummed their noontide lullaby;
Still in the vale the village bells ring round;
Still in Llewellyn-hall the jests resound;

For now the caudle cup is circling there,
Now glad at heart, the gossips breathe their prayer,
And, crowding, stop the cradle to admire
The babe, the sleeping image of his sire.

એજ છોકરો જયારે પુરતી વયનો થશે ને નીશાલે બેસશે ત્યારે વલી એના માબાપ કેવી ધામધુમ કરશે તેનો ખ્યાલ પણ કવિ કરેછે.

A few short years, and then these sounds shall hail
The day again, and gladness fill the vale;
So soon the child a youth, the youth a man,
Eager to run the race his fathers ran:
Then the huge ox shall yield the broad sirloin,
The ale, now brewed, in floods of amber shine;
And, basking in the chimney's ample blaze,
'Mid many a tale told of his boyish days,
The nurse shall cry, of all her ills beguiled,
" 'T was on these knees he sate so oft and smiled."

વલી જયારે પુર જોબન ખીલશે અને મરદોની સંક્માં ગણાશે તયારે એક કુવરી એજ છોકરો પરણી લાવશે તેનો પણ કવિ વીચાર કરેછે.

And soon again shall music swell the breeze:
Soon, issuing forth, shall glitter through the trees
Vestures of nuptial white; and hymns be sung,
And violets scattered round; and old and young
In every cottage porch with garlands green
Stand still to gaze, and gazing bless the scene;
While her dark eyes declining, by his side
Moves in her virgin veil the gentle bride.

અને વલી જયારે એની અજલ આવશે (તે વખત, કવિ કહેછે કે કાંઇ લાંબો નથી) ત્યારે એનાંજ ઘરમાં આગલ જે ખુશાલીના ચીન્હો હતાં તે નાબુદ થશે, અને સઘલે ઠેકાણે કાલાં કપરાં પાથરેલાં જોવામાં આવશે; અને વલી એજ પુરૂષ પોતાનાં છોકરાઓની ખાંધપર બેસી હમેશગીનો રસ્તો પકડશે. આવી રીતે એક બચ્ચાંના જનમવા પછીનું સંપુર્ણ ચીત્ર તથા

તેની જીંદગીનો ટુંક પણ ગંભીર અહેવાલ રોજરસ કવિએ આપ્યોછે.

And once, alas! nor in a distant hour,
Another voice shall come from yonder tower;
When in dim chambers long black weeds are seen,
And weepings heard where only joy has been;
When by his children borne, and from his door,
Slowly departing to return no more,
He rests in holy earth with them that went before.

પ્રકરણ ૨૪મું.

બાયરન કવિ (George Gordon Lord Byron) લંડન શેહેરમાં ઈ૦ સ૦ ૧૭૮૮ ના સાલમાં જન્મ્યો હતો. એ અસલ અને ઉમરાવ ખાનદાનનો નબીરો હતો. નોરમનોએ વેલાત દેશ જીતી લીધો ત્યારથી બાયરન ખાનદાન ઉતરતું આવેલું છે. એનો બાપ દરીયાઈ ખાતામાં વડા કપતાનની પદવીએ પુગેલો હતો. બાયરન કવિનો બાપ ઘણોજ ઉડાઉ અને લેહેરી હતો. ખાવું, પીવું, મોજમજાહ કરવી એ તેનો ધર્મ હતો. એનું અસલ અને ઉમરાવ ખાનદાન તથા એના બાપદાદાની દોલત, અને વળી એનો મોજીલો જીવ તથા મોટી પદવીથી સ્ત્રીઓતો એનીપર મોહીત પડતી હતી. કરમારથન જીલ્લાની ઉમરાવજાદીને ફુસલાવી બાયરનનો બાપ કાહાડી લઈ ગયો હતો, અને તેણીના હક્દાર વરને તલાક અપાવી પોતે તેણીની સાથ પરણ્યો હતો. એની આ બાયડી થોડાંક વરસમાં મરણ પામી, અને કપતાન બાઇરને તો ફરીથી લગન કીધાં. એ વખતે પણ એણે એક જોબરા તવંગર માણસની એકપુત્રી છોકરી સાથ પુનરવીવાહ કરવા. આ છોકરી એને માટે ઘણો ચાહા રાખતી હતી અને એણીનો તેનીપર સઘલો જીવ લાગી રહયો હતો. પણ કપતાન બાયરન તો એણીના પૈસાપર લલચાયો હતો. સ્કાટલાંડનાં એબરદીન તાલુકાની આબર્ત નામે નગરીનો ગોરડન નામે એક માત-

બાર જમીનદારની એક પુરી છોકરી મીસ ગોરડન સાથ એણે પવીત્ર ગાંઠ બંધ્યો હતો. તેણીનો બાપ મરી ગયલો હોવાથી તેણી પુષ્કલ દોલતની એકલી ધણીઆણી હતી. એ છોકરીની મા તો હનતલીના શાહાજાદાની ઓલાદથી ઉતરેલી હતી તેથી બાયરન કવિ પોતાનાં બહુ પાદશાહી લોહીને માટે બહુ મગરૂર રેહેતો. બાયરનના બાપે આ છોકરીની દોલત પુરી કરી આપી અને પછી ફ્રાન્સમાં નાસી ગયો. બંને માટી બૈરને એક બીજા સાથ મુદ્દલ બનતું ન હતું, અને બસ કપ્તાન બાયરન તો જેમ બને તેમ તેણીને નીચવવા બેઠો હતો. આથી માત્ર એકજ છો-કરાનો જન્મ થયો, અને ત્રણ વરસમાં તેઓ જુદાં પડયાં. એમને પેટે અવતરેલો છોકરો તે નામીચો કવિ બાયરન છે. જો કે એનો બાપ એની મા સાથ મીનાકેસો કરીને છુટો પડયો તોપણ પેહેલવેહલાં એકાએક શેહેર છોડી ગયો નહી. જે ગલીમાં એની મા રેહેતી હતી તેજ ગલીમાં નાકા પર એનો બાપ પણ રેહેતો હતો તેથી વારે ઘડીએ પોતાના છોકરાને રમાડવાની તેને તક મલતી હતી. નાનો બાયરન તો મસ્તાન અને મીજાજી હતો. તે કપરાંનાં કપરાં ફાડી નાખતો અને જે સામો આવે તેને હાથમાં હોય તે છુટું મારતો હતો. બાયરનની મા પણ જબરી ફાટેલ હતી. તેણી તો એવી જહનુની હતી કે કોઇ વખત ચીડમાં આવતી તો બાલબાલ પીખતી હતી અને ખુરસી ટીપાઇ વગેરે જે હાથમાં આવે તે સર્વને માથાંમાં મારતી હતી. દીકરાને પણ તેમજ કરતી હતી, ઘડીમાં તેને પટકી અફાડો નાખતી હતી, અને ઘડીમાં તેનીપર એટલો તો પ્યાર કરતી કે તે કોઇ કોઇ વખત ગુગલાઇ જતો હતો. બાયરનને ચોથું વરસ બેઠું ત્યારે એનો બાપ પણ ફ્રાન્સમાં મરણ પામ્યો. જયારે પાંચ વરસનો થયો ત્યારે એને એબરડીન શેહેરની એક પાઠશાલામાં મુકવામાં આવ્યો. એ વખતે એની માની સંપજ મુદ્દલ હતી નહી; તેણી પોતાના જર અવેરાતપર દીન ગુજારતી હતી. જયારે બાયરન દશ વરસનો થયો, ત્યારે એના બાપનો કાકો જે બાયરનનો ઉમરાવ કેહેવાતો હતો તે મરણ પામ્યો. એનો કોઇ વારસ ન હતો તેથી બાયરનનો બાપ જીવતો હતે તો તેને પદવી મલવાની વકી હતી

પણ તે તો મરણ પામેલો હોવાથી આપણા નાના કવિને ઉમરાવની પદવી મલી. એની મા જે કાકમાક કરવામાં કદી પણ પાછળ ન પડતી હતી તેથી તરતજ તેણી હવે પોતાનું નાનું ઘર ખાલી કરી બાયરનના ઉમરાવના મેહેલમાં જઇ રહી. તેણીના દીકરાનું આવું સારૂ કીસમત જોઇને તેણી ઘણી મગન થતી અને નાના મી૰ બાયરનને હવે તો સર્વ લારડ બાયરન કરી બોલાવતાં. પોતાને ઉમરાવની પદવી મલ્યા પછી થોડે દહાડે એકાએક માયને આવીને એ પુછવા લાગો કે તેના બદનમાં અથવા ચેહેરાપર તેણીને કંઇભી ફેરફાર જણાતો હોય તો દેખાડવો, કાંયકે તેના પોતાનામાં ઉમરાવ થયાપછી કંઇપણ ફરક જણાતો નથી. પોતાના નાના દીકરાના આવા સવાલથી મીસીસ બાયરન ખુબ હસતી હતી.

બાયરનના જનમવા પછી તેનામાં એક શરીરની ખોડ માલમ પડી હતી, પણ તેની કંઇ તેના માબાપે ઝાઝી દરકાર કીધી નહી, પણ હવે જયારે તે ઉમરાવ થયો ત્યારે એની માય જેમ બને તેમ એશકી ઠઠારો કરાવી એને બાહાર કાઢતી. જનમયા પછી થોડે દહાડે કંઇ અચાનક પડવાથી એનો એક પગ સેહેજ ખોડાયો હતો, પણ તેથી બાયરનને મુદ્દલ અડચણ પડતી નહી. આ ખોડ એની માએ સુધારવા માગી અને ઘણાક નામીચા તબીબોને બોલાવી એના કુમલા પગપર બહુ જુલમ પાડયો, પણ ખોડ કંઇ ગઇ નહી. આથી સામું એને ન હોતું દુઃખ થતું હતું. લંડન શેહેરમાં પોતાના બાપદાદાના મેહેલમાં આવી વસવા પછી એ હેરોની નામીચી નીશાલમાં કેલવણી લેવા ગયો, જયાં અભ્યાસ પુરો કરીને એને કેમબ્રોડજની કાલેજ અથવા વિદ્યાલયમાં બેસાડવામાં આવ્યો. પણ બાયરન નાનપણથીજ મસતાન, ચાલાક અને ચબીતરો હતો તેથી કોઇને અને કોઇને દરરોજ બુમ પડાવતો હતો. એના બાપનો ઉડાઉ અને લખલુટ ખવાસ, તથા એની માંનો કટેલ મીજાજ એના લોહીમાં ભેગાં હતાં. એ વખતે એનીજ સાથે સર રોબરત પીલ નામનો નામીચો પ્રધાન પણ શીખતો હતો અને તેની સાથે એને સારો દોસ્તી બાજી હતી. જોકે એ મસતાન હતો તોપણ એનું હૈયું ઘણું

ખાલેશ અને એનો સ્વભાવ ભોલો અને દીલગુરડો સખી હતો. વલી બાયરન કવિ ડોલીયો હતો અને કંઇ પણ વાતે રમુજ મેલવવા ખાતર લોકોની મશકેરી કરતો હતો. વિદ્યાલયમાં પોતાના ઓરડામાં એણે ઘણાંક જાનવરો જેવાં કે રીંછ, વાંદરા, કુતરા, વગેરે પાલ્યાં હતાં તેથી એની નીશાલના મુતવલીઓ ખુબ ચીરડાતા હતા. તોપણ એ કંઇ તેમની દરકાર ન કરતો, પણ સામો તેમની મશકરી કરવાને ખાતર કાલેજના મોટા મોટા ગુરૂઓ તથા ચેલાઓના નામો એણે પોતાના કુતરાંને તથા રીંછને આપ્યાં હતાં, અને જયારે તેઓ આગલ હોય ત્યારે "બેટસન" "રોબર્ટ" કરી તેમના નામથી કુતરાંઓને એ બોલાવતો હતો. આથી ઉસતાદોનું બહુ પાકી જતું. જયારે અઢાર વરસનો થયો ત્યારે Hours of Idleness અથવા "આલસાઇમાં ગુજારેલા દહાડા" એ નામે ટુક ટુક કાવ્યોનુ એક પુસ્તક એણે બાહાર પાડ્યું. જો કે આ પુસ્તકમાં એની જુવાન વય તરફ જોતાં કેટલાંક કાવ્ય સરસ દેખાય છે, તોપણ "એડીનબરો રીવીયુ" નાં ચોપાન્યાંમાં એના એ કાવ્યની પણ ખુબ ઠેકડી કરવામાં આવી, તથા જેમ સ્કાટપર ટીકા કીધા હતા તેમ એની કવિતાપર પણ સખત અને જંગલી ટીકા થયા, કારણકે બાયરન પણ સામી અથવા બાદશાહી ટોલીવાલાઓનો સંગ્નો હતો. એ વખતે ટોલીનો મતભેદ પુર દોરથી ચાલતો હતો, અને એડીનબરો રીવીયુ તો વીહીગ ટોલીવાલાઓનું હતું. આ સખત ટીકાથી બાયરનને ઘણું દુઃખ લાગ્યું, પણ કંઇ દરકાર ન કરતો હોય તેમ એણે પોતાના બચાવમા એક કાગલ છપાવી બાહાર પાડ્યું. એ ટીકા નામીચા બ્રોહામે કીધા હતા, પણ તે વખતે "એડીનબરો રીવીયુ"ના ચોપાન્યાંનો અધીપતી મી૦ જેફ્રી હતો, તેથી એણે આ સખત હોમલો કીધો હશે એમ આખ્ખાં વેલાતમાં હોહા થઇ રહી. ત્રણ વરસ રહીને એણે English Bards and Scotch Reviewers નામે એક સખત ટીકાકાર કવિતા લખી. એ કવિતામાં વેલાત, સ્કાટલાંડ અને આયરલંડ દેશોના ધણાખરા સઘલા કવિઓની તથા ચોપાન્યાં લખનારની એવી તો જબર ઠેકડી કાઢી છે, અને તેમાં તેમને એવાતો ઉધરા લીધા છે કે આ ક-

વિતા છાપ્યા પછી થોડેક દહાડે બીજી આવૃતી છાપવાની ફરજ પડી, એટલો તેનો બોહલો ફેલાવો થયો. એ કવિતા ડરાઈડની અને પોપનાં લખાણો જેવીજ ટીકાકાર અને રમુજી છે. એમ બાયરને ઘણાઓને અમસ્થા ખરડયા છે; પણ એના કાવ્યને વગોવવાની તાકાત શું ? એવો વીચાર લઈ જઇ વરડસવરથ, સ્કાટ, સુર વગેરે નામીચા લખનારાઓને પણ સંડોવ્યાછે. પણ વાંચનારને જણાવવું જોઇએ કે આ કાવ્ય લખવા પછી જયારે એ સમજ્યું અને મોટો થયો ત્યારે એના ટીકાથી બહુ પસતાતો હતો, કારણકે એ કાવ્યમાં હસી કાઢેલા સર્વ માણસો સાથ પછવાડેથી એને અતલસની મીત્રાચારી બાજી હતી. એના ટીકાથી સ્કાટ પણ ગુસ્સે થયો, અને સુર કવિએ તો લડાઇની ચાલેંજ મોકલી. એજ વખતે એ એકવીસ વરસનો થયો, અને ઉમરાવોની સભામાં એ ત્રણ વાર બીરાજ્યો, તથા સુભાખીત ભાષાણો આપ્યાં. એનાં કવિતાથી તથા એના શોહવામણા ચેહેરાથી એનું નામ આખા દેશમાં આશકારા થયું, અને હજારો મંડલીઓમાં, નાચમાં તથા ખાણાપીણામાં એને દમપર દમ તેડાં આવવાં લાગાં. સ્ત્રીઓ એની સાથ પેહેલી નાચતી અને એ જયાં જાય ત્યાં એની સાથ પુંઠેપુંઠ ફરતી. જેમ જેમ એ ઉમરે પુગો તેમતેમ બુરી સોબતમાં પડયો, અને બાપની માફક ઉડાઉ તથા રંડીબાજ નીકલ્યો ઉમરાવજાદીઓ અને અમીરજાદીઓ એની ખુબસુરતીપર મોહીત પડતી, અને એને ઘેર આવી એની સાથ નીકલી જવા ખુશી દેખાડતી. કોઇને વાહોને, કોઇને સમજાવીને, કોઇનો પ્યાર પુરો પાડીને એ સર્વને રૂખસદ આપતો. એ જાતે દેખાવલો અને વલી પદવીએ ઉમરાવ તથા કાબેલ કવિ ગણાતો હતો, તેથી આખાં દેશમાં પમરી નીકલ્યો. એક અમીરની બાયડી જેણી તે વખતે વેલાતમાં ખુબસુરતીમાં એક્કી ગણાતી હતી તેણી એના ઘરમાં ખેદુતનાં છોકરાના પોશાકમાં દાખલ થઇ, પણ તેણીને પણ એણે સમજાવીને કાઢી. વલી જાતે ઉદાર દીલનો હતો તેથી લોકોમાં, અને મીત્રોની મદદ ખાતર છુટથી પૈસા વેરતો હતો. આવી હાલતથી એ તંગાસમાં આવી પડયો, અને વલી તંદરોસ્તી પણ લથરવા લાગી તેથી શ્રાતનના

ઉમરાવજાદા સાથ એ દરીયાની મુસાફરીએ નીકલ્યો. સ્પેન, માલતા વગેરે મુલકોમાં બે વરસ સુધી મુસાફરી કરીને એ પાછો વેલાતમાં આવ્યો. પણ લંડનથી પોતાના મેહેલમાં આવી પુગે તે અગાઉ તો એની મા મરણ પામી, અને એમનીવચે છેલ્લી ઘડીએ મેલાપ થયો નહી. પોતાની માય ગમે તેવી ફાતેલ હતી પણ બાયરન તેણીની સાથ હમેશ પ્રીતથી અને સભ્યતાથી કામ લેતો હતો. મુસાફરીથી આવ્યા પછી Childe Harold ના નામ તલે એની મુસાફરીનું કવિતારૂપી બયાન એણે છપાવ્યું. આ કવિતા ઘણી મધુર છે, તથા તેમાં જે ફીલસુફીના વીચારો સમાવેલા છે તે ચાનાક આપનારા છે. આ કવિતા પછી એની પુર વાખ્વાખ્ખી થઇ, અને જોકે એના વખ્તમાં આખાં દેશમાં ઘણાક કવિઓ ઉભાતા હતા પણ કોઇ એની બરોબરી કરી શકે તેવો ન હતો. સ્કાટે પણ ટકકર ખાધી, અને આખાં દેશમાં એક શાહજાદાની મીસાલ એ પંકાવા લાગો. જે કાપનો તથા તરાહનો દગલો એ પેહેરતો હતો, તથા જેવા કાપના ગલેબંદ એ બાંધતો હતો તેની પણ લોકોએ નકલ કરવા માંડી, અને એના પેહેરવાના કપરાંના ભાવ ચાર ગણા વધી પડયા. એકપછી એક Giaour, Lara, Parisina, Bride of Abydos, વગેરે એની મધુર વારતાઓ પ્રગટ થવા લાગી, અને દરેક કાવ્યથી એની કીર્તીમાં ઉમેરો થયો. વલી એની સાથ પરણવાને માટે જે વગ લગાડવામાં આવતો હતો તેથી એને પણ મજાહ પડતી હતી. જોકે ધર્મપર એનો મુદલ એતબાર હતો નહી તોપણ એના જેવી વાખ્વાખ્ખી અને માન થોડાજ નરો મેલવી ગયા હશે.

હવે બાયરનની નબલી હાલતનો પણ થોડો ચીતાર આપવો જરૂરનો છે. કોઇના લગનથી તો સામો તે ગવાય પણ બાયરનના લગનથી તેની કીર્તીનો નાશ થયો, અને તેનાં મનની હાલત પણ હાલહવાલ બનતી ગઇ. બાયરનના મેહેલની પાસે એક મોટા બંગલામાં એક દારૂના વેપારીનું કુટુંબ રેહેતું હતું. એઓ ઘણાં તવંગર હતાં, અને તેમને ત્યાં એકજ છોકરી હતી. મીસ ચેવરથની સાથ બાયરન નાનપણથીજ રમતો હતો, અને જયારે એ પંદર વરસનો થયો ત્યારે છોકરી અઢાર વર-

સની ઉંમરે પુગી હતી. એક સમે બાયરને તેણીની સાથ પરણ-વાની મરજી જણાવી, પણ મીસ ચેવરથે તો તેની નાની વયને માટે એને હસી કાઢયો. એ વખતે એ કઇ કીર્તી ખાટયો ન હતો, પણ વિદ્યાલ્યમાં ભણવા જતો હતો. બાયરન આ છોક-રીને પ્રીતથી ચાહતો હતો તેથી જયારે તેણીએ એને હસી કા-ઢયો ત્યારે એને ઘણું અપમાન લાગ્યું, તેથી એકેદમ તેણીના ઘરમાંથી જતો રહયો, અને ફરીથી તેણીનાં ઉંબરમાં પણ પગ મુકયો નહી. થોડા મહીના રહીને પેલી છોકરી તો એક વેપારીના દુરાચારી છોકરા સાથ પરણી ગઇ, પણ તેની સાથ કંઈ પણ સુખ પામી નહી, અને થોડા વખતમાં બાપના ઘરમાં આવી પાછી રહી. ત્યારપછી બાયરને અનેક નારપર મન દોડાવ્યું, અને જયારે તેની કીર્તી પુર પ્રકાશ ામી હતી ત્યારે એણે ડર-હામ શેહેરના સર રાલફ મીલબેનકની છોકરી સાથ ઈ૦ સ૦ ૧૮૧૫ ના સાલમાં નેકા કીધા. એક વખત ફરતાં ફરતાં તેણીની સાથ એને ઓલખાણ પડી હતી અને બંને વચે પ્યાર બાન્ધ્યો હતો. મીસ મીલબેનક ભણેલી તથા નરમતાવાલી અને ઘણી ખુ-બસુરત હતી, તેથીજ બાયરન તેણીનીપર લલચાયો. એક વખત તો કંઇ કારણને લીધે તેણીએ બાયરનનું માગું ના પાડયું, અને બીજી વખતે બાયરને બોહોસ કરવાથી તેણીએ એને કબુલ રા-ખ્યો તથા પોતાના બાપનાજ શેહેરમાં પરણી ગઇ. એનો સ-સરો પૈસાવાલો હતો, અને આ તેની એકજ દીકરી હતી, તેથી તેણીને લાડમાં ઉછારેલી હતી. આખાં દેશમાં જયારે લગનની વાત ફેલાઇ ત્યારે કેટલીક ઉમરાવજાદીઓએ એનો સાંમે તીર-સ્કાર બતાવ્યો. પણ બાયરનનેતો ધર્મપર મુદલ ઇતબાર ન હતો તથા ફાંતાનો ઘણી હતો તેથી લેડી બાયરનને તે પસંદ પડયું નહી. અને આવા હુશયાર, આવા ભણેલા, આવા કાબેલ ધણીને તેણી થોડાક ઘેલો સમજી! તથા પરણ્યાને વરસ ન થયું તેટલે તો બંને વચે તુટફાટ થઇ અને એક બે કારણ કુટણીઓનાં સ-મજાવવાથી પોતાના વરને ગલે વલગી બાપને ઘર થોડાક દહાડા રેહેવાની અરજ ગુજારી. બાયરને તેણીને જવા દીધી, અને થો-ડાક દીવસ પછી તેણીના બાપનો એક કાગજ તેનીપર આવ્યો

જેથી સઘલો ખોલાસો થયો, કે બાયરનની બાયડીએ પોતાના વરને ઘર જવા સાફ ના પાડયું. આથી એ ઘણો અજબ થયો અને તેનું કારણ માગ્યું; પણ તે પણ તેને સાફ ના પાડવામાં આવ્યું. એવું કેહેવામાં આવેછે કે હમેશ બે ભરેલી બંદુકો પલંગ આગલ રાખીને એ સુતો હતો તેથી લેડી બાયરનને અમથી એણે રમુજને ખાતર ચોંકાવી અને તેથી તેણી ગુસ્સે થઇને મીનાકિસો કરી જતી રહી. પણ એને લગતી ખરી બીના હજુર પણ જાણવામાં આવી નથી. વેલાતમાં તે વખતે ચોરોની મોટી ધાસ્તી હતી તેથી બાયરન ઓરડામાં બંદુક રાખતો પણ હોય, પણ તેથી એકેદમ ગુસ્સે થઇને વર ત્યાગ કરવો એ કઇ લેડી બાયરને ડાહાપણ ભરેલું પગલું ભરયું નહી એમ સર્વ લોકો છુટથી બોલતાં. બાયરન હમેશ અપમાન ખમી શકતો ન હતો, અને જો કોઇ એક બોલ તો તે હજાર બોલ બોલી ઉભો રેહેતો હતો, તેથી પોતાનાં સસરાના કાગજથી અને બાયડીની બેવફા ચાલથી એને ગુસ્સો છુટયો, અને અદાલતમાં અરજ ગુજારી. વલી તેણીને કઇપણ વાતથી ગુસ્સો લાગો હોય તેની માફી માગી તેણીની સાથ તે સમઝુતી કરવા પણ તૈયાર હતો, પણ લેડી બાયરન તો સાફ ના પાડતી, અને આખરે બંને તરફના મીત્રોએ મલી તેમને એક બીજાંની ફારગતી અપાવી છુટા છેડા કરાવી આપ્યા. બાયરન જાતે શરમાઉ હતો તેથી તેને બાયડીની આવી વર્તણુકથી બહુ દુઃખ ઉપજયું. ગામમાં, લોકોમાં, મંડલીઓમાં, મેહેલમાં, શેહેરમાં, બસ બે ત્રણ મહીના સુધી એનેજ વીશે જબરો ચરચા ઉઠી રહી અને બંને વચે કુસંપ કેમ થયો તે માટે હજારો ગપાટા ઉડવા લાગા. વલી આ તક જોઇ એના દુશમનો એનોજ વાંક કાહાડવા લાગ્યા, અને એની ઘણીક તરેહની નાલેસી કરવા લાગા. અખબાર સમાચારોમાં એને વીશે દરરોજ ખાશ ખબરો આવતી, અને બંને માટી બૈરવચેના કુસંપનો ભેદ જાણવા લોકો ઘણાં ખંતી રહયાં. જે પત્રવાલો એને વીશે કઇ નવી ખબર આપે તેની હજારો નકલો ખપતી હતી. એ વાતને આજે સાઠ વરસ થયાંછે પણ હજુર પણ ખરો ભરમ બાહાર પડયો નથી. પોતાની બૈરીનો નામોશીને

લીધે એની કીર્તીને ઝાંખ લાગી અને આ ચલકટો સેતારો એ-કેદમ મંડલીનાં ખુલ્લાં આસમાન પરથી ખરી પડયો. બાયરન મેહેલની બાહાર પણ નીકલતો ન હતો, અને પોતાના મીત્રોની મોલાકાત પણ લેવા ના પાડતો હતો. એની બાયડીને પેટે આટલી ટુક મુદતમાં એકજ છોકરીનો જન્મ થયો હતો, અને તેણીનું નામ એણે (Ada) આડા કરી રાખ્યું હતું. ફારગતીમાં બચ્ચાંનો હવાલો પણ એની બાયડીને સવાધીન કીધો હતો. ત્રણ ચાર મહીના રહીને પોતાનો મેહેલ અને અસબાબમત વેચીને એ પોતાનાં સ્વદેશથી છુટો પડયો, અને બીજીવાર સફરે નીકલ્યો. જે દહાડે એ આગબોતપર સ્વાર થયો તેજ દહાડે એક પત્રમાં Farewell અથવા "તને છેલ્લી સલામ", અને બીજાં પત્રમાં "Sketch" અથવા "કુટણીનો કીસ્સો" નામે બે નાનાં કાવ્ય એણે પ્રગટ કરયાં. આ કવિતાથી આખાં શેહેરપર જબરી અસર થઇ હતી.

એની બીજી વારની સફરમાં એ કેવા ગમગીન તથા દુઃખદાયક વીચારોથી નીકલ્યો હશે તે વીચારવું સેહેલું થઇ પડશે. સ્વીતઝરલાંડ, ઇટાલી, ગ્રીસ, તરકી વગેરે મુલકોમાં ફરી વલી એ ફલોરનસ શેહેરમાં જઇ વસ્યો, અને ત્યાંથી Childe Harold ના પછવાડેના બે ભાગો એણે જોડી છપાવા મોકલ્યા. આગલા બે ભાગમાં અને પછવાડેના બે ભાગમાં ખુશાલી અને દલગીરીનો તફાવત તરંત માલમ પડી આવેછે. ત્યારપછી Beppo, Waltz, Vision of Judgment, Don Juan વગેરે કાવ્યો પણ એકપછી એક લખવામાં આવ્યાં, અને વેલાતના લોકોપર તથા પોતાની જીંદગીની હાલતપર ઘણીક ટીકાકાર કવિતાઓ લખી ઇટાલીમાં તેની કાબેલ્યત તથા ખુબસુરત સ્વરૂપને લીધે એની વખાણ થવા લાગી, અને મોટા મોટા ઉમરાવોની મંડલીમાં એ બીરાજમાન થતો. એનાં કુટુંબની સઘલી વાતોથી તથા એનાં લખાણની મધુરતાથી યુરોપમાં સર્વ નામીચા ગ્રહસ્થો વાકેફ હતા. એ વખતે ગામબાના ઇટાલ્યન ઉમરાવની એક છોકરી ગીકોલીના અમીર સાથ તરતનીજ પરણેલી હતી, અને થોડાક મહીના થયા બાદ તેણીની સાથ બાયરનની ઓલખાણ થઇ. આ

ઈટાલીયનની ખુબસુરતીથી બાયરનના મનમાં એવી તો જબરી અસર થઈ કે એનું આખું દીલ તેણીની તરફ ખેંચાવા લાગ્યું; પણ તેજ પ્રમાણે ગીકોલીની ઉમરાવજાદીના દીલમાં પણ પ્યારનો આતશ સલગ્યો, અને જોકે તેણી પરણેલી હતી તોપણ તેણીએ વરને મુકીને એની સાથ પ્રીતી બાંધી, અને પોતાના વરની સલાહ લઈને એણીએ બાયરનને પોતાના મેહેલમાં લાવી રાખ્યો. એમણે બંને જણાંએ પરણેલાં સ્ત્રી પુરૂષ માફક વેહવાર રાખવા માંડયો, અને એકમેકનીપર ફીદા ફીદા થઈ રહયાં. એવામાં ગીકોલીનો અમીર મરણ પામ્યો અને ત્યારે તો એમને પુર છુટ મલી. બંને જણાં એકમેકને એવાં ચાહતાં હતાં; તથા બાયરન પણ તેણીના ખાનદાનમાં એવો પરોટાઈ ગયો હતો કે સર્વ કોઈ એને માન આપતું હતું. એ પ્રમાણે બાયરન આ કુલવંત સ્ત્રી સાથ પાંચ વરસ સુધી રહયો, અને સુખ અને આરામમાં પોતાની બાયડીની બેવફાઈ ભુલી ગયો. વેલાતમાં તો એની સર્વ હીલચાલોની ખબર જતી હતી, અને એને સારે નસીબે આવી બીજી બાયડી મલી તેથી લોકો બહુ ચકચાર કરતાં અને લેડી બાયરન તો મુગે મોહડે રંડાપો સેહેવતી હતી, અને એક વખત બાયરને ઈટાલીથી તેણીની પાસ પોતાની છોકરી આડાનાં બાલ મંગાવ્યા હતા તે પણ તરતજ તેણીએ મોકલ્યા હતા. પોતાની છોકરીની ખેર આફીયત દર અઠવાડીએ મીત્રો પાસે એ મંગાવતો હતો, તથા તેણીને માટે એ બહુ ચાહા રાખતો હતો. વલી એજ વખતે એની અસલ કીર્તીમાં નવો ઉમેરો થયો. યુનાની લોકોએ તરકીના સુલતાનનો તોક ગલેથી કાઢી નાખી સ્વતંત્ર થવાની તજવીજ કીધી અને બલવો ઉઠાવ્યો, તેમાં બાયરને જાતે ગીરોથી અને પોતાની તલવાર અને કાબેલયતથી મંદદ કીધી એટલુજ નહી, પણ પોતે તેમનો સરદાર થયો, અને લડાઈમાં ભાગ લેવા લાગો. આથી તેનું નામ એકવાર ફરીથી ચોમેર બુલંદ ખીલો નીકલ્યું, અને એજ કામમાં થાક લાગવાથી ઈ૦ સ૦ ૧૮૨૪ ના સાલમાં છત્રીસ વરસની કોમલ વયે એ મરણ પામ્યો. એનાં મરણની ખબર આખાં યુરોપમાં ફેલાઈ, અને વેલાતમાં તો જાણે શોર મચી રહયો. આખાં દેશ એને

માટે સોગ પાળ્યો, અને હજારો વાતે એને માટે દલગીરી જા-
હેર કીધી. એના મરણપર ઘણાક રસાલાઓ લખાયા છે, પણ
તેમાં એના મીત્ર મુરની કલમથી લખાયલું એનું જન્મ ચરીત્ર
લોકોએ હોંસથી વાંચવા માંડ્યું. એની બાયડી તે વખતે જીવતી
હતી તેથી તેણીને કઇ અપમાન ન થાય તે વાત ધ્યાનમાં રાખી
મુર કવિએ તેણીના લગનની બાબદપર ઘણાંજ થોડા ટીકા કીધા
છે, અને જોકે તેમનાં કુસંપના ભેદથી તે પુર વાકેફ હતો તો-
પણ તેના તદન અખાડા કરી આ જન્મચરીત્ર છાપ્યુંછે.
તોપણ લેડી બાયરને એને છોડયો નહી, અને એનીપર એક
લંબાણ કાગજ લખી મુરે જે તેણીની માના કુટણપણા બાબદ
ઇસારા કીધાછે તેને માટે તેને ઘણો ઠપકો આપ્યો, અને વલી
જણાવ્યું કે ખરી બીનાથી તેણીનાં માબાપ પણ પુરતાં વાકેફ
નથી. મુરે આ કાગજ બીજી આવૃતીમાં પ્રગટ કીધોછે. મુરનું
લખેલું જન્મ ચરીત્ર બાહાર પડયા પછી થોડેક વરસે બાયર-
નની માશુક ગીકોલીની ઉમરાવજાદીએ બાયરનનાં બચાવમાં બે
ઇટાલ્યન નીબંધો લખી બાહાર પાડયા. એમાં બાયરનના અનેક
સદગુણોની જાબજા તારીફ ગાઇ છે, અને તેણી બાયરન સાથ
અતલગના સંબંધથી બંધાયલી હતી તેથી બાયરનના સર્વ વીચા-
રો તેણીએ પ્રગટ કીધા છે, અને મુર પર જબરો આરોપમુ-
કયો છે. આ દોષ ખરો હશે એમાં આજના વિદ્વાનોને જરા-
એ શક નથી, કાંયકે તેણીનું લખાણ મુરના કરતાં પણ સતાવાર
ગણાય છે. તેણી લખેછે કે જયારે બાયરન બરીથી છુટો પડયો
ત્યારે તેણે એક તફસીલવાર ચોપાન્યું લખ્યું હતું, અને તેમાં
સર્વ ખોલાસો જણાવ્યો હતો. આ ચોપાન્યું કઇ તેણે છપાવ્યું
નહી પણ મરણની થોડા દહાડા અગાઉ જયારે મુર પર એણે
સઘલાં કાગજ પતરો, ચોપાન્યાં, નોંધો વગેરે મોકલી આપી,
ત્યારે આ ચોપાન્યું પણ ખાશ ચીઠી સાથે મોકલી આપ્યું કે
તેના મરણ બાદ તેનાં જન્મ ચરીત્રમાં તે દાખલ કરે. મુરે તેને
વચન આપ્યો હતો અને એ દાખલ કરવાનેપુર ખુશી જણાવી
હતી. પણ જયારે એનું જન્મ ચરીત્ર છપાયું ત્યારે મુરે આ
ચોપાન્યું કેટલાક ઉમરાવોની સલાહથી બાલી નખાવ્યું અને

પોતાના જાણી મીત્રની એક ફરજ માથેથી કાઢી નાખી તથા તેના વીસવાસનો એણે ધાત કીધો. મુર જાતે ગરીબ હોવાથી તે ઉમરાવોનો હમેશ ઓશીયાલો હતો અને તેથી તેણે આ નીચ વિદ્યા વાપડી હશે એમાં કશોએ સંદેહ નથી, અને ગીકોલીની ઉમરાવજાદી જેણી સઘલી વાતમાં બાયરનને ખુદ મોહડેથી વાકેફ થઇ હતી, અને જેણી બાયરનની એકેએક વાત જાણતી હતી તેણીએ આ અન્યાય મુરપર મુકયોછે, અને આજના કાબેલોનું એવું મત છે કે એ અન્યાય ખરોજ છે, અને મુરે જે વીસવાસઘાત કીધો હતો તેને માટે અનેક ઇસારાઓ પ્રગટ થયલા છે. પોતાના નામીચા આશકપર આ ઉમરાવજાદીનો કેવો પ્યાર દોડેછે તેનું એણીના લખાણપરથી તોલ થઇ શકેછે, અને જયારે તે મરણ પામ્યો ત્યારે એણીને કેવી દલગીરી લાગી હશે તે વીચારવું સેહેલું થઇ પડશે. એણીએ પોતાના મેહેલમાં બાયરનનું બાવલું ઉભું કીધું છે. બાયરન કવિ ઓગણીસમી સદીનો સર્વથી સરસ અને પંકાયલો ગ્રહસ્થ ("The most celebrated Englishman of the nineteenth century") ખરેજ કેહેવાતો હતો. બાયરનની બાયડીની એક વાત પણ ધ્યાનમાં રાખવા જોગ છે. તેણીએ "આડા" ને મોટી કીધી, કેલવણી આપી, અદરાવી, પરણાવી, પણ બાપનાં કામકાજથી તથા તેની કેફીયતથી તદન બીનવાકેફ રાખી હતી. તેણી બાપને માટે માયને ઘણાક સવાલો કરતી હતી, પણ મા તેણીને ઉડાવતી હતી. એક દહાડે બાયરનના છાપાખાનાવાલા મરેને કાને એ વાત પડવાથી તેણે એણીને સઘલાં લખાણો મફત પોંચતાં કીધાં, અને ત્યારે તેણીએ બાપની કેફીયત તથા માની વર્તણુક જાણી હતી, અને વાંચતાં જાર બેજાર રડી હતી.

આપણા માજી વડા પ્રધાન બીકનસફીલડના ઉમરાવે (Lord Beaconsfield) કેટલાંક નોવેલો લખ્યાંછે તેમાં એક Venetia નામનું છે તે કેટલાક વાંચનારા ગ્રહસ્થોને ખબર હશે. એ નોવેલમાં બાયરનનું તથા તેની બાયડી અને છોકરીનું આબેહુબ ચીત્ર કાહાણીનાં આકારમાં આપ્યુંછે તે વાંચવાથી પણ ઘણો ધડો મલેછે.

બાયરનનું પેહેલું પુસ્તક Hours of Idleness અથવા આલસાઇના વખતમાં જોડેલી કવિતાનો સમુદાય છે. એ કાવ્ય પુસ્તક ટુંક દોહેરાઓ થી ભરપુર છે. એમાં ઘણાક સારા ફકરા આવેલા છે તેમાંથી થોડાક ટાંકોએ છીએ. બાયરનની દરેક કવિતા ઇશકી છે, પણ તેથી કેટલાક લોકો કહેછે તેમ કઇ નીતીનો ભંગ થતો નથી. સામી વાંચનારને ચાનાક મલેછે અને એણે તો ઇંગ્રેજ લોકોની અનીતી ઉઘાડી પાડી છે. કેત્યુલસ કવિની નકલ કરીને એણે આ નીચલો દોહેરો જોડયો છે તેમાં એક કન્યાને પોતાનો પ્યાર જણાવતાં એ કહેછે કે તેણીને હજારો ચુમી લે તોપણ એના પ્યારનો આતશ બુઝાય નહી.

Oh! might I kiss those eyes of fire,
A million scarce would quench desire;
Still would I steep my lips in bliss,
And dwell an age on every kiss.
To part would be a vain endeavour;
Could I desist?—Ah! never—never!

અસલના ગ્રંથકારો એવું લખી ગયા છે કે કામદેવ એક નાનો શોહામણો છોકરો છે જે પોતાના હાથમાં તીરકામઠું લઇ હમેશ ફરેછે, અને જે સ્ત્રી અથવા પુરૂષ તેને પસંદ પડે તેની પર પોતાનો પ્યારનો તીર ફેંકે છે. એ પ્રમાણેની એક કવિતાનો બાયરને જુનાની એનાક્રીયનના પુસ્તકમાંથી તરજુમો કીધોછે તે બહુ રમુજી છે. બાયરનની કવિતામાં પ્યારના ગીતો ઠગેઠગ જોવામાં આવશે. આ નીચલું ગીત પણ એનાક્રીયનપરથી લીધું છે. The First Kiss of Love ના કાવ્યમાં એકમેક પરદીલ દોડે અને પેહલવેહલો પ્યારનો જુસ્સો ઉભરે તે વખતે માશુકને બોકી લેવાના જેવું બીજું સુખ કઇજ નથી, એમ કવિ લખી જાયછે.

Away with your fictions of flimsy romance;
  Those tissues of falsehoods which folly has wove!
Give me the mild beam of the soul breathing glance,
  Or the rapture which dwells on the first kiss of love.

The Tear અથવા આંશું પર લખેલી કવિતા પણ મધુર છે. જયારે કોઇ મીત્ર ઉપકાર કરેછે, અથવા જયારે કઇ

વાહાલી ચીજ એકાએક આપણને મળેછે ત્યારે કોણની આંખ-માંથી આંશુ ટપકશે નહી ? સારાં કામો કરી મરણ પામ્યા હોઇએ તો આપણી ઘોરપર જે આંસુ ટપકેછે તેથી હમેશ આપણું રૂહ કવિના કેહેવા પ્રમાણે બહુ ખુશાલ થાયછે. આ કવિતામાં બેવ-ડો અનુપાસ આવેછે.

When Friendship or Love our sympathies move,
  When Truth in a glance should appear,
The lips may beguile with a dimple or smile,
  But the test of affection 's a Tear.
Too oft is a smile but the hypocrite's wile,
  To mask detestation or fear ;
Give me the soft sigh, whilst the soul telling eye
  Is dimm'd for a *time* with a Tear.
Ye friends of my heart, ere from you I depart
  This hope to my breast is most near :
If again we shall meet in this rural retreat,
  May we meet, as we part, with a Tear.
When my soul wings her flight to the regions of night,
  And my corse shall recline on its bier,
As ye pass by the tomb, where my ashes consume,
  Oh ! moisten their dust with a Tear.
May no marble bestow to the splendour of woe,
  Which the children of vanity rear ;
No fiction of fame shall blazon my name ;
  All I ask—all I wish—is a Tear.

જે બાયડીઓ પોતાના ધણીની તાબેદારી ન કરે તો તે-મને થોડા દહાડા વીસરી જવાથી તેઓ પોતાની મેળે પાછી ઠે-કાણે આવશે એમ કવિ કહી જાયછે.

Would you teach her to love ! for a time seem to rove
  At first she may frown in a pet ;
But leave her awhile, she will shortly smile,
  And then you may kiss your coquette.
For such are the airs of these fanciful fairs,
  They think all our homage a debt ;
Yet a partial neglect soon takes an effect,
  And humbles the proudest *coquette*.

કેટલાક દહાડા સુધી કવિ એકાંતવાસ પડી રહયો તેથી એના એક મીત્રે એને ઠપકો લખી મોકલ્યો તેનો આ નીચલી લીટીઓમાં કવિ જવાબ વાળેછે, તે ધ્યાન આપવા જોગ છે. તે કહેછે કે ખાણાપીણામાં, તથા નાચરંગમાં, અને એવાંજ બીજાં જાહેર મંડળોમાં ભાગ લીધાથી કંઇ કીર્તિ મેળવાતી નથી. તે કહેછે કે નામીચા પીત અને ફોક્સ જેવા પ્રધાનોની માફકખરી રંજ ખેંચી તે જશ પામવા તૈયાર છે; બાકી ઠાલી ફીસીયાગીમાં દહાડા ગુમાવી જયાંના ત્યાં પડી રેહેવું તેને ગમતું નથી. નસીબના ફરવાથી ધન દોલત તો એક પલમાં ઉડી જાય, તથા ખેતાબ અને મરતબો પણ કોઇ બાહાદુર સતાવાળાના હાથ તલે આવ્યાથી એક પલમાં નાશ પામશે, પણ જો ખરી મેહેનતથી નામ કાઢયું હોય તો તે અમર રહી જશે.

For the life of a Fox, of a Chatham the death,
What censure, what danger, what woe, would I brave!
Their lives did not end when they yielded their breath
Their glory illumines the gloom of their grave.
Yet why should I mingle in Fashion's foul herd?
Why crouch to her leaders, or cringe to her rules?
Why bend to the proud or applaud the absurd?
Why search for delight in the friendship of fools?
To me what is wealth?—it may pass in an hour,
If tyrants prevail, or if Fortune should frown;
To me what is title?—the phantom of power;
To me what is fashion? I seek but renown.

Hebrew Melodies અથવા યાહુદીઓનાં ગીતો પણ એણે કવિતામાં જોડી પ્રગટ કરયાં છે. એ ઘણાં મધુર અને મનોરંજક હોવાથી વાજીંત્રમા પણ ઉતરી શકેછે. Jephtha's Daughter ને નામે લખેલું કાવ્ય કરૂણા રસથી ભરેલું છે. જ્યારે યાહુદીઓનાં સેલેમ દેશપર મુસલમાનો હુમલો લઇ ગયા તે વખતે ખોદાએ યાહુદીઓને છુપી મદદ કીધી હતી અને તેથીજ તેમની જીત થઇ હતી, પણ જેફ્થા નામના એક ભર-

વાડની છોકરીનો ખોદાએ ભોગ માગયો હતો તે આપતી વખતે પેલી છોકરી ઘણીજ નરમાસથી પોતાના બાપને મકમ દીલ રાખી વગર આંચકીએ તેણીને જબેહ કરવા કહેછે, તથા તેથી પોતે દેશહીતકારી લેખાઇ કીર્તી પામશે એમ સમજી જે છેલ્લું ગાયન ગાય છે, તે આપણા જીગરમાં જબરી અસર કરેછે.

Since our country, our God—oh, my sire!
Demand that thy daughter expire;
Since thy triumph was bought by thy vow—
Strike the bosom that 's bared for thee now!

And the voice of my mourning is o'er,
And the mountains behold me no more;
If the hand that I love lay me low,
There cannot be pain in the blow!

And of this, oh my father! be sure—
That the blood of thy child is as pure
As the blessing I beg ere it flow,
And the last thought that soothes me below.

Though the virgins of Salem lament,
Be the judge and the hero unbent!
I have won the great battle for thee,
And my father and country are free!

When this blood of thy giving hath gush'd,
When the voice that thou lovest is hush'd;
Let my memory still be thy pride,
And forget not I smiled as I died!

English Bards and Scotch Reviewers નામની ટીકાકાર કવિતા લખવાનું કારણ આગલ સમજાવેલું છે. એ કવિતા બહુ ભભકાથી શરૂ થાયછે તેથી ઘણું હસવું આવેછે. એમાં કવિએ પોતાની કલમપર લખેલો ફકરો રમુજી છે. તે કહેછે કે જો માણસની ખીદમતમાં એક પણ ખરો ગોલામ હોય તો તે તેની કલમ છે. જો નુકતેચીનીઓ મશકરી કરે અથવા માશુક નાકરમાની કરે તો કંટાલેલા જીવને કલમ એક મોટો આસરો થઇ પડેછે.

Strikes his wild lyre, whilst list'ning dames are hush'd?
'T is Little! young Catullus of his day,
As sweet, but as immoral in his lay!
Grieved to condemn, the muse must still be just,
Nor spare melodious advocates of lust.
Pure is the flame which o'er her altar burns;
From grosser incense with disgust she turns.

બાયરનની આગલી કવિતા પર, જે ટીકા એડીનબર્ગ રીવીયુમાં થયા હતા તે જેફ્રીએ લખ્યા હશે એમ સમજી આ કાવ્યમાં તે તેનીપર ઉતરી પડયોછે. કવિ યાદ આપેછે કે જેમ વિલાતમાં જેફ્રી નામે એક કરડો ન્યાયધીશ થઇ ગયો હતો, અને તેનેથી લોકો તોબાહ બોલતાં હતાં, તેમજ આ જેફ્રી સાહેબ પણ કાવ્યન્યાયધીશ થઇ પડયા છે!

Health to immortal Jeffrey! once, in name,
England could boast a judge almost the same;
In soul so like, so merciful, yet just,
Some think that Satan has resign'd his trust,
And given the spirit to the world again,
To sentence letters as he sentenced men.

એ પ્રમાણે દરેક કવિની ખાંમી કાઢી તથા તેમના લખાણ પર ટીકા કરી બાયરન નાટક તપાસવાપર ધ્યાન પુગાડેછે, અને નાટક તથા ખેલોનાં લખાણ પણ ભુરડાલ અને નબલાં ચીતારેછે, તથા પોતાના બાપ દાદાનો વખત યાદ કરી તેમની તારીફ ગાયછે.

Such are we now. Ah! wherefore should we turn
To what our fathers were, unless to mourn?
Degenerate Britons! are ye dead to shame,
Or kind to dulness, do you fear to blame?

સર્વ નાટક લખનારાઓની રમુજ ઠેકડી કરી તે શેરીડાન તથા બારનસ, રોજરસ, કેમ્પબેલ, કાઉપર વગેરે કવિઓનીજ માત્ર તારીફ ગાયછે. એજ વખતે કરકવાઇટ નામનો એક જુવાન કવિ અભ્યાસ બાબત પુર મંડેલા મેહેનતથી મરણ પામ્યો હતો તેને યાદ કરી કવિ તેને માટે વીલાપ કરેછે. જે વિદ્યાઓ

રનને કચડાતું ચાલતું હતું, અને તેથીજ સાઉધી વારંવાર બાયરનની નાલેશી છપાવતો હતો, અને એટલેવેર બાયરન પર હોમલો કીધો કે જયારે બાયરન મરણ પામ્યો, અને એને જવાબ દેનાર કોઇ હતું નહી, ત્યારે પણ એણે એનીપર વેરભાવીક હોમલો કીધો હતો. સાઉધીને માટે બાયરનના બેહદ રમુજી ટીકા તેનાં આખાં પુસ્તકમાં જોવામાં આવેછે.

With eagle pinion soaring to the skies,
Behold the ballad-monger Southey rise!
To him let Camoens, Milton, Tasso yield,
Whose annual strains, like armies, take the field.
Oh! Southey, Southey, cease thy varied song!
A bard may chant too often and too long;
As thou art strong in verse, in mercy spare!
A fourth, alas! were more than we could bear.

નામીચા વરડસવરથને પણ બાયરને જતો મુકયો નથી ચીડમાં આવી જઇ એકેએક કવિની એણે ઠેકડી કીધી છે. વરડસવરથે તે વખતે ટુંક દોહેરાઓજ માત્ર છપાવ્યા હતા, પણ તેમાં તાલ શુર અથવા કવિતા રચનાનો બાયરન વાંક કહાડી એને ઠપકો આપેછે.

Next comes the dull disciple of thy school,
That mild apostate from poetic rule,
The simple Wordsworth, framer of a lay,
As soft as evening in his favourite May,
Who, both by precept and example, shows
That prose is verse, and verse is merely prose.

ઇશકી કવિ મુર છોકરીઓનાં માથાં ફેરવી નાખશે અને અનીતીનો વધારો કરશે એવો તેનીપર દોષ મુકી બાયરન એને પણ નરમ ઠપકો આપેછે. તે તેને શીખામણ દે છે કે કાવ્ય દેવીના મંદીરમાંના આતશકદેહમાં ચોખ્ખું નીતીમાન લોબાન ધુપાવવુ જોઇએ; ખરાબ અને ભેલસેલ તથા કચરાવાલું લોબાન ચાલે નહી!

Who, in soft guise, surrounded by a choir,
Of virgins melting, not to Vesta's fire,
With sparkling eyes, and cheek by passion flush'd,

He who hath bent him o'er the dead
Ere the first day of life is fled,
The first dark day of nothingness,
The last of danger and distress,
(Before Decay's effacing fingers
Have swept the lines where beauty lingers),
And mark'd the mild angelic air,
The rapture of repose that 's there,
The fix'd yet tender traits that streak
The languor of the placid cheek,
And—but for that sad, shrouded eye,
  That fires not, wins not, weeps not now,
  And but for that chill, changeless brow,
Where cold Obstruction's apathy
Appals the gazing mourner's heart,
As if to him it could impart
The doom he dreads, yet dwells upon ;
Yes, but for these and these alone,
Some moments, ay, one treacherous hour,
He still might doubt the tyrant's power ;
So fair, so calm, so softly seal'd,
The first, last look by death reveal'd !
Such is the aspect of this shore ;
'T is Greece, but living Greece no more!
So coldly sweet, so deadly fair,
We start, for soul is wanting there!

આ ઉપલા ફકરામાં એક તરતના મરણ પામેલા માણસની લાશપર જોતાં જે વીચારો ઉતપંત થાયછે તે કવિએ કેવી બારીકીથી ચીતારયા છે તે ખાશ નોધી લેવા જોગ છે.

The Bride of Abydos અથવા બાઇરતી છોકરીની વારતા બહુ રસીલી છે. આ વારતામાં તુરકીઓનું જહનુંન બરાબર દેખાડેલું છે. આ નીચલી સતરોમાં એશીયા ખંડના મુલકોનો રંગીન ચીતાર આપ્યોછે, તે જાણવાજોગ છે. તુરકી તથા ઇરાનની આસપાસનો મુલક કવિ જોઇ વલ્યો હતો તેનું બયાન કીધેલું છે.

તેને આટલું સુધી ઉછેરી મોટો કીધો, તેજ વિદ્યાએ આખરે તેનાં મોતનું બી રોપ્યું. એજ પ્રમાણે એક ગરૂડ પક્ષી ગોળી કાઢવાની કોશેસ કરવાને બદલે, તે સામું જે જગાએ ગોળી લાગી હોય તેપર પોતાની પાંખ ઢાંકી ગરમી આપેછે, જેથી તે વધારેને વધારે હેરાન થાયછે, પણ જાણતું એ નથીકે જે પાંખથી માળો સાફ કરી તે સુખમાં નીંદ કાઢતું હતું તેજ પાંખ પેલી નેહેસત ગોળીને સપોવેછે, જે તેનું જીગર ફાડી થોડા વખતમાં તેને મારી નાખશે.

Unhappy White ! while life was in its spring,
And thy young muse just waved her joyous wing,
The spoiler came ; and all thy promise fair
Has sought the grave to sleep for ever there.
Oh ! what a noble heart was here undone,
When Science' self destroy'd her favourite son !
So the struck eagle, stretched upon the plain,
No more through rolling clouds to soar again,
View'd his own feather on the fatal dart,
And wing'd the shaft that quiver'd in his heart ;
Keen were his pangs, but keener far to feel,
He nurs'd the pinion which impell'd the steel ;
While the same plumage that had warm'd his nest,
Drank the last life blood of his bleeding breast.

Corsair, Lara, Giaour ના કાવ્યોમાં તુરકી લોકોની તથા યુનાની ગોલામોની વારતાઓ સમાની છે. જયારે કવિ એ દેશોની મુસાફરીએ ગયો હતો, ત્યારે એના ચાકરો, ભોમીયા વગેરે એને જે જે વાતોથી વાકેફ કરતા હતા તે ખુબ યાદ રાખી એ બીજે દીને કવિતાનાં આકારમાં જોડતો હતો. એ કવિતા એ બીજે દીને કવિતાનાં આકારમાં જોડતો હતો. એ કવિતા ઓની બેટબાજી ઘણી મધુર અને સેહેલી છે. એમાં ધ્યાંરનો વીબ્ય પ્રમુખ છે. Giaour ની કવિતામાં યુનાન દેશનું જે કવિએ ચીત્ર આપ્યું છે તે કોણનું મન ન ઉસકેરશે ? જેમ એક તરતના મરણ પામેલા માણસનો દેખાવ ગંભીર અને શાંત લાગેછે તેમજ આ યુનાન દેશનો દેખાવ એને લાગો.

ચડી તથા છોકરાને સાથેજ ગરદન મરાવે છે. ઇટાલી દેશની એક રાતનો દેખાવ આ ફકરામાં ચીતારયો છે.

It is the hour when from the boughs
  The nightingale's high note is heard ;
It is the hour when lover's vows
  Seem sweet in every whispered word ;
And gentle winds and waters near
Make music to the lovely ear,
Each flower the dews have lightly wet,
And in the sky the stars are met,
And on the wave is deeper blue,
And on the leaf a browner hue,
And in the heaven that clear obscure,
So softly dark, and darkly pure,
Which follows the decline of day,
As twilight melts beneath the moon away.

The Prisoner of Chillon અથવા ચીલોનના કેદખાનામાં પડેલા બંદીવાનનું ગીત ઘણું મધુર છે. જીનોઆ શેહેરના એક દેશહીતકારી શખ્સનું એમાં વર્ણન આપ્યુંછે. ત્રણે ભાઇઓ સાથે કેદ પડેલા હતા. તેમાંના બે તો બંદીખાનામાંજ મરણ પામ્યા તેમનાં દુઃખનો વડો ભાઇ વીલાપ કરેછે, તથા પોતાના નાના ભાઇને વીશે તે ખાશ રૂદન કરેછે.

But he, the favourite and the flower,
Most cherish'd since his natal hour,
His mother's image in fair face,
The infant love of all his race ;
His martyr'd father's dearest thought,
My latest care, for whom I sought
To hoard my life, that his might be
Less wretched now, and one day free ;
He, too, who yet had held untired
A spirit natural or inspired——
He, too, was struck, and day by day,
Was wither'd on the stalk away.

Know ye the land where the cypress and myrtle
  Are emblems of deeds that are done in their clime,
Where the rage of the vulture, the love of the turtle,
  Now melt into sorrow, now madden to crime?
Know ye the land of the cedar and vine,
Where the flowers ever blossom, the beams ever shine;
Where the light wings of Zephyr, oppress'd with per-
  fume,
Wax faint o'er the gardens of Gul in their bloom!
Where the citron and olive are fairest of fruit,
And the voice of the nightingale never is mute,
Where the tints of the earth, and the hues of the sky,
In colour though varied, in beauty may vie,
And the purple of ocean is deepest in dye;
Where the virgins are soft as the roses they twine,
And all save the spirit of man is divine?

આવા ગોલાબ અને સંતરા તથાં નારંગી અને અતર અને બુલબુલના મુલકમાં કોણને જવાં ન ગમશે? ખરેજ ઇરાન તથા તુરકી દેશો સફર કરવા લાયક છે. એક તુરકીના પાશાની ઝુલીકા નામે છોકરીની ખુબસુરતી ચીતારતાં કવિ લખેછે કે તમે જો જોવો તો તમને ચાંતરી આવી જાય! બોલથી તો તેનું બયાન થઇ શકેજ નહી.

Who hath not proved how feebly words essay
To fix one spark of Beauty's heavenly ray?
Who doth not feel, until his failing sight,
Faints unto dimness with its own delight,
His changing cheek, his sinking heart confess
The might—the majesty of Loveliness?
Such was Zuleika—such around her shone
The nameless charms unmark'd by her alone.

Parisina નામે કવિતામાં એક ઇટાલ્યન બુઢ્ઢા ઉમરાવની જુવાન બાયડી પોતાના સાવકા છોકરા સાથ મોહબત રાખવાથી ઉંઘમાં તેનું નામ દઇ હક મારેછે, તેથી તેણીનો વર જાગી ઉઠેછે અને બધો ભરમ ફુટી જાયછે. પેલા ઉમરાવ પોતાની બ-

Sudden he stops; his eye is fix'd; away,
Away, thou heedless boy! prepare thy spear;
Now is the time to perish or display
The skill that yet may check his mad career;
With well-timed croupe the nimble coursers veer;
On foams the bull, but not unscathed he goes;
Streams from his flank the crimson torrent clear;
He flies, he wheels, distracted with his throes:
Dart follows dart; lance, lance; loud bellowings speak
his woes.

Foil'd, bleeding, breathless, furious to the last,
Full in the centre stands the bull at bay,
'Mid wounds and clinging darts, and lances brast,
And foes disabled in the brutal fray:

બીજા ભાગમાં યુનાન દેશની રાજધાની એથનસ શેહેરની પડી ભાગેલી હાલતપર કવિ દયા કરેછે. આગલ યુનાનો લોકો કેવા શુરા નરો હતા અને હાલમાં તેઓ તુરકી જેવા કાફરોના ગોલામ થઈ ફરેછે તે માટે તેમનીપર ધીતકાર નાખ્યોછે. એના વખતમાં ગ્રીસમાં અલી પાશા રાજ કરતો હતો, તેથી તેની બાયરને ભેટ લીધી હતી. જયારે બાયરન એને મલવા ગયો ત્યારે મુસલમાનોનો રમજાન મહોનો હતો તેથી એના મેહેલમાં સર્વ ઠેકાણે ખાણાપીણાં ચાલતાં હતાં, તેમનુ ટુંક બ્યાન અતરે આપીએ છીએ. અલી પાશા બુઢ્ઢો હતો તોપણ લોકોપર ઘણો જુલમ પાડતો હતો.

He pass'd the sacred Haram's silent tower,
And underneath the wide o'er-arching gate
Survey'd the dwelling of this chief of power,
Where all around proclaim'd his high estate.
Amidst no common pomp the despot sate,
While busy preparation shook the court,
Slaves, eunuchs, soldiers, guests and santons wait,
Within a palace, and without a fort;
Here men of every clime appear to make resort;

આજના વખતમાં ગ્રીસ દેશ જે સ્વતંત્રતા ભોગવેછે તે બાયરનની ઉસકેરણી અને પેહેલી કોશિસથીજ છે. બાયરને પો-

Childe Harold's Pilgrimage નામની રસીલી અને શીલસુરી કવિતાના જેવી બાયરને બીજી એકે લખી નથી. એની સર્વ શકિત આ કવિતામાં વાપડવામાં આવી છે. એમાં જે જે મધુર અને ગમગીન વીચારો સમાવ્યા છે તેનું વર્ણન વાંચ્યાથીજ મલી શકશે. યુરોપનાં દક્ષીણ પૂર્વ દેશોનું એમાં વર્ણન સમાવ્યું છે. આ કવિતા એક નોજવાન અબલાને અરપણ કરીછે. એ કાવ્ય ચાર ભાગમાં વેહેચાયલું છે. પેહેલા ભાગમાં સ્પેન તથા પોરતુગાલ દેશોનું બયાન આપ્યું છે. એ વખતે નામીચા વેલીંગટન સરદારનું લશકર સ્પેનમાં કુચ કરતું હતું, અને એ વખત નામાંકીત નેપોલ્યનના દોરનો વખત હતો, તથા ખુનખાર લડાઇથી સ્પેન દેશ વેરાણ અને ઉજાજડ થઇ ગયો હતો. કવિ કહેછે કે સ્પેનીશ સ્ત્રીઓ જરા ભુરા રંગની, તથા ખુબસુરત અને કાલા દોલાવાલી હોયછે. દરાખ અને નારંગીના માડવા તો ત્યાં ઠેકાણે ઠેકાણે જોવામાં આવેછે. સ્પેનીયરડોની કેટલીક ખાશ જાણવાજોગ વીગતો પણ કવિ આપેછે, તેમાં તેમની ધોધા સાથની લડાઇ કવિએ જોઇ તે આ પ્રમાણે ચીતારે છે. સ્પેનીયરડો જહનુની હોય છે તેનું કારણ પણ આ ધોધાની તથા મેંઢાની અને એવીજ બીજી લડાઇઓમાં ઉતરવાની તેમની બીહીક દુર થયાને લીધેજ સમજવામાં આવેછે. સ્પેનીયરડો લુચ્ચા પણ ઘણા હોયછે અને માત્ર સાધારણ જણસ ચોરવા ખાતર પણ માણસનો જાન લેછે, અથવા નજીવાં જેવાં અપમાનને માટે પણ ગલેજ વલગી પડેછે.

Thrice sounds the clarion ; lo ! the signal falls,
The den expands, and Expectation mute
Gapes round the silent circle's peopled walls.
Bounds with one lashing spring the mighty brute,
And wildly staring, spurns, with sounding foot,
The sand, nor blindly rushes on his foe ;
Here, there, he points his threatening front, to suit
His first attack, wide waving to and fro
His angry tail ; red rolls his eye's dilated glow.

Is thy face like thy mother's, my fair child!
Ada! sole daughter of my house and heart?
When last I saw thy young blue eyes, they smiled,
And then we parted—not as now we part
But with a hope.——

મુસાફરી કરતાં બેલજીઅમ દેશમાં તે જઇ પુગો અને વોતરલુના લડાઇના મેદાન આગલ જયારે એ આવી પુગો, ત્યારે કલ્પનાને ઝડપથી દોડાવી તે લડાઇનો ચીતાર આપણી આગલ લાવી મુકયોછે.. હજારો અને લખો માણસોની ખુવારી થોડાજ મહીના અગઉ એજ મેદાનમાં થઇ હતી તેમનો કવી ગમગીન વીલાપ કરેછે. જે દહાડે નેપોલયનનું લશકર આવી પુગુ તે દહાડે તો બ્રસેલસ શેહેરમાં નાચ અને રાગ ચાંલતાં હતાં, અને સર્વ ઉમરાવો, બાનુઓ વગેરે ત્યાં ઠાઠમાઠથી બીરાજયાં હતાં. પણ બીજેજ દહાડે શેહેરમાં ફેરફાર થઇ ગયો. જે જુવાન્યાઓ માત્ર ગઇ કાલે માશુકો સાથ બગલગીરી કરી નાચતા હતા તેઓ એજ દહાડે વોતરલુનાં મેદાનમાં સંખ્યાબંધ ખાક મીસાલ થઇ પડયા! જે અબલાઓ ગોલાબી લાલમલાલ મુખ્ખડાથી ગઇ રાતે નાચતી કુદતી હતી તેઓ બીજેજ દહાડે ફીકી ફક પડી ગઇ અને ધણી દીકરા વગરની થઇ બેઠી! જે વાજીંત્રના સરોદો ગઇ રાતે મેહેલમાં પુર શુરથો નીકલતા હતા તેજ વાજીંત્રના રાગો બીજે દહાડે મુવાંના શોકનાં ગીતો ગાવા મશગુલ થયાં!

There was a sound of revelry by night,
And Belgium's capital had gathered then
Her Beauty and her Chivalry, and bright
The lamps shone o'er fair women and brave men;
A thousand hearts beat happily; and when
Music arose with its voluptuous swell,
Soft eyes look'd love to eyes which spake again,
And all went merry as a marriage bell;
But, hush! hark! a deep sound strikes like a rising
knell!

Did ye not hear it?—No; 't was but the wind,
Or the car rattling o'er the stony street;
On with the dance! let joy be unconfined,

તાનાં લખાણમાં એ દેશ વીશે ઘણા એસારા લખ્યા છે અને આખાં યુરોપનું ધ્યાન તેની તરફ ખેંચ્યું છે. ગ્રીક લોકો બાહારેની કંઇ થોડીક મદદ માંગતા હતા તેમને ધીકકારી કાઢી કવિએ તેમને જાતે મેહેનત કરી ઉસકેરાવા અને બંડ ઉઠાવા શીખામણ દીધી છે.

Hereditary bondsmen ! know ye not
Who would be free themselves must strike the blow ?
By their right arms the conquest must be wrought ?
Will Gaul or Muscovite redress ye ? no !
True, they may lay your proud despoilers low,
But not for you will Freedom's altars flame.
Shades of the Helots ! triumph o'er your foe !
Greece ! change thy lords ; thy state is still the same,
Thy glorious day is o'er, but not thine years of shame.

બાયરન કવિએ Childe Harold's Pilgrimage નામનું કાવ્ય પેહેલાં બે ભાગોમાં પ્રગટ કર્યું હતું અને ત્યારપછી પરણ્યો હતો, અને એનાં લગનનું પરીણામ કેવું નીવડ્યું તો આગલ જણાવ્યું છે. જ્યારે લેડી બાયરનથી અને દેશથી એ આખરે છુટો પડ્યો, ત્યારે પાછો ઇટાલી તથા સ્વીતઝરલાંડની મુસાફરીએ નીકલ્યો હતો. પણ જે ખુશાલ દીલથી ઉપલા બે ભાગો લખ્યા હતા તે બદલાઇ જઇ અંતઃકરણ ગમખાર થઇ પડયું હતું, અને તેથીજ પાછલા બે ભાગમાં ગમગીન વીચારે વચારે સમાવેલા છે. એનાં મનપર તેણીની બેવફાઇથી કેવી અસર થઇ હતી તે એ બે ભાગોમાં મનમાનતી રીતે જોવામાં આવેછે. તીજો ભાગ શરૂ થતાંજ જાણે પોતે કેબીનમાં ઉંઘઇ ગયો હોય અને પોતાની નાની આડા તેના સ્વપનામાં આવી હોય, તેમ તેણીના નામથી આ ગમગીન પક્ષી પોતાનો રાગ કાઢેછે. "અરે ! આડા, તારો ચેહેરો પણ તારી માના જેવોજ છે કે ! જ્યારે છેલ્લી મેં તને રમાડી હતી ત્યારે તારી આંખો કેવી બલુ અને ચલકટી હતી વારૂ ?" એમ બોલી તે જાગી ઉઠેછે અને કવિતાનું દાસ્તાન શરૂ કરેછે. જ્યારે આડાની માએ આ વાંચ્યું હશે ત્યારે તેણીનીપર કેવી નાસીપાસી ભરેલી અસર થઇ હશે !

From clouds, but of all colours seems to be,
Melted to one vast Iris of the West—
Where the Day joins the past Eternity;
While on the other hand, meek Dian's crest
Floats through the azure air—an island of the blest!

એ ભાગમાં કવિએ ઇટાલીના આગલા દોરનું તથા જાણવાજોગ જગાઓનું વર્ણન કીધુંછે. એ દેશમાં મોટા અને ધર્માધીપતીઓનાં રેહેવાના ઠેકાણાં જગેજગ ઉભાઇ જાયછે. એક ઠેકાણે લખતાં કવિ કહી જાયછે કે, આ દેશના કોઇ એકાંત ખુણામાં કોઇ નાજુક નાર સાથ તેને દીન ગુજારવા સરજયો હોત તો કેવું સારૂ? ત્યારપછી વલી કવિ એકાંતવાસમાં મલતી ખુશાલીનું બ્યાન કરેછે, તથા કહી જાય છે કે જંગલમાં પણ આપણું મન રીજવનારાં ઘણાંક ચીન્હો મલી આવેછે, દરીયામાં પણ ફરતાં ફરતાં ખુશાલી ઉપજે છે અને કોઇ નદીના કીનારાપર બેસી આપણે ત્યાં પણ રમુજ મેલવવા માગીએ તો મલી શકેછે. કવિની આ વાંણી એને કેવી સફલ થઇ તે એનાં વૃતાંતપરથી જણાશે.

Oh! that the desert were my dwelling place,
With one fair spirit for my minister,
That I might all forget the human race,
And, hating no one, love but only her!
Ye elements!—in whose ennobling stir
I feel myself exalted—Can ye not
Accord me such a being? Do I err
In deeming such inhabit many a spot?
Though with them to converse can rarely be our lot.

There is is a pleasure in the pathless woods
There is a rapture on the lonely shore,
There is society, where none intrudes
By the deep sea, and music in its roar:
I love not Man the less, but Nature more.

બાયરનની આ કવિતા કેવી મધુર છે તે એમાંથી આપેલા થોડાક ફકરાપરથી જણાશે. એમાં માણસોના વીકારોનું જે પ્રકફરણ આપ્યું છે તેથી ફીલસુફો પણ બાયરનને શાબાશી

આપેછે. Beppo અથવા વેનીસના વેપારીની કવિતામાં લખેલી વારતા બહુ રમુજી તથા હસાવનારી છે. વેનીસ શેહેરના એક વેપારીની જુવાન બાયડી હતી, જેણીને તે ઘણાં વરસ સુધી મુકી બાહાર ગામ વેપાર કરવા ગયો હતો, તે પાછો આવ્યોજ નહીં. પેલી અબલાએ તો બે ત્રણ વરસ વાટ જોઇ એક મદદનીશ ભરથાર રાખ્યો. બાયરન મશકરી કરેછે કે તેણીને રાતનાં એકલી સુતાં બીહીક લાગી તેથી આ પગલું ભરયું હતું. આ નવા યાર સાથે તેણી પુર છુટથી રેહેતી અને વેનીસ શેહેરની નીતી એટલી બગડેલી હતી કે કોઇ એ વાતની દરકાર પણ કરતું હતું નહીં. પેલા વેપારીને સવ કોઇ મુવેલા સમજયાં. પણ એક દહાડે આથેક વરસને અંતરે જ્યારે પેલી જુવાન બાયડી નાચમાં પધારી હતી અને રાતની ત્યાંથી ઘર જતી હતી, ત્યારે એક તુરકી આગો તેણીને સામો મલ્યો, અને તેણીને ખુબ ટીકી ટીકીને જોવા લાગો. પેલા મદદનીશ ભરથારને આથી અપમાન થયું અને તેણે તરત પેલા તુરકીને તેની બેસલુક ચાલનું કારણ પુછયું. પેલા તુરકીએ તો ધીમે પેટે જવાબ દીધો. "સાહેબ, આતો મારી બૈરી છે!" પેલી સ્ત્રી તો ગભરાઇ ગઇ અને યારનો તો ત્યાં રકાશ બન્યો. આખરે ઘણી તાનાજાણી થવાથી તેઓ ત્રણડે જણાં મેહેલમાં ગયાં, અને ત્યાં પેલી સ્ત્રીએ પોતાના પરણેતર વરને ઓલખી કાઢયો, અને તેની સાથ સમજુતી કરી તથા આટલાં વરસ કયાં ભટકવામાં કાઢયાં તેનો હીસાબ માગી પેલા મદદનીશ ભરથારનો ઉપકાર માની તેને રૂખસદ આપી. બીજે દહાડે ગામમાં આ વાત જાહેર થઇ, અને સર્વ જણાં પેલા ખોવાઇ ગયલા ભરથાર વીશે પુછપરછ કરવા લાગ્યાં. તેણે જવાબ વાલ્યો કે જે વાહાણમાં તે સફરે ગયો તે વાહાણ ચાંચીઆઓએ લુટી લીધું અને ઘણાંક આદમી સાથ તેને પણ કેદ પકડયો, જેથી તેના પોશાકમાં વગેરે ફેરફાર થયો, અને એક દહાડે સારી તક હાથ લાગવાથી તે કોઇ મછવામાં નાસી આવ્યો. પેલી બાયડી તેને ઠપકો આપવા લાગી કે તેણે તેની પ્રોયાનો કઇજ વીચાર કીધો નહી, અને આટલાં વરસ સુધી તેણે કોણ જાણે તેણીને યાદ પણ ન કીધી હશે. આવી રીતની સામી સરજોરી કરી તેણી જાણેજ કઇજ

બન્યું ન હોય તેમ પાંછી તેની સાંથ રેહેવા લાગી, અને પેલા વરે પણ તેણીની આગલી ચાલ માટે કઇપણ દરકાર કીધી નહીં. વેનીશીયન ઓરતોની ખુબસુરતી આખાં યુરોપમાં વખણાયલી છે તેથી તેમનો બાયરને આપેલો ચીતાર અહી ઉતારી લેવા જોગછે.

They've pretty faces yet, those same Venetians;
  Black eyes, arch'd brows, and sweet expressions still;
Such as of old were copied from the Grecians;
  In ancient arts by moderns mimick'd ill.

વલી સ્ત્રીઓને હદની અંદર અને મલાજાસર રાખવાનું બાયરન પસંદ કરેછે, કાંયકે જો તેમને વધારે છુટ આપી હોય તો કોઇ વેલા તેમનાથી આંખ પણ મરાઇ જાય છે, ને આંખ મારવા પછી સામા ધણીનો વીચાર મનમાં આવે છે, અને પછી કામ બેહેકી જાય છે, કારણકે સામા ધણીનો સારો વીચાર આવવાથી તેને મલવાની ઇચ્છા થાય છે, અને મરજી થઇ કે કાગજ પતર લખાઇ જાય છે, અને છેહલે એવાં કામનુ પરીણામ એ આવેછે કે કેટલાક નાહેક મારીયા જાય છે, કોઇને ગોદરાં બાંધવાં પડે છે અને કોઇના ભેજાં માથાંની હાણી થાય છે !

For glances beget ogles, ogles sighs,
  Sighs wishes, wishes words, and words a letter,
Which flies on wings of light-heel'd Mercuries,
  Who do such things because they know no better;
And then God knows what mischief may arise,
  When love links two young people in one fetter,
Wild assassinations, and adulterous beds,
Elopements, broken vows, and hearts and heads.

જેમ હાલના વખતમાં પારસીઓની ધણીએ એબ ઉઘડે-છે અને હજારો રીતે તે સાંતવાની કોશેશ થાય છે તેમ વેનીસના બૈરાંઓ પણ કરે છે અને ગમે તેમ બુધાઓને પણ પરણી જાયછે. વલી ખુબસુરતીને લલચાવનારા ફાંદા પણ ઘણા હોય છે, તથા નાચરંગમાં તેવાં બૈરાંઓને સઘના કરતાં વધારે તેડાં આવે છે.

A pretty woman is a welcome guest.

એક મદદનીશ ભરથારનાં શું શું કામો હોય છે તે પણ બાયરને વીસતારયાં છે.

But "Cavalier Servente" is the phrase
Used in politest circles to express
This supernumerary slave, who stays
Close to the lady as a part of dress,
Her word the only law which he obeys.
His is no sinecure, as you may guess;
Coach, servants, gondola, he goes to call,
And carries fan and tippet, gloves and shawl.

બાયરને સાઉધીની સામે થઈ જીયોરજ રાજાને દોજખમાં મોકલી આપયોછે, તે આગલાં પ્રકરણમાં સમજાવ્યું છે. બાયરને ઘણાક નાટકો તથા બીજી કાવ્ય રૂપી વારતાઓ પણ લખી છે, પણ તે સર્વનું લંબાણ બ્યાન કરવુ મુશકેલ છે. ઘણા ખરા નાટકો કંઈ નાટકશાલામાં કરવા લાયક નથી. નામાંકીત નેપોલ્યનના પડી ભાગવા પર એણે એક ગજલ જોડી છે તે ઘણી જોરાવર છે. તેમા આ જંગીને કવિ ધીકારી કાઢે છે. તે કહે છે કે, અરે મુરખ! આગલેદીને તો તું શેહનશાહ હતો, પણ આજે કેવી ગરીબ અને ફકીરી હાલતે આવી પુગોછે! તુએ જેણે સંખ્યાબંધ પાયતખતો ઉથાં મારયાં હતાં, અને લખો માણસોના જાન બરબાદ કીધા હતા, તેની શું આ દશા કે? અરે અભાગયા, શું કમબખતી લાગી કે તારી પોતાનીજ જાત, જે તારા પગપર માથુ નાખતી હતી, તેનેજ તું કુરપણે મારવા તલખ્યો? શુ તારૂં જોર જોઈ આંધલો બની ગયો?

'Tis done—but yesterday a king!
And arm'd with kings to strive—
And now thou art a nameless thing;
So abject—yet alive!
Is this the man of thousand thrones,
Who strew'd our earth with hostile bones,
And can he thus survive?

Ill-minded man! why scourge thy kind,
Who bow'd so low the knee?
By gazing on thyself grown blind,
Thou taught'st the rest to see.
With might unquestion'd—power to save—
Thine only gift hath been the grave,
To those that worshipp'd thee;
Nor till thy fall could mortals guess,
Ambition's less than littleness!

બાયરનની બીજી પરચુટણ કવિતાઓ અનેક અને તરેહવાર ટુંક વાતચીત, પયાર તથા નશીયતથી ભરપુર છે. એની સાવકી બેન જેણે એના પડતા વખતમાં એને ઘણોક દીલાશો અને આસરો આપ્યો હતો તેણીની પર લખેલાં કવિતાનાં કાગજો ખરેખર વંચાય છે. એ કાગજો Stanzas to Augusta,ના મથાલાં હેઠલ એના કાવ્ય સંગ્રહમા જોવામા આવશે. પોતાની બેનનો ઉપકાર વાલતાં એણે તેણીની બખજા તારીફ ગાઇ છે. એક કાગજમાં તે લખી જાય છે કે જયારે તેની આસપાસ અંધારૂં ફરી વલ્યુ, જયારે મગજ પણ ફરવા લાગું, જયારે સઘલી આશા ભંગ થઇ, જયારે આસમાનનાં ચક્રર તલે તે આવી પડયો, જયારે બૈરી નાસી ગઇ અને લોકો એને ખુબ સતાવવા તથા બદનામ કરવા લાગ્યાં, ત્યારે તેણીએ એકલીએજ એક આકાશી ફરેસ્તા માફક તેને શાંત રાખ્યો હતો અને ધીરજ આપી હતી.

When all around grew drear and dark,
And reason half withheld her ray,—
And hope but shed a dying spark
Which more misled my lonely way;
When fortune changed—and love fled far,
And hatred's shafts flew thick and fast,
Thou wert the solitary star
Which rose and set not to the last.

Though human, thou didst not deceive me,
Though woman, thou didst not forsake,

Though loved, thou forborest to grieve me,
  Though slandered, thou never couldst shake;—
In the desert a fountain is springing,
  In the wide waste there still is a tree,
And a bird in the solitude singing,
  Which speaks to my spirit of thee.

પણ આ બેન પર લખેલી પ્યાર ભરી કવિતાના કરતાં પોતાંની બાયડીને લખેલી છેલ્લી સલામ ઘણીજ નાજુકાઇ અને ભોલાં અંતઃકરણથી લખેલી છે. આ સલામ જ્યારે એ વેલાતથી બીજી સફરે ઉપડયો તેજ દહાડેના એક ખબાર સમાચારમાં છપાઇ હતી. એ વાંચ્યાથી આખા શેહેરમાં લોકો ઘણા ગમગીન થયાં હતાં; અને એ ઊપડી ગયો તે દહાડે આખાં ગામે એની પર મોહબત તથા પ્રીતી દેખાડી. આ કવિતા એવી નરમ અને અસરકારક છે કે સાધારણ વાંચનારની આંખમાંથી પણ આંસુ ટપકેછે. જ્યારે નામીચી મેદમ સ્તેલ નામની ફ્રેન્ચ વિદ્વાન સ્ત્રીએ એ સતરો વાંચી ત્યારે તેણીએ આંખમાં આંસુ લાવી એવા વિચાર જણાવ્યાં કે લેડી બાયરનની શું કમબખતી લાગી કે આવા નાજુક શુખનો છતાં તેણી રીસઇ રહીછે. વલી તેણીએ ઊમેર્યું કે જો તેણીનો વર આવો વિદ્વાન અને લખનાર હોયતો તેની આગલ દુન્યા સર્વ રદછે. લેડી બાયરનના પોતાના મનપર આ વાંચવાથી કેવી કોમલ અસર થઇ હશે તે એપરથી વીચારી શકાશે. જોકે તેણી અણમણી કરતી હતી, તથા કોઇ સાથ બરાબર વાતચીત પણ ન કરતી હતી, તેથી એવું ભાસેછે કે તેણીનાં મનપર જબરી અસર થવી જોઇએ. પણ તેણી પછતાવેથી શું કરે ? તેણીતો તલાકનામું મેલવી ચુકી હતી. બાયરન ઇટાલીમાં કેમ જીંદગી ગુજારતો હતો, તથા શું શું કરતો હતો તે સઘલાંની તેણી ખબર રાખતી હતી. કવિ તેણીને કહેછે કે "છેલ્લી સલામ ! જો તારી એમજ ખુશી હોય તો આ છેલ્લી સલામ ! જો કે હું કોઇનું અપમાન ખમતો ન હતો, પણ માત્ર તારેજ લીધે આ પેહેલી વાર બાહારનાં લોકોના હોમલાઓ ખમી બેસી રેહેવું પડેછે, કારણકે તારૂ નામ વચમાં ઘસડવાને હું નાખુશ છું. જે સુખથી મારા ગોલામાં શ

માથુ નાખી ઊંઘઇ જતી હતી તેવી સંતોષી નીંદ હવે ફરીથી કદી-પણ તું પામશે નહી; જયારે ઊંઘાતી હતી ત્યારે તારૂં માથું મારી છાતી સાથે ધડકતું હતું, તેજ છાતીને જો તું ફાડી જોય તો માલમ પડશે કે તારી તરફ મારૂ દીલ કેવું ખાલેશ અને સાફ છે, અને ત્યારેજ તું જાણશે કે આવી રીતે પડતો નાખી ચાલી જવામાં તુંએ ડાહાપણ વાપડયું નથી. જો કે લોકોતો તને વખાણશે અને મારાં દુઃખ પર હસશે તો પણ તેથીજ તારે વીચારવું જોઇતું હતું કે બીજાને દુઃખ દઇ વખાણ પામવી કઇ દરૂસ્ત લાગે નહીં. જો કે (કવિ કહેછે) મારામાં ઘણીક ખામીઓ છે તોપણ જે છાતીપર તું માથું નાખી સુતી હતી તેજ છાતીને જખમ કરતાં તને શું આંચકી લાગી નહી ? પણ યાદ રાખ કે ફારગતી લખી લીધાથી તને કઇ ખુશી થવાનું કારણ નથી, કાંય કે પ્યારનો જોશ કઇ એકદમ દબાઇ જતો નથી. બંને જણાં જીવીએ છીએ અને તેથી મોટો વીચાર તો એ ઊઠેછે કે છતે ભરથારે તું રંડાપો ભોગવેછે, અને છતી બાયડીએ હું અશતાપો છું. પણ વલી વીચાર કર, કે જયારે આપણી છોકરી મોટી થશે, અને "બાવા" કરી હક મારશે ત્યારે શું તેને તું અટકાવશે, અને તેને શું જવાબ દેશે ? શું તે વખતે તારા મનમાં મારે વીશે કઇ વીચાર ન આવશે ? જયારે મારી છોકરીને તું પાંશામાં ચાંપી મીઠી બોકી લેશે, ત્યારે તેના બાપને પણ તું જરૂર યાદ કરશે ! જયારે તેણી મોટી થશે અને બાપના ચેહેરા મીશાલ તેણીનો ચેહેરો ખીલશે ત્યારે પણ તેણીને જોઇને તારૂ દીલ મારી તરફ કેવું ખેંચાશે ! આખી દુન્યાથી તુટે નહી તેવી મારી મગરૂરી તુંએ તોડીછે અને હવે મારો જીવ પણ તોડછોડમાં પડયો છે."

Fare thee well ! and if for ever,
   Still for ever, fare *thee well* ;
Even though unforgiving, never
   'Gainst thee shall my heart rebel.

Would that breast were bared before thee,
   Where thy head so oft hath lain,
While that placid sleep came o'er thee,
   Which thou ne'er canst know again :

Would that breast, by thee glanced over,
  Every inmost thought could show!
Then thou wouldst at last discover
  'T was not well to spurn it so.

Though the world for this commend thee,—
  Though it smile upon the blow,
Even its praises must offend thee,
  Founded on another's woe:

Though my many faults defaced me,
  Could no other arm be found,
Than the one which once embraced me
  To inflict a cureless wound?

Yet, oh yet, thyself deceive not;
  Love may sink by slow decay,
But by sudden wrench, believe not,
  Hearts can thus be torn away.

These are words of deeper sorrow
  Than the wail above the dead;
Both shall live, but every morrow
  Wake us from a widow'd bed.

And when thou wouldst solace gather,
  When our child's first accents flow,
Will thou touch her to say "Father"!
  Though his care she may forego?

When her little hands shall press thee,
  When her lip to thine is press'd,
Think of him whose prayer shall bless thee,
  Think of him thy love had blessed!

Should her lineaments resemble
  Those thou never more mayst see,
Then thy heart will softly tremble
  With a pulse yet true to me.

Every feeling hath been shaken;
  Pride which not a world could bow,

Bows to thee—by thee forsaken,
  Even my soul forsakes me now.

Fare thee well!—thus disunited,
  Torn from every nearer tie,
Sear'd in heart, and love, and blighted,
  More than this I scarce can die.

પ્રકરણ ૨૫મું.

બાયરનનાં સર્વ કાવ્યોનું ટુક વર્ણન આપ્યા પછી એનું હજુર એક મોટુ કાવ્ય તપાશવાનું રહયુંછે. તે "ડોન જુવાનની કાહાણી" છે. એ કાવ્ય તેની હાલની અસંપૂર્ણ હાલતમાં મીલતનના Paradise Lost કાવ્ય તથા વરજીલનાં Ænid પુશત કે જેટલું મોટું છે. એ કાવ્ય ઇટાલી દેશમાં ઇટાલ્યન કવીઓની ઢબ પ્રમાણે ઇંગ્રેજીમાં લખ્યું છે. આખા યુરોપની રાજદ્વારી તથા સંસારી બાબદોપર આ ટીકાકાર કાવ્ય રચ્યું છે. દેશેદેશની અનીતી તથા બદચાલો એમાં ઉંઘાડી પાડી છે. Don Juan કાવ્ય કાહાણીના આકારમાં લખ્યું છે, તેથી એવડું મનોરંજક થઇ પડે છે, અને તેથીજ તે ઘરેઘર વંચાય છે. એમાં હસવાના બહુ ઢોંગ સમાવેલા છે તથા સજર ટીકા પણ કીધા છે. જયારે યુલીસીસના બાહાદુરી ભરેલાં કામોથી શણગારાયલું Illiad હોમરને જેબ આપેછે, તથા ઇનીયાશની કારકીરદીથી વખણાયલુ Ænid કાવ્ય વરજીલની કિર્તીમાં ઉમેરો કરે છે, તથા અશલના પેહેલવાનોની બાહાદુરીનું તથા તેમની દેહેશતનાક લડાઇઓનું ચીત્ર આપવામાટે તેસો, એરીઓસ્તો, ફીરદોશી અને સ્પેનસર પંકાઇ ગયાછે, તથા બેહેસ્ત દોજખની હેરત ભરી બુલંદ કવિતાથી મીલતનનું નામ અમર રહેશે અને રહયુંછે, ત્યારે બાયરન પણ Don Juan અને Childe Harold ના કાવ્યો લખવાથી તેમની સંઘમાં ઉમેરાયોછે. જયારે એ સર્વ લખનારાઓ આગલી તવારીખને લગતી બીગતોનું બયાન કરી ગયાછે, ત્યારે બાયરણે તો આ ઓગણીસમી સદીનો ખરો હાલનો ચીતાર આપણી આંખ આગલ મુકયો છે. આ બુલંદ કાવ્યનો જે ટુક સાર આપવાની હમે અહી તજવીજ

કીધી છે તે સંપૂરણ સમજશે નહી. આ કવિતા વાંચવાથી જે ખુશાલી અને ધડો મલે છે તે બંને જાણવા જોગ છે. આ કાવ્ય સમજવાને ઘણું અઘરૂ છે કાંયકે એમાં સર્વને શીયાલમાં લપેટીને ઉધરા લીધા છે તથા એમાં ઘણીક વાતો ભેલસેલ આપી છે. વલી એમાં જે જે બદ અનીતીઓ ઉંઘાડી પાડી છે તે એક ખરા ચબરાક વાંચનારનેજ સમજાશે. એમાં જે જે બોલો અને વાકયો વાપડયાં છે તેજ ચાનાક આપનારાં છે. એ કાવ્ય સોલ ભાગમાં પ્રગત થયું છે, અને તોપણ બાયરણના અચાનક મરણને લીધે તે અધુરૂ રહી ગયું છેઃ એકક ભાગમાં કાઉપરના Task જેટલું લખાણ આપેલું છે. આ સોલ ભાગો એણે પાંચ બરસે પુરા કીધા, અને ઘણોખરો ભાગ પેલી ઇટાલ્યન ઉમરાવજાદીનાં આરામગાહામાં લખ્યો હતો, અને ત્યાંથીજ વેલાત મોકલાવામાં આવતો હતો. બાયરણનાં ઘણાં ખરાં કાવ્યોમાં એની પોતાની સંસારી હાલત વાંચનાર આગલ રજુ કીધેલી જોવામાં આવશે. Prisoner of Chillon સીવાય કોઇ પણ કાવ્ય એવુ નથી કે જેમાં એનું પોતાનું સ્વરૂપ ન દીસતુ હોય. Beppo, Childe Harold, Don Juan, વગેરે કાવ્યો સાબેતીમાં આણી શકાશે. વલી એનાં Giaour, Lara, Manfred વગેરે કાવ્યોમાં પણ એની જુવાનીના પ્યારની વીગતો સમાવેલીછે.

ડોન જુવાનની મા તથા બાપ સ્પેન દેશનાં કેદીઝ શેહેરમાં રેહેતાં હતાં; તેમને પેતે ડોન જુવાનજ માત્ર અવતરયો હતો. એનો બાપ ઉડાઉ હતો અને ઘણાજ બુરા લખમાં પડતો હતો. લોકો તો એમ પણ બોલતાં કે એની એક બે છુપી માશુકો પણ હતી. ડોન જુવાનની મા ઘણી ફાંતા વાલી હોવાથી તે કઇ પોતાનાવરની આવી ચાલ સાંખી શકી નહી, તેથી બંને વચે ફુટફાત થઇ અને બાયડી તો તલાક લેવા નીકલી. પેહેલાંતો તેણીએ તબીબોને બોલાવી વર ઘેલો ન થયો હોય તે માટે તપાસ કરાવી. (અહી બાયરન પોતાની બૈરીની ચાલ માટે ટીકા કરેછે). પણ અદાલતે સરઘસ ચડયું તેટલામાં તો ડોન જુવાનનો બાપ મરણ પામ્યો તેથી તેની આબરૂ રહી અને એબ ઢંકાઇ ગઇ. ડોન જુવાનની મા કેવી હુશીઆર છે તે કવી મજાખમાંજ જણાવેછે.

Her favorite science was the mathemetical,
Her noblest virtue was her magnanimity,
Her wit (she sometimes tried at wit) was Attic all,
Her serious sayings darkened to sublimity;
In short, in all things she was fairly what I call
A prodigy—her morning dress was dimity,
Her evening, silk, or, in the summer, muslin,
And other stuffs with which I won't stand puzzling.

જયારે ડોન જુવાનનો બાપ મરણ પામ્યો ત્યારે તેની એક માશુકને એક યાહુદીએ અને બીજીને એક પાદરીએ રાખી. સ્પેનીશ પાદરીઓ કાથોલીક પંથના હોવાથી તેઓથી પરણાય નહી વાસ્તે તેમની ચાલ પર કવીએ ટીકા કીધા છે. એજ ટીકાકાર લખાણને લીધે એની સામે જબરા હોમલાઓ થયા હતા, અને દેવળોમાં એને માટે ખાસ ભાષાણો અપાતાં. પણ જયાં સુધી માણસોની આંખ ન ઉઘડે ત્યાં સુધી તેઓ ઠેકાણે આવે નહી તેથીજ કવીએ જોખમ માથે લઇ આ કાવ્ય બાહાર પાડ્યું હતું.

But ah! he died, and buried with him lay
The public feeling and the lawyer's fees;
His house was sold, his servants sent away,
A jew took one of his two mistresses;
A priest the other—at least so they say.

હવે ડોન જુવાન બાપની મીલકતનો વારસ થયો, તેથી એની કેળવણી પાછળ હવે એની માનું ધ્યાન દોડ્યું. એના બાપના જેવો લુચ્ચો એ ન નીકળે તે વાસ્તે તેણીએ ખુબ સંભાળ લઇ ઘરે શીક્ષકો બોલાવી ઘણીજ નેક અને ઉમદા ચોપડીઓથી એને અભ્યાસ કરાવ્યો. ઉસ્તાદો શું શું શીખવેછે તથા કેઇ ચોપડીમાંથી શીખવેછે તે સઘલુ જાતે તપાસતી, અને એકું ચોપડીમાં જો કઇ ખરાબ વીચાર ઉતપંત કરે એવો શબ્દ જણાય તો તે પુશતક રદ કરતી, અને જેમ બને તેમ નીતીનો ધર્મ પુશતકો માંથી ઉપદેશ આપતી.

Sagest of women, even of widows, she
  Resolved that Juan should be quite a paragon,
And worthy of the noblest pedigree.

વલી છોકરો કેડે પણ ખરાબ નજર દોડાવે નહી તેની પણ સંભાલ લેતી, તથા તેને પોતાની આગલથી ખસેડતી નહી. વલી ઘરમાંથી જુવાન ચાકરડીઓને કાઢી મુકી ઘરડી દાસીઓ રાખતી; એ પ્રમાણે નાનપણમાં તેની જતન લેતી હતી.

She scarcely trusted him from out her sight;
  Her maids were old, and if she took a new one,
You might be sure she was a perfect fright:
She did this during even her husband's life—
I recommend as much to every wife.

જ્યારે ડોન જુવાન સોલ વરસનો થયો ત્યારે તે ઘણો ખુબશુરત પણ શરમાળ દેખાતો. જુવાનની મા પોતાના ઘરમાં કોઇ જુવાન છોકરીઓને પણ આવવા જવા ન દેતી. એણીની માત્ર એકજ સહેણ હતી, અને તેણી ઘણી પાક દામાન તથા વલી જુવાન કરતાં શાત આઠ વરશ વડી હતી તેથી માત્ર ઘરમાં મલવા આવવાની તેણીનેજ છુટ હતી. વલી આ ખુબસુરત અબલા એક પચાશ વરશના બુઢા સાથ પરણેલી હતી તેથીદોન જુવાનની માયને કસી અડચણ રહી નહીં. બાયરન કવિ મશકરી કરેછે કે જુવાન છોકરીઓ પચાશ અને શાઠ શાઠ વરશના બુઢા ભરથારો કરી જાયછે, તેમના કરતાં પચીશ પચીશ વરશના બે ભરથાર કરે તો તેમને કેવું સારૂ થાય ! આજનાં પારસી તથા હીંદુ બૈગાંને એ વાત ધડો લેવા જોગછે !

Wedded she was some years, and to a man
  Of fifty, and such husbands are in plenty;
And yet I think instead of such a ONE,
  'T were better to have TWO of five and twenty,
Especially in countries near the sun.

પણ જેમ બુઢાઓ જુવાન બૈરીને માટે મનમાં ઘણી ધારતી ગભેછે અને લોકોની અદેખાઇ કરે છે તેમ આ ઘરડો પ-

ણ જુલીયા (ડોન જુવાનની માની પેલી સહેણ)ને માટે મનમાં બહુ બીહીતો હતો. આગલ જુલીયા ડોન જુવાનને રમાડતી હતી, પણ હવે તે સોલ વરસનો થયો ત્યારે તો તેણી તેનેથી શરમાવા લાગી. જોકે તેણી દરરોજ જુવાનના ઘરમાં આવતી જતી હતી, પણ હવે તો વાત કરતી પણ નહીં. જુવાન પણ એણીથી શરમાવા લાગયો, અને એણી આવે ત્યારે અદબ અદાથી ફરવા લાગયો. વલી જુવાન તેણીના ઘરમાં પણ મલવા જતો હતો, તેથી બંને જણાનું મન કુદરતી રીતેજ એકમેક તરફ પીગલ્યું. જુલીયાએ શોગંદ લીધા કે હવેથી જુવાનના ઘરમાં જવું નહી તથા જુવાનને પણ પોતાના ઘરમાં દાખલ કરવો નહી. વલી રાતના જીસસની કુવારી માને ઘણીક આજેજી કીધી કે તેણીના મનના વીચારો ફેરવે, અને તેણીનું દીલ શાંત અને સ્વચ્છ રાખે ! પણ બીજેજ દહાડે કઇ બંદગી ભુલી ગઇ કે શું કે તેણી વલી તેને ઘર ગઇ, અને મનમાંજ ગોફતેગો કીધી કે આવા નાદાન છોકરાથી બીહીને દુર રેહેવામાં નાહક વધારે ખરાબ લાગેશે, તે કરતા તેણી હીમતથી શાંએ થઇને ગમે તે થાવો પણ આબરૂ લુટાવા દેશે નહી! પણ એવામાં દીવાનખાનાનું બારણુ ઉઘડયું કે જુવાન સામો થયો અને વલી તેણીની છાતી ખુબ જોરથી ધડકવા લાગી. પણ તેણી હીમત રાખી અંદર દાખલ થઇ અને થોડી ઘણી શાધારણ ગોફતેગો કરી ઊઠી ગઇ. જુવાન પણ દહાડે દહાડે બેખબરો બની ગયો અને હમેશ તેણીનોજ વીચાર કરવા લાગો. થોડાક મહીનાને અંતરે એવો એતેફાક બન્યો કે બાગમાં જુવાન અને જુલીયા સાથે એકાંજ એકાંં થઇ ગયાં, અને તેઓ એકમેક સાથ હસી બોલી ખુશ થયાં, તથા તે દહાડેથીજ તેઓ બંને વચે છુપી પ્રીતી બાજી.

And Julia sat with Juan, half embraced
 And half retiring from the glowing arm,
Which trembled like the bosom where 't was placed:
 Yet still she must have thought there was no harm,
Or else 't were easy to withdraw her waist;

આવી રીતની છુપી મહોબતની જુલીયાના ધણી ખબર ...

ડી અને એક દહાડે રાતનાં એકાએક વકીલ સીપાઇ વગેરે બી-
જાં ઘણાંક માણસોને લઇને આ ઘરડો અચબુચો પોતાનાં ઘર-
માં દાખલ થયો. જોકે જુલીયાએ શાવચેતી રાખી એક માણસ
ને ચોકી રાખવા બાહાર બેસાડયો હતો, પણ તે કઇ ઘરના ધ-
ણીને અટકાવી શકયો નહી તેથી સઘલા લોકો હાથમાં બલતી મ-
સાલ લઈ રાતના દસેક વાગાના સુમારે દોડી આવ્યાં. જુલીયાના
વરે જોરથી તેણીના સુવાના ઓરડાનું બારણું ઠોકયું તેથી દા-
શીએ આવી વેહેલી વેહેલીએ ઊઘાડયું, અને જુલ્યા તથા દા-
સી બંને જણાં ગભરાઇ ગયલાં હોય એમ દેખાવા લાગાં. એક
પછી એક ઘણાક પુરૂષો દાખલ થયા જેથી જુલ્યા અને દાસી
બંને ફીકાં પડી ગયાં, અને ખુબ શરમાવા લાગાં. યુરોપીઅન
સ્ત્રીઓ ઘણાજ અસાધારણ પોશાકમાં ખીછાને જાય છે
તે ઘણા ખરા વાંચનારા જાણતા હશે, તેથી તેમનુ
દીલ તદન નગન હોય તેવું દેખાય છે, અને તેથીજ આ
બંને ઓરતોનું કેવું માન ગયું હશે તે વીચારવું શેહેલ છે
દાસી પકી હોવાથી બારણું ઉઘાડયું તે અગાઊ શર્વ ઘોહ્યાની
ચાદર તકીયા વગેરે રપુચકર કરી નાખ્યા હતા, કે એવું જણા-
ય કે બંને જણાં ભર ઊંઘમાંથી ચોંકીને ઉઠયાંછે. જુલીયાનો
વરતો મોરી, કબત, પેટી, પેતારા વગેરે સર્વ એક પછી એક
તપાસી તપાસીને જોવા લાગો પણ એક કલાક સુધી ખોલ કરતા
કોઇએ મરદ હાથ આવ્યો નહી. આથી તે અને તેની સાથનાં
સર્વ માણસો નીરાશ થઇ ઉભાં. અને હવે જુલીયા એકદમ
નીર્દોષ હોય તેમ આંખમાં આંસુ લાવી પોતાના વરને ખુબ દમ
ભરાવા લાગી. રાતની વખતે છાકતો થઇ ઘરમાં આવી પાંચ
પંદર માણસો સાથે નકામુ રોખરૂ કરેછે તે માટે તેને બધાઓ-
ના દેખતાં ખુબ વખોડયો. તેણે એક પાક દામાન નારની આ-
બરૂ પર વગર જાણવે હોમલો કીધો તે માટે તેની સામે
તેણી વેર લેશે, તથા મોટા સરદારો, વકીલો અને
ઉમરાવો (જેઓ તેણીની સાથ પેહેલાં પરણવાને ઘણાજ આતુર હતા)
તેમને સર્વને નાખુશ કરી એણી એની સાથે પરણી આવી
આવું અપમાન પામી, તે માટે તેની ઉર જારબેજાર ખુરા શુખનો

બોલવા લાગી. પેલો બુઢ્ઢો વકીલને સાથે લઇ આવ્યો હતો તેને પણ જબરો ઉધરો લીધો, અને આખરે વધારે ન બોલાયું ત્યારે રડવા લાગી. પેલો ઘરડો તો પોતાની કમઅક્કલ માટે ખુબ પસતાવો કરવા લાગ્યો, અને દાસીએ પણ તેને ઠકરાવી ઓરડામાંથી આખા રસાલા સાથે બાહાર કાઢયો. કપરાં પેહેરવાને બસે દાસીએ જયારે સર્વને બાહાર કાઢયા અને બારણે અડગરો પુરયો કે એકેદમ ડોન જુવાન બીછાનામાંથી કુદી પડયો, અને અતીશય ગભરાતો અકડાતો હોય તેમ ધ્રુજવા લાગો. જો કે આખો ઓરડો તારાંજ શોધો, તથા બીછાનું પણ તપાસો ને જોયું હતું ત્યારે તો કોઇએ મલ્યું નહી; પણ જયારે સર્વ જણાં બાહાર ગયાં કે એકાએક એ કયાંથી કુદી આવ્યો? પોતાની નગન દીલને લીધે જુલ્યાએ મોટો બંદુસ ઓઢયો હતો તેમાં જુ'ાન પાતલો હોવાથી વીતઝાઇને જુલ્યાના ખોલા આગલજ અંદર સંતાઇ, બેઠો હતો!

No sooner was it bolted, than—Oh shame!
Oh sin! Oh sorrow! and Oh womankind!
How can you do such things and keep your fame,
Unless this world, and t' other too, be blind?
Nothing so dear as an unfilch'd good name;
But to proceed—for there is more behind:
With much heartfelt reluctance be it said,
Young Juan slipp'd, half—smother'd from the bed.

વખત ઘણો ટુક હતો; તથા વલી જુલીઆનો વર પોતાના સાથીને રવ'ના કરી તરત પાછો આવશે એવી સઘલાંની ખાતરી હતી, તેથી કાવતરાંખોર દાસીને કઇપણ ઉપાય શોધી કાઢવાને જુલ્યાએ ફરમાવ્યું. જુવાન તો જુલીયાને ટોટે વલગી રહયો તેથી તેને એકદમ ધમકાવોને દાસીએ પાસેની નાહવાની ઓરડીમાં હાલ તરત તો બંધ કીધો, અને તેવામાં પેલા બુઢ્ઢાના આવી લાગવાથી દાસી બંને માટી બૈરને ઓરડામાં એકલાં મુકી પોતાના ઓરડા ભણી ચાલી ગઇ. જુલીઆના વરે બાયડીને જેમ તેમ સમજાવી ઠંડી પાડી; અને પોતાની ચાલને માટે દલગીરી જણાવી. પણ સામી જુલ્યા તો સતી થવા નીકલી અને તેની

ખરાબ ચાલને માટે ઘણીક ટીકા કીધી. બૈરાંઓથી સચ્ચાઈની આશા રાખવી તદ્દન ફોકટ છે એમ બાયરન કહી જાયછે.

> The charming creatures lie with such a grace,
> There's nothing so becoming to the face.

પણ એક નજીવી ચીજથી સર્વ ધ્યાન બગડયું. બંને જણ વાત કરતાં હતાં તેવામાં પેલા બુઢ્ઢાનો પગ એક જોડા સાથે અફડયો, અને તે પરથી તપાશી જોતાં તે તો એક મરદનું બુટ માલમ પડયું. આથી તે ઘણો રીસે ભરાયો, અને એકદમ દીવાનખાનામાં તલવાર લેવા દોડી ગયો. જુલ્યાએ તરત ઉઠીને જુવાનને કોથડીમાંથી બાહાર કાઢયો, અને બાગનાં બારણાની કુચી આપી તેને નાસી જવા કહયું. પણ જુવાન તો તદ્દન વસ્ત્ર વગરનો હતો, તેથી કપરાંની વાત કાઢી, પણ જુલ્યાએ ભોંસ કરી અંધારામાં ઘર ભણી એકેદમ નીકલી જવા કહયું. આણીગમથી બુઢ્ઢો તલવાર ફેરવતો આવી લાગો અને પેલી મેરથી જુવાન નાસવા જતો હતો તે તેની સામો થયો, અને અંધારામાંજ બંને વચે જબરી મારામારી થઇ. જુવાન ચપલ હોવાથી પેલાની તલવાર છીનવી લઇ તેનેજ બે ત્રણ જખ્મ લગાવી વસ્ત્ર વગરજ ઘર જતો રહયો. બીજે દહાડે આ બનાવની હકીકતથી આખું શેહેર ગાજી રહયું, અને પેલા બુઢ્ઢાએ વરઘોડો દરબારે ચડાવી તલાકનામું મેલવ્યું. જુવાનની માએ પોતાની સઘલી તજવીજ છતાં દીકરાને જબરા ખાડામાં આવી પડેલો જોઇ તેને ગામની બાહાર મોકલવાનો ઠરાવ કીધો. જુલીયા તો મઠમાં જઇને રહી હતી, તેથી તેણીએ જયારે સાંભલ્યું કે જુવાન પરદેશ જાયછે ત્યારે તેની પર એક છેલ્લો પચાર પત્ર લખી મોકલ્યો. એમાં તેણી તેને જણાવેછે કે તેણીના જીગરમાં તેમની મોહબત તો તાજીજ છે, અને જોકે માન પાન સર્વ તેણી ખોહી બેઠી છે તોપણ તેણીનો આતશ હજુર બુજાયો નથી. પુરૂષ તો દેશ પરદેશ ફરશે અને મોજમજાહ કરશે, પણ સ્ત્રીનું જો એક વખત માન ગયું તો પછી તેણીની જીંદગી રદ થઇ પડેછે. તેણી તો દરરોજ મોત માગેછે, અને જયાંસુધી

જીવશે ત્યાં સુધી તેનાં ભલાં માટે હમેશ દુવા માગશે. આ પત્ર એવી મધુર અને મીલનસાર એબારતમાં લખ્યું છે કે વાચતાં આંખમાંથી આંસુ ટપકેછે. એક બે ફકરા અહીં તેમાંથી આપ્યાછે.

I loved, I love you, for this love have lost
State, station, heaven, mankind's, my own esteem,
And yet cannot regret what it hath cost,
So dear is still the memory of that dream!
Yet if I name my guilt, 't is not to boast,—
None can deem harshlier of me than I deem:
I trace this scrawl, because I cannot rest—
I've nothing to reproach or to request.

Man's love is of man's life a thing apart;
'T is woman's whole existence. Man may range
The court, camp, church, the vessel and the mart,
Sword, gown, gain, glory, offer in exchange
Pride, fame, ambition, to fill up his heart,
And few there are whom these cannot estrange:
Men have all these resources, but we none,—
To love again, and be again undone.

બીજા ભાગમાં કવિએ જુવાનની વાહાણની મુસાફરીનું બયાન કીધું છે. એની માએ એની સાથે બે ચાકર તથા એક ધર્મગુરૂ અને ઘણોક ખજાનો તથા અસબાબ આપી એને રવાનાં કીધો હતો. પણ કમ ભાગ્યે થોડાક દહાડાના રસ્તાપર ગયા પછી વાહાણ ખરાબા સાથે અથડીને ભાગી ગયું, તેથી એના સર્વ માલમતાનો નાશ થયો અને ઘણાંક માણસોના જાન સાથે એના બે ફરમાબરદરો પણ ડુબી મુવા.

Then rose from sea to sky a wild farewell,—
Then shrieked the timid, and stood still the brave,—
Then some leaped overboard with dreadful yell,
As eager to anticipate their grave;
And the sea yawn'd around her like a hell,
And down she suck'd with her the whirling
Like one who grapples with his enemy,
And tries to strangle him before he die.

આવા દેહેશતના વખતમાં જુવાન પોતાના કુતરા સાથે એક ભરચક્કર મછવામાં કુદી પડયો, અને પોતાના ગુરૂને પણ મદદ કરી અંદર લીધો. આ સર્વ મલી ત્રીસેક માણસો હતા. એમને થોડું ઘણું ખાવાનું લીધાથી તથા એક દારૂનું પીપ હાથ લાગવાથી બે ત્રણ દહાડામાં મસતી તોફાન કરી સઘલો ખોરાક પુરો કીધો, અને પછી ભુખે મરવા લાગો. મછવામાં કચડાઈને બેસવાથી ગતનાં ઉંઘ પણ કોઈ જાણતું ન હતું દીસે તાપ અને રાતનાં ઠંડીથી તેઓ ઘણાં હેરાન થવા લાગા. જબરાઓએ નબલાઓને જીવતાને જીવતા નાખી દીધા, અને બે ત્રણ દહાડા તો વાહાણના દોરડાં તથા જોડાના ચામડાંપર એઓએ સતોષ પકડયો. આઠ દહાડાની અંદર તો ત્રીસ માણસમાંથી પંદર માણસો મછવામાં રહયાં; બાકીનાં સર્વ મરણ પામ્યાં હતાં. આ લોકોએ ઘણો ભુખમરો પડવાથી એક દહાડે જુવાનના કુતરાને કાપી ખાધો અને બીજે દહાડે ઘણી ભુખ લાગવાથી માણસોને ભક્ષ કરવાનો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો. જુવાન આ વાતની સામે થયો, પણ બીજા બધાઓએ તેને બેસાડી મુકયો, અને જુવાનનાંજ ગંજવામાંથી પેલું જુલ્યાનુ છેલ્લું કાગજ કાઢી સોરતોના વાંતા કીધા. સોરતી કાઢતાં તો જુવાનના ગુરૂનું નામ આવ્યું, અને આ પાદરી સાહેબ જરા ફરબે હતા તેથી બધા જણા વધારે ખુશ થયા. પાદરી સાહેબ તો નામ સાંભલીનેજ લેલગુરગુર થઈ ગયા અને મરવા સુતેલા હોય તેવા દેખાવા લાગ્યા, તેથી ધારતીનો મારયો જલદીથી પ્રાણ છોડશે એવું વીચારી તેને તરતજ જબેહ કરવામાં આવ્યો, અને જે કસઈ બચાએ છુંડી ફેરવી હતી તેણે પોતાનાં દામ તરીકે લોહીની ધાર આગલ પોતાનું મોહડું પેહેલાં ધર્યું. જુવાન તો ઘણોજ કંમકમવા લાગો, અને આ માણસ ભક્ષ કરનારઓને હજારો હજાર શ્રાપ દેવા લાગો. જેટલા જણે આ ગુરૂનું માંસ ખાધું તેટલા સર્વ ઘેલા બની ગયા, અને તરસ ન છીપલી રેહેવાથી દંમ પર દંમ દરીયાનું પાણી પીવા લાગ્યા. આથી દસેક માણસો રીબાઈરીબાને મરણ પામ્યાં, અને એમને દરીયામાં નાખી દેવા જેટલુ જોર પણ બાકીનાઓમાં હતું નહી.

તેથી હનસેલી હનસેલી દરીયામાં ફેંકો દેવામાં આવ્યાં. બાકી રહેલા ચાર માણસો પણ ભુખમરો ન બરદાસ્ત થવાથી મરણ પામ્યા, અને જુવાને પણ પોતાની જીંદગીની આશા છોડી, પણ મછવામાં મરણ પામવાના કરતાં એણે આખરે એક જરા આગલ મછવો વલ્યો ત્યાં નખાવી દીધું અને થોડાક વખત તરીને બેભાન હાલતમાં એક સામા ટાપુના કીનારાપર ઘસડઈ ગયો. પણ એતેશક એવો બન્યો કે તેજ કીનારાપર એક ચાંચીયાઓના સરદારનું ઘર હતું અને તેની છોકરી અને દાસી હમેશ સાંજનાં આ કાંઠા તરફ આવતાં હતાં તેથી તેમની નજર આ મુડદાં પર પડી. જુવાનના દીલપરનાં કપરાં સર્વ ધોવાઈ ફાટી ગયાં હતાં તેથી તે માદરજાતકીનારાપર ઘસડઈ આવ્યો હતો. પેલી બંને સ્ત્રીઓએ. તેને ઉંચકી ફેરવી જરા હુશયાર કીધો, અને જુવાનની આંખ સેહેજ સાહજ ઉંચડી.

And slowly by his swimming eyes were seen
A lovely female face of seventeen.

પેલી સરદારની છોકરી તથા દાસી મલી જુવાનને એક પાસેના ગોફામાં લઇ ગયાં, અને ઘણાક દહાડા સુધી એની માવજત કરી એને સારો કીધો, પોતાના બાપની બહુ ધાક હોવાથી હાએદી (પેલા ચાંચીયા સરદારની છોકરીને એ નામે બોલાવામાં આવતી હતી) એને પોતાના ઘરમાં લઈ ગઇ ન હતી, પણ પાસેના એક અણજાણ્યા ગોફામાં તેને માટે સર્વ સામાન વગેરે પુરો પાડી રાખ્યો હતો. બે ત્રણ મહીને જુવાન બીછાના પરથી ઉઠયો, અને ફરવા હરવા લાગો. હાએદી બોલતી તે તે મુદલ સમજતો નહી, અને જુવાન બોલતો તે તેણી સમજતી નહી, તેથી તેઓ ઈસારતથી વાત કરતાં હતાં. હાએદીએ આસ્તે આસ્તે તેને પોતાની ભાષા પણ શીખવી, તથા તેને સાથે ફરવા લઇ જવા લાગી. આ ટાપુમાં તેણીનો બાપ સરદાર હતો, પણ જ્યારે તે બાહાર સફર પર જતો હતો ત્યારે એણી સરદારપણું ભોગવતી હતી. વલી તુરકી લોકોના રેવાજ પ્રમાણે તેણીએ ઘણાખરા દહાડા જનાનામાં કાઢયા હતા તેથી જુવાન

જેવા ખુબસુરત જવાનને જોઇને તેણી બહુ મલકાતી હતી. વલી તેણી એવી નીર્દોષ હતી કે જયારે જુવાન દરીઆમાં નાહવા ઉતરતો હતો ત્યારે તેણી સામા પથરાપર બેસી મજાહ મેલવતી.

Both were so young, and one so innocent,
That bathing passed for nothing.

વલી ચાંદણી રાતનાં તેઓ બંને એકલાં સેલગાહે નીકલતાં અને એક બીજા સાથે છુટથી ગેલ કરતાં. જુવાન છકેલ હતો અને તેને પ્યારબાજી તો હમેશ ભાવતી હતી તેથી પેલી નીર્દોષ છોકરીને તે ગમે તેમ સમજાવતો હતો.

Alas! they were so young, so beautiful,
So lovely, loving, helpless, and the hour
Was that in which the heart was always full,
And having o'er itself no further power,
Prompts deeds eternity cannot annul.

પણ અત્યાર સુધી હાએદીનો બાપ શું કરતો હતો? તેણીની માતો એણીના બચપણમાંજ મરણ પામેલી હતી, અને બાપનો ધંધો તો લુટફાટનો હતો. વાહાણો પકડવાં, ગોલામો વેચવાં, લોકોના વગર કારણે જાન લેવા, એ તેનો ધંધો [illegible] એણે બાદશાહી દોલત મેલવી હતી, અને જયારે

ગમ ખાણાની મેજપર કોઇ ચાંપવા બેઠા હતા, કોઇ દારૂ પીતા હતા અને જુવાન તથા તેની માશુકનીતંદરોસ્તીની સલામતી ચાહતા હતા, કેટલાંક છોકરાંઓ વાડીમાં મેંઢાં બકરાં સાથ ચેડાં કાઢતાં હતાં, અને તેમને ફુલોના હારથી શણગારતા હતાં, તથા કેટલાક બુજરગો તો રાજા પાશાની વાત સાંભળવા બેઠેલા દેખાતા હતા.

And further on, a troop of Grecian girls,
The first and tallest her white kerchief waving,
Were strung together like a row of pearls,
Link'd hand in hand and dancing; each too having,
Down her white neck long floating aubarn curls—
(The least of which would set ten poets raving);
Their leader sang; and bounded to her song,
With choral step and voice the virgin throng.

એક ચાંદણી રાતનાં પારસીઓનાં ઘરમાં ગવાતા ગરબાની યાદ આ શલોક વાંચતાંને વાર કોણને ન આવશે? પણ વાતતો અધુરી રહી ગઇ છે—જયારે આ પ્રમાણે ટાપુમાં ધામધુમ થતી હતી ત્યારે હાયેદીના બાપના વાહાણે બારામાં લંગર નાખ્યું અને પેલો ચાચીયો સરદાર તરતજ કીનારા પર સાંજને વખતે આવ્યો. પણ ધામધુમ જોઇને તે તો છકજ થઇ ગયો, અને બહુ અચરતીમાં પડયો. કોઇ તેને સલામ પણ ન કરતું, તથા કોઇએ તેને આવકાર પણ દીધો નહી. બાયરન કવિ ઘરના વંડાઓની મશકરી કરે છે અને તેમને શીખામણ દે છે કે કોઇપણ દહાડે લાંબી મુસાફરીએ જવું પડે તો ઘરનાં બૈરાંની પેહેલી સંભાલ લેવી, કાંયકે ઘરના ધણીની ગેરહાજરીમાં બાયડી છકેલ બની જાયછે, અને છોકરી તો કોઈ વખત બબરચી સાથે નીકલી જવા પણ અચકાતી નથી.

Wives in their husbands' absences grow subtler,
And daughters sometimes run off with the butler.

જયારે હાયદીનો બાપ મેહેલમાં દાખલ થયો ત્યારે પણ ગડબડમાં તેને કોઇએ પીછાન્યો નહી, અને પોતાની છોકરી તેની ગેરહાજરીમાં બહુ લખલુટ ખરચ કરેછે તે માટે અંદેશો કરવા

લાગો. એવામાં એક જણ તેને હનસેલીને ચાલી ગયો, અને બીજો જણ સામેથી આવીને દારૂની બાટલી તરફ અસારત કરી શરાબ નોશ કરવા તેડવા લાગો. પણ બુઢ્ઢો તો છાનો શાંત ઉભો રેહેયો. જો કે એ લુટારો હતો, અને વલી ટાપુનો સરદાર હતો, તોપણ આ વખતે કોઇને પણ દબાવવાના તેણે અખાડા કીધા, અને મનમાંજ કીનો રાખી એ સઘલો વાતનો ઘાટ ગોઠવવા લાગો. જોકે એ ઠંડો પણ કલેજાંફરોશ હતો, અને એક સ્ત્રીના કરતાં પણ એનામાં વધારે ફરેબ હતાં, તોપણ બાહારથી ઘણીજ નરમ ચાલચલણ વાપડતો હતો.

He was the mildest manner'd man
That ever scuttled ship or cut a throat,
With such true breeding of a gentleman,
You never could divine his real thought;
No courtier could, and scarcely woman can
Gird more deceit within a pettycoat.

એક ખાણાની મેજ આગલ જઇ હાયદીના બાપે એક જવાનને આ સર્વ રચના તથા ખુશખબતીનું કારણ પુછયું. પણ આ જવાન તો દારૂની લેહેરમાં મશગુલ હતો તેથી "સાહેબ ખાવા પીવાનો વખત છે, આ કઇ પુછવાનો વખત નથી," એમ ટુકમાંજ જવાબ દઇ એક બાટલીને ગલાસ આગલ ધર્યું. ત્યારે એક પડોશી બોલી ઉઠયો કે "સાહેબ,આપણા શેઠની મુબારક બાદીને માટે આ સર્વ મજલસ બોલાવી છે." પણ તરતજ એક ત્રીજો શખ્સ બુમ પાડી ઉઠયો "મુવો તે શેઠ—તે નહી, તે નહી—આતો આપણા નવા નોજવાન શેઠની ખુશાલી માટે છે." આ લુચ્ચાઓ જાણતા હતા નહી કે તેઓ ઘરના માલેકને તેનાં મોહડાંપરજ ચોપડે છે! જયારે આવી વાત સાંભલી ત્યારે પોતાના મેહેલના પછવાડેનાં બારણેથી એક આરકતરે રસ્તે હાયદીનો બાપ ચડી ગયો, અને ઓરડાનું બારણુ માહેથી બંધ કરી ગુપચુપ ચોકઠું ઘડવા બેઠો. હાયદી અને જુવાનને આ વાતની કઇ ખબ્બર હતી નહી. તેઓ તો સોલે શણગાર સજીને લાલ મુખડે મજલસમાં બીરાજયાં.

Around, as princess of her father's land,
A like gold bar above her instep roll'd,
Announced her rank; twelve rings were on her hand;
Her hair was starr'd with gems; her veil's fine fold
Below her breast was fasten'd with a band
Of lavish pearls whose worth could scarce be told;
Her orange silk full Turkish trousers furl'd
Above the prettiest ankle in the world.

જુવાન જુલીયાને તો આ નવી માશુક આગલ તદન ભુલી ગયો હતો. જ્યારે લગનની કીર્યા પુરી થઇ અને રાતનાં મીજલસના સઘલાં લોકો ઘેરે ઘારે પધારયાં ત્યારે એક ખાશ આરાસ્તે કીધેલા ઓરડામાં જુવાન પણ હાઇડી સાથ પધારયો.

* * * The feast was over, the slaves gone,
The dwarfs and dancing girls had all retir'd;
The Arab lore and poet's song were done,
And every sound of revelry expired;
The lady and her lover, left alone,
The rosy flood of twilight's sky admir'd—
Ave Maria! o'er the earth and sea,
That heavenliest hour of heaven is worthiest thee!

આ વખતે જુવાન અને હાયદીને માથે એક મોટું વાદલ ગાજતું હતું તેની તેમને ખબર પડી નહી. કવિ કહેછે કે બંને જણાં જો પ્યારમાંને પ્યારમાં આ રતે એકમેક સાથ વીતલાયલાં મરી ગયાં હતે તો તેમનું જોડું કેવું ખુશાલ થાત!

Mixed in each other's arms, and heart in heart,
Why did they not then die?

જ્યારે હાએદી અને જુવાન બંને મધુર નીંદમાં પડયાં હતાં, ત્યારે એક ત્રાસદાયક સ્વપનાએ તેમનાં મગજમાં જબરી અસર કીધી. પણ સ્વપનો ખલાસ થયો કે હાએદી જાગૃત થઇ અને તે બે કરડા ડોલાથી એક શખ્સ તેમના બીછાના આગલ ઉભો ઉભો તેમને નીહાલીને જોતો હતો, તે બે કરડા ડોલાપર જ્યારે તેણીની નજર પડી; ત્યારે તેણીની ચીચીયારીનું કોણ બયાન કરશે?

O powers of heaven what dark eye meets she there?
'Tis—'tis her father's—fixed upon the pair!

જેવી ચીચીયારી પાડી તેણી ઉથી કે જુવાન પણ જાગી ઉઠયો, અને કોઇ ચોર આવેલો સમજી દેવાલપરથી તલવાર લઇ સસરાની સામે થયો, પણ સસરાએ તેની બાહાદુરીપર આફરીન કરી તલવાર ઉંચી નાખવાને ફરમાવ્યું. વલી હાયદીએ તેની આગલ આ માણુસ વીશે ખરો ખોલાસો કીધાથી જુવાને હાથ ખાંચ્યો અને હાયદી પોતાના બાપના પગપર માથું નાખી રડી પડી એવી અરજ કરવા લાગી કે ગમે તેમ તેણીને મારી નાખવી, પણ આ જુવાન છોકરાને હાથ લગાડવો નહી.

Deal with me as thou wilt, but spare this boy.

હાયદીના બાપે કઇ પણ જવાબ આપ્યો નહી, પણ ફ-રીથી જુવાનને તલવાર નાખી દેવા ફરમાવ્યું. ધારતીના માર-યાએ એણે તો સાફ ના પાડયું. આવો મામલો જોઇ હાયદીના બાપે જુવાન સામે પોતાની પીસતોલ ટાંકી, પણ એક મ-સતાને વાગણની માફક છેડાઇને હાયદી જુવાનને પોતાનાં પાસાં-માં દાબી ઉભી, અને પછી બાપને બંદુક ફોડવા ફરમાવ્યું. તે-ણીની ઝાંઝ અને ચીડ આ સતરોપરથી જણાશે.

For she, too, was as one who could avenge,
If cause should be,—a lioness though tame;
Her father's blood, before her father's face,
Boil'd up, and prov'd her truly of his race.

છોકરી વચમાં આડી આવવાથી પેલા સરદારે બંદુક ઠે-કાણે મુકી, અને એક બે તાલી પાડી એટલાંમાં તો પંદરએક હથીયારબંધ માણસો ઓરડામાં દાખલ થયાં. તેણે હાયદીને પો-તાની તરફ જોરથી ખેંચી લીધી અને જુવાનને પકડવાનો, તથા તાબે ન થાય તો મારી નાખવાનો, હુકમ આપ્યો. પણ જુવાન ચપરાક હોવાથી પેહેલેજ જરખે એક ચાંચીયાને તેણે જખેહ કીધો, તથા બીજા બે ત્રણ જણને સખત જખમો કીધા, પણ એના પગપર ખંજર પડવાથી એ આખરે બેભાન થઇ પડયો, તથા એના બાહમાંથી પુષ્કલ લોહી વેહેવા લાગ્યું. એની

આવી હાલત જોઇ હાયદીએ એક સખ્ત હાય મારી, એક ઝાડ પડે તેમ બેસુદ્ધ થઇ બાપના હાથમાંથી તુટી પડી. જુવાનને સુસ્કેતાત કરી ચાંચીયાઓ વાહાણપર લઇ ગયા, અને હાયદીને બાપે ઉચકી દાસીઓને તથા વૈદને સવાધીન કીધી. છોકરીને માટે બાપે ઘણા પણ ઉપાય લગાવ્યા, પણ તેનું કઇજ વલ્યું નહી. તેણી સુદ્ધ દવાઇ પીતી નહી, તથા ભચડીને ખોરાક ખવાડે તેપણ કાઢી નાખતી; એ પ્રમાણે બાર દહાડા સુધી ગમગીન ચેહરે બોઝાનું એહેરી મરણ પામી. બાપને જોતી ત્યાંથી આહ ફેરવતી એવી તેણીએ તેનીપર આંઝ રાખી હતી.

Her handmaids tended, but she heeded not;
  Her father watch'd, she turned her eyes away;
She recognis'd no being and no spot,
  However dear or cherish'd in their day;
They chang'd from room to room, but all forgot,
Gentle, but without memory she lay.

પેલા ચાંચીયાઓએ જુવાનને વાહાણના તબીબ પાસે સારો કરાવ્યો, કારણકે આ ગોરા છોકરાને માટે વધારે પૈસા મલવાની તેમને વકી હતી. જ્યારે બે એક મહીને એના ધાહ રૂજ આવ્યા, અને જ્યારે તુરક પર આવ્યો ત્યારે ઘણાંક માણસોને કેદ પકડાયલાં એણે જોયાં. કેટલાક ઇટાલ્યન ખેલાડીઓ તથા તેમની સ્ત્રીઓ, હબસીઓ, યુનાનીઓ, ઇંગ્રેજો, વગેરે ઘણાક માણસોને આ વાહાણપર તેણે જોયાં. ઇસ્તંમબુલની ગોલામ બજાર આગલ તેમને સઘલાંને ઉતારવામાં આવ્યાં, અને ધારા પ્રમાણે ભભકાબંધ પોશાક પેહેરાવી આ માણસોને ઢોરની માફક વેચવામાં આવ્યાં. જેમ ઘોડાને ઠોકી તથા તેના દાંત તપાસી જોઇ ખરીદ કરવામાં આવેછે, તેમજ એકેએક તુરકી આ લોકોની તપાસ કરવા લાગ્યો. ઘણકો સસ્તે ભાવે, ઘણાકો મોંઘે ભાવે વેચાયા. એક શીરકાશીયન જુવાન કન્યાને માટે સુલતાને નજદીક ચાર હજાર રૂપયા આપ્યા.

Some went off dearly; fifteen hundred dollars,
  For one Circassian, a sweet girl, were given,

Warranted virgin; beauty's brightest colours
Had deck'd her out in all the hues of heaven.

ગોલામગીરીના ધંધો કરનારાઓનો એવો ધારો છે કે હમેશ બબેની જોડી કરી ગોલામો વેચવા, તેથી આપણા નામચીન જુવાન સાથ એક જોનસન નામે ઇંગ્રેજને જોડવામાં આવ્યો. સુલતાનના મેહેલથી થોડેક દુર આ ગોલામ બજાર આવેલુ છે અને તે દહાડે સુલતાના બારીએ બેઠી હતી તેથી તેણીની નજરે જુવાનનો ખુબસુરત ચેહેરો પડવાથી તેણીએ પોતાનાં એક માનીતા બાબા નામે ગોલામને એને ખરીદ કરવાનો હોકમ આપ્યો. આ બાબાએ તો જુવાન અને જોનસનને ખરીદયા, અને તેમને લઇ મેહેલ ભણી ગયો. બાબા ખોજો હોવાથી મેહેલમાં જવાની તેને પુર છુટ હતી, તેથી મેહેલમાંના માણસોએ આ નવા આવનારાઓની કઇ પણ દરકાર કીધી નહી. એવા એવા ગોલામો તો રોજના સુલતાનના મેહેલમાં ખરીદાયછે. મેહેલનો ઠાઠમાથ જોઇને આ બંને યુરોપીયનો તો બહુ અજબ થયા. હજારો ઓરડાઓ તથા દીવાનખાનાં ભાતભાતના ગાલીચાથી ત્યાં બીછાવેલા હતા, તથા તરેહવાર જલેહદાર સામાણ આંખને મગન કરે તેમ ત્યાં ગોઠવેલો નજરે આવતો હતો. ઉડતા કાચના ખીલારો ફુવારાઓ તો ઓરડે ઓરડે જોવામાં આવતા. બાબા તેમને પોશાકખાનામાં લઇ ગયો, અને પેલા જોનસન નામના ઇંગ્રેજને એક તુરકી ગોલામનો છાપ સાથનો પોશાક પેહેરાવીને કઇ બબરચીખાનાના નીચ કામ પર મોકલાવી દીધો. સુલતાનાની નેમથી કઇ એઓ વાકેફ ન હતા, તેથી જોનસનને રવાના કરી બાબાએ એક શેનશાહજાદીનો પોશાક જુવાનના હાથમાં મુકયો, અને તરત દીલમાંથી કપરાં કાઢી નાખી આ ચલકતો સાતીન અને રેશમનો લબાશ પેહેરવાને તેને ફરમાવ્યું. જુવાને તો લાટ મારી પોશાક ફેંકી દીધો ને ભભકામાંજ બોલ્યો કે તે કઇ સ્ત્રી નથી કે બાયડીનો પોશાક પેહેડે.

Old gentleman, I am not a lady.

પણ બાબાએ તેને ટુકમાજ ડાહમ્યો. જે તેને ફરમાવવામાં આવે તે કરવાની ગોલામ તરીકે તેની ફરજ તેણે તાનમાંજ સમજાવી.

એ લેબાશ પેહેરાવાનું શું કારણછે તે કેહેવાને તેણે સાફ ના-પાડયું. જુવાને ઘણી પણ ધડપચ્ય કીધી પણ તેનું કંઇ ચાલ્યું નહી. કોઇ દહાડે તેની માતાએ આવાં ગાઝ તથા રેશમનાં શુશો ભીત કપરાં પેહેરયાં ન હશે એવાં ઊમદા કપરાંથી તે ખુબ ચી-રડાવા લાગ્યો.

"What the devil shall I do with all this gauze." ?
Thus he profanely termed the finest lace
Which e'er set off a marriage morning face.

વલી સ્ત્રીનો પોશાક કોઇ દહાડે પેહેડેલો નહી તેથી તેનેતો કચવચ થવા લાગી, પણ બાબા મદદ કરતાં સમજાવતો ગયો, અને ભોગમમાંજ કહેતો કે "છોકરા, એજ લેબાશમાં તારૂ નસીબ જોર કરશે." વલી બાબાએ ખોટા બાલ પેહેરાવી તેલ સાફ કરી એનો ચોટલો ગુથ્યો, તથા પોશાક પેહેડી રહયા પછી જુવા-નને પોતાની શાથે વડી સુલતાંનાના દીવાનખાંનાં ભણી તેડી ગયો. અહી ચપલ અને તેજ આંખવાલાં બે મુગાં વેહેતીયાં બેસાડેલાં હતાં તેમણે બારણું ઊઘાડયું. આપણે અંતરે જણાવવું જોઇએકે જયારે રાણીએ બાબાને હોકમ કીધો હતો ત્યારે કોઈ એ વાત જાણતું ન હતું. બાબા રાણીનો માંનીતો હતો, અને ઘણોજ કાવતરાંખોર તથા ખબરદાર હતો. રાણીતો માત્ર ખરીદવાનો હોકમ આપી બેસી રહી હતી, પણ તે માટે કેટલો જોખમ બાબાને ખેંચવો પડે તેનો કઇ તેણીને વીચાર ન હતો. જનાનામાં કોઇપણ મરદ બચાને દાખલ કરવો તે પંદર જણના જીવને જોખમમાં નાખવા બરાબર હતું, તેથીજ રાણીના કહયા વગર તેણે પોતાની અસલ સમજણ પ્રમાણે જુવાનને બાયડીનો વેશ આપ્યો હતો, આથી માત્ર મેહેલમાં એટલુંજ માલમ પડયું કે રાણીએ એક નવી દાસી તે દહાડે ખરીદ કીધીછે. જયારે બાબા અને જુવાન સુલતાનાનાં દીવાનખાનામાં દાખલ થયા ત્યારે રાણી એક બુલંદ તખતપર બેસી સાહેલીઓ સાથે જુજવીજ ગોફતેગો કરતી હતી. પેસતાંને વાર બાબા રાણીને પગે પડયો તથા તેણીના પગ તલેની જમીનને તેણે બોસો દીધો, અને જુવાનને પણ એજ પ્રમાણે નમસ્કાર કરવાને ફરમાવ્યું. બાબાના આવવાથી રાણીએ એકેએક

સાહેલીને રૂખસદ આપી. જુવાને તો માત્ર સાધારણ રીતે રાણીને સલામ કીધી, પણ બાબાની ઘણીક જાતની ધમકી છતાં તેણે તેણીના પગ આગલ જઇ ચુમી લીધી નહી. એતો એક નીચ માણસનું કામ અને જુવાનતો મગરૂબ હતો.

He stood like Atlas, with a world of words
  About his years, and nathless would not bend ;
The blood of all his line's Castalian lords
  Boil'd in his veins, and rather than descend
To stain his pedigree, a thousand swords
  A thousand times of him had made an end ;
At last perceiving the "foot" could not stand,
Baba proposed that he should kiss the hand.

ઘણીપણ તાણાજાની છતાં પગ ચુમવાને જુવાંને ના પાડયું ત્યારે બાબાએ હાથ ચુમીને સુલતાનાને માન આપવાની અરજ કીધી, જે અરજ તેણે તરત ખુશીથી બાહાલ રાખી. સુલતાનાતો જુવાન છવીસ વરસની ખુબસુરત શીરકાશીયન જાતની હતી. આખા મેહેલમાં તેણીની ખુબસુરતીની વાખવાખી થતી હતી. તેણીનું નામ ગુલબેઆજ કરી હતુ, અને તેણી જે હોકમ ફરમાવે તે બજા લાવવાની દરેક માણસની ફરજ હતી. પાશાઓ અને વજીરોપર પણ તેણીનો અમલ ચાલતો હતો. સુલતાંનની એણી પ્યારી બાયડી હતી. પણ એવીતો સુલતાનની બીજી ચાર પરણી બાયડીઓ હતી, દોઢશોએક બાંડીઓ હતી, અને હજાર ઉપર સાહેલીઓ હતી. એકેએક બાંડી તથા સાહેલી ખુબસુરત હતી અને કોઇપણ રાજાની રાણી થવા લાયક હતી. એટલા મોટા કબીલાવચે માત્ર સુલતાન એકલોજ મરદ હતો. આ ઇસ્તમબોલના જનાનામાં હજારો સ્ત્રીઓ જીંદગીના સુખથી બેનસીબ રેહેવાથી દલગીરોની મારી મરી જાય છે. ઘણીકો દુષ્ટ લખાણમાં પડતી હતી; ઘણીકો ચાકરો સાથ કાવતરાં કરી મરદના લેબાશમાં નાસી જતી, અને એમ કરતાં જો કોઇ પકડાઇ જાય તો તેવીને કોથલામાં ગુગલાવી કાલા સમુદ્રમાં ફેકી દેવામાં આવતી હતી. એ જનાનાની ખુબસુરત પરીઓ તરસાં માણસ માફક મરદને માટે તલસેછે. હાલમાં પણ સુલતાનના મેહેલમાં એવીજ વર્તણુક ચાલેછે. હજારો

નાજુક જીવડાઓ એકાંત ખુબસુરતી એજ કારણને લીધે કરમાવેછે. ગુલબેયાજે જુવાનને ખરીદયો હતો તેમાં પણ તેણીની મતલબ હતી. એવી રીતની ઘણીક ખરીદીઓ બીજી સુલતાનાઓ પણ કરતી હતી. આ સઘલી અબલાઓની ખીજમતમાં હજારો ગોલામો રાખેલા હતા. તેઓ તેમને નવરાવે, પોશાક પેહેરાવે, બાલ હોરે—એજ તેમનું કામ હતું. આખા મેહેલમાં રાણીનો દોર વધારે ચાલતો હતો. તેણીની સામે કોઇ ટુકારો પણ કાઢતું નહી. રાજાપર વતીક તેણીનો હોકમ ચાલતો હતો. તેણી ચાહે તો હજારોનાં ડોકાં ઘડીપલમાં પોતાના પગ તલે મેલાવતી હતી. આ સર્વ જનાનાપર એક કીસલાર પાશા નામે જબરો, પણ ખોજો, આગો મવકલ હતો. સર્વ હોકમ એની મારફતે થતા હતા, તોપણ એ રાણીના ગોલામ દાખલ હતો. અરજ કરવી—એ મુદલ રાણી સમજતી ન હતી; હોકમ કરવો—એજ તેણીને જાણે નાનપણથી ધર્મ બોધ મલ્યો હતો.

Her very smile was haughty, though so sweet;
Her very nod was not an inclination;
There was a self-will even in her small feet,
As though they were quite conscious of her station,
They trod as upon necks; and to complete
Her state (it is the custom of her nation),
A poniard deck'd her girdle, as the sign,
She was a Sultan's bride; (thank God, not mine)!

રની નીશાલે બે વર્ખત અભયાસ કરી ચુકો હતો, અને તેથીજ રાણીએ જયારે તેને એવો સવાલ કીધો ત્યારે તેનાથી પોતાના ઉભરા સહણ થઇ શકયા નહી, ત્યારે તે રડવા લાગો. જુવાનની આંખમાં આંસુ આવેલાં જોઇ રાણી ગભરાઇ ગઇ. તેણીએ કોઇ દહાડે પણ કોઇની આંખમાંથી આંસુ ટપકતાં જોયલાં નહી તેથી જુવાનની આંખમાં આંસુ જોઇ તેણીની આંખમાં પણ પાણી આવી ગયું. તરત આંખો લુછી નાખી ગુલબેયાજ એકદમ જુવાનને ગલે વલગી પડી. જુવાને પણ હૈયું મકમ રાખ્યું, અને તેણીનો ગોલામ તરીકે રહી તેણીની સાથ મોહબતબાંધવા સારુ તેણે ના પાડયું. કોઇપણ વાતમાં ગુલબેયાજે કોઇ દહાડે નાફરમાની સાંભલેલી નહી; તેથી એકાએક આ જુવાન્યાને મોહડેથી "ના" સાંભલી તેણી તેની આગલથી ઉછલી પડી, અને એક ખુની માણસની માફક જહનુનમાં આવી ગઇ. પણ એક પલવારમાંજ તેણીનું જહનુન ગેબ થઇ ગયું, અને એક કોચ પર અઢેલીને તેણી નવધાર આંસુએ રડવા લાગી. એ વખતે જુવાનને જાતે કાપી નાખે, અથવા એને જલાદને સવાધીન કરે—એવા એવા વીચારો તેણીના મનમાં આવવા લાગા. પણ જુવાન તેણીને રડતી જોઇને પીગલ્યો, અને તેણીની આગલ જઇ પતાવી વાહીને તેણીને શાંત કીધી. તેવામાં પેલો બાબા ગોલામ રાજાનો પેગામ લઇ આવ્યો, કારણ કે રાતના રાણીની મોલાકાતે આવવાની અગાઉ સુલતાન હમેશ કેહેણ મોકલતો હતો. ગુલબેયાજે તરત પોશાક સમારી પોતાની સાહેલીઓને બોલાવી, અને જુવાનને પણ તેમની સાથ ભેલાઇ જવા ફરમાવ્યું. એવામાં રાજા પણ ઓજાઓના તથા મસાલચીઓના રસાલા સાથ રાણીના દીવાનખાનામાં બીરાજયો. થોડીક વાતચીત કોધા પછી રાજા રાણી પોતાના ઓરડામાં ગયાં, અને બીજે રસ્તે સાહેલીઓ પણ પોતાના સુવાના ઓરડામાં ગઇ. એક બુઢ્ઢી સાહેલી આ સર્વે જુવાન કન્યાઓપર હોકમ કરતી હતી. જેવી સાહેલીઓ ઓરડામાં ગઇ કે આખો ઓરડો તેમની કાચ કીચથી ગાજી રહયો, અને ચલ્યાંના માલામાં જેમ બચ્યાં ગંધાય તેમ તે .. આ પાદશાહી મેહેલમાં બંધ પડયાં.

But when they reached their own apartments, there,
  Like birds, or boys, or bedlamites, let loose,
Waves at spring tide, or women anywhere,
  When freed from bonds (which are of no great use)
After all), or like Irish at a fair,
  Their guards being gone and as it were a truce
Established between them and bondage, they
Began to sing, dance, chatter, smile and play.

આ રાતે તો સર્વ સાહેલીઓ જુવાનની આસપાસ ફરી વળી, અને તેણીના કાનમાં બાલી ન હોવાથી તેઓ એની ખામી કાઢવા લાગ્યાં. કોઇ તેનો ચેહેરો, કોઇ તેનો પોશાક તપાસતું, કોઇ તો તે મરદના જેવો ઉંચો છે એમ ટીકા કરતું, અને વળી તે મરદ હોય તો ઘણું સારૂં એમ કેટલીક તો અંતઃકરણથી દુવા માગતી હતી. એક જણીએ આવી જુવાનની ખુબસુરતીની તારીફ કીધી તથા એનું નામ પુછ્યું. જુવાન પોંચેલ હતો, તેથી જુવાના કરી ઠોકો બેસાડ્યું. પણ હવે એને સાથે સુવાડવાની તજવીજ થઇ. જુવાનને છેક સાંજે ખરીદયો હતો, તેથી તરત તેને માટે બીછાનાનો સવારના હોકમ જાય તે અગાઉ આજ રાતના ક્યાં શુવાડવો તે માટે પેલી બુઢ્ઢીને ફકર પડી. આખરે ઘણીક કન્યાઓની મારામારી વચ્ચે દુદું નામની એક તુરકી સાહેલી સાથે જુવાના સુતી. બાબાએ જેમ તેમ કરી તેણીને પોશાક તો પેહેરાવ્યો હતો, પણ હવે કાઢવામાં બહુ અડચણ પડી. આખરે દુદુએ તેને મદદ કીધી અને બંને જણાં બતી બુજાવી ઉંઘઇ ગયાં. આ ઓરડામાં સુતેલી સર્વ સ્ત્રીઓ જુદે જુદે દેશની હતી, તેથી તેમને કવિ ભાતભાતનાં ફુલ ફલાદીથી ભરપુર એક બાગ સાથ સરખાવેછે.

Many and beautiful lay those around,
  Like flowers of different hue and clime and root,
In some exotic garden sometimes found,
  With cost and care and warmth induc'd to shoot.

જયારે મધરાત પડી ત્યારે એક વાતથી આખુ જનાનખાનું ચોંકી ઉઠ્યું. જે બેનપણી સાથ જુવાના સુતી હતી

તેણી એકાએક ચીસ પાડી જાગી ઉઠી, અને આખો મેહેલ ગાજાવી મુકયો. એટલું સારૂ થયું કે આ વખતે જુવાના તો ભર ઉંઘમાં પડેલી હતી તેથી તેણીને જયારે આસપાસનાઓએ ઉઠાડી ત્યારે તેણી પણ ઉઠી બગાસાં ખાવા લાગી, અને આ શોરનું કારણ પુછવા લાગી. જનાનામાંથી તો એકે એક સાહેલી, બાંડી, અને ગોલાઓ નાગે બદનેજ દુદુંના બીછાનાં આગલ જમાવ થયાં.

But wide awake she was, and round her bed,
  With floating draperies and with flying hair,
With eager eyes, and light, but hurried tread,
  And bosoms, arms, and ankles glancing bare,
And bright as any meteor ever bred
  By the North Pole—they sought her cause of care,
For she seem'd agitated, flush'd and frighten'd,
Her eye dilated and her colour heighten'd.

વાત તો નજીવી હતી પણ શોરતો જબરો મચ્યો હતો. દુદુએ સ્વપનામાં એક ઝાડપર સુનેરી ફુલ લટકતું જોયું ને તેણી તોડવા ગઇ પણ લેવામાંજ એક મધમાખીએ તેણીને ચટકો મારયો, અને જાણે ડંખ ખરેજ લાગો હોય તેમ તેણી ઉંઘમાં બુમ પાડી ઉથી. સરવે જણાંએ એણીને ખુબ ઠપકો આપ્યો, અને પાછાં જગેવગે થઇ ગયાં. બીજે દહાડે સુલતાનાને આ વાતની ખબર થયાથી તેણીએ જુવાનાને તથા દુદુંને કોથલામાં ઘાલી ઊંડા સમુદ્રમાં નખાવી દેવાનો વીચાર કીધો. બાબા અને સુલતાના બહુ બીહીતાં હતાં કે રખેને જુવાન કઇ રીતે લલચાઇ બાગ વેશમાં જણાઇ જાય, તેથી રાણીએ ઉઠતાંને વાર સુલતાનને રૂખસદ આપી બંનેને પોતાની હજુરમાં આવવાનો હોકમ કીધો, પણ જયારે જુવાના તથા દુદુની ખરી હકીકતથી તેણી વાકેફ થઇ ત્યારે તેજ દહાડે ખુબ માલ તથા ખજાનો લાધી બાબાની મસલતથી રાણી જુવાન સાથ રાતોરાત નીકલી ગઇ. એ વખતે જુવાને પોતાના મીત્ર જોનસનને પણ યાદ કીધો અને તેને પણ પોતાની મસલતમાં દાખલ કરી તેનેબી પોતાના કાફલામાં જોડયો. બાબા પણ એમની સાથે નીકલી આવ્યો

અને થોડાક દહાડા કુચ કરીને તેઓ રશ્યનોની છાવણીમાં આ-વી લાગાં. એ વખતે રૂશીયાની ગાદીપર કેથેરાઇન રાણી રાજ-કરતીહતી, અને તેણી તથા તરકીના સુલતાન વચ્ચે કઇ ગેરસમજુતી થવાથી તેણીએ તુરકી સામે લડાઇનો ધંધેરો કાઢયો હતો. જ્યારે જુવાન તથા તેનો કાફલો રૂશીયાંનોની છાવણીમાં આવી લાગો ત્યારે તો રૂશીયાંનોએ તુરકી લોકોના ઇસમેલ નામના કીલ્લા પર ઘેરો નાખ્યો હતો. જ્યારે જુવાન તથા જોનસન વડા સર-દાર આગલ જઇ ઊભા અને પોતાના કુટુંબપર તેનો આસરો-માગ્યો, તયારે સરદારે તેમને કેટલોક કપડો આપ્યો, અને આ-વે વખતે બાયડીઓને બાહાર લાવવા સામે કેટલીક નશીયત દીધી. તોપણ બૈરાંઓને પછવાડે નાખી જુવાન અને જોનસનને તેણે પોતાની એક લશકરી ટુકડીમાં સામેલ કરી ઇસમેલના કી-લ્લાપર તેજ દહાડે ચડાવો કરવાનો હોકમ આપ્યો. હજારો અને લખો લોકોની ખુવારી વચ્ચે આ કીલ્લો હાથ આવ્યો, અને આ-ખાં શેહેરમાં જાણે લોહીની નદી વેહેતી હોય તેમ દેખાવા લાગું. રશીયન કોસેકોએ આખું શેહેર લુટી લીધું તથા સ્ત્રીઓ અને છોક-રાંપર ગમેતેમ જાસ્તી ગુજારવા માંડી. આ લડાઇમાં જુવાને ઘણી બાહાદુરી બતાવીતથા કીલ્લાની દેવાલપર હજારો પીસતોલના બાર વચ્ચે તેણે પેહેલો વાવટો ઊરાડયો, તેથી વડા સેનાધીપતીએ એને એક નવો લશકરી એતાબ આપ્યો તથા રૂશયાની શેહેનશાહબાનુ કેથેરાઇનપર પણ એજ લડવઇઆની તારીફમાં કાગજ લખી આ જીતની વધાઇનો પેગામ પુગાડવા એનેજ નામદાર એલચી તરીકે મોકલવામાં આવ્યો. જે દહાડે ઇસમેલ શેહેર હાથ કીધું તેજ દહાડે કેટલાક કોસેકો એક દશ વરસની જુવાન મુસલમાન છોકરી પછવાડે લાગા હતા તેમને કતલ કરી, ભારે સંકટથી આ નારને જુવાને બચાવી હતી અને તેણીને પણ સેંટ પીતર-સબરગની દરબારમાં પોતાની સાથે લઇ ગયો. જુવાનનો દીલ-ગુરડો અસલથીજ નરમ અને દયાલુ હતો, તેથીજ તેની માયા ઉસકેરાવાથી આ માબાપ વગરની છોકરીને એણે પાલવાનો ઠરાવ કીધો. રૂશીયાની કેથેરાઇન રાણી ઘણી લંપટી હતી, અને કુમા-રીકા તરીકે ડોલ ઘાલી તેણી ઘણાક છુપા ભરથારો રાખતી હતી.

જે સરદારપર તેણી હસતી હતી તેનો ચેહેરો પાર ઉતરતો. જયારે જુવાન દરબારમાં ખીરાજયો અને રાણીના હાથમાં સે નાધીપતીનો કાગજ આપી રાણીના પગે બોસો દેવા વાંકો વલ્યો ત્યારે રાણી તેનો નોજવાન ચેહેરો જોઇ ખુશ ખુશ થઇ ગઇ.

ઘણાક મહીના શુધી રાણીની મેહેરબાની તલે રહયા પછી બાહાર ઘણી ગપ ફેલાયાથી કેથેરાઇન રાણીએ જુવાનને વેલાત દેશમાં કઇ રાજદુવારી બાબદ સંબંધી ખાશ એલચી તરીકે મોકલ્યો. જુવાનની સાથે પેલી મુસલમાન છોકરી પણ ગઇ. જુવાનને વેલાત દેશ જોવાની ઘણી હોંસ હતી તેથી રાણીની આ ખાશ મેહેરબાનીથી બહુ મલકાતો હતો. પોલાંદ જરમની વગેરે દેશામાં મુસાફરી કરી એક બે મહીનામાં તે વેલાત આવી પુગો. એના આવવાની સર્વને વકી હતી તેથી સઘલી મંડલીઓમાં આ રૂશીયાન એલચી વીશેજ ચરચા ચાલતી હતી. આગબોટમાંથી દોવર શેહરમાં એ ઉતરયો અને ત્યાંથી ગાડી કરી લંડન તરફ કુચ કરવા માંડી. આખો દહાડો ગાડીમાં કંટાલો ખાવાથી સાંજના એ લંડનથી થોડેક દુર ઉતરી પડયો, અને આસ્તે આસ્તે પગે ચાલવા લાગો. વેલાતમાં કેવો આવકાર મલશે તથા ત્યાંના લોકો નેક ખસલતનાં હશે, સ્ત્રીઓ ખુબસુરત અને નેક હશે, કાયદા સારા હશે, અને દેશનાં લોકો લુચ્ચાઇ દગો વગેરે હીનાં કામો જાણતા પણ નહશે,—એવા એવા વીચારમાજ એ ચાલતો હતો, તેવામાં એકાએક ઝાડની છાંયા તલે ભરાયલા એક ઇંગ્રેજ ચોરે એકદમ એનીપર ધસારો કીધો અને ગલાં આગલ ભરેલી પીસતોલ ધરી તરત સઘલું નાણું આપવા ફરમાવ્યું.

Here are chaste wives, pure lives ; here people pay
But what they please ; and, if that things be dear,
'Tis only that they love to throw away
Their cash, to show how much they have a year.
Here laws are inviolate ; none lay
Traps for the travellers ; every highway 's clear.
Here—he was interrupted by a knife—
With—"Damn your eyes! your money or your life"!

જુવાન પેહેલાંતો સમજ્યો કે એલચીઓને સલામ કરવાની આ દેશમાં એવીજ ચાલ હશે, તેથી થોડોવાર દઇને ઉભો રહયો, પણ પેલા ચોરના બોલવાથી આ શુધરેલા દેશની રીતી પામી ગયો, અને તરત પોતાના ગજવામાંથી પીસતોલ કાઢી પેલાનો તેજ ઘડી જીવ લીધો. એવામાં પીસતોલના સાદથી એની ગાડી જે આગલ ચાલી ગઇ હતી તે પાછી ફરી, અને તે દેશમાં આવતાંને વારજ એણે ખુન કીધું તે માટે ગાડીવાનજ દમ મારવા લાગ્યો. જુવાને તો કઇ દરકાર કીધી નહી, અને ગાડીવાલાને ચુપચુપ હાંકવાને ફરમાવ્યું. હોતલ આગલ જઇ પુગ્યા ત્યારે રાત પડવા આવી હતી તેથી વેશીઆઓનો ત્યાં સારો જમાવ એકઠો થયો હતો. ગાડીમાંથી ઉતરતાંને વાર જુવાનને તેઓ લલચાવા લાગી.

They reached the hotel; forth streamed from the front door
A tide of well clad-waiters, and around
The mob stood, and, as usual, several score
Of those pedestrian Paphians who abound
In decent London, when the daylight 's o'er.

બીજે દહાડે એના આવવાની ખબર પડવાથી નામીચા પ્રધાનો એની ભેટ લેવા આવ્યા, અને દરબારમાં પોતાનું મુખત્યાર નામું રજુ કરી એ બીરાજવા લાગો. એની પદવી મોટી હતી અને વલી એ કુવારો હતો તેથી એની પર રોજનાં સેંકડો નોતરાં આવતાં હતાં. નાચમાં, જાહેરખાનામાં, પરદરશનમાં એ છુટથી ભાગ લેતો હતો.

Fair virgins blush'd upon him; wedded dames
Bloomed also in less transitory hues;
For both commodities dwell by the Thames,
The painting and the painted; youth, ceruse,
Against his heart preferr'd their usual claims,
Such as no gentleman can quite refuse.
Daughters admir'd his dress, and pious mothers
Inquir'd his income, and if he had brothers.

વેલાત દેશમાં ઉમરાવો અને ઉમરાવજાદીઓને મનસે રાત દીસ લાગેછે, અને દીવસને વખતે રાત પડી હોય તેમ તેઓ ઊંઘ કાઢેછે. કામ તેમને કંઇજ નહી; ફરવું, શણગાર કરવો, જુગાર રમવો, નાચવું, કુદવું, અને સવારના છ વાગે સુવું એજ તેમનું કામછે. આખો દહાડો ઠાકથી તેઓ નીંદ્રાવશ પડેછે, અને રાત પડી કે વળી કોઇ નાચ પારટીમાં જવાની તૈયારી ચાલેછે. વેલાતમાં આવીને જુવાન પણ આવી મોજ મજાહને આધીન થઇ પડયો તેથી કવિ તેને ચેતવણી આપેછે.

O my gentle Juan!
Thou art in London—in that pleasant place
Where every kind of mischief 's daily brewing,
Which can await warm youth in its wild race.
'Tis true that thy career is not a new one;
Thou art no novice in the headlong chase
Of early life; but this is a new land,
Which foreigners can never understand.

જુવાન જે તુરકી છોકરીને પાળતો હતો તેણીનું નામ લીલા કરી હતું. ખ્રીસ્તી ધર્મમાં વટલવાને તેણીને ઘણું પણ સમજાવ્યું, પણ આ નાની છોકરીએ પોતાના બાપદાદાના ધર્મથી ફરવાને સાફ ના પાડી. આ છોકરીને ઇંગ્રેજી ભાષાની લાયક કેળવણી આપવાના વીચારથી જુવાને પોતાની સ્ત્રી સનેહીઓમાં પુછપરછ કરવા માંડી. ડોન જુવાન માનમરતબાવાળો હતો તેથી તેની આગળ કેવા કેવા ઓધેદારો મધમાખ માફક બનબનવા લાગા, તેનો ખ્યાલ આ લીટીઓ પરથી આવશે.

How all the needy honourable misters,
Each out-at-elbow peer, or desperate dandy,
The watchful mothers and the careful sisters,
(Who by the bye, when clever, are more handy
At making matches, where "'tis gold that glisters"
Than their *he* relatives), like flies o'er candy
Buzz round "*the* Fortune" with their busy battery,
To turn her head with waltzing and with flattery!

એક જુવાન ઓભાવાળા છોકરાપર વેલાતની બૈરાંઓ ગુ-

બ ટપી રહેછે, અને તેમનામાં હરીફાઇ ચાલેછે. દરેક છોકરી પરણવાને ખુશી દેખાયછે. એ દેશની અંદર કોઇએક કન્યા સાથે વાત કરતાં ખુબ સંભાલ રાખવી, કાંયકે પાચ છ વખત વાત કીધી, નાચ્યાં અથવા ખાનાપર સાથે બેઠાં, તો તેમને વીશે જરૂર બાહાર વાત ફેલાયછે. વલી એ પ્રમાણે માફકસર વેહેવાર રાખ્યો ને પરણવાની માગણી ન કીધીતો તરતજ છોકરીની માનું તમારીપર કાગજ આવશે કે તમે તેણીની છોકરીના જુસ્સાઓ સાથ ચેડાં કાઢી નકામાં ઊસકેરાછો, વાસ્તે પરણવાની મરજી હોયતો જણાવી દેઓ ! જો એમ નં વર્ત્યું તો તેણીનો એશકી ભાઇ તમારી ખબર લેવા આવશે તે પણ યાદ રાખવું.

A young unmarried man, with a good name,
And fortune, has an awkward part to play ;
For good society is but game,
"The royal game of goose" as I may say.

* * * * *

Perhaps you 'll have a letter from the mother,
To say her daughter's feelings are trepann'd ;
Perhaps you'll have a visit from the brother,
All strut, and stays and whiskers, to demand
What "your intentions are."—One way or other,
It seems the virgin's heart expects your hand ;
And between pity for her case and yours,
You 'll add to matrimony's list of cures.

આ પ્રમાણે નાચારીએ લોકોમાં હસી થાય તેથી બીહીને કેટલાક જુવાનયાઓ તાલ તલાવતખોર માબાપોના ફાંદામાં ફસી પડેછે. પણ કવિ કહેછે કે જે વાતો ઊઘાડી પડેછે તે જુજવીજ સમજવી, કાંયકે હજારો ઊમરાવ ખાનદાનમાં અનીતીનો સડો બાહલો પંથરાયોછે અને થોડીક સંભાલ લઇને કામ કીધાથી તેમનો વરઘોડો અદાલતે ચડતો નથી, અને તેથીજ જાણે કઇજ હોય નહી તેમ તેમની આબરૂ જલવાઇ રહેછે.

But they who blunder thus are raw beginners :
A little genial sprinkling of hypocrisy

Has sav'd the fame of thousand splendid sinners,
  The loveliest oligarchs of our gynocracy.
You may see such at all the balls and dinners,
  Among the proudest of our aristocracy,
So gentle, charming, charitable, chaste—
And all by having *tact* as well as taste.

એ પ્રમાણે વેલાતનાં લોકોની સાધારણ સંસારી હાલતમાં પોકલપણું માલમ પડવાથી ડોન જુવાનને ભારી પડયું નહી. તે પણ એક પ્રધાનના ઘરમાં લાગું પડયો. પોતે એલચી હોવાથી એને એ પ્રધાન સાથ ઘણું કામ પડતું હતું, તેથી વારંવાર એના ઘરમાં આવવાની ડોન જુવાનને છુટ હતી. લારડ હેનરીની બાયડીનું નામ એડેલાઇન કરી હતું. આખાં શેહેરમાં તેણી સર્વથી ખુબસુરત લેખાતી હતી. તેણીના ઘરમાં રોજની મંડલીઓ મલતી અને બડેખાંઓની આવણ જાવણ હતી. વેલાતનાં તવંગર ઊમરાવો તથા લોકો માટબર જમીનદાર કેહેવાયછે અને તેઓ પોતાના શોખને માટે હંમેશ બે ત્રણ મેહેલો જુદે જુદે ઠેકાણે રાખેછે. એજ પ્રમાણે જયારે રાજયસભા બરખાસ્ત થઇ ત્યારે લારડ હેનરી પણ પોતાના રસાલા સાથ કેટલાક મીત્રોને આમંત્રણ કરી પોતાને ગામડેના મેહેલમાં પધારયો. Morning Post નામના નામીચાં અખબાર સમાચારમાં "Fashionable Intelligence"ના મથાલાં હેઠલ તે અરસામાં આ ખબર પણ છપાઇ હતી, તેપરથી માલમ પડશે કે ડોન જુવાનને પણ ઇજત હતું.

Departure for his country seat today,
Lord H. Amundeville and Lady A.

* * * * *

We understand the splendid host intends
  To entertain, this autumn, a select
And numerous party of his noble friends.
  'Midst whom, we have heard from sources quite correct,
The Duke of D—the shooting season spends,
  With many more by rank and fashion deck'd;

Also a foreigner of high condition,
The en voy of the secret Russian Mission.

ડોન જુવાન પણ ઘટતે વખતે આ પ્રધાનના બીરાજમાન થયો. ત્યાં ઘણાંક ખાનદાની પુરૂષો હાજર હતા, તેમનામાંથી થોડીએક ઉમરાંવજાદીઓની નોંધ કવિએ આપીછે.

The noble guests assembled at the Abbey
Consisted of—we give the sex the *pas*—
The Duchess of Fitz Fulke; the countess Crabby;
The Ladies-Scilly, Busey;—Miss Eclat,
Miss Bombazen, Miss Macstay, Miss O'Tabby,
And Mrs. Rabbi, the rich banker's squaw;
Also the honourable Mrs. Sleep,
Who look'd a white lamb, yet was a black sheep;
With other Countesses of Blank—but rank,
At once the "lie" and the "elite" of crowds:
Who pass like water filter'd in a tank,
All purg'd and pious from their native clouds!

લારડ હેનરી તથા લેડી એડેલાઇનના મેહેલમાં દરરોજ જે તરેહવાર રમતો ચાલતી હતી તેમનું બ્યાન કવિએ ખુબ વીસતારીને કરયુંછે. કોઇ શેકાર ગાહે જતું, કોઇ ચીત્રો તથા સબીઓ તપાસતું, કોઇ લેહેરમાંજ વાડીમાં ફરતું, કોઇ ગીત ગાતું, કોઇ ઘોડાપર તો કોઇ ગાડીપર સવાર થાઇને મજાહ મેલવતું હતું,—મોજ શોખનો કઇ પાર હતો નહી. દરરોજ નાચ ખાનાપીના વગેરે ચાલતાં હતાં. મેહેલ ઘણો મોટો હતો, અને એક બીજાની કનવાર કરવાને સર્વમાં કઇ શકતી હતી નહી. ફ્રીતઝ ફુલકની પાદશાહજાદી એક દહાડે ડોન જુવાન સાથ અતીશય આવભાવથી નાચી અને તેની સાથ ઠાંગ કરવા લાગી, તેથી તે દહાડે આખા મેહેલમાં છુપાછુપી ચરચા ચાલી રહી. આ અમીરજાદીને વાસ્તે લોકો ઘણી નાલેસી કરતાં હતાં અને એણીની ઘણી એબ ઉઘાડતાં હતાં, પણ એક અમીરની બાયડી હોવાથી તથા વલી પરણેલી હોવાથી સર્વ ગેબ ઢંકાઇ જતી હતી. વલી એણી જે કામ હાથમાં લેતી હતી તે કઇ કાચે પાએ કરતી નહતી. આજે

ગુજરાતમાં એણીના જેવાં ઘણાંક ઊમરાવ ખાનદાનનાં બૈરાંઓની પણ એમ એજ રીતે ઢંકાયલી જોવામાં આવેછે. ડોન જુવાન તો બાયડીઓપર મોહીતજ પડતો હતો તેથી ઉપલી અમીરજાદી સાથ તેણીના વરના દેખતાં પણ ગેલમાં ઊતરવાને અચકાતો નહી. એક વરના દેખતાં તેની જુવાન બાયડી સાથ હસવું, બોલવું, તથા તેનેથી જુદી પાડી તેણી સાથ ફરવું—એતો ઇંગ્રેજોનો સુધારો કેહેવાયછે, અને એજ સુધારાના કાનુનથી તેમની સંસારી હાલત ભયભીત હાલતમાં આવી પડીછે. જયારે આ ખા મેહેલમાં ચરચા ચાલી રહી ત્યારે એડેલાઇને જુવાનને પોતાની પાસે બોલાવી પરણવાનો વીચાર કરવા નશીયત દીધી, અને ઘણીક કુમારીકાઓના નામો કહી સંભલાવી એણીએ તાલતલાવત જોડી. બીજી ઉમરાવજાદીઓ એને હરી લે તેથી ગભરાઇને એડેલાઇને માત્ર જુવાનને ભરમમાંજ માપી જોયો. પરણવા કેહેવાની વાતતો માત્ર તેણીનું એક બાહાનું હતું. એડેલાઇન ઘણીજ ધીરી અને બાહારથી પાક દેખાતી હતી, પણ અંદરખાનેથી કલેજાંફરોશ હતી અને જો તક મલે તો આ રૂશીયાંન એલચી સાથ નીકલી જવા પણ તૈયાર હતી. પણ પોતાનો પ્યાર એકદમ કઇ જુવાનને તેણીએ કહયો નહી. જુવાનતો વાત કરી રૂખસદ પામ્યો અને રાતનાં પોતાના ઓરડામાં જઇ સુઇ ગયો. પણ તેને કઇ ઊંઘ આવી નહી. તેનું મન તરેહવાર બાબદોપર ભમવા લાગું. અરધી અરધ રાત ગુજરી ગઇ પણ તેતો જાગૃત હતો. ચાંદણું પુર જોરમાં પડતું હતુ તેથી બારી બારણાં ઊઘાડી અગાસીપર જઇ ચાંદણું ઘોરવા બેઠો. અગાસી પર તરેહવાર રંગીન ચીત્રો ગોઠવેલાં હતાં તેથી તેણે તેમની તપાસ લીધી, અને એકે એક સંભી ગોખી ગોખીને તપાસી. પણ તેવામાં પછવાડેથી કઇ ખખડયું તેથી તે એકદમ ચોંકી ઊઠયો. ઊંદર હશે એમ સમજી પાછો અગાસીપરની ખુરસીપર જઇ બેઠો, પણ તેવામાં એક ઇંગ્રેજ વેરાગીનો ભુત તેની નજરે પડયો. તેની સોડેથી તે ચાલી ગયો પણ કઇ અવાજ થતો ન હતો. આ ભુત હતો કે શું ? જુવાનતો ખુબ ગભરાયો, અને આ વીચીત્ર દેખાવ જોઇ ધડ-ધુજવા લાગ્યો. તેનું મકમ હૈયું

કવા લાગ્યું. પેલો ભુત બે ત્રણ વાર અગાસીપર ફેરા આવા લાગો, અને પછી છેક છેડેનાં ઓરડાભણી ગુમ થઇ ગયો. જુવાને બોલવાની, તથા પુછવાની, ઘણીપણ કોશેસ કીધી, પણ તેની જબાં ઊપડી નહીં. તેનો દમજ આ નવા સોંગથી બંધાઈ ગયો, અને પથરની માંફક હાલ્યા ચાલ્યા વગર કેટલોક વખત સુધી જયાંનો ત્યાં બેસી રહયો. પછી ઉથીને ઓરડામાં ગયો, અને બીછાનાપર સુતાં સુતાં તેનાં મનમાં બહુ વેહેમ આવયો. કાહુ કફન પેહેડીને આ ભુત તે કયાંથી આવ્યો હશે ? એ પ્રમાણે વીચારમાં આખી રાત ગુજારી અને સવાર પડી ત્યારે પણ ઊઠયો નહી. જયારે ચાકરે બારણું ઠોકયું ત્યારે એ બીછાંનાપરથી ગભરાતો ગભરાતો ઉઠયો, અને જેમ તેમ કપરાં પેહેડી દીવાનખાનામાં ચાલયો, અને ચાકરે ચાહેનું કપ લાવી મેજપર મુકયું તેપણ ઠંડુ પડી ગયું. કોઇસાથ ન બોલતો કે વાત કરતો પણ વીચારમાંને વીચારમાંજ ગુપચુપ બેસી રહયો. લારડ હેનરીએ એનો ફીકો ચેહેરો જોઇ બીમાર હશે એમ ધાર્યું, અને એડેલાઇને બેર આફીયત પુછી પણ તેણીનેબી કઇ બરાબર જવાબ મલ્યો નહી. કોઇ તેને વેહેમી મુરખમાં ખપાવશે એવા વીચારથી તે ઓસકાયા કીધો અને દીલની વાત બોલી નહી. પણ આખરે પ્રધાને ગહવેર ફોડયું અને વાતનો ખોલાસો થયો. લારડ હેનરી સારી પખે જાણતો હતો કે તેના બાપદાદાના મેહેલમાં એક સાધુ ભુતના આકારમાં જયારે ત્યારે રાતનાં દેખાવ દેછે, તે કઇ જુવાનના જોવામાં આવ્યો હશે. એમ સમજી તેણે આ સાધુબાવાના ભુત વીશે વાત છેડી. હવે જુવાને કબુલ કીધું અને આખી મીજલસ હસી પડી. ફીતઝ ફુલકની અમીરજાદી તો એની ખુબ ઠેકડી કરવા લાગી, અને એનું મન શાંત થાય તે માટે એડેલાઇને આ સાધુ ભુતની વાત ગીતના આકારમાં ગાઇ સમજાવી.

Graceful as Dian, when she draws her bow,
She seiz'd her harp, whose strings were kindled soon
As touch'd, and plaintively began to play
The air of "'Twas a Friar of Orders Gray."

ગાયણ ગવાઇ રહ્યું; પણ જુવાનનું મન તો ચકડોલજ હતું. તેના મનમાં તો જબરી ધાસ્તી પેઠી હતી. ખાનાપર બેઠા તેપણ બેભાખરા જેવો લાગતો હતો. કોઇ માછલી માગતું તો આખી રકાબીજ તેની તરફ ખસેડતો હતો. કોઇ બટકની પાંખ કાપી માંગતું તો એ જાંગ આપતો. એવી રીતે બેધ્યાન બની ગયો. થોડુ ઘણુ ખાધા પછી એ પોતાના ઓરડા ભણી ગયો, અને વલી નવેસરથી આ ભુત વીશે વીચાર કરવા બેઠો. પોતાનો ઓરડો બદલી બીજે ઠેકાણે સુવાની જો તે માગણી કરતે તો કઇ તેને ના પાડવામાં આવતે નહી, પણ જુવાન બીહીતો હતો કે એથી તે નાહીમત હીચકારો શખ્સ છે, એમ લોકો બોલશે. આવી રીતનાં વમાસણમાં તે બીછાનાપર લેટયો, પણ ભુતના મેલાપની તેને બહુ ધાસ્તી હતી તેથી એ દહાડે પણ ઉંઘ આવી નહી, અને જો ભુત આવે તો તેની સાથે મારામારી કરી તેને પકડવો—એવો અંદેશો કરી અગાસીપર જઈ ગુપચુપ બેઠો. ડોન જુવાન આશામાં નીષફલ થયો નહી. બારેક વાગાને સુમારે પેલો ભુત અગાસીપર જણાયો, પણ તે આ વખતે તો તાલાં કુચી સાથે આવ્યો હતો. આસ્તે આસ્તે આવી એનું પાછલુ બારણું તેણે ઉઘાડયું અને જુવાન તેની પછવાડે હલવે હલવે લાગો. જેમ જેમ જુવાન પકડવા જાય તેમ તેમ ભુત સરપ સરપ દુર નાસે! એક વખત જયારે તે પકડઇ જતો હતો ત્યારે એકાએક સંગેઅરમરના પથરાની એક તખ્તીની હેઠલ ભરાઇ ગયો, અને જુવાન પકડવા જાય કે તેનાં હાથમાં સામો પથર વાગતો! કઇ ભુત હોય તે હાથમાં આવે?

> Juan put forth one arm—Eternal Powers!
> It touch'd no soul nor body, but the wall.

હવે જુવાન ખુબ અંદેશામાં પડયો, અને તેના ઓરડાઓંથી ભુતને બાહાર કાઢવાની તાલતલાવત શોધવા લાગ્યો. પેલી તખ્તીના ગાલામાંથી ભુતની બે ચકચકીત કરતો આંખો સાફ જણાતી હતી; વલી તેનો દમ ચાલતો હતો તેપણ સંભલાતુ હતું, તેના બાલ સુવાલા અને રેશમ જેવા લાગતા હતા, અને તેનું મોહડું હસતુ હોય તેમ દેખાતું હતું. જુવાનથી કઇ વ-

લખ્યુ નહી ત્યારે આખરે ભુત પોતાની મેળેજ આસ્તે આસ્તે બાહાર પડવા લાગો, અને ભુતની જગોએ તો એક સુંદર જવાંન નાર બાહાર નીકલી! તેણીએ જે વેરાગોનો ઝભો પેહરીઓ હતો તે કાઢી નાખ્યો, અને તેણીનુ રૂપેરી બદન સાફ ચાંદણી રાત મીસાલ પ્રકાશી નીકલ્યું. આ જીવતા ભુતની શીકલ ફીતઝ ફુલકની અમીરજાદીને મલતી આવતી હતી, અને તે કંઈ ભુત નહી પણ એક જુવાન મદમ હતી અને ફીતઝ ફુલક જેવા ખાંનદાની ઉમરાવની બાયડી થાતી હતી! આવે નવરે વખતે તક સાંધી પોતાના ધણીની ગેરહાજરીમાં રાતના બારવગતાને વખતે આ ખુબસુરત મદમ (શરમીંદગીથી કેહેવુ પડેછે કે) પોતાનો શોખ પુરો પાડવા ખાતર જુવાનના ઓરડામાં આવી હતી! ગઇ રાતે પણ તેણીજ જોગીનો વેશ ધારણ કરી આવી હતી, પણ તે વખતે જુવાન અગાસી પર અજાયબીમાં ઉભો હતો, તેથી તેણીની નેમ પાર પડી નહી. વલી એજ અગાસીને છેટે તેણીનો ઓરડો પણ હતો તેથી તેણી રાતનાં આવી શકતી હતી. વેલાતની મદમોના સુધરેલા ઢોંગો કોણ જાણેછે? મરદાના પોશાક પેહેરી તેઓ રાતનાં ફરેછે તોપણ થોડાજ લોકો ઓલખી શકેછે.

The ghost, if ghost it were, seem'd a sweet soul
  As ever lurk'd beneath a holy hood:
A dimpled chin, a neck of ivory, stole
  Forth into something much like flesh and blood:
Back fell the sable frock and dreary cowl,
  And they reveal'd—(alas! that e'er they should)
In full, voluptuous, but *not o'er* grown bulk
  The phantom of her frolic Grace—Fitz-Fulke!

ડોન જુવાનના કાવ્યનો સોલમો ભાગ અતરે પુરો થાયછે. આટલું લખ્યા પછી બાયરન મરણ પામ્યો તેથી ડોન જુવાનનું દાસ્તાન અધુરૂ રહી ગયું છે. બાયરનની મરજી આ કાવ્ય ઉડતાલીસ ભાગમાં કાઢવાની હતી તેમાં તેણે બીજા નવા કેવા અદભુત દેખાવો સમાવ્યા હોત!

પ્રકરણ ૨૬મું*

વરડસવરથ કવિ (William Wordsworth) કમબર લાંડના પાહાડી તાલુકામાં ઇ૦ સ૦ ૧૭૭૦ ના સાલમાં જન્મ્યો હતો. એની પર નાનપણથીજ કુદરતે કવિનો છાપ મારેલો હતો. નાનપણથીજ એનાં મનપર કુદરતી ચીજોની અજબ અસર ફેલાતી હતી. કેલવણી લીધા પછી એ ફ્રાન્સ તથા સ્વીતઝરલાંડમાં મુસાફરી કરી આવ્યો હતો. તે વખ્તનાફ્રાન્સના રાજ્ય ફેરફારથી એને નામ કાઢવાની મોટી આશા હતી. પણ તેવામાં ઇંગ્રેજો સાથ નેપોલ્યનને જગડો ઉઠયાથી એનેથી ફ્રાન્સમાં રેહેવાઇ શકાયું નહી અને પોતાની આશા ભંગ થયલી જોઇને એ નીરાશ થયો. એના માબાપ મરણ પામવાથી એની સાથે એની એકપુત્રી બેન રેહેતી હતી. તેઓ બંને ઘણી ગરીબ અવસથામાં દહાડો લેતાં હતાં. તેમના માબાપનો વારસો કઇક પંચાતીને લીધે સરકારે જપત કરયો હતો, તેથી તેઓ બંને ભાઇ બેન કઇપણ કમાણી વગર મુશકેલીથી પુરૂ કરી શકતાં હતાં. આવી ગરીબાઇના વખ્તમાં કાલવરત નામનો વરડસવરથનો એક મીત્ર મરણ પામ્યો જેણે પોતાના વશીયતનામામાં નવ હજાર રૂપીયાનો ફાલો વરડસવરથને માટે અનામત કાઢયો હતો. આ આઇતી પુજી મલ્યાથી બંને ભાઇબેન સાતેક વરસ સુધી પોતાનાં બાપીકાં ગામમાં ટુક ખરચમાં રહયાં. એ અરસામાં એમના પ્રગણાનો તાલુકેદાર ઉમરાવ મરણ પામ્યો, અને તેની જગાએ તેનો છોકરો લારડ લાનસડેલ ઉમરાવની પદવીએ પુગો. એણે પોતાની ભલામણ ચલાવીને વરડસવરથ તથા તેની બેનને તેમનો બાપીકો વારસો અપાવ્યો તથા પોતાનાં પ્રગણામાં વરડસવરથને સ્તાંપ ઑફીસમાં ચાકરીએ રખાવ્યો. આ જગા મલવા અગાઉ વરડસવરથે એક કાવ્ય પુસ્તક બાહાર પાડયું હતું. ત્યારપછી Lyrical Ballads અથવા રાગ રાગણીનાં ગીતો છપાવી એણે નામ કાઢયું. ઇ૦ સ૦ ૧૮૧૪ માં Excursion અથવા "મારી સેહેલ" એ નામનું પુસ્તક પ્રગટ પડયું. એનું મોટામા મોટું પુસ્તક Prelude નામે છપાયુંછે. એ ક-

વિતા મોટા પાયાપર રચવાનો વીચાર વરડસવરથે કીધો હતો, અને તેનો પેહેલો ભાગ છેક ઈ૦ સ૦ ૧૮૫૦ ના સાલમાં બાહાર પાડયો. ઈ૦ સ૦ ૧૮૦૨ માં તો લગન કરી એ ગગ-સમીરના સરોવર આગલ જુદુ ઘર માંડી રેહેવા લાગ્યો, અને અહીંજ એણે ઉપલું કાવ્ય લખવા માંડયું હતું. વરડસવરથની કવિતા ઘણી ગંભીર છે, અને તે વાંચવાનો આપણને ઝાઝી ઉલટ થતી નથી. એની કવિતામાં રસ સમાવેલોછે. તોપણ વારંવાર કંટાલો ઉપજે છે. જોકે એની કવિતામાં ફીલસુફી તથા ધર્મનીતી સમજાવી છે પણ તે સાધારણ વાંચનારને કઠંગી લાગેછે. વર-ડસવરથની લંબાણ કવિતા કરતાં એના ટુંક દોહેરાઓ તથા ખયાલો વધારે રમુજી છે. ગીલસ્તનની હરણીની વારતા વાંચવા લાયક છે. એજ કાવ્યની એબારત સરસ છે. Preludeના કા-વ્યનો સાર આ છે. ફરતાં ફરતાં કવિ એક ફેરીયા વેપારીને મલેછે, અને તેની સાથ દુન્યા સંસારી વાતો ચલાવેછે. આ વેપારીએ સારો નફો મેલવ્યાથી મુસાફરી કરવાનો ઇરાદો રા-ખ્યો હતો, તેથી ધંધામાંથી તે છુટો પડયો. તેની મુસાફરીમાં શું શું જોઇ આવ્યો તેનું તે કવિ આગલ બયાન કરેછે. પછી દુર વસતા એક મીત્રના ઘરમાં તે કવિને લઇ જાયછે. આ મીત્ર પોતાની બાયડી તથા બે છોકરાં સાથ ગામમાં સુખી જીંદગી ગુજારતો હતો, પણ થોડાંક વરસ પછી તેની બાયડી તથા તેનાં બંને છોકરાં એકપછી એક મરણ પામ્યાં, તેને માટે તે કવિ આગલ વીલાપ કરવા બેઠો. તે આ વાતમાં ખોદાનો શું ભરમ છે તે મુદલ સમજતો નહતો, અને પુછવા લાગો કે આવી રીતે એક માણસનું સુખ છીનવી લઇ, ખોદા તેને નાહેક દુઃખી શા માટે કરેછે? લોકો કહેછે કે ખોદા પુન્યવાન તથા દયાલું છે, ત્યારે સામું દુઃખ ટાલી માણસોને તેણે સુખી રાખવાં જોઇએ? વલી તે બોલવા લાગે કે ધર્મ તથા ફીલસુફીની કીતાબો એ બાબદનો કઇ પણ ચોકસ અને ખરો ખોલાસો કરતી નથી તે માટે ફરીયાદ કરી, હવે, કયો દહાડો તેને પણ આ દુન્યામાંથી ઘસડી જાય તેની રા- જોતો તે બેઠોછે, અને માત્ર મોત સીવાય બીજું તે કઇ ચાહતો નથી.

Through all the years of this our life, to lead
From joy to joy; for she can so inform
The mind that is within us—so impress
With quietness and beauty, and so feed
With lofty thoughts—that neither evil tongues,
Rash judgments, nor the sneers of selfish men,
Nor greetings where no kindness is, nor all
The dreary intercourse of daily life,
Shall e'er prevail against us or disturb
Our cheerful faith, that all which we behold
Is full of blessings.

પોતાનાં લંડન શેહેરનો દેખાવ વરડસવરથે નીચલી સતરોમાં ચીતાર્યો છે, તે આપણા મુંબઈ શેહેરને લાગુ પાડી શકાય છે. સવારના પોહોરમાં તરતનો સુરજ નીકલેલો હોય તે વખતે ફ્રેરને અથવા એવીજ બીજી ટેકડી પર આવેલી જગાપરથી જો દેખાવ જોયો હોય તો શેહેરનો દેખાવ બહુ શાંત લાગેછે.

Earth has not anything to show more fair:
Dull would he be of soul who could pass by
A sight so touching in its majesty:
This City now doth like a garment wear
The beauty of the morning; silent, bare,
Ships, towers, domes, theatres, and temples lie
Open unto the field and to the sky,
All bright and glittering in the smokeless air.
Never did sun more beautifully steep
In his first sp[illegible]ur, valley, rock or hill;
The river g[illegible] own s[illegible];
Ah me! the [illegible]
And all tha[illegible]

આપણે જન્મ [illegible] [illegible]ત
વાની અથવા વીચા [illegible] ને
શકે છે કે તે કુદરતને [illegible] નો
નથી, પણ જય તે [illegible]
રાવીને મોકલે છે. [illegible]
જુદી તરાહેત જ

છે, અને તેથીજ તમારાં સર્વ કામકાજો બંને વખતને અનુસરતાં હોવાં જોઇએ. જેમ એક મોટી ચીજમાંથી નાની ચીજ પેદા થઇ શકે છે, અથવા જેમ બાપથી બેટા નીકળે છે તેજ માફક બચપણથી આસ્તે આસ્તે વધીને માણસરૂપ ધારણ થાય છે, તેથી બચ્ચું—પેહેલું મુળ—માણસનો અથવા માણસાઈપણાનો બાપ કેહેવાય તો ચાલે.

My heart leaps up, when I behold
A rainbow in the sky :
So was it when my life began ;
So is it now I am a man ;
So be it when I shall grow old
Or let me die !
The child is father of the man ;
And I could wish my days to be
Bound each to each by natural piety.

ગામડિયા ગમાર—ન જાણે વાર કે તેહવાર—તે માફક એક અણસમજુ માણસ મેઘધનુષ જોઇને ચાલી જાય છે, અને તેને મનમાં જરા પણ—જોગો કે ગોળાકાર ઝાડપર ઉગી નીકળ્યો છે,—પીળું ફુલ તે સિવાય તે વિચાર કરતો નથી; પણ શીલસુફ અને અકલમંદ માણસો તો તેના દરેક ભાગની બારીક પરીક્ષા કરી અનુભવ મેળવેછે.

A primrose by a river's brim
A yellow primrose was to him,
And it was nothing more.

જે માણસો દુનિયાની જંજાળીથી કંટાળીને કુદરતના દેખાવોથી ખુશાલી મેળવવા માગેછે તેમની આશા ભંગ થતી નથી. એનીજ બોલતી પેદાશ આપણા મનપર સરસ અસર કરેછે, અને ખરી તથા ટકાઉ ખુબસુરતી દેખાડેછે. લોકો ગમે તે બોલે, ભુંડું બોલે, ગાળ દે, મશ્કરી કરે, પણ આપણે કુદરતના આશીરવાદ ખુશી કરતા ન જોઇએ.

Nature never did betray
The heart that loved her ; 't is her privilege,

Such a stream
Is human life; and so the spirit fares
In the best quiet to her course allowed;
And such is mine,—save only for a hope
That my particular current soon will reach
The unfathomable gulf, where all is still.

પેલો ફેરીઓ વેપારી પોતાના મીત્રને શાંત કરવા ખાતર ખોદાની બોહલી શકિતનો વીચાર બાંધવા તેને કહેછે, તથા ખોદા અથવા એવીજ બીજી કઇ કુદરતી ચીજ પર વીસવાસ રાખી સંતોષ પકડવા ફરમાવેછે, કાંયકે આવા વીસવાસથી તેની દલગીરી મટી જશે અને તે આરામ પામશે. પોતાના ધર્મપર ઇતબાર રાખવાથીજ તે સુખ પામશે, બાકી શક અને વેહેમના દરીયામાં અફડાયા કરશે તો હમેશ ચીંતાતુર અને દલગીરી ભરેલો રેહેશે. જે આશાજનક વીચારો આપણો ધર્મ પેદા કરેછે તેના કરતાં સરસ નશીયત અને વીચારો ફીલસુફો પણ આપી શકે નહી. આ ઠેકાણે કવિ પોતાનાં ધર્મ પુસ્તકથી (New Testament) વેગલો જઇને એવો એકરાર કરેછે કે જે સુખ અને સંતોષ મેલવવા માટે માણસજાત ધર્મપર તથા ખોદા પર આશા રાખેછે, તે માત્ર થોડાક બોહલી અજમાસવાલા અને બુધ્ધીવાન શખ્સોજ પીછાની અને મેલવી જાણે છે, પણ ખ્રીસ્તી ધર્મના સમજાવવા માફક, અને ખ્રીસ્તી પાદરીઓ જેઓ મુંબઇમાં રસ્તે રસ્તે સમજાવતા ફરેછે તેમ, સર્વને એકંદર સુખ મલતું નથી. આજ કાવ્યના બીજા ભાગોમાં એક પાદરી જેણે પોતાના ગામનાં દેવલમાં સાઠ વરસો સુધી ઉપદેશ આપ્યો છે તે કવિને મલે છે અને મનુષ્યને લગતા તરેહવાર વીચારો તે પણ સમજાવે છે.

વરડસવરથના લખેલા કેટલાક ફકરાઓ ધ્યાન આપવા જોગ છે. The child is father to the man—એ કેહેવત વારે ઘડીએ વપડાય છે, પણ એમાં બારીક શીખામણ સમાવી છે તે થોડાજ સમજતા હશે. પેહેલાં તો એક નાનાં બચ્ચાં જેવા તમે અવતરોછો, અને પછી માણસાઇએ પુગોછો તેથીજ તમારો બચપણનો વખ્ત મોટપણના વખ્ત સાથ તાલુકો રાખે-

છિન્નપત્ર

(લખવા ધારેલી નવલકથાનો મુસદ્દો)

સુરેશ હ. જોષી